

Szegedi Tudományegyetem
Történelemtudományi Doktori Iskola
Jelenkortörténeti és Összehasonlító
Történettudományi Doktori Program

Kapcsolatok és koncepciók
A csehszlovák és magyar állambiztonság
viszonyának alakulása a CSKP-n belüli koncepciós
eljárások alapján,
1948–1954

Doktori (PhD) értekezés

Készítette:
Bessenyei Vanda

Témavezető: Dr. habil. Bencsik Péter

Szeged
2025

Plágiumnyilatkozat

Alulírott Bessenyei Vanda, a Szegedi Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának doktorandája, jelen nyilatkozattal kijelentem, hogy a *Kapcsolatok és koncepciók: A csehszlovák és magyar állambiztonság viszonyának alakulása a CSKP-n belüli koncepciós eljárások alapján, 1948–1954* című doktori disszertáció saját, önálló munkám. A dolgozat készítése során betartottam a szerzői jogról szóló törvény szabályait; a szakirodalom hivatkozása, valamint a források felhasználása az egyetem által előírt, a dolgozat készítésére vonatkozó szabályok szerint történt. Kijelentem, hogy a dolgozat készítése során az önálló munkavégzés követelményét betartottam, témavezetőmet ezzel kapcsolatban nem tévesztettem meg. Kijelentem továbbá, hogy a dolgozat elektronikus és nyomtatott példányai szövegükben megegyeznek.

Kelt: Szeged, 2025. szeptember 23.

Bessenyei Vanda

Tartalom

1. Bevezetés.....	2
2. Historiográfiai háttér.....	5
2.1. A téma magyar szakirodalma.....	9
2.2. A téma angolszász és emigráns csehszlovák szakirodalma	15
2.3. A téma cseh és szlovák szakirodalma	19
3. Elméleti és módszertani háttér, forrásadottság	28
4. Fogalmi, esemény- és szervezettörténeti alapvetés.....	40
4.1. A csehszlovák és magyar állambiztonságról röviden.....	40
4.1.1. PRO, ÁVO, BM ÁVH, ÁVH: A magyar állambiztonság alakváltozatai 1945 és 1953 között .	45
4.1.2. „Minek nevezzetek?” ZOB-II, SNB, MNB, StB: A csehszlovák állambiztonsági modell.....	49
4.1.3. Egyezések, eltérések, következtetések	56
4.2. Politikai per, koncepció per, kirakatper: a sztálinista párton belüli ellenséget leleplező eljárásokról röviden.....	58
4.2.1. A Rajk- és a Slánský-per	64
5. A csehszlovák és magyar állambiztonság kapcsolatainak alakulása a csehszlovák koncepció perек tükrében.....	74
5.1. A kapcsolat felvétele és az intenzív kooperációt megelőző közös munka	74
5.2. „Önöknél mikor kezdenek?”: A Field- és a Pavlik-ügyben végzett együttműködés	85
5.3. Futballmeccsek, koncepciók és nyolcvan üveg badacsonyi bor: Szücs Ernő és Teodor Baláž kapcsolatépítő tevékenysége, háttérben Oskar Valášek alakjával	97
5.4. Kihasználatlan lehetőségek: csehszlovák koncepció perек a csehszlovák–magyar állambiztonság kapcsolatai alapján	112
5.4.1. A „szlovák burzsoá nacionalisták” és magyarországi kémtevékenységük	112
5.4.2. Vissza a jól bevált klasszikushoz: Koloman Moškovič és a londoni magyar csoport ügye	132
5.4.3. A kapcsolatban résztvevő állambiztonsági tisztviselők koncepció ügyei	153
6. Összegzés	171
Felhasznált források és bibliográfia	181
Függelék.....	201

1. Bevezetés

Kelet-Közép-Európa államszocialista történetének számos hívószava van, amivel a történeti irodalom és a közvélemény egyaránt azonosítja a sztálinista berendezkedés, a diktatúra legkeményebb éveit. A bélistázás, padlássöprés, csengőfrász, kuláklista mind olyan fogalmak, amik nem csupán adott jelenségeket jelölnek, hanem azoknak az éveknek az atmoszférája is érzékeltethető velük. Ilyen fogalom a koncepció is, amely bár hosszú történeti múltra tekint vissza, az államszocializmust átélte Kelet-Közép-Európában különös konnotációval bír. 1989-et, az egykori vádlottak zömének rehabilitációját, majd a levéltári forradalmat követően megnövekedett figyelem övezte az államszocializmus idején levezényelt koncepció eljárásokat mind a történész szakma, mind a társadalom részéről. Az érdeklődés érthető és indokolt volt: hosszú évtizedeket követően végre diszkusszió tárgyát képezhették a kirakatperek, valamint azok egyik legfőbb szervezői, az állambiztonsági szervezetek.¹

A koncepció eljárások kutatása egyaránt hasznos a társadalom és a történészszakma számára. Elemzésükkel a történész olyan eseményeket tár fel és mutat be, amelyek vizsgálhatóságát a korábbi rendszerek valamilyen szinten korlátozták vagy tabusították és egyáltalán nem tették megismerhetővé a társadalom szélesebb rétegei számára. Feltárásukkal ugyanakkor a történészszakma nem pusztán a perek eddig nem ismert, nem ismerhetett részleteibe nyer és nyújt bepillantást. Az ilyen ügyek sajátossága, hogy a konstruált vádak számai messzire vezetnek, akár az ország határain túlra. Hatványozottan igaz ez az állítás a politikai perekre, tovább konkretizálva pedig a „párton belüli ellenségeket leleplező” eljárásokra. A keleti blokkban, 1948–1954 között zajló ilyen perek megismerése tehát nemcsak a konkrét ügyekről ad képet. Vizsgálatukkal feltárható a politikai felsővezetés és az azt kiszolgáló állambiztonság közös munkája, ami a koncepció kidolgozása érdekében gyakran fonódott össze a blokk más államai hatalmi elitjének és politikai rendőrségének hasonló „leleplező” hajszájával. Ez a tény lehetőséget teremt arra, hogy a pereket ne csupán önmagukban, hanem a kidolgozásukat végző állambiztonsági

¹ Fontosnak tartom még itt felhívni a figyelmet arra, hogy munkám során nem alkalmazom a tárgyalt időszakban Magyarországon használt „államvédelem” kifejezést. Ennek magyarázata, hogy a többi kelet-közép-európai államszocialista országok politikai rendőrségeinek elnevezései lefordítva az „állambiztonság” szót hordozták magukban, majd Magyarország maga is erre a szóra tért át az 1950-es évek második felében, de különösen az 1960-as évektől kezdődően. A magyar szervezet esetében a „politikai rendőrség” kifejezést, illetve a szóismétlések elkerülése végett és tekintettel arra, hogy a dolgozat két ország ilyen szervezeteinek viszonyát tárgyalja, a korszakban és a jelenlegi nemzetközi történetírásban alkalmazott „állambiztonság” megjelölést használom.

szolgálatok kooperációja alapján vizsgáljuk – és fordítva: a politikai rendőrségek korabeli együttműködését az általuk szervezett koncepciós eljárások elemzésével tárjuk föl. Dolgozatom témája a csehszlovák és a magyar állambiztonság együttműködésének bemutatása a csehszlovák „párton belüli ellenséget leleplező” koncepciós eljárások keretén belül, 1948 és 1954 között. Az elsőre véletlenszerűnek tűnő időhatár magyarázata, hogy bár a magyar történelemben a „párton belüli ellenséget” leleplező perek Sztálin halálával lezárultak, ez Csehszlovákiában, ahol a Hruscsovi-fordulatot követően is számos ilyen jellegű eljárást hajtottak végre, váratott magára. Mint a dolgozatból jól látható: míg Magyarországon 1954-ben már a perújrafelvételi eljárások zajlottak a felülvizsgálatok első hullámának keretén belül, északi szomszédjánál még koncepciós tárgyalások folytak.

A témával graduális tanulmányaim során találkoztam először. Meglepett, hogy a hazai közvélemény, de bizonyos mértékben a történetírás sem tájékozott a 20. századi északi szomszédunk, Csehszlovákia államszocialista történetét illetően. Ez motivált elsősorban a kutatás megkezdésére, ami a perekről fokozatosan fordult az azokat megkomponáló állambiztonsági szervezetek, a Státní bezpečnost és az Államvédelmi Hatóság, valamint a két politikai rendőrség együttműködése felé. A levéltári anyagok feltérképezése során ragadta meg a figyelmem az a tényező, ami egyúttal a dolgozat hipotézisét is adja: a hivatalos és nem hivatalos úton későn és lassan formálódó viszonyt a két állambiztonsági szolgálat között a „jugoszláv szkizmat” követő politikai perek lendítették fel, a kooperáció azonban, az abban magyar oldalról oroszlánrészt vállaló Szücs Ernő² halálával, ha nem is szakadt meg a két szervezet között, de a politikai pereket tekintve holtpontra jutott. Dolgozatom elsődleges célja ennek a hipotézisnek az alátámasztása és bizonyítása a koncepciós eljárások mentén formálódó viszony elemzésén keresztül. Ezzel egyúttal lehetőségem nyílik eddig fel nem tárt események és kapcsolatok bemutatására is, amelyek elsősorban a dolgozat középpontjában álló Szücs Ernő államvédelmi ezredes már ismert karrierjéhez nyújtanak új információkat.

A téma részletes vizsgálata előtt annak historiográfiai hátterét mutatom be, majd a kutatás elméleti hátteréről, a lehetséges módszertani irányokról és a forrásadottságról számolok be. Úgy gondolom, hogy a tárgyalás teljes megértéséhez nélkülözhetetlen az állambiztonság és a koncepciós per fogalmi tisztázása, amit a két ország politikai rendőrségeinek bemutatásával és rövid összehasonlításával, valamint a téma szempontjából

² Szücs családnévének írása a forrásokba és a szakirodalomban egyaránt inkonzisztens: hol Szücs, hol pedig Szücs alakban tűnik fel. Eredeti családnévére (Szüsz), illetve saját aláírására (Szücs) tekintettel, munkámban a rövid magánhangzóval írt változatát használom mind az ő, mind a testvére, Miklós esetében. Az aláírásra vonatkozó információt köszönöm Müller Rolf történésznek.

legjelentősebb két kirakatper, a csehszlovák Slánský- és a magyar Rajk-per összehasonlító elemzésével végzek el. A hipotézis bizonyítását két fő részre bontva tárgyalom, ahol a választóvonal Szücs Ernő halála. A kutatási eredmények összegzése a dolgozat lezárását adja. A munkában szereplő személyek lábjegyzetben való rövid bemutatásától stilisztikai okok miatt eltekintettem, róluk a munka függelékében olvasható információ.

2. Historiográfiai háttér

Csehszlovákiában az 1948-tól egészen 1954-ig húzódó koholt vádakon alapuló politikai perek felülvizsgálatára nem a „bársonyos forradalmat” követően került először sor: Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) 1989-et megelőzően háromszor állított fel rehabilitációs bizottságot a koncepciók perek felülvizsgálatára.

Az első bizottság felállítására a CSKP Központi Bizottsága (KB) Politikai Irodájának 1955. január 10-i ülésén tettek javaslatot,³ élére pedig az akkor épp belügyminiszteri pozíciót betöltő Rudolf Barákot helyezték. A CSKP célja ekkor még nem a tényleges felülvizsgálat volt, a bizottság feladataul a Slánský-per és mellékpereinek végleges lezárását jelölte ki.⁴ Rehabilitáció helyett tehát a korábban jogosan, de elsősorban az állambiztonságban elkövetett törvénytelenések miatt „hibásan” meghozott ítéletek javítása lett a bizottság fő feladata. Ennek megfelelően zajlott az állambiztonság berkeiben a felelősök letartóztatása, valamint az egykori főtitkár, Rudolf Slánský bűnösségének átértelmezése, aki „csehszlovák Rajkból” „csehszlovák Berijává” vált. A Barák-bizottság munkájára rányomta a bélyegét, hogy 1955-ben továbbra is számos olyan személy töltött be felelős pozíciót a párt- és államapparátusban, akik valamilyen módon, de résztvevői voltak a perek szervezésének. A bizottság feje és névadója, Barák maga is számos per megszervezésében vett részt, míg egyik tagja, Karel Košťál korábban mint állambiztonsági vizsgálótiszt dolgozott az egyes eljárások nyomozati szakaszában. A munkacsoport mozgásterét ráadásul szűkre szabta az arra kívülről, az első titkár, Antonín Novotný részéről érkező nyomás, aki a legszigorúbb személyes ellenőrzést gyakorolta a csoport felett és a vizsgálatok eredményei alapján hozott végső döntés jogát is a Politikai Iroda kezébe adta. Mindennek eredményeként a Barák-bizottság így bár rámutatott a perek során elkövetett törvénytelenések egy részére, hozzájárult az állambiztonság néhány alkalmazottjának felelősségrevonásához, számos részletet továbbra sem tárgyalt, a legtöbb esetben pedig az eredeti ítéletek megtartására vagy jelentéktelen módosításukra tett javaslatot. Ráadásul a korábbi ítéletek alól valóban felmenetett néhány személy közül többen továbbra is börtönben maradtak. Az egykori ítéletek ilyen „kijavítását” az 1956-os lengyel és magyar események zárták rövidre, mivel a CSKP az ott zajló felülvizsgálati folyamatokat tartotta a

³ Branislav Kinčok: Prvé pokusy o revíziu prípadu tzv. slovenských buržoázných nacionalistov (1954–1960). *Pamäť národa*, roč. 14 (2018), č. 4, 25.

⁴ Bencsik Péter: Csehszlovákia 1956-ban – a magyar forradalom kitöréséig. In: Bencsik Péter – Mitrovits Miklós (szerk.): *„A Szovjetunióval örök időkre és soha máshogy!” Az 1956-os magyar forradalom csehszlovák dokumentumai*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2018. 18.

belső válságok fő okainak. Hogy a hasonló társadalmi feszültséget Csehszlovákiában elkerüljék, a Barák-bizottság 1956 októberét követően már nem végzett érdemi vizsgálatokat a mellékpereket illetően. A főper felülvizsgálatának végső változatát 1957 szeptemberében fogadták el, amelyben megerősítették, hogy az egykori főtitkár letartóztatása, elítélése és kivégzése jogos és helyes volt, sőt, bűnlajstromához ekkor már a „szocialista törvényesség megsértése” passzust is hozzátették.⁵

A második bizottságot – ezúttal már valóban felülvizsgálati céllal – 1962 szeptemberében állította fel a CSKP, élén Drahomír Kolderrel. A munkacsoport összetétele a teljesen objektív felülvizsgálathoz továbbra is elégtelen volt: az olyan fiatal kommunisták mellett, akik perek megszervezésében nem vettek részt, idősebb, az eljárásokban aktív szerepet vállaló párttársaik is helyet kaptak. Így például a főper főügyésze, Josef Urválek és Alexander Dubček egyaránt a munkacsoport tagjai voltak.⁶ A Kolder-bizottság ugyanakkor nem egyedüli testületként látott hozzá a feladathoz: vele párhuzamosan működött az ún. Barnabita-bizottság is, amely nevét a működésük helyéül szolgáló kolostorról kapta.⁷ Novotnýnak a bizottságok felett gyakorolt szigorú ellenőrzése ezúttal is kijelölte azokat a határokat, amelyek közt azok elvégezheték feladatukat. Problémát jelentett emellett az is, hogy – akárcsak a Barák-bizottság esetében – továbbra sem állt a csoportok munkájához rendelkezésre minden perekkel kapcsolatos olyan dokumentum, amely alapján teljes szembenézésre kerülhetett volna sor. Így bár a Kolder- és Barnabita-bizottság egy a Barák-bizottságnál átfogóbb, több részletre kiterjedő jelentést készítettek, a perekben résztvevő, ám továbbra is aktív politikai szerepet betöltő személyek és a hiányos források miatt csupán részleges felülvizsgálatot, rehabilitációt és felelősségre vonást tudtak elérni.⁸ A Kolder-bizottság jelentését 1962. november 27-én tárgyalta a Politikai Iroda,⁹ míg a párt hivatalos sajtóorgánumai, a cseh nyelvű *Rudé právo* és Szlovákiában nyomtatott magyar nyelvű *Új*

⁵ Bencsik: *Csehszlovákia 1956-ban*, 18–19.; Jan Chadima: *Rudolf Slánský*. Praha: Vyšehrad. 2022. 385–388.; Kinčok: *Prvé pokusy...*, 33., 36.; Marián Lóži: *Ne československý Rajk, ale Berija. Baráková komise, KSČ a první reinterpetace procesu s protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského (1955–1956). Paměť a dějiny*, roč. 16 (2022), č. 3, 15–21.

⁶ Chadima: *Rudolf Slánský*, 389.

⁷ Az épület Prágában, a mai Hradzsín tér (Hradčanské náměstí) 3/118-as szám alatt található. 1626-ban szentelték fel a Barnabita-rendnek, később a karmelitáknak adott otthont. Az épület 1950-ben, az egyházzal szemben folytatott represszió részeként került ki a karmeliták kezéből. A nővéreket ekkor kiköltöztették, az épületben szállodát alakítottak ki, az egyházhoz pedig csak a rendszerváltást követően, 1992-ben került vissza.

⁸ Jiří Pelikán (ed.): *The Czechoslovak Political Trials, 1950–1954. The Suppressed Report of the Dubcek Government's Commission Inquiry*. Stanford, Claifornia: Stanford University Press, 1971. 264–268., 294.

⁹ Národní archiv (a továbbiakban: NA), fond (a továbbiakban: f.) 1261/0/11, svazek (a továbbiakban: sv.) 370–371., archivní jednotka (a továbbiakban: a. j.) 465. b. 26. A szöveg elérhető online is: <http://www.praguecoldwar.cz/kolderuvod.htm> (Utolsó letöltés: 2023. 09. 22.)

Szó 1963 augusztusában közölte.¹⁰ A munkacsoport vizsgálatának eredményeképp 1962-ben a Barák-bizottságnál jóval szélesebb körben történt rehabilitáció, igaz, továbbra is az ideológiai keretrendszeren belül. Ennek megfelelően a CSKP továbbra is fenntartotta Slánský bűnösségét a hibás politikája, a „lenini munkamódszereket” és „szocialista törvényességet” megsértő tevékenysége, valamint a személyi kultusz kihasználása miatt. Azt ugyanakkor már a Politikai Iroda által jóváhagyott határozat is kimondta, hogy a fő- és mellékperekben elítélt személyek hibás politikája nem indokolta letartóztatásukat és az ellünk indított büntetőeljárást; a pártszabályzattal összeegyeztethetetlen politikájukat pártvonalon kellett volna megoldani. A Kolder- és Barnabita-bizottságok munkájának eredményeként megkezdődött a fő- és mellékperek egykori elítéltjeinek teljes felmentése, valamint számos személyt jogilag vagy politikailag rehabilitáltak, bár egyes esetekben megerősítették a pártból való kizárásukat. A határozat továbbá az 1955–1957 között zajló felülvizsgálatok sikertelenségéért a CSKP számára akkorra már kényelmetlenné váló Barákot tette felelőssé, akit a „törvényszegők védelmével” vádoltak – függetlenül attól, hogy személye mellett egyéb, a Kolder- és Barnabita bizottságok munkája során szintén fennálló problémák is akadályozták az objektív és teljes rehabilitációt.¹¹

A „prágai tavasz” atmoszférája egyértelművé tette a Kolder-bizottság munkájára alapozott felülvizsgálati határozat hiányosságait és igényt teremtett egy teljesebb és objektívebb felülvizsgálatot végző bizottság felállítására. A negyedik ilyen munkacsoport 1968-ban alig pár hónapig, áprilistól augusztusig működött Jan Piller vezetésével. A korábbi két bizottság anyagait, illetve új dokumentumokat is felhasználva a Piller-bizottság az ideológiai keretrendszeren belül maradván a lehető legrészletesebben tárta fel az 1950-es évek politikai pereit. Elsődleges célja az egykor elítélt és kivégzett funkcionáriusok politikai rehabilitációja volt, amit sikerült realizálni. Ennek leglátványosabb eredményeként többek között Slánskýt is visszakarta a párttagságát. A „prágai tavaszt” lezáró katonai megszállást, majd az ún. normalizációt követően azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a bizottság vizsgálata nem publikálható Csehszlovákián belül, így azt Jiří Pelikán újságíró csempészte Nyugatra az országból való 1969-es távozásakor. A Piller-jelentés Pelikán szerkesztésében és az

¹⁰ Közlemény az 1949–1954. évi politikai perek felülvizsgálásának eredményeiről. *Új Szó*, 1963. augusztus 22, 2.; Zpráva o výsledcích revize politických procesů z období let 1949–1954. *Rudé právo*, 1963. augusztus 22. 2.; fontosabb részleteit közli Bencsik: *Csehszlovákia története dokumentumokban*, 307–308.

¹¹ Bessenyei Vanda: Felelősök keresése: A CSKP KB határozattervezete a politikai perek kiértékelésére. *ArchívNet*, 23. évf. (2023) 5. sz. <https://www.archivnet.hu/felelosok-keresese-a-cskp-kb-hatarozattervezete-a-politikai-perek-kiertekelesere> (Utolsó letöltés: 2024. 01. 03.)

emigrációban vele dolgozó munkatársainak révén több nyelven is megjelent Nyugat-Európában, majd 1971-ben angol nyelven az Egyesült Államokban is.¹²

A csehszlovák politikai eljárások vagy az állambiztonság tárgyalásakor nem újkeletű a bizottságok munkájának rövid összefoglalásával kezdeni a historiográfiai összefoglalást.¹³ A Barák-, Kolder-, Barnabita-, és Piller-bizottságok jelentései kézenfekvőnek tűnnek mint először említendő történeti munkák, hiszen elsőként – ráadásul fokozatosan egyre nyitottabban és részletesebben – tárgyalták a (közel)múlt eseményeit. Úgy gondolom azonban, hogy nem tekinthetők szakirodalmi munkának és történeti feldolgozásnak, mivel megbízásuk és tagjaik révén a bizottságok maguk is szorosan kapcsolódtak a pártapparátushoz és a politikai perekhez is. Elsődleges céljuk a perek lezárása, majd a jogi és politikai rehabilitációkhoz szükséges alap megteremtése, végül pedig az ilyen rehabilitációk elvégzése volt, nem a történeti megismerhetőség és történeti analízis, noha egyértelműen vannak ilyen motívumaik, hiszen alapvetően a múlt egyes aspektusait tárják fel. Így bár a perek megismerésére, ha nem is történetírói szándékkal, de már a rendszerváltást megelőzően is történt kísérlet (míg ugyanez, sajnálatos módon, a két állam politikai rendőrségének együttműködéséről nem mondható el), eredményeiket és elkészült jelentéseiket a dolgozatban primer forrásként alkalmazom és nem mint szakirodalmi munkákat.

A koncepciós perek történeti feltárása és feldolgozása az 1989-es rendszerváltást követően indulhatott meg és válhatott teljessé, a primer források hozzáférhetővé tételét, az ún. „levéltári forradalmat” követően. A csehszlovák politikai perek és a két állambiztonsági szolgálat kapcsolatainak történeti feldolgozottsága mégsem tekinthető egységesnek és elégségesnek. Míg a cseh és szlovák szerzők monográfiái és tanulmányai meglehetősen jól lefedik a témát, addig az angolszász és emigráns csehszlovák történeti munkák közül már jóval kevesebb foglalkozik vele, a téma magyar feldolgozottsága pedig attól is hiányosabbnak mondható. Az alábbi fejezetben a téma szakirodalmát a magyar, angol és

¹² Chadima: *Rudolf Slánský*, 392–393.; Pelikán: *The Czechoslovak Political Trials, 1950–1954*, 9–32. Ld. még Karel Kaplan törtéénsszel készült interjút: <https://magazin.pametnaroda.cz/doba/perzekuce-komunisty/nejkrutejsi-byly-politicke-procesy-karelkaplan-pak-zacal-veci-videt-jinak> (Utolsó letöltés: 2025. 07. 02.) A három csehszlovák bizottság munkájának és eredményeinek bővebb bemutatása, összevetése, illetve a csehszlovák és magyar felülvizsgálati bizottságok összehasonlítása a dolgozat terjedelmi kereteit meghaladná, erről bővebben ld. Bessenyei: Felelősök keresése, <https://www.archivnet.hu/felelosok-keresese-a-cskp-kb-hatarozattervezete-a-politikai-perek-kiertekesele> (Utolsó letöltés: 2024. 01. 03.)

¹³ Példaként angolul ld. Petr Blažek – Pavel Žáček: Czechoslovakia. In: Krzysztof Persak – Łukasz Kamiński (eds.): *A handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe, 1944–1989*. Warsaw: Institute of National Remembrance, 2005. 143–144.

Csehszlovákiából (elsősorban angolszász nyelvterületre) emigrált,¹⁴ illetve cseh és szlovák szerzők által írt munkák alapján csoportosítom és mutatom be. A fejezetben nem veszem sorra a témára vonatkozó memoárirodalom darabjait, noha Artur London, Marie Švermová és Josefa Slánská munkái¹⁵ – megfelelő forráskritikát alkalmazva – egyaránt beilleszthetők a téma kutatásába.

2.1. A téma magyar szakirodalma

Bár Csehszlovákia közvetlen szomszédja volt Magyarországnak, történetének magyar feldolgozottsága csekély. A hazai történésztársadalom figyelme csupán az elmúlt egy évtizedben fordult komolyabban egykori északi szomszédunk felé. Ennek ellenére az ország történelméről továbbra sem áll rendelkezésre magyar szerzőtől átfogó, magyar nyelvű monográfia. Mindez azt is jelenti, hogy az ott zajló koncepciós perek vagy az azok mentén a két állam politikai rendőrsége közti együttműködés hazai feldolgozottsága sem kielégítő. Külön kötetben megjelenő összegző szakirodalom a csehszlovák pereket illetően egyáltalán nem, tanulmányok és más történeti munkákban a témára vonatkozó fejezetek pedig csupán nagyon alacsony számban érhetők el.

A hiány még szembeszökőbb a Rajk-per kiváló hazai feldolgozottságát tekintve. Amint arról a dolgozat későbbi pontján szó lesz, a két ország politikai pereit egy töről fakadnak: a gyűjtőszinór mindkét esetben Noel Haviland Field ügye volt. Személye mentén kezdte mindkét ország politikai rendőrsége leleplezni a saját „párton belüli ellenségeit”. A koncepciós perek kibontakozásának korai szakaszában így a két szervezet szoros kapcsolatban állt: jelentések, üzenetváltások és személyes látogatások sora jellemzi ezt az időszakot. Tekintettel a Field személyéből fakadó szoros kapcsolattartásra és összefüggésekre, sem a Rajk-, sem a Slánský-perhez vezető út első időszaka nem mutatható be a másik országban zajló események bizonyos fokú tárgyalása, illetve a két politikai rendőrség közös munkájának feltárása nélkül. Ennek ellenére a Rajk-perrel foglalkozó magyar szakirodalomban elszórtan vagy egyáltalán nem találhatók információk a csehszlovák félre vonatkozóan. A teljes hiány vagy az említés szintjén megjelenő, de ki nem fejtett félinformációk pedig bár értelemszerűen elsősorban a csehszlovák oldal feldolgozottságát csorbítják, a Rajk–Brankov-ügy teljességében való megértését is

¹⁴ Mivel Csehszlovákiából való távozásukat követően kutatói, egyetemi és/vagy írói munkásságuk külföldhöz köthető.

¹⁵ Artur London: *The Confession*. New York: Morrow, 1970.; Marie Švermová: *Vzpomínky*. Praha: Futura, 2008.; Josefa Slánská: *Zpráva o mém muži*. Brno: Jota – Ústav pro studium totalitních režimů. 2018.

nehezítik. Ez a probléma merül fel például Kiszely Gábor *ÁVH*¹⁶ című munkájával kapcsolatban, amely alapos forráskutatással tárja fel a magyar politikai rendőrség szervezettörténetét, illetve a Rajk-per. Utóbbi esetében azonban csupán egy helyütt, a Field-üggyel kapcsolatban egy forrást idézve említi a csehszlovák kapcsolatokat, arra azonban már nem tér ki, hogy Field letartóztatását milyen más fontos együttműködések követték a két állambiztonsági szervezet között.

A (nem csupán a magyar és csehszlovák) perekben kulcsszerepet játszó Field életútja magyarul is olvasható a Majtényi György, Mikó Zsuzsanna és Szabó Csaba szerkesztésében megjelent *Kémek, korok, életek*¹⁷ című munkában. A kötet kifejezetten fontos adalékot nyújt a Field-ügyhöz, noha annak csehszlovák felgöngyölítése kisebb szerepet kap benne és elsősorban letartóztatásának tárgyalásakor jut az olvasó bővebb információhoz a két politikai rendőrség együttműködését illetően. Mivel Field (és felesége) Budapesten voltak fogva tartva, majd „szabadulásuk” után is ott éltek, a szerkesztők érthető módon nem a csehszlovák szálra fordították figyelmüket.

A Rajk-per történeti irodalmát tekintve megkerülhetetlen Zinner Tibor 2013-ban és 2014-ben megjelent *A nagy politikai affér*¹⁸ című kétkötetes, vaskos monográfiája. Bár Zinner munkája a Rajk–Brankov-ügy részletes feldolgozása, alaposága miatt nem nélkülözi a csehszlovák félre vonatkozó információkat sem. Ezek az adatok pedig, noha a két kötetben belül szétszórva helyezkednek el, jelentősen hozzájárulnak a csehszlovák koncepciók perek és a két politikai rendőrség kooperációjának hazai ismeretanyagához. *A nagy politikai affér* így nem pusztán a Rajk-per egyik legátfogóbb és legalaposabb hazai feldolgozása, de a csehszlovák félre vonatkozó adataival remek kiindulópontot jelent a dolgozat témájának kutatásához. Zinner nem választja le saját kutatásáról a csehszlovák tényezőt, hanem folyamatosan figyelembe veszi és rámutat a magyar üggyel való összefüggéseire, a két ország politikai rendőrsége közös munkájának bizonyos pontjaira. Field letartóztatásának körülményeit részletesen és forrásokkal alátámasztva, azokat gyakran idézve mutatja be. Kitér továbbá a magyar szakirodalomban gyakran mellőzött Pavlik-házaspár¹⁹ szerepére is, amellyel bár elsősorban szintén a magyar eseménysor jobb megértését szolgálja, a csehszlovák oldalra is jól rávilágít. Emellett olyan csehszlovák politikai tisztviselők és

¹⁶ Kiszely Gábor: *ÁVH. Egy terrorszervezet története*. Budapest: Korona Kiadó, 2000.

¹⁷ Majtényi György – Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba (szerk.): *Kémek, korok, életek – Erica Glaser Wallach és Noel H. Field története*. Budapest: Libri, 2017.

¹⁸ Zinner Tibor: „*A nagy politikai affér.*” *A Rajk–Brankov-ügy*. 1. és 2. köt. Budapest: Saxum Kiadó, 2013. és 2014.

¹⁹ Pavlik Géza és felesége, Sarolta magyar származására tekintettel a családnevük magyar változatát használok a cseh Pavlík helyett.

állambiztonsági tisztak nevét is megemlíti, valamint személyüket a témának megfelelően kontextusba helyezi, akik fontos szerepet játszottak a Field-ügy alakításában vagy magában a Field-ügyben kooperáltak a magyar hatóságokkal. Így például Zinner művében nélkülözhetetlen információk olvashatók Slánský, London, Viliam Široký, Karel Šváb, Teodor Baláž, Koloman Moskovič vagy Alice Kohnová szerepére vonatkozóan. Zinner munkája tehát nem korlátozódik kizárólag a magyar események lejegyzésére, helyette egy többretegű műről van szó, ami összefüggéseiben tárja fel a „nagy politikai affért”. Bár átfogó összegzést nem ad a csehszlovákokkal való együttműködésről vagy a koncepciók perekről, így is rendkívül fontos adatokkal gazdagítja a téma csekély hazai feldolgozottságát. Ugyanakkor mivel Zinner vizsgálatának fókuszában a Rajk-per áll, így az 1949-es eseményeken, valamint azok előzményein túlmutatva nem szolgál további részletekkel a csehszlovák fő- és mellékperekre vonatkozóan. Bizonyos következtetéseket természetesen levon, de témájából adódóan nem fedi le az 1949-et követő évek csehszlovák eseményeit. Mindennek ellenére Zinner munkája alapossága és a számos új információ és összefüggés bevezetése révén a témában egy hiánypótló és alapvető mű.

Szintén fontos a Rajk-per szakirodalmát tekintve Hódos György *Kirakatperek*²⁰ című kötete – ám Zinner munkájával szemben eltérő okokból. A könyv a kelet-közép-európai nagy politikai pereket vizsgálja, természetesen – és Hódos személyes érintettségéből fakadóan – elsősorban a Rajk-perre fókuszálva. Külön fejezeteket szán az albán Xoxe- és a bolgár Kosztov-perre, a Field-ügyre, a román és lengyel eseményekre, valamint a Slánský-perre, illetve annak előzményeire. Mivel csupán egy-egy fejezetben tárgyalja az egyes eljárásokat, a terjedelem nem teszi lehetővé, hogy jobban elmerüljön a részletekben. Ennek ellenére mégis két teljes fejezetben vizsgálja a csehszlovák eseményeket (sőt, a Field-ügyet is figyelembe véve háromban). Ez terjedelmileg továbbra sem jelentős, de arra elegendő, hogy Hódos összegezze a legfontosabb információkat és azokat kronológiai sorrendbe állítsa. Emellett rámutat a Slánský-per és az ahhoz vezető út Rajk-perrel és a sztálini bel- és külpolitikával való összefüggéseire, igaz, azokat már nem részletezi. A hetedik fejezet nyitómondataiban pedig maga is világosan leszögezi, hogy a Rajk- és a Slánský-per nem tárgyalhatók egymás nélkül.²¹ Munkája tehát alapvető fontosságú és egyelőre az egyetlen, magyar szerző által írt összefoglalója az 1948 és 1954 között zajló csehszlovák koncepciók pereknek és a két politikai rendőrség Field-ügyben végzett kooperációjának. Hátránya, hogy

²⁰ Hódos György: *Kirakatperek. Sztálinista tisztogatások Kelet-Európában. 1948–1954*. Budapest: Eötvös Kiadó, 1990.

²¹ Hódos: *Kirakatperek*, 106.

(nem pusztán a Csehszlovákiát érintő témakörökben) számos pontatlanságot tartalmaz az ítéleteket és ítéleteiket illetően, így érdemes a munka eredeti, 1990-es megjelenése után tizenöt évvel később, 2005-ben kiadott bővített és javított kiadását kézbe venni.²²

A Rajk-per és annak csehszlovák vonatkozásainak megismerését Baráth Magdolna 2008-as tanulmánya és forrásközlése is bővíti, amely ráadásul a magyar és csehszlovák nézőpont mellett egy új, de szintén nagyon fontos perspektívából világítja meg az eseményeket, hiszen egy szovjet tanácsadó szemszögéből kap az olvasó rálátást a per körülményeire.²³ Ötvös Istvánnak a Rajk-perrel foglalkozó tanulmánya szintén említ Csehszlovákiára vonatkozó információkat, igaz, kifejezetten a Rajk-ügy spanyolos vonalát előtérbe helyezve, így a munka elsősorban arra mutat rá, hogy a „spanyolos” múlt nem pusztán a magyar eljárásokban vált gyanússá.²⁴

A Csehszlovákia iránt az utóbbi években megnőtt a figyelemnek köszönhetően az állammal foglalkozó és egyre gyarapodó szakirodalomban is releváns információk olvashatók a disszertáció témájára vonatkozóan. Ezek ugyanakkor továbbra is töredékesek, rövidek és nem részletezőek, vagyis átfogó képet nem nyújtanak. Az ilyen elszórt információk az adott munka témájának jobb megértését, a kontextus világosabbá tételét szolgálják. Hasznos adatok és információk találhatóak Bencsik Péter két forráskötetében, a 2016-ban megjelent *Csehszlovákia története dokumentumokban* és a Mitrovits Miklóssal közösen szerkesztett, 2018-as megjelenésű *A Szovjetunióval örök időkre és soha máshogy!* című munkájában. Előbbinél a közölt források előtt lévő, a forrást kontextusba helyező szövegekben, utóbbinál pedig a forrásokat megelőző hosszabb terjedelmű, Csehszlovákia történetét 1956-ig röviden összefoglaló írásban olvashatók a perekre vonatkozó információk. A *Csehszlovákia története dokumentumokban* előmagyarázattal ellátva közli a legfontosabb vallomásokat, ítéleteket, a perekre vonatkozó beszédeket és a Kolder-bizottság jelentésének egy részletét. A *Szovjetunióval örök időkre és soha máshogy!* pedig a perek említése mellett figyelmet fordít a Barák-bizottság munkájára is. Sajnos a két politikai rendőrségnek a dolgozat által tárgyalt korszakában vizsgált kapcsolataira vonatkozóan egyik sem tartalmaz forrást. A megnövekedett figyelem másik kiemelkedő bizonyítéka és dolgozat

²² Hódos György: *Tettesek és áldozatok. Konceptiós perek Magyarországon és Közép-Kelet-Európában*. Budapest: Noran Kiadó, 2005.

²³ Baráth Magdolna: Szovjet tanácsadó feljegyzése Magyarországról, 1950. *Betekintő*, 2. évf. (2008) 4. sz. 14–25.; Baráth a Rajk-per egyik legfontosabb mellékperét is vizsgálta hasonló módon ld. Uő: „Minden vizsgáló megalkotja a maga összeesküvését” Szovjet tanácsadó feljegyzése a tábornokper vizsgálatáról, 1950. június. *Betekintő*, 4. évf. (2010) 1. sz. 3–7. Az országban tevékenykedő szovjet tanácsadókról készült monográfiáját ld. Uő: *A szovjet tényező: Szovjet tanácsadók Magyarországon*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2017.

²⁴ Ötvös István: Többszörös koncepció, avagy létezett-e spanyol szál a Rajk-ügyben? *Betekintő*, 8. évf. (2014) 1. sz. 1–12.

számára is fontos kötete Baucsek Csaba *A Rajk–Brankov-ügy csehszlovák kapcsolatai*²⁵ című 2024-es munkája. Az elsősorban forráskiadványként szolgáló mű jól kiegészíti a kötetet lektoráló Zinner korábbi, kétkötetes feldolgozását az ügyre vonatkozó csehszlovák források magyarul való megszólaltatásával, a két munkát érdemes tehát egymással párhuzamosan forgatni. Baucsek kötete hiánypótló a témában, ugyanakkor mélyebb elemzéseket, feltehetően terjedelmi okokból, nem tartalmaz.

A könyvfejezetek és forráskiadványok mellett csekély a száma a magyar szerzők által írt tanulmányoknak is. Közülük mindenféleképpen fontos kiemelni Hevő Péter *A Slánský-per anticionista jellege és annak következményei*²⁶ című munkáját. Hevő tanulmánya kifejezetten fontos a téma történeti feldolgozását tekintve, ugyanis a koncepciók perek összefoglalása helyett a címben megjelölt témára koncentrálnak. Ezzel nem csupán a prágai főper új és friss megközelítését adja, de új információkkal is gazdagítja a már meglévő ismereteket.

A csehszlovák koncepciók perek, akárcsak a két szervezet kooperációjának feldolgozottsága a magyar történész-társadalom részéről tehát hiányos és nem kielégítő. Az elérhető rövid összefoglalások és a különböző munkákban fragmentáltan található információk azonban kétségkívül jó kiindulópontjai és támaszai lehetnek egy mélyebb kutatásnak. Az utóbbi években megjelenő munkák és tanulmányok friss nézőpontjai és újszerű adatai pedig bizakodásra adhatnak okot, hogy a téma lefedettsége a jövőben gyarapodni fog – ebben pedig magam is igyekeztem és igyekszem tevékeny részt vállalni.²⁷

²⁵ Baucsek Csaba: *A Rajk–Brankov-ügy csehszlovák kapcsolatai*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum – Hankiss Ágnes Intézet, 2024.

²⁶ Hevő Péter: *A Slánský-per anticionista jellege és annak következményei* In: Majoros István (főszerk.): *Hindu istenek, sziámi tigrisek. Balogh András 70 éves*. Budapest: ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2014. 229–240.

²⁷ Bessenyei Vanda (ford. és előtanulmány): *Források a Slánský-per és mellékperének történetéhez*. In: Ferwagner Péter Ákos (szerk.): *Documenta Historica 102.*, Szeged: SZTE BTK Történész Diákkör, 2019.; Uő: *Koncepciók perek Csehszlovákiában 1948 és 1954 között a Piller-jelentés alapján*. In: Ferwagner Péter Ákos (szerk.): *Tehetségek a történettudomány szolgálatában V.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2019. 178–188.; Uő: *Párhuzamok és különbségek a Rajk- és a Slánský-per között*. In: Dávid Benjámin – Kiss Gábor Ferenc – Lengyel Ádám (szerk.): *„Sapere aude” A Szegedi Történészhallgatók Egyesületének Első Konferenciája tanulmánykötete*. Szeged: Belvedere Meridionale, 2019. 19–28.; Uő: *Egy „amerikai kém” Csehszlovákiában – Noel Haviland Field csehszlovák kapcsolatai*. In: Dávid Benjámin – Kiss Gábor Ferenc – Lengyel Ádám (szerk.): *„Sapere aude” A Szegedi Történészhallgatók Egyesületének Második Konferenciája tanulmánykötete*. Szeged: Belvedere Meridionale, 2021. 27–37.; Uő: *Csehszlovák–magyar állambiztonsági kapcsolatok 1948 és 1951 között*. *Aetas*, 36. évf. (2021) 4. sz. 48–60.; Uő: *Felelősök keresése*; Uő: *Contact Persons - Representatives of the Relationship Between the Czechoslovak and Hungarian State Security Services in the Early Years*. In: Molnár Dániel – Molnár Dóra (szerk.): XXVI. Tavaszi Szél Konferencia 2023 - Tanulmánykötet II. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ), 2023. 310–318.; Uő: *The case of the ‘Slovak bourgeois nationalists’ and its Hungarian ties*. *Belvedere Meridionale*, 35. évf. (2023) 3 sz. 59–71.; Uő: *Csehszlovák–magyar állambiztonsági együttműködés Noel H. Field ügyében, 1948–1949*. In: Bessenyei Vanda – Dávid Benjámin – Kiss Gábor Ferenc – Szabó-Gajmer Bernadett (szerk.): *„Sapere aude” A Szegedi Történészhallgatók Egyesületének Harmadik Konferenciája*

A magyar politikai rendőrség szakirodalma a Rajk-perhez hasonlóan kiválóan feldolgozott, így a rendelkezésre álló monográfiák és tanulmányok Cserényi-Zsitnyányi Ildikótól,²⁸ Baráth Magdolnától,²⁹ Bikki Istvántól,³⁰ Borvendég Zsuzsannától,³¹ Gyarmati Györgytől és szerkesztésében megjelent munkákból,³² Kiszelytől, Müller Rolftól³³ és Tóth Esztertől³⁴ megfelelő támpontot és kiegészítést nyújtanak a két politikai rendőrség szervezeti és szervezettörténeti összevetéséhez, illetve a téma bizonyos részleteinek feltárásához.

A magyar politikai rendőrség szervezettörténetéhez és a csehszlovák állambiztonsággal tartott kapcsolataihoz szolgálnak adalékul a Péter Gábor és Szücs Ernő biográfiák. A Péter életrajzokból nem pusztán a magyar szervezet főparancsnokáról kapható arcképvázlat, hanem az általa irányított szervezet működésébe, illetve Péternek a koncepciók perében játszott szerepébe is bepillantás nyerhető.³⁵ Huszár Tibor *A pokol malmai*³⁶ című munkája pedig Szücs Ernő politikai rendőrségben betöltött szerepét dolgozza fel levéltári forrásokra támaszkodva, azokat közölve. A kötet nem pusztán a közölt források miatt hiánypótló munka: míg Péter Gábor a politikai rendőrség feje, addig Szücs Ernő Péter jobbkeze volt és a kötetből világosan látszik, hogy ez a „jobbkez” bizonyos esetekben – amelyek közül több voltaképpen a disszertáció fő témája – jóval tevékenyebb volt Péternél,

tanulmánykötete. Szeged: Belvedere Meridionale, 2023. 29–40.; Uő: Időtálló koncepciók. Csehszlovák állambiztonsági tisztek 1953-as perei és azok magyar vonatkozásai. In: Müller Rolf (szerk.): *1953. Sztálin halott.* Budapest: Kronosz Kiadó, 2025, 55–77.

²⁸ Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezetráfordásai. *Betekintő*, 3. évf. (2009) 2. sz. 3–27.

²⁹ Baráth Magdolna: Az államvédelem az egységes Belügyminisztériumban. *Betekintő*, 4. évf. (2010) 3. sz. 1–14.

³⁰ Bikki István: A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek, valamint a K-ellenőrzés alkalmazására vonatkozó szabályok 1945–1990 között. *Betekintő*, 4. évf. (2010) 1. sz. 1–16.

³¹ Borvendég Zsuzsanna: „Ez nem spiclikedés, hanem felderítés.” A levéllenőrzés módszertana és szervezeti felépítése 1945–1962 között. *Betekintő*, 5. évf. (2011) 2. sz. 1–16.

³² Gyarmati György: Ha tied az ÁVO, tied a hatalom... A politikai rendőrség működése 1947–1948-ban. In: Uő (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.* Budapest: Történeti Hivatal, 2000. 97–134.; Uő: *A politika rendőrsége Magyarországon a Rákosi-korszakban.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2002.; Uő (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről.* Budapest: Történeti Hivatal, 2000.

³³ Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban.* Budapest: Jaffa Kiadó, 2012.; Uő: A magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete (1946. október–1948. szeptember). *Betekintő*, 7. évf. (2013) 3. sz. 1–27.; Uő: A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága – szervezettörténeti vázlat (1948. szeptember–1949. december). *Betekintő*, 13. évf. (2019) 4. sz. 5–33.

³⁴ Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990. *Betekintő*, 5. évf. (2011) 2. sz. 1–40.

³⁵ Kádár Éva: Péter Gábor személyiségének változásai a visszaemlékezések tükrében. *Betekintő*, 16. évf. (2022) 1. sz. 37–61.; Kis-Kapin Róbert: „Ugy éltem itt, mint a bugyborék a vizen...” Péter Gábor börtönben írt feljegyzései, 1954. május–augusztus. *Betekintő*, 1. évf. (2007) 2. sz. 9–35.; Müller Rolf: *Az erőszak neve Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete.* Budapest: Jaffa Kiadó, 2017.

³⁶ Huszár Tibor: *A pokol malmi. Szücs Ernő ÁVH-s ezredes ügye és elágazásai, 1946–1955.* Budapest: Corvina Kiadó, 2009.

aki sokszor passzív szemlélő volt akkor, amikor Szücs kifejezetten aktív résztvevőként lépett fel – így a csehszlovák kollégákkal való kapcsolatépítés esetében is.

2.2. A téma angolszász és emigráns csehszlovák szakirodalma

Az angolszász és emigráns csehszlovák történészek által a témában írt művek száma nagyobb, mint magyar munkák mennyisége. Ennek azonban az elsődleges oka pusztán az, hogy Csehszlovákia teljes történelmére vonatkozó monográfiából több is készült, amelyek, ha nem is részletesen, de mind foglalkoznak a politikai perekkel. Esetükben bizonyos fokú töredékesség figyelhető meg, hiszen a legtöbb mű nem egy helyen, hanem kronológiai rendben haladva tárgyalja a perekre vonatkozó információkat. Az ennél a csoportnál látható gazdagabb felhozatalhoz járulnak hozzá továbbá a biográfiák, különösen a Fieldre vonatkozó munkák, valamint az angol nyelvre lefordított visszaemlékezések. A két szervezet együttműködésére vonatkozó monográfia azonban jelen dolgozat írásának időpontjáig angolszász és emigráns csehszlovák történészek tollából sem jelent meg, az erre vonatkozó információk így fragmentáltan találhatók meg, ráadásul igencsak csekély számú munkában.

Az angolszász és emigráns csehszlovák történészek által írt Csehszlovákia történetét feldolgozó monográfiák tehát tartalmazzák a kirakatperek legfontosabb adatait. Ennek megfelelően Mary Heimann *Czechoslovakia. The State that Failed*³⁷ című munkájában releváns információk találhatók nem pusztán a Slánský-perre vonatkozóan, hanem az azt megelőző hajszáról, Miláda Horáková peréről, illetve a katolikus egyházat érintő koncepciók perekről is.

Heimantól eltérően jóval rövidebben tesz említést a perekről a cseh származású, ám a „győzedelmes februárt”, vagyis a kommunista hatalomátvételt követően az Egyesült Államokba emigráló és ott letelepedő Josef Korbel az 1977-ben megjelent *Twentieth-century Czechoslovakia: the Meanings of its History*³⁸ című munkájában. A szintén cseh származású, ám a Pittsburghi Egyetemen karriert befutó Zdeněk Suda az 1980-ban megjelent *Zealots and Rebels: a History of the Communist Party of Czechoslovakia*³⁹ című kötetében a főpert már a Rajk-üggyel összefüggésben említi. David W. Paul az 1981-es

³⁷ Mary Heimann: *Czechoslovakia. The State that Failed*. New Haven–London: Yale University Press, 2009.

³⁸ Josef Korbel: *Twentieth-century Czechoslovakia: the Meanings of its History*. New York: Columbia University Press, 1977.

³⁹ Zdeněk Suda: *Zealots and Rebels: a History of the Communist Party of Czechoslovakia*. Stanford, California: Hoover Institution Press, 1980.

Czechoslovakia, Profile of a Socialist Republic at the Crossroads of Europe,⁴⁰ illetve John Francis Nejez Bradley az 1991-es *Politics in Czechoslovakia*⁴¹ című kötetekben csupán érintőlegesen térnek ki a párton belüli tisztogatásra és annak záróakkordjaként a Slánský-perre. Ezekben a művekben közös pont, hogy mivel Csehszlovákia teljes történelmét vagy annak egy hosszabb periódusát tekintik át, a pereket nem mélyelemző módon vizsgálják, hanem csupán a legfontosabb eseményeket közlik, amelyek nélkülözhetetlenek a teljes történeti áttekintéshez. Munkáik írásakor ráadásul az eljárások feltárásához szükséges releváns levéltári forrásoknak sem voltak birtokukban a szerzők.

A főper önálló összefoglalását Meir Cotic végezte el az 1987-es *The Prague Trial* című kötetében, viszont az akkor rendelkezésére álló dokumentumok szűkössége miatt a kötet – akárcsak a fenti munkák – nélkülözi a legfontosabb primer forrásokat, így nem tekinthető teljesnek és a kutatásba is csupán részben illeszthető be.⁴²

Karel Bartošek 1968-ban emigrált Nyugatra, majd csehszlovák állampolgárságától is megfosztották, így később Franciaországban futott be történészi karriert. Stéphane Courtois és szerzőtársainak *A kommunizmus fekete könyve*⁴³ című kötetében a harmadik rész második fejezetét jegyző Bartošek sorra veszi a kelet-közép-európai koncepciós pereket, illetve az egyes államokban működő államvédelmi szervezetek tevékenységét és a civil lakosság represszióját. A csehszlovák eseményekre vonatkozóan röviden felvázolja Milada Horáková perét, a katolikus egyház elleni fellépést, ismerteti a Slánský-per és előzményeinek legfontosabb momentumait, de röviden kitér a mellékperekre is. Bartošek továbbá a perek és a vádak természetére és körülményeire vonatkozó rövid magyarázatot is ad, így, ha nem is részletekbe menően, de rávilágít az eljárások más kül- és belpolitikai tényezőkkel való legfontosabb összefüggéseire. Bár *Vallanak az archívumok*⁴⁴ című munkájában francia összefüggésben vizsgálja a csehszlovák pereket, a kötet így is tartalmaz a dolgozatra nézve fontos adatokat.

A téma historiográfiai hátterének fontos részét képezik a Field-üggyel foglalkozó munkák. Field amerikai kötődései és kémhistóriába illő kalandos életútja igen korán, már az 1960-as években felkeltette a nemzetközi történészársadalom figyelmét. Ekkor azonban

⁴⁰ David W. Paul: *Czechoslovakia, Profile of a Socialist Republic at the Crossroads of Europe*. Boulder, Colorado: Westviwe Press, 1981.

⁴¹ John Francis Nejez Bradley: *Politics in Czechoslovakia, 1945–1990*. New York: Columbia University Press, 1991.

⁴² Meir Cotic: *The Prague Trial: the First Anti-Zionist Show Trial in the Communist Bloc*. New York: Herzl Press: Cornwall Books, 1987.

⁴³ Karel Bartosek: Közép- és Délkelet-Európa. In: Stéphane Courtois et. al. (szerk.): *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás*. Budapest: Nagyvilág Kiadó, 2000. 401–468.

⁴⁴ Karel Bartošek: *Vallanak az archívumok. Prága – Párizs (1948–1968)*. Budapest: Hamvas Intézet, 2003.

még nem álltak rendelkezésre a megfelelő dokumentumok a téma feldolgozásához. Így például Flora Lewis *Red Pawn*⁴⁵ című, 1965-ben megjelent munkája is nélkülözi azokat a levéltári forrásokat, amelyek a vizsgálatot teljessé tehetnék volna, és amelyek csupán az 1989-es rendszerváltásokat követően váltak elérhetővé. A már kutathatóvá vált dokumentumokra épített szekunder irodalom alapján készült, így átfogóbb és megbízhatóbb Tony Sharp 2014-es *Stalin's American Spy*⁴⁶ című munkája, amely Field kelet-közép-európai koncepciós perekben játszott szerepét vizsgálva mind a csehszlovák, mind a magyar eseményeket érinti, azok legfontosabb szereplőit bemutatja és egyéb releváns információkkal szolgál. A magyar származású amerikai író, Kati Marton szintén feldolgozta Field életét a 2016-ban megjelent *True Believer* című munkájában, amelynek magyar fordítása *A kém* címmel még abban az évben hazánkban is megjelent.⁴⁷

Hiánypótló munka Josette Baer Vladimír Clementis biográfiája. A 2017-es „*Spirits that I've cited...?*”⁴⁸ című munkájában Baer a főper egy olyan elítéltné az életét vázolja fel, aki maga is potenciális jelölt volt mint „csehszlovák Rajk”, ám szlovák származása és a vele összefüggésben koholt „szlovák burzsoá nacionalisták” ügyének kevésbé grandiózus volta miatt végül nem ő lett az 1952-re megkomponált „összeesküvő csoport” feje, noha annak tagjaként őt is elítélték és kivégezték. A karrierje csúcsán külügyminiszteri pozíciót betöltő Clementis életútjának vizsgálata lehetőséget ad arra, hogy Baer a történészi felülnézet helyett az egyik elítélt szemszögéből tekintsen a főperre és az ahhoz vezető útra. Munkája így kiváló kontextusát adja a dolgozatban is tárgyalt „szlovák burzsoá nacionalisták” és az abban elítélt budapesti csehszlovák követ, Ivan Horváth ügyének is.

Amint a cseh és szlovák nyelvű szakirodalom bemutatása esetében jól látható lesz, Karel Kaplant a cseh és nemzetközi történésztársadalom is a téma szakértőjeként tartja számon. Munkásságával azonban egyfajta kánont teremtett a források értelmezésére vonatkozóan, amelytől eddig kevesek tértek el. Közéjük tartozik a cseh származású, ám fiatalon az Egyesült Államokba költöző, majd a Bostoni Egyetemen karriert építő Igor Lukes, aki az 1999-ben megjelent *The Rudolf Slánský Affair: New Evidence*⁴⁹ című tanulmányában szakít a Kaplan révén általánosan elfogadott interpretációval, amikor a

⁴⁵ Flora Lewis: *Red Pawn; The Story of Noel Field*. New York: Garden City – Doubleday & Company, INC., 1965.

⁴⁶ Tony Sharp: *Stalin's American Spy: Noel Field, Allen Dulles and the East European Show-Trials*. London: Hurst, 2014.

⁴⁷ Kati Marton: *True Believer: Stalin's Last American Spy*. New York: Simon & Schuster, 2016.; Uő: *A kém. A Rajk-per titkos amerikai koronatanúja*. Budapest: Corvina Kiadó, 2016.

⁴⁸ Josette Baer: „*Spirits that I've cited...?*” *Vladimír Clementis (1902–1952): The Political Biography of a Czechoslovak Communist*. Stuttgart: Ibidem Verlag, 2017.

⁴⁹ Igor Lukes: *The Rudolf Slánský Affair: New Evidence*. *Slavic Review*, vol. 58 (1999), no. 1, 160–187.

Slánský letartóztatását lehetővé tévő Nagy Utcaseprőnek címzett levél eredetét vitatja. A Kaplan által elfogadott nézet szerint a rejtélyes levél valószínűleg a csehszlovák állambiztonság munkája volt, ami kézzelfogható bizonyítékul szolgálhatott az akkor már pozíciójában megrendült főtitkár letartóztatásához. Lukes azonban egy teljesen új nézőpontból közelíti meg a kérdést, amelyet saját kutatása során készített interjúkra és egyéb dokumentumokra alapoz. Eszerint a Slánskýnak címzett levél valóban a főtitkár országból való kimenekítését szolgálta volna. A magyar és csehszlovák félre egyaránt vonatkozó pontatlanságok sajnos csorbítják eredményeinek hitelességét, tanulmánya mégis fontos kivétel a téma szakirodalmában, hiszen a Kaplan-kánon helyett új forráscsoportokat, az interjúkészítés révén pedig új módszertant bevonva vizsgálja a kérdéskört. Lukes fenntartja kutatási eredményeinek helyességét és azokat a 2008-ban megjelent *Rudolf Slánský: His Trials and Trial*⁵⁰ című, Slánskýt középpontba állító és a főper történetét összefoglaló tanulmányában ismét közli. Szintén szakít a Kaplan által lefektetett interpretációs hagyományokkal Audrey Helfant az 1991-ben megjelent *The Slánský Trial Reconsidered*⁵¹ című tanulmányában. Helfant a Kaplan révén elfogadottá vált szovjetközpontú nézőpont helyett kínál egy új perspektívát, amely szerint a pert nem a Szovjetunió Izraellel való szakítása, sokkal inkább Csehszlovákia saját belpolitikai tényezői formálták.

Helaine Blumenthal munkája, a *Communism on Trial*⁵² Hevőhöz hasonlóan a persorozat „anticionista” vonásait állítja a kutatás középpontjába. 2012-es, *Fourteen Convicted, Three Million Condemned*⁵³ című disszertációjában Blumenthal ennél a témánál maradva azt vázolja fel, hogyan hatott a Slánský-per a Nyugat-Európában, Izraelben és az Egyesült Államokban élő zsidó közösségekre.

Az angolszász és csehszlovák emigráns szerzők által írt szakirodalom a téma magyar feldolgozottságánál tehát bővebb és átfogóbb. Bartošek és Lukes rövid összefoglaló munkáján kívül azonban egyetlen minden részletre kiterjedő, a primer forrásokra támaszkodó, mélyen elemző és az előzményeket a főperrel együtt részletesen bemutató monográfia ebben az esetben sem áll rendelkezésre. A Csehszlovákia történelmére

⁵⁰ Igor Lukes: *Rudolf Slánský: His Trials and Trial*. Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2008.

⁵¹ Audrey Helfant: *The Slánský Trial Reconsidered*. <https://ces.fas.harvard.edu/publications/000236-the-sl%C3%A1nsky-trial-reconsidered> (Utolsó letöltés: 2022. 05. 17.)

⁵² Helaine Blumenthal: *Communism on Trial: The Slansky Affair and Anti-Semitism in Post-WWII Europe*. <https://escholarship.org/uc/item/4wr2g4kf#main> (Utolsó letöltés: 2022. 05.17.)

⁵³ Helaine Blumenthal: *Fourteen Convicted, Three Million Condemned: The Slansky Affair and the Reconstruction of Jewish Identities After the Holocaust*. https://digitalassets.lib.berkeley.edu/etd/ucb/text/Blumenthal_berkeley_0028E_12239.pdf (Utolsó letöltés: 2022. 05. 17.)

vonatkozó művekben pedig továbbra is töredékesen helyezkednek el az információk. A tanulmányok és biográfiák száma viszont jelentős, tematikájuk, módszertanuk pedig szerteágazó, ami a meglévő ismeretanyag gyarapításával jobb feldolgozottságot eredményez. Az új perspektívák és módszerek kutatásba való bevonása hozzájárul a téma új forráscsoportjainak feltárásához és alkalmazásához, ami friss interpretációkhoz vezet, fenntartva a témát övező diskurzust. Hiány azonban, hogy a dolgozatban tárgyalt mellékperek közül egyről sem készült összefoglaló munka; a „burzsoá nacionalizmus” vádjával komponált eljárások alig vagy egyáltalán nem jelennek meg a művekben.

Bíztható, hogy a szovjet típusú politikai rendőrségek iránti érdeklődés az angolszász szerzők körében is fennáll, amit Molly Pucci 2020-ban megjelent *Security Empire*⁵⁴ című munkája példáz, amelyben a lengyel, csehszlovák és keletnémet állambiztonsági szerveket mutatja be. A csehszlovák szervezet korai történetén és működésén keresztül hiánypótló módon reflektál a csehszlovák és magyar politikai rendőrség kapcsolatára. Teszi ezt ráadásul nem pusztán a korai kapcsolatfelvételt, hanem az operatív együttműködést illetően is. Bár munkája tartalmaz néhány pontatlanságot, mégis rendkívül fontos levéltári források bevonásával gazdagítja a két szervezet viszonyának feldolgozottságát.

2.3. A téma cseh és szlovák szakirodalma

Ahogy hazánkban a Rajk-per, úgy Csehszlovákiában a Slánský-per a kommunista párt önfelszámoló pereinek csúcspontja, noha az 1950 évek sztálinista diktatúrájának jelképévé a Horáková-per vált. A téma cseh és szlovák feldolgozottsága így kiváló és részletes.

A már említett Karel Kaplan a téma megkerülhetetlen szakértője mind a cseh és szlovák, mind a nemzetközi történetírásban. Nem véletlenül. Kaplan, aki 1929-ben született, 1968-ban maga is tagja volt a Piller-bizottságnak, ahol betekintést nyert az addig, majd a „prágai tavaszt” követően ismét titkosított dokumentumokba, így elsőkézből ismerte a koncepciós perek forrásait. Szakértelméhez tehát nem férhet kétség, ugyanakkor valós jelenség a már szintén említett Kaplan-kánon. Az általa alkalmazott interpretációkat ritkán vizsgálják felül és ritkán közelítik meg a forrásokat tőle eltérő nézőpontokból. Kaplanra jellemző továbbá, hogy bár jól ismerte a levéltári forrásanyagot, munkáiban nem egy esetben mellőzi az azokra való hivatkozást, így ellenőrzésük, visszakereshetőségük vagy adott információ levéltári dokumentumokban való megtalálása kihívás elé állítja a kutatót. A csehszlovák koncepciós perek és politikai rendőrség történetének cseh nyelvű

⁵⁴ Molly Pucci: *Security Empire: The Secret Police in Communist Eastern Europe*. New Haven: Yale University Press, 2020.

feldolgozottságát tekintve azonban egyértelműen az általa készített munkák adják a téma ismeretéhez szükséges legbiztosabb alapot. Ugyanakkor Kaplan megkerülhetetlen bibliográfiájában a csehszlovák állambiztonság magyar politikai rendőrséggel való kapcsolatára vonatkozó információk csupán elszórtan szerepelnek.

A téma történeti irodalmának legfontosabb műve a Kaplan angol nyelven írt *Report on the Murder of the General Secretary*⁵⁵ című kötete, ami a főper egyik legteljesebb és legátfogóbb összefoglalása. Mivel egy monográfiáról van szó, a terjedelmi korlátok nagysága lehetőséget ad Kaplannak arra, hogy egy kifejezetten részletező és átfogó összegzését adja a prágai eljárásnak. A többi kelet-közép-európai pert a Slánský-per előzményeként tárgyalja, a Rajk-per pedig a csehszlovák belső ellenséget felkutató hajsza kiindulópontjaként kezeli és mutatja be. Röviden ismerteti a két állambiztonsági szerv kapcsolatait is, noha pusztán a Field-ügy legfontosabb momentumaira vonatkozó kooperációt. Kaplan a legalapvetőbb tények közlése mellett egyéb kül- és belpolitikai részletekre és összefüggésekre is kitér, műve így lesz a téma alapos feldolgozása. A hajsza eskalálódását, majd a fővádoltak letartóztatását követő időszakot szinte napról-napra mutatja be, amit különböző források idézésével illusztrál és támaszt alá. A kötet egyetlen hiányosságaként említhető, hogy Slánský és vádlott-társainak kivégzéséig halad, vagyis a mellékperekre már nem tér ki. A mű függelékében olvashatók a főperben halálra ítélt tizenegy fő utolsó szó jogán írott levelei, a függelék további részében szereplő táblázatok és listák pedig a főszöveg adatai közti eligazodást segítik. Kaplan kötete, bár 1990-ben jelent meg, tehát korántsem friss, jelenleg az egyetlen legrészletesebb és legalaposabb angol nyelven is elérhető feldolgozása a főpernek. A *Report on the Murder of the General Secretary* az angol kiadást követően két évvel,⁵⁶ majd 2022-ben bővített változatban cseh nyelven is megjelent.⁵⁷

A Slánský-per feldolgozását a szovjet tanácsadókról szóló munkája követte 1993-ban.⁵⁸ A *Sovětské poradci v Československu* kiemelten fontos, hiszen Csehszlovákiában 1949-ig nem voltak jelen szovjet tanácsadók, akik később kifejezetten a „csehszlovák Rajk” utáni hajsza felgyorsítása végett jelentek meg az országban. Kaplan a politikai rendőrség szervezettörténetét is több ízben kutatta: a témában legfontosabb művei a *Protistátní*

⁵⁵ Karel Kaplan: *Report on the Murder of the General Secretary*. London: I. B. Tauris & Co Ltd, 1990.

⁵⁶ Karel Kaplan: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha: Mladá Fronta, 1992.

⁵⁷ Karel Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil. Zpráva o zavraždění Rudolfa Slánského a spol.* Praha: Kniha Zlín, 2022.

⁵⁸ Karel Kaplan: *Sovětské poradci v Československu 1949–1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993.

bezpečnost,⁵⁹ az *StB o sobě: Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*⁶⁰ és a *Nebezpečná bezpečnost*.⁶¹ A három mű levéltári források közlésével és azok alapján vizsgálja az állambiztonság működését a diktatúra legturbulensebb időszakában, betekintést mutatva a hatalomátvétel eseményeibe, a politikai eljárásokat megelőző hajszába és magukba a perekbe. Szintén nélkülözhetetlen a 2001-ben Pavel Palečekkel közösen jegyzett *Komunistický režim a politické procesy v Československu*,⁶² amely a CSKP önfelszámoló mechanizmusát vizsgálja a koncepciók ügyekkel együtt, kitérve nem csupán a párton belüli, de az egyházat érintő perekre is. Kaplan kommunista Csehszlovákiát bemutató munkáinak összefoglaló és újraserkesztett kiadása is megtörtént. A sorozatból a dolgozat számára legrelevánsabb darabok a *Doba táni*⁶³ és a *Klement Gottwald a Rudolf Slánský*,⁶⁴ Utóbbi ugyanakkor nem biográfiai munka, hanem adalék és kontextus a két kommunista vezető életútjához. Ehhez hasonló munkája a Pavel Kosatíkkal közösen írt *Gottwaldovi muži*⁶⁵ amely a pártapparátus csúcspozícióit betöltő személyeit mutatja be. A kötet Gottwald és Slánský mellett így Alexej Čepička, Antonín Zápotocký, Václav Kopecký és Novotný pártban betöltött szerepét, illetve tevékenységükön keresztül a kommunista hatalom működését vizsgálja, kitérve a párt önfelszámoló pereire is. Kaplan egyik legfrissebb monográfiája, a 2019-es *Politický proces s Miladou Horákovou a spol.*⁶⁶ a párton belüli ellenség ügyeitől eltávolodva Csehszlovákia másik jelentős kirakatperét, a Horáková-pert vizsgálja a levéltári anyagok bemutatásával és kommentálásával.

Noha Kaplan megkerülhetetlen alakja a csehszlovák diktatúra szakirodalmának, természetesen nem kizárólag ő foglalkozik a téma feltárásával.

A témában kiemelten fontos Jiří Pernes munkássága, aki a Csehszlovákia történetét bemutató munkái mellett a *Komunistky s fanatismem v srdci*,⁶⁷ a *Krize komunistického*

⁵⁹ Karel Kaplan: *Protistátní bezpečnost 1945–1948. Historie vzniku a působení StB jakomocenského nástroje KSČ*. Praha: Plus, 2015.

⁶⁰ Karel Kaplan (red.): *StB o sobě: Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002.

⁶¹ Karel Kaplan: *Nebezpečná bezpečnost. Historie působení StB jako mocenského nástroje KSČ 1948–1956*. Praha: Kniha Zlín, 2021.

⁶² Karel Kaplan – Pavel Paleček: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2001

⁶³ Karel Kaplan: *Kronika komunistického Československa. Doba táni 1953–1956*. Brno: Barrister & Principal, 2005.

⁶⁴ Karel Kaplan: *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno: Barrister & Principal, 2009.

⁶⁵ Karel Kaplan – Pavel Kosatík: *Gottwaldovi muži*. Praha: Paseka, 2004.

⁶⁶ Karel Kaplan: *Politický proces s Miladou Horákovou a spol.* Praha: Epocha, 2019.

⁶⁷ Jiří Pernes: *Komunistky s fanatismem v srdci*. Praha: Brána, 2006.

*režimu v Československu v 50. letech 20. století*⁶⁸ című köteteiben, illetve az általa szerkesztett *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský”*⁶⁹ című tanulmánykötetében egyaránt foglalkozik a politikai perekkel. A kötetek mindegyike betekintést nyújt az ügyek előzményeibe és a konkrét eljárásokba, de Pernes nevéhez köthető egy fontos forrásgyűjtemény is, amely az 1953-at követő fordulat során keletkezett szovjet és osztrák nagykövetségi dokumentumok egy részét tartalmazza, rámutatva a tényre, hogy Sztálin és Gottwald 1953-as halála nem jelentett azonnali változást az ország politikai irányvonalát tekintve, így a források az 1954-ig húzódó perek hátterére is rávilágítanak.⁷⁰

A biográfiákat tekintve a dolgozat témájához szorosan kapcsolódik Jan Chadima Rudolf Slánský életrajza,⁷¹ amiben a szerző a főtitkár politikai karrierjének felemelkedése és bukása mellett magánéletét is feltárja. A perekről szerzett információkat gazdagítja két Čepička-életrajz is. Antonín Lukáš és szerzőtársainak *Alexej Čepička: Šedá eminence rudého režimu*⁷² című kötete Čepička átfogó élettörténetét adja, amely Baer és Chadima munkáihoz hasonlóan lehetőséget nyújt a perek belső nézetből, a pártapparátusban számos pozíciót betöltő kommunista vezető életén keresztül való megvilágítására. A kötet jelentőségét növeli, hogy nem pusztán Čepička karrierjét követi nyomon, hanem magánéletébe is bepillantást nyújt. Ez különösen fontos, hiszen Čepička Gottwald veje volt, így számos fontos döntés születhetett meg magánéleti keretek között. 2011-ben Kaplan is megjelentetett egy Čepička-életrajzot a kommunista Csehszlovákiát feldolgozó sorozatának keretén belül. Az *Alexej Čepička: dobová dramata komunistické moci*⁷³ Lukášék kötetéhez hasonlóan belső nézetből, Čepička szerepén keresztül világít rá a kommunista hatalom működésére, tárgyalva az egyház ellen folytatott hajszát és a párton belül zajló politikai pereket is.

A két állambiztonsági szervezet együttműködését tekintve kiemelten fontos Milán Bárta Bencsik Péter fordításában magyarul is megjelent *A csehszlovák állambiztonság együttműködése a keleti blokk politikai rendőrségeivel*⁷⁴ című tanulmánya. Bár Bárta csupán az 1945-től 1949-ig terjedő időszakot vizsgálja, a két állam politikai rendőrségének

⁶⁸ Jiří Pernes: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury – CDK, 2008.

⁶⁹ Jiří Pernes (red.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský”*. Praha: Prius – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005.

⁷⁰ Jiří Pernes: *Zprávy z Prahy 1953*. Praha: Academia, 2016.

⁷¹ Jan Chadima: *Rudolf Slánský*. Praha: Vyšehrad, 2022.

⁷² Antonín Lukáš et al.: *Alexej Čepička: Šedá eminence rudého režimu*. Praha: Brána 2009.

⁷³ Karel Kaplan: *Kronika komunistického Československa. Alexej Čepička: dobová dramata komunistické moci*. Brno: Barrister & Principal, 2011.

⁷⁴ Milán Bárta: *A csehszlovák állambiztonság együttműködése a keleti blokk politikai rendőrségeivel 1945–1949. Történeti vázlat. Betekintő*, 13. évf. (2019) 2. sz. 51–67.

kapcsolatfelvételére vonatkozóan számos lényegi információt közöl, így a Field- és a Rajk–Brankov-ügy révén kialakult kapcsolat vizsgálatához kiváló alapot és kiindulópontot nyújt. Szintén a csehszlovák politikai rendőrség szervezettörténetét vizsgálta *Státní bezpečnost v letech 1945–1953*⁷⁵ című munkájában Jiřina Dvořáková, ami nélkülözhetetlen támpont a két állambiztonsági szervezet tanulmányozásakor. Iva Kvapilová hozzá hasonlóan fontos és alapos feldolgozást ad a szervezet történetét elemző tanulmányaiban.⁷⁶ A csehszlovák politikai rendőrség szervezettörténeti áttekintése Petr Blážek és Pavel Záček közös munkája révén angol nyelven is elérhető.⁷⁷

A cseh és szlovák szakirodalom egyaránt foglalkozik az állambiztonság legfontosabb személyeivel is. Friss megjelenésű Radek Schovánek és Aneta Černá *Zrůdy StB*⁷⁸ című látványos kötete, amelyben a szerzők rövid összefoglalását adják a politikai rendőrség történetének, illetve a szervezet működésében jelentősebb szerepet betöltő tisztjei, így a dolgozatban is feltűnő Bohumil Doubek, Josef Čech és Miroslav Pich-Tůma pályafutásának. Utóbbi életútját Prokop Tomek külön monográfiában is feldolgozta, így a *Príslušník StB Miroslav Pich-Tůma*⁷⁹ szintén tartalmaz a disszertációra nézve releváns információkat. Bedřich Pokorný állambiztonsági tiszt tevékenységét Jiřina Dvořáková vizsgálta és publikálta.⁸⁰ A disszertáció egyik központi alakjának, Teodor Baláž állambiztonsági tisztnek a szervezetben betöltött karrierjét Jan Kalous tárta fel a *Vzestup a pád Teodora Baláže* című 2024-es tanulmányában,⁸¹ amely legalább olyan megkerülhetetlen támpont a kutatásban, mint Huszár Szűcs-életrajza.

Csehszlovákia szlovák régiójára vonatkozó munkák közül a dolgozat témájának kutatásához elengedhetetlen alapot nyújt a „burzsoá nacionalizmus” koholt vádjához kapcsolt ügyek Ján Štefanica, Ivica Štelmahovič Bumová és Branislav Kinčok által való

⁷⁵ Jiřina Dvořáková: *Státní bezpečnost v letech 1945–1953. (Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek)*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2007.

⁷⁶ Iva Kvapilová: Přehled organizačního vývoje Sboru národní bezpečnosti v letech 1945–1950 se zaměřením na veřejně bezpečnostní (resp. pořádkovou a kriminální) složku. *Sborník Archivu Ministerstva Vnitra. Odbor archivní a spisové služby MV ČR, Praha 2003, Internetová verze Sborníku AMV 1/2003.* (2003) https://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik1-2003/vyvoje_snb.pdf (Utolsó letöltés: 2025. 01. 16.); Uő: Organizační vývoj SNB v 50. letech se zaměřením na jeho veřejněbezpečnostní složku. *Sborník Archivu Ministerstva Vnitra. Odbor archivní a spisové služby MV ČR, Praha 2004, Internetová verze Sborníku AMV 2/2004.* (2004), 9–69. https://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik2-2004/organizacni_vyvojsnb.pdf (Utolsó letöltés: 2025. 07. 06.)

⁷⁷ Blážek – Žáček: Czechoslovakia, 87–161.

⁷⁸ Radek Schovánek – Aneta Černá: *Zrůdy StB*. Praha: INFO.CZ. 2022.

⁷⁹ Prokop Tomek: *Príslušník StB Miroslav Pich-Tůma. Příběh opravdového komunisty*. Cheb: Svět Kříděl, 2022.

⁸⁰ Jiřina Dvořáková: Bedřich Pokorný – Vzestup a pád. *Sborník Archivu Ministerstva Vnitra. Odbor archivní a spisové služby MV ČR, Praha 2004, Internetová verze Sborníku AMV 2/2004.* (2004), 233–267. https://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik2-2004/bedrich_pokorny.pdf (Utolsó letöltés: 2025. 01. 16.)

⁸¹ Jan Kalous: Vzestup a pád Teodora Baláže. Velitel Státní bezpečnosti na Slovensku v soukolí politického procesu. *Paměť národa*, roč. 20 (2024), č. 2, 3–25.

tárgyalása. A legátfogóbban Štefanica *Kampaň proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu*⁸² című munkája mutatja be az egyszerre a Slánský-per előzményeként és mellékpereként is megjelenő ügyeket. Tőle eltérően Bumová és Kinčok is egy-egy konkrét ügygel foglalkoznak munkáikban: Bumová az állambiztonság szlovák szárnyában,⁸³ Kinčok a szlovák párt- és államapparátusban kreált „burzsoá nacionalista” ügyeket tárgyalja.⁸⁴ Így, noha mindkét ügyet vizsgálja maga Štefanica is, a két másik szerzőnek lehetősége van részletesebben, új nézőpontból megközelíteni Oskar Valášek és társainak illetve Gustav Husák és társainak koncepciós ügyét, amelyek több szálon összefonódtak nem pusztán a magyar eljárásokkal, de a magyar politikai rendőrséggel is. Kinčoknak a témában fontos tanulmánya továbbá a kifejezetten a perek felülvizsgálatára és annak Szlovákiára gyakorolt hatására fókuszáló *Súdne rehabilitácie ako determinant politicko-spoločenského vývoja na Slovensku v prvej polovici roku 1963* című munka.⁸⁵

Gustav Husák és társainak pere a „szlovák burzsoá nacionalisták” főperének is tekinthető, így értelemszerűen a később első titkári pozíciót betöltő Husák életének gazdag irodalma számos ponton nyújt az eljárásokhoz releváns információt és a téma kutatásához biztos alapot. Ilyen feldolgozás többek közt a Kinčok által szerkesztett és szlovák nyelven megjelent *Gustáv Husák a jeho doba*,⁸⁶ valamint Michal Macháček *Gustav Husák* című nagy ívű, cseh nyelven írt biográfiája.⁸⁷ A Husák-életrajzok közül kiemelkedik Kinčok legfrissebb, 2023-ban szlovák nyelven megjelent *Husák: Buržoázny nacionalista*⁸⁸ című munkája, ami kiragadja az egykori elnök életéből a bírósági eljárást és csak a letartóztatásától a teljes rehabilitációjáig tartó időszakot vizsgálja, így jelentősen hozzájárulva a szlovák politikusokat célzó koncepciós ügyek feldolgozásához. Husák vádlott-társainak életrajzi és az eljárásra visszatekintő kötetei, így Zdeněk Doskočil 2020-as,

⁸² Ján Štefanica: *Kampaň proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu*. Ostrava: KEY publishing s.r.o. 2017.

⁸³ Ivica Štelmahovič Bumová: *Sionisti a buržoázni nacionalisty v Štbe. Prípad Oskar Valášek a spol. (1951–1963)*. Bratislava: Chronos, 2019.

⁸⁴ Branislav Kinčok: Trestnoprávne vyrovnanie sa s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami. Proces s Gustávom Husákom a spol. *Pamäť národa*, roč. 8 (2012), č. 2, 35–51.; Uő: Prvé pokusy o revíziu prípadu tzv. slovenských buržoázných nacionalistov (1954–1960). *Pamäť národa*, roč. 14 (2018), č. 4, 22–43.; Uő: Výkon trestu v prípade tzv. slovenských buržoázných nacionalistov – Gustáv Husák a spol. (1954–1960). *Pamäť národa*, roč. 11 (2015), č. 3, 3–26.

⁸⁵ Branislav Kinčok: *Súdne rehabilitácie ako determinant politicko-spoločenského vývoja na Slovensku v prvej polovici roku 1963*. *Pamäť národa*, roč. 17 (2022), č. 4, 20–52.

⁸⁶ Branislav Kinčok a kol.: *Gustáv Husák a jeho doba*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2019.

⁸⁷ Michal Macháček: *Gustav Husák*. Praha: Vyšehrad: 2017. Husák-életrajzok bőségesen állnak a kutatók és érdeklődők rendelkezésére, ld. Miroslav Londák – Slavomír Michálek: *Gustáv Husák: Moc politiky – Politik moci*. Bratislava: VEDA, 2013. Második világháború előtti pályafutásához szlovák nyelven ld. Tomáš Černák: *Husák: Mladé roky Gustáva Husáka (1913–1939)*. Bratislava: Marenčin PT, 2015. és Tomáš Černák – Martin Mocko: *Husák v odboji a SNP (1938–1945)*. Bratislava: Marenčin PT, 2017. 1945 és 1951 közötti karrierjéhez szintén szlovák nyelven ld. Tomáš Černák – Marek Syrný: *Husák: Vrcholy a pády (1945–1951)*. Bratislava: Marenčin PT, 2018.

⁸⁸ Branislav Kinčok: *Husák: Buržoázny nacionalista (1951–1963)*. Bratislava: Marenčin PT, 2023.

Novomeský-biográfiája,⁸⁹ valamint Bartošeknek Ladislav Holdošsal közösen, a rendszerváltást követően nem sokkal publikált munkája, a *Svědék Husákova procesu vypovídá*⁹⁰ szintén jelentősen bővíti a téma megismerhetőségét.

A csehszlovák állambiztonság kutatását tekintve megkerülhetetlen Matej Medvecký *Za červené Slovensko* című kötete⁹¹. A 2011-es munka jelentőségét az adja, hogy Medvecký nem általánosságban, Csehszlovákia egészére tekintve vizsgálja az állam politikai rendőrségét, hanem kizárólag a szlovák területekre koncentrál. Ezzel az állambiztonság sokáig homályba vesző és fel nem tárt szlovák ágának a kommunista hatalomátvételt és belső átstrukturálását megelőző szervezet- és eseménytörténetét adja. Területspecifikus megközelítése hiánypótló módon egészíti ki a csehszlovák állambiztonság történeti feldolgozottságát. A dolgozat témáját tekintve különösen fontos, hiszen kitér a csehszlovák és magyar politikai rendőrség legkorábbi, 1948-at megelőző kapcsolatának egy mozzanatára, amire más munkákban nem látunk példát. A politikai rendőrség szlovák szárnyának történetéről Medvecký, Jerguš Sivoš és Peter Jašek 2012-ben angol nyelvű összegzést is készítettek.⁹²

Magyar fordítása miatt érdemes megemlíteni Dušan Kovač 2001-ben megjelent *Szlovákia története*⁹³ című munkáját, amiben a „csehszlovák Rajk” utáni hajsza során formálódó Clementis-ügyre és a „szlovák burzsoá nacionalisták” ügyére vonatkozóan közöl tényeket a szerző, ám a kötet fő profiljából adódóan azok részletezését már nem végzi el.

A CSKP önfelszámoló pereinek kiváló feldolgozottsága mellett számos munka foglalkozik Csehszlovákia további eljárásaival. Cseh nyelven Jaromír Slušný *Procesy*⁹⁴ című munkája összegzi a legjelentősebb pereket, egészen a második világháborúhoz köthető ügyekig visszanyúlva. Kinčok szlovák nyelven hasonló összefoglalását adja az ott szervezett eljárásoknak a *Politické procesy na Slovensku v rokoch 1948–1954*⁹⁵ című kötetében. Több munka foglalkozik Csehszlovákia első nagy kirakatperével, a Horáková-perrel is. A Horáková-ügy ugyan nem a „csehszlovák Rajk” utáni hajszához köthető, az országban zajló

⁸⁹ Zdeněk Doskočil: *V žaláři a vyhnanství. Ladislav Novomeský v éře stalinismu a poststalinismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2020.

⁹⁰ Ladislav Holdoš – Karel Bartošek: *Svědék Husákova procesu vypovídá: S Ladislavem Holdošem hovořil Karel Bartošek*. Praha: Naše vojsko, 1991.

⁹¹ Matej Medvecký: *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011.

⁹² Matej Medvecký – Jerguš Sivoš – Peter Jašek: *Following the Footsteps of Iron Felix. The State Security in Slovakia. 1945–1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012. https://www.upn.sk/publikacie_web/publikacia-Following-the-footsteps-of-iron-Felix.pdf (Utolsó letöltés: 2025. 07. 06.)

⁹³ Dušan Kovač: *Szlovákia története*. Pozsony: Kalligram Kiadó, 2001.

⁹⁴ Jaromír Slušný: *Procesy*. Praha: XYZ, 2021.

⁹⁵ Branislav Kinčok: *Politické procesy na Slovensku v rokoch 1948–1954*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2019.

kirakatperek előzményeinek és természetüknek vizsgálatához azonban elengedhetetlen az ismerete. A kirakatper kiváló összegzését adja Miroslav Ivanov 2018-ban újra kiadott *Milada Horáková: justiční vražda*⁹⁶ című munkája, amelyben levéltári anyagokra támaszkodva ad átfogó képet a per előzményeiről, a tárgyalásról és az ítéletekről. Fontos munka Zora Dvořáková *To byla Milada Horáková*⁹⁷ című kötete is, mivel nem pusztán Horáková életét és az eljárást mutatja be, hanem azokat tágabb kontextusban, más politikai tényezőkkel összefüggésben vizsgálja. 2020-ban Zdeněk Ležák és Štěpánka Jislová tollából megjelent egy Horáková életét feldolgozó képregény is.⁹⁸ A kirakatperek ilyen műfajú feldolgozása Csehországban nem új: már 2014-ben megjelent a Csehszlovákia történetét bemutató képregénysorozat ötödik kötetként a Slánský-per képregényes feldolgozása,⁹⁹ ami az elgondolkodtató vizuális metaforák alkalmazása mellett a történelmi ismeretterjesztés egyik kiváló példája. További, kevésbé ismert kirakatperek története rajzolódik ki Ivana Bláhová és szerzőtársainak munkájából, az *Oběti komunistické spravedlnosti*¹⁰⁰ is, amely szintén a kirakatperek természetének megismeréséhez jelent fontos adalékot.

A perekkel foglalkozó cseh és szlovák szerzők által írt történeti feldolgozások egyetlen hiányaként a Field-ügy önálló feldolgozását kell kiemelni. Field életére és a perekben játszott szerepére vonatkozó információk szinte kizárólag a főperrel foglalkozó munkákban találhatók, így az ügyben is zajló intenzív magyar–csehszlovák kooperációt sem dolgozta még fel cseh vagy szlovák szerző megfelelő alapossággal. A magyar és angolszász szakirodalommal ellentétben önálló Field-életrajz cseh vagy szlovák szerzőtől egyelőre nem jelent meg.

A cseh és szlovák feldolgozottság mértéke tehát mind az angol, mind a magyar szakirodalomnál teljesebb, a témát szinte minden részletre kiterjedően kiválóan lefedi. Az ország történelmét feldolgozó munkákon kívül (melyeket itt a tartalmilag jelentősebb művek miatt nem említek, de ilyen például az angol nyelven olvasható, 2009-ben megjelent *A History of the Czech Lands*¹⁰¹ című mű Jaroslav Pánek és szerzőtársai tollából) számos átfogó jellegű monográfia és tanulmány érhető el a perekre és a politikai rendőrségre vonatkozóan. A perek különböző aspektusaira fókuszáló munkák, biográfiák és kommentárral ellátott forrásgyűjtemények pedig szintén növelik a feldolgozottság mértékét.

⁹⁶ Miroslav Ivanov: *Milada Horáková: justiční vražda*. Praha: XYZ, 2018.

⁹⁷ Zora Dvořáková: *To byla Milada Horáková*. Praha: Klub Milády Horkové, 2009.

⁹⁸ Zdeněk Ležák – Štěpánka Jislová: *Milada Horáková*. Praha: Argo, 2020.

⁹⁹ Pavel Kosatík – Vojtěch Mašek: *Češi 1952: 1952: Jak Gottwald zavraždil Slánského*. Praha: Mladá fronta – Edici ČT, 2014.

¹⁰⁰ Ivana Bláhová et al.: *Oběti komunistické spravedlnosti. Právní aspekty politických procesů 50. let 20. století*. Praha: Auditorium, 2013.

¹⁰¹ Jaroslav Pánek et al.: *A History of the Czech Lands*. Prague: Karolinum Press, 2009.

Az 1948 és 1954 között a CSKP-n belül zajló politikai eljárások, valamint a csehszlovák és magyar politikai rendőrségek ebben az időszakban kiépülő kapcsolatainak szakirodalma a cseh, szlovák, angolszász, emigráns csehszlovák és magyar szerzők tollából változó mennyiségű és minőségű. A cseh és szlovák szerzőségű historiográfia mértéke messze meghaladja a másik két csoportban tárgyalt irodalomét. Az angolszász, emigráns csehszlovák és magyar szerzők munkáira egyaránt a főperre vonatkozó információk fragmentáltsága és – a dolgozat jelentős részét képző – mellékperek tárgyalásának hiánya jellemző. Az angolszász és emigráns csehszlovák szakirodalom a Csehszlovákia-monográfiák és életrajzok révén számosabb, mint a magyar, ami azt jelenti, hogy a három vizsgált csoport közül a hazai szerzők releváns műveinek száma a legcsekélyebb. A többnyire csupán a Rajk-per feltáráshoz kapcsolódó munkákban egy-két fejezetre kiterjedő összefoglalások vagy elszórtan elhelyezkedő információk a téma hazai feldolgozását az idegennyelvű szakirodalomhoz képest hiányossá teszik, annak ellenére, hogy ezek az adatok nagy számú monográfiában és tanulmányban találhatók meg. Ezt a hiányt csak némileg enyhítik a cseh és szlovák szerzők magyar nyelvre fordított munkái, illetve a hazai forráskiadások. A főper antiszemita jellegének bemutatását elsősorban az angolszász munkák tartalmazzák, Field életútját pedig az angol és magyar történészszakma dolgozta fel kielégítően. A dolgozat témájának kutatásához fontos politikai rendőrségek szervezet- és eseménytörténeti feltárást a magyar, cseh és szlovák szerzők egyaránt kiválóan elvégezték, az angolszász szakirodalom pedig az utóbbi időben kezdte meg a feldolgozását. A két szervezet kapcsolatairól mindhárom szakirodalmi csoport esetében csekély mennyiségű információ áll rendelkezésre, azok is elszórtan és elsősorban a Field-ügyre vonatkozóan.

Bizakodásra ad azonban okot, hogy a nemzetközi és hazai történészszakma figyelve pont az elmúlt évtizedben fordult Csehszlovákia államszocialista története felé, amit a friss és új szemléletű, új forráscsoportokat a kutatásba bevonó munkák támasztanak alá, kiegészítve ezzel a már meglévő cseh és szlovák szakirodalmat.

Alig harminc évvel a levéltárak megnyitását követően még számos dokumentum vár feltárássra. Az eddig megjelent szekunder irodalom pedig – kerüljön ki angolszász, cseh, szlovák vagy magyar szerző keze alól – az információk minden fragmentáltsága és az esetleges pontatlanságok, hiányosságok ellenére kiváló alapot biztosít a téma további feltáráshoz.

3. Elméleti és módszertani háttér, forrásadottság

A fejezet címben is jelzett tartalma nem önkényes összeillesztése az általában külön vagy a bevezetésben tárgyalt témáknak. Az állambiztonsághoz kötődő kutatások esetében az elméleti, de kifejezetten a módszertani háttér nem választható el a forrásbázis vizsgálatától. Jelentős kihívásokkal áll ugyanis szemben az a kutató, aki az államszocialista politikai rendőrség által keletkeztetett forrásokkal dolgozik, legyen szó akár a dolgozat témáját adó koncepciók perек, vagy a korszak más jelenségeinek feldolgozásáról.

A szakirodalomban általános a konszenzus arra vonatkozóan, hogy vizsgálatukkor és elemzésükkor ezek a források különös körülmények között igényelnek. A dokumentumokat ugyanis egy olyan, a kommunista pártokhoz rendkívül szorosan kapcsolódó fegyveres testület hozta létre, amelynek legfontosabb feladata a párt és az ideológia alapján kijelölt politikai, társadalmi és gazdasági struktúra legitimitásának védelme volt.¹⁰² Természetesen a feladat elvégzésének módja a korszak kihívásaira adekvát választ adó ideológiai változásokkal együtt alakult: az állambiztonság a kelet-közép-európai tömb egyetlen országában sem definiálható statikus jelenségként, hiszen mindig idomult a párt által kijelölt aktuális irányvonalhoz. Ezt támasztja alá Révész Béla, amikor rámutat, hogy a magyar politikai rendőrség Rákosi-érában folytatott represszív-kriminalizáló tevékenységét az 1960-as évek második felétől egy preventív-operatív munka váltotta fel,¹⁰³ míg az alapvető feladat, vagyis a párt és a rendszer védelme változatlan maradt. Ezzel szemben például Romániában nem tapasztalható a magyarhoz hasonló elmozdulás a helyi állambiztonság, a Departamentul Securității Statului (Securitate) működésében az 1960-as években, ahol a Nicolae Ceaușescu nevével fémjelzett rendszer megtartotta a korábbi munkamódszereket.¹⁰⁴ Az állambiztonsági apparátus fundamentális feladata tehát mindkét országban ugyanaz volt, végrehajtása azonban az aktuális pártirányvonalhoz, a helyi kommunista párt és vezetőinek érdekeit leginkább kiszolgáló ideológiai variánshoz idomulva eltérően alakult.

Az államszocializmusban az állambiztonság tehát elválaszthatatlan a kommunista párttól és az ideológiától, ami az általa keletkeztetett dokumentumok milyenségére is hatással van. Aligha van olyan irata az egykori politikai rendőrségeknek, amely ne felelne

¹⁰² Valeri Katzunov: Evaluation and Analysis of State Security Documents as a Source of Modern History. In: Peter Jašek (zost.): *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 16. novembra 2010*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011. 85.

¹⁰³ Révész Béla: Az állambiztonsági szervek politológiai kutatásának kérdéséhez. *Acta Juridica et Politica*, 66. tom. (2004) 53.

¹⁰⁴ Dennis Deletant: A román állambiztonság szervezeti felépítése és működése, 1944–1989. (2. rész) *Betekintő*, 6. évf. (2012) 1. sz. 3–4., 17.

meg az ideológiai elvárásoknak. Ez pedig nem pusztán az állambiztonsági szolgálatok alapvető szokincseiben, hanem a végzett tevékenységüket tekintve az egyes koncepciókban is megfigyelhető. Az ideologikusság áthatja a politikai rendőrség dokumentumait és még a legprofánabb operatív iratokban is megjelenik. Közvetve vagy közvetlenül minden iratban a pártra és a pártérdekekre irányul a „tekintet”. Ezzel ugyanakkor az állambiztonsági apparátus nagyban hozzájárult, hogy az államszocializmus totális nyelvi világát tovább építse. Sőt, amint Łukasz Kamiński rámutat, ezen a sajátos nyelvrendszeren belül is egy olyan egyedi, zárt, belső struktúrát hozott létre, amely a rendfenntartó és egyéb fegyveres szervezetek korábbi történetében ismeretlen volt. A Kamiński által „lingua securitatis”-nak nevezett jelenség a többségi társadalom által nem ismert és nem beszélt jelrendszer volt, hiszen mindennapos használata kizárólag az állambiztonságon belül volt indokolt.¹⁰⁵ A teljes szókincs természetesen nem volt idegen a társadalom számára, hiszen a rendszer propagandájának nyelvi eszköztárával bizonyos mértékig átfedésben állt.¹⁰⁶ A „lingua securitatis” rövidítései, saját kifejezései azonban olyan speciális nyelvhasználatot eredményeztek a szervezeten belül, ami az annak alapján készült dokumentumok szövegeinek feldolgozásakor különös körültekintést igényel a történész részéről.¹⁰⁷ Az ideológiai összefonódás és belső nyelvrendszer megléte az állambiztonság iratainak vizsgálatakor folyamatos forráskritikát és kontextuselemzést kíván.

Nem könnyíti meg a történészi munkát az sem, hogy a keleti blokk széthullását követő „levéltári forradalom” óta – noha történelmi távlatokban gondolkozva rövid idő telt el – még mindig nem született olyan átfogó történelemelméleti munka, amely az államszocialista rendszer politikai rendőrségeinek forrásbázisával és annak interpretációs lehetőségeivel, vizsgálati módszertanával foglalkozna. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a téma kutatóit ne foglalkoztatná ez a kérdés. Történeti munkákon kívül politológiai és jogi művek is tartalmaznak releváns információkat, rendkívül hasznos és előremutató okfejtéseket, ám az összefoglaló elméleti munka hiánya továbbra is jelentős és nagyon is érzékelhető. Ennek negatív következménye, hogy az állambiztonsági dokumentumokat sok esetben napjainkban is valamiféle homály takarja, mintha a történettudomány és különösen a laikus érdeklődők számára megfoghatatlanok volnának. Sőt, az is megeshet, hogy a történettudomány belső és más diszciplínákkal az objektivitásról folytatott polémijába ezek

¹⁰⁵ Łukasz Kamiński: *Lingua securitatis. Pamięć i Sprawiedliwość*, Tom. 3 (2003), Nr. 1, 209.

¹⁰⁶ Ezt támasztja alá Jaroslav David cseh nyelvésznek és kollégáinak a Slánský-per *Rudé právo*-ban megjelenő tudósításainak komplex analízise. Ld. Jaroslav David – Jana Davidová Glogarová – Michal Místecký: A Two-Man Show: Stylometric Analysis of Personal Names in Rudolf Slánský's Staged Trial Newspaper Reports. *Studies about Languages / Kalby studijos*, No. 38 (2021), 115–130.

¹⁰⁷ Kamiński: *Lingua securitatis*, 209.

a dokumentumok – arra hivatkozva, hogy az ideológia által olyannyira átítatottak, hogy a múlt objektív feltárása rajtuk keresztül nem is valósulhat meg – már bele sem férnek.

Ez természetesen nem így van. Az állambiztonságon belül keletkezett dokumentumok rendkívül fontosak nemcsak az apparátus belső működésének, a pártállamban betöltött helyzetének és ott kialakított viszonyrendszerének feltáráshoz, hanem az államszocializmus általános megértéséhez is, hiszen annak megkerülhetetlen strukturális elemeként a korszak számos aspektusát formálták. Iratai segítségével bővíthetők például a korszak társadalomtörténeti ismeretei is, mivel a politikai rendőrség annak minden rétegével kapcsolatban létrehozott valamilyen típusú dokumentumot.¹⁰⁸ A pártállam működési mechanizmusának tárgyalásakor pedig nélkülözhetetlen az azt védelmező politikai rendőrség ismerete, amit a biztonsági apparátus dokumentumain keresztül lehet megszerezni.

Noha Georg Herbrist német történész kifejezetten a keletnémet állambiztonsági apparátus, a Staatssicherheit (Stasi) iratairól beszél, amikor azt mondja, különlegesek, ez a „különlegesség” általánosan, az egykori keleti blokk többi ilyen szervezetének iratára is igaz. Herbrist szerint a Stasi iratok különlegesek egyfelől azért, mert egy speciális szervezet hozta létre őket.¹⁰⁹ És valóban: az államszocializmus által életre hívott politikai rendőrségekhez hasonló szervezetekkel korábban nem találkozhatunk. Az írott történelem folyamán mindig is létezett hírszerzés, ami állambiztonsági célokat szolgált. Az i. e. 2000-ből származó agyagtáblára rótt első jelentéstől a napjainkban is működő nemzetbiztonsági és titkosszolgálati szervezetekig az állambiztonság kérdése mindig kritikus fontosságú volt.¹¹⁰ A szovjet típusú rendszerek politikai rendőrségei tehát nem jelenségükben, hanem jellegükben tekinthetők újszerűnek. És itt már nem csak a párttal és ideológiával való szoros összefonódásra kell utalni, hanem arra is, hogy főfeladatuk ellátása érdekében rendkívüli repressziót alkalmaztak. Ennek intenzitása és milyensége természetesen változhatott az évtizedek folyamán, ugyanakkor a társadalom kiterjedt hálózaton keresztül való megfigyelése és dokumentálása ugyanúgy az elnyomó tevékenység egyik eszköze, mint a látványosabb (és esetenként erőszakosabb) cselekmények. Feladatkörük ráadásul idővel bővült és – különösen az 1940-es évek végén és 1950-es évek elején – már nem kizárólag állambiztonsági funkciókat láttak el, hanem a katonai elhárítás és a határőrizet is hozzájuk

¹⁰⁸ Példaként ld. Farkas Gyöngyi: Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai. *Aetas*, 21. évf. (2006) 4. sz. 146–170.

¹⁰⁹ Georg Herbrist: The East German Stasi Files: What's special about them? In: Peter Jašek (zost.): *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 16. novembra 2010*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011. 13.

¹¹⁰ Révész: Az állambiztonsági szervek politológiai kutatásának kérdéséhez, 12–21.

tartozott. Különlegesek továbbá azért is, mert ellentétben a ma ismert nemzetbiztonsági szervezetekkel, a korabeli állambiztonsági szolgálatok pusztán önmagukban voltak jogilag szabályozva, a szövetségi rendszeren belüli együttműködésről azonban semmiféle jogszabály nem született.¹¹¹

Herbstritt különlegesnek tartja továbbá a Stasi iratait a rendszerváltást követő sorsuk és az őket övező megnövekedett figyelem, sőt, a laikus érdeklődők miatt is, akik egykor maguk is a represszió valamilyen formájának áldozatai voltak.¹¹² Mindez ismét nem pusztán a Stasi irataira vonatkoztatható, hanem az egykori tömb többi ilyen szervezetének anyagaira is. A volt politikai rendőrségek iratainak sorsa 1989-ben számos kérdést vetett fel, az iratok tartalma pedig nem egy esetben okozott, sőt, okoz akár napjainkban is politikai és társadalmi feszültséget.

Joggal merül fel Herbstrittet olvasva a kérdés, hogy mégis mik azok az iratok, amik akár 20–30 év távlatából is nagyfokú társadalmi érdeklődésre tartanak számot. Általánosan megfigyelhető jelenség, hogy amikor az állambiztonsági szolgálatok dokumentumairól esik szó, leggyakrabban az ún. „ügynökaktákra” szűkül a figyelem. Ennek két fő oka van, amelyek közül az első a társadalmi érdeklődés. Ez nem véletlen: az 1960-as években elterjedő preventív-operatív állambiztonsági tevékenység alapja az akkor már széleskörűen kiépített és a lehető legstabilabban fenntartott ügynökhálózat volt. A hálózaton keresztül érkező jelentések tették lehetővé az állambiztonsági szolgálatok számára, hogy felismerjék azokat a jelenségeket, amik preventív beavatkozás nélkül akár komolyabb államellenes cselekményekké is kinőhették volna magukat.¹¹³ Kornai János az államszocialista rendszer modelljének elemzésekor írja, hogy a bürokratikus szabályozásnak egy olyan sűrű szövésű hálónak kell lennie, amin semmi olyan akció nem juthat át, ami a rendszer érdekeit sértené.¹¹⁴ Ennek a rendszer fenntartása érdekében minél sűrűbbre szőtt hálónak a képe az ügynökhálózatra is tökéletesen alkalmazható: minél sűrűbb szövésű az állambiztonság társadalmat megfigyelő hálózata, annál kisebb az esély, hogy egy nemkívánatos, államellenes akció elkerüli a politikai rendőrség figyelmét. A rendszerváltást követően tehát természetes volt az igény arra, hogy a hálózaton keresztül zajló megfigyelés egykori alanyai megtudják, milyen jelentések születtek róluk. Hasonlóképp igényt formált a társadalom arra is, hogy megtudja, kik voltak hálózati személyek, kik és milyen mértékben működtek együtt

¹¹¹ Révész: Az állambiztonsági szervek politológiai kutatásának kérdéséhez, 22.

¹¹² Herbstritt: The East German Stasi Files, 13.

¹¹³ Révész: Az állambiztonsági szervek politológiai kutatásának kérdéséhez, 67–68.

¹¹⁴ Kornai János: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest: HVG Kiadói Rt, 1993. 386–387.

a korábbi rendszer politikai rendőrségével a rendszerváltást követő politikai palettán. Az ügynökakták tehát szinte minden kelet-közép-európai államban felértékelődtek a társadalom számára. A történészszakma pedig igyekszik megfelelni a témában vele szemben támasztott elvárásoknak, így az állambiztonsági szolgálatok irataival foglalkozó munkák többsége – különösen Magyarországon – szintén a hálózati anyagokkal foglalkozik,¹¹⁵ míg az 1948–1953 közötti időszak egyéb állambiztonsági dokumentumai ritkábban kerülnek elemzés középpontjába, és abban az esetben is elsősorban csak egy-egy jelentősebb koncepció per tárgyalásakor, a forrásbázis bemutatásakor.

A másik ok, amiért az állambiztonsági anyagok esetében felülreprezentált az ügynökhálózat, az az egyéb iratok hiányos volta, különösképpen az apparátus korai, a kommunista hatalomátvételtől az 1950-es évek második feléig tartó időszakára vonatkozóan. Ez a hiány megint csak többféleképpen magyarázható. Egyfelől az állambiztonsági intézmények korántsem folytattak precíz, jól rendszerezett iratképző tevékenységet. Az alapvető dokumentumok, így parancsok, szervezeti szabályzatok, kihallgatási jegyzőkönyvek, összefoglalók és ügynökjelentések mellett a szervezet egyéb tevékenységére vonatkozó jelentések száma csekély. Az állambiztonság felsőbb szintjein ugyanis a kommunikáció inkább szóbeli volt, semmint írásbeli. Vagyis a magasabb rangú tisztek találkozóirol alig vagy egyáltalán nem maradtak fenn jelentések. Sok esetben egy-egy megbeszélésnek pusztán az időpontja, résztvevői, helyszíne és tárgya ismert, minden további részlet nélkül. Más esetekben még ennyi információ sem maradt fenn és csak egyéb iratokból derül ki vagy lehet arra következtetni, hogy egyáltalán megtörténtek.¹¹⁶ És bizonyára olyan esetek is voltak, amikor egyáltalán semmilyen adat nem maradt fenn az adott találkozókról. Ez két szélsőséges esetben képzelhető el: amikor rendkívül fontos, szigorúan titkos vagy szigorúan bizalmas ügyről vagy épp ellenkezőleg, az állambiztonsági munka tekintetében kifejezetten érdektelen dologról volt szó.

A korai időszak dokumentumhiányát magyarázzák még a korszakban – a történész számára igencsak sajnálatos módon – gyakran zajló iratmegsemmisítések. Az iratok megsemmisítése nem pusztán a rendszerváltozások időszakában volt gyakori. Már jóval

¹¹⁵ Néhány magyar monográfia példaképp a téma bőséges szakirodalmából: Takács Tibor: *Besúgók a besúgásról. Ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakból*. Budapest: L'Harmattan, 2013.; Horváth Sándor (szerk.): *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Budapest: Libri, 2014.; Tabajdi Gábor: *A III/III krónikája*. Budapest: Jaffa, 2015.; Kónyáné-Kutrucz Katalin – Petrikné-Vámos Ida: *Ügynöksorsok – Ügynök? Sorsok? A hálózati lét sokfélesége és a megismerés korlátai*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017.; Tabajdi Gábor: *Tartótisztek. A BM III/III csoportfőnökség belső története*. Budapest: Jaffa, 2023.; Takács Tibor: *Ügynökök, informátorok, jelentések. Az állambiztonsági besúgóhálózat története*. Budapest: Jaffa, 2024.

¹¹⁶ Bárta: A csehszlovák állambiztonság együttműködése a keleti blokk politikai rendőrségeivel, 51.

korábban, a dolgozat keretét adó időszakban is jellemző volt, igaz, ekkor még elsősorban az égető papírhány¹¹⁷ állt a selejtezések hátterében.¹¹⁸ Sztálin halálát követően már a korábbi állambiztonsági ügyekben való érintettség, az azokkal való szembenézés elkerülése is szerepet játszott a „selejtezésekben”, így például mire sor kerülhetett a korábbi párton belüli koncepciók pereinek az SZKP XXII., 1961-ben tartott kongresszusa által előírányzott felülvizsgálatára, már számos fontos dokumentum elpusztult.¹¹⁹ Az anyagok legnagyobb számban történő megsemmisítésére vagy tartalmuk megváltoztatására¹²⁰ azonban kétségtelenül a rendszerváltás során került sor. A rendszerváltáshoz köthető irathianyra magyarázat még, hogy a kelet-közép-európai államok közül egyedül a Stasi szűnt meg jogutód nélkül. A többi ország esetében a politikai rendőrség iratainak egy része a jogutód birtokába került, ahonnan jogi vagy politikai okokból nem minden esetben jutott át a később létrehozott levéltárak őrzésébe.¹²¹ Ezek hiánya erőteljesen érezteti a hatását az állambiztonsági szolgálatok történetírásában.

A dolgozat során felhasznált források jelentős részét a csehszlovák, kisebb részét a magyar politikai rendőrség keletkeztette. Az aránytalanság szembeötlő, ugyanakkor a fentiek alapján nem meglepő. Noha iratmegsemmisítésekre Csehszlovákiában is sor került, az 1956-os forradalom és szabadságharc Magyarországon különösen „jó alkalmat” teremtett a hazai szervezet számára, hogy a fennálló helyzetben tömegesen semmisítsenek meg a számukra terhelővé és kényelmetlenné vált dokumentumokat.¹²² Feltételezhető, hogy a harcok közben is pusztultak el iratok, illetve a lakosság is megsemmisíthetett „ávós” dokumentumokat. Mindkét ország politikai rendőrségének esetében jellemző, hogy az iratmegsemmisítésekre vonatkozó parancsok – különösen 1956 kaotikus napjaiból – alig

¹¹⁷ A papírhánnyal kapcsolatban érdemes kitérni röviden magára a papírminőségre is, ami nem pusztán az állambiztonsági iratok kutathatóságát érinti. A korszakban keletkezett írott források jelentős része – amennyiben nem korábbi, a célból selejtezett iratok hátoldalára kerültek – egy rendkívül rossz minőségű papíron kaptak helyet. Ezeknek a magas savtartalma egyaránt pusztítja magát a papírt (a papír töredezik, gyenge, könnyedén szakad) és a papírra felvitt tintát, ami idővel a források olvashatatlanságát eredményezi, ami a kutatást is nehezíti. A levéltárak állagmegővási és restaurátori munkája ezért nélkülözhetetlen fontosságú az iratállomány megőrzését tekintve, ugyanakkor mind a tömeges savtalanítási munkálatok, mind a tömeges digitalizálás jelentős költségeket jelentenek számukra. A Magyar Nemzeti Levéltár esetében példaképp ld. https://mnl.gov.hu/mnl/szkk/allomanyvedelmi_tevekenyseg (Utolsó letöltés: 2024. 04. 30.)

¹¹⁸ Révész: Az állambiztonsági szervek politológiai kutatásának kérdéséhez, 72–73.

¹¹⁹ Például a magyar esetet ld. Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza, 1957. november–1989. június*. 2. köt. Budapest: Kossuth, 2003. 92.

¹²⁰ Példaként a csehszlovák esetre ld. Jerguš Sivoš: Pokusy o pozmenovanie záznamov v registračných protokoloch KS ZNB S-ŠTB Bratislava. In: Peter Jašek (zost.): *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 16. novembra 2010*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011. 117–133.

¹²¹ Herbstritt: The East German Stasi Files, 13.; Cseh Gergő Bendegúz: Közép-kelet-európai állambiztonsági panoráma. Titkosszolgálati iratok nyilvánossága az egykori szocialista országokban. *Betekintő*, 4. évf. (2010) 1. sz. 112.

¹²² Cseh: Közép-kelet-európai állambiztonsági panoráma, 126.

vagy egyáltalán nem maradtak fenn. A rendelkezésre álló forrásbázis aránytalanságát fokozza, hogy míg a koncepciók eljárások esetében több száz (bizonyos ügyekben akár több ezer) oldalnyi anyag áll a kutató rendelkezésére, a két szervezet közötti kapcsolatokat illetően – a fent említett szóbeli kommunikáció preferenciája miatt – ennél messze kevesebb dokumentum lelhető fel. A magyar fél esetében kulcsfontosságú szerepet játszó Szücs Ernő államvédelmi ezredes esetében például alig maradt fenn a dolgozat témájára nézve releváns magyar nyelvű anyag, míg csehszlovák kollégáinak dokumentumaiból meglepően sok információ nyerhető ki a két politikai rendőrség viszonyában betöltött szerepéről. A koncepciók perek iratmennyiségének aránytalanságát illusztrálja a csehszlovák állambiztonságban kulcspozíciót betöltő Ivo Milén és Field ügyében releváns dokumentumok mennyisége is: míg a dolgozat szempontjából fontos Milénre vonatkozó iratok száma alig pár száz oldal, Fieldről több ezer oldalnyi információ áll rendelkezésre a magyar és cseh levéltárakban egyaránt.

A dolgozat korszakára vonatkozó iratok nagyobb részben semmisültek meg Magyarországon, mint Csehszlovákiában, így a két fél csehszlovák koncepciók perek mentén fenntartott kapcsolatáról elsősorban a cseh, kisebb részben a magyar és a legkevesebb anyaggal – az irattükröződés jelensége miatt – a szlovák levéltárakban őrzött anyagok számolnak be. Az itt említett irattükröződés hátterében a csehszlovák állambiztonság korai modellje áll: a legfontosabb párton belüli koncepciók perekhez kapcsolódó iratok zömét mind a prágai, mind a pozsonyi központ megkapta és/vagy kezelte, ami azt jelenti, hogy ma egyaránt kutathatók a cseh és szlovák állambiztonsági levéltárakban. A kutatás fő színterei így a prágai Archiv bezpečnostních složek és Národní archiv, a budapesti Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára és Magyar Nemzeti Levéltár, valamint a pozsonyi Archiv Ústavu pamäti národa levéltárak voltak.

A dolgozathoz felhasznált források típusai a következők: parancsok, hivatalos jelentések, cellatársak titkos jelentései, kihallgatási jegyzőkönyvek (az ún. protokollok), azok kivonatai és összefoglalói, bírósági iratok (vádirat, tárgyalási jegyzőkönyv, rehabilitációs iratok), feljegyzések, felülvizsgálati iratok. A felhasznált források jelentős részét kitevő kihallgatási jegyzőkönyvek egyik legjellemzőbb vonása, hogy kérdés-felelet formátum szerint épülnek fel: a kihallgatást végző állambiztonsági tiszt kérdez, az őrizetes pedig válaszol. A beismert vallomásokat tartalmazó jegyzőkönyvek sok esetben már korábban elkészültek, így a cél a vádlott aláírásának megszerzése volt,¹²³ aminek minden oldalon szerepelnie kellett. A gyakran mentális és/vagy fizikai kényszer alatt zajló

¹²³ Ld. például Toldi Ferenc százados beszámolóját: Kiszely: *ÁVH*, 166–167.

kihallgatások során, amelyeket nem egy esetben később maguk az állambiztonság munkatársai is megerősítettek, a vádlottak válaszaik nem pusztán a „bűn” beismerésére korlátozódtak. Gyakran igen terjedelmes (akár több tíz oldalon húzódó), kifejezetten adat- és részletgazdag beszámolóval szolgáltak. Ezek az információk más ügyekre nézve is „hasznosnak” bizonyultak és kivonatukkal valóban találkozni egyéb ügyek protokolljaiban vagy bírósági irataiban. Pusztán ennyiből természetesen nem lehet megállapítani, hogy előre megírt dokumentumokról van szó és szükséges a forráskritika alkalmazása, ugyanakkor ezek az elemek szinte mindegyik protokollban tetten érhetőek. Jellemző továbbá, és nem csupán a kihallgatási jegyzőkönyvek esetében, hogy számos esetben vannak egyes részek – elsősorban nevek – eltüntetve az iratokból. Hogy eltávolításukra mikor került sor, nem világos, ráadásul nem egyszerű javításról, áthúzásról van szó: a vastag, fekete tintával átsírozott nevek felfedése nem lehetséges. Ma már természetesen léteznek olyan innovációk, amelyek a történészek és régészek segítségére vannak, amikor a szöveg ki van húzva vagy épp állagmegóvási okokból nem hozzáférhető (például papirusztekercsek esetében). Ezek a technológiák az írást fedő tinta vagy egyéb rétegeken áthatolva képesek digitálisan helyreállítani az íráshordozón szereplő szövegeket.¹²⁴ Felmerül azonban a kérdés, hogy az egyelőre még igen költséges technológia alkalmazásakor a szakma (és nem utolsósorban a közvélemény) mely iratanyagokat tartaná fontosabbnak az átvizsgáláshoz. Jelenleg úgy tűnik, hogy ókori vagy koraközépkori iratok ilyen vizsgálata prioritást élvez az alig pár évtizede keletkezett dokumentumokkal szemben. A felhasznált források közül különösen nagy jelentősége van továbbá a bírósági anyagoknak és felülvizsgálati iratoknak. Előbbieknek azért, mert adott koncepció alapján készültek, utóbbiaknak pedig azért, mert bár a múlt hibáival való szembenézés termékei voltak, továbbra is egy olyan ideológiai keretrendszerben készültek, amely nem engedte a mindenre kiterjedő és maradéktalan felülvizsgálatot.

Habár a rendszerváltozás óta számos memoár jelent meg mind Magyarországon, mind Csehszlovákia utódállamaiban az egykori rendszer áldozatainak vagy éppen fenntartóinak tollából, azok a dolgozatba forrásként nem kerülnek be. Mint alább kitérek rá, a rendelkezésre álló anyagoknak a gyakran a koncepció szerint torzított képének tisztázásához hasznos, ha a kutató azokat összeveti a visszaemlékezésekkel.¹²⁵ Ugyanakkor

¹²⁴ Példaként ld. a herculaneumi tekercsek szövegének digitális helyreállítását:

<https://www2.cs.uky.edu/dri/herculaneum-papyrus-scrolls/> (Utolsó letöltés: 2024. 04. 29.)

¹²⁵ Takács Tibor: Contemporary History and the Research of the State Security Documents in Hungary. In: Peter Jašek (zost.): *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 16. novembra 2010*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011. 71–72.

ez az ilyen jellegű visszaemlékezések (memoárok, interjúk) forráskritikáját is indokoltá tenné, amely már nem csak a témán, hanem annak időkorén is túlmutatva szétfeszítené a dolgozat kereteit.

Sajnos egyértelmű válasz még nem született a kérdésre, hogy miként lehet ezeket a különleges és sok esetben koncepciózus forrásokat interpretálni, holott az iratok feldolgozása folyamatos és szükséges. Pillanatnyilag nincs általánosan elfogadott módszertana az államszocialista politikai rendőrségek dokumentumai vizsgálatának. Ezért jelenleg a legalkalmasabb módszerek a hagyományos forrásfeldolgozás eszköztárából kerülnek ki:¹²⁶ az elemzés elengedhetetlen része a keletkezés háttérének feltárása, a kontextus megadása, a keletkezés okainak bemutatása. Ezek azonban önmagukban még nem elegendők egy koncepciózus vagy ideológiai okokból, illetve nyelvi síkon is a valóságot torzító kép „tisztázásához”. A forráskritikát tovább erősíti az összehasonlító módszertan is. Összehasonlítást természetesen minden történeti munka végez, ahogy az emberi gondolkodásmód is nagyban épül az összehasonlító mintákra. Módszertanként azonban az összehasonlítás kilép reflexszerű voltából és nagyon is tudatosan, explicit módon alkalmazott eszköz lesz. Tomka Béla három funkcióját különbözteti meg az összehasonlításnak: az (1) analitikus funkcióval adott hipotézis tesztelhető, a (2) leíró összehasonlítással az összevetés elemeiről szerezhető bővebb információ, míg az (3) eltávolító összehasonlítás a már megszokott nézőpontok helyett kínál újakat.¹²⁷ Mint a tipológiák esetében gyakran megfigyelhető, azok egy ideális állapotban léteznek, ugyanakkor a vizsgált esetek, amiket csoportosítani kíván a kutató, ritkán felelnek meg ennek a feltételezett idealitásnak. Fontos tehát hangsúlyozni, hogy a típusok határai elmosódhatnak, a vizsgálat tárgyai több típusban is előfordulhatnak.¹²⁸ Mint módszertannak az összehasonlításnak is megvannak a maga előnyei és hátrányai. Nem minden kutatás indokolja a módszer alkalmazását, de bizonyos esetekben, valamint a kontextus, időbeli keretek, a vizsgált egységek számának helyes alkalmazásával kifejezetten előremutató eredmények születhetnek a felhasználását illetően.¹²⁹ Bár Tomka az összehasonlítást társadalomtörténeti vizsgálatok esetében tartja leginkább indokoltnak, a módszertan alkalmazása az államszocialista állambiztonság kutatásában is eredményes lehet.

¹²⁶ Herbstritt: The East German Stasi Files, 13.

¹²⁷ Tomka Béla: Az összehasonlító módszer a történetírásban – eredmények és kihasználatlan lehetőségek. In: Tomka Béla: *Korszakok és korszakhatárok. Jelenkortörténeti tanulmányok*. Budapest: Osiris Kiadó, 2023. 24–33.

¹²⁸ Tomka: Az összehasonlító rendszer a történetírásban, 28.

¹²⁹ Tomka: Az összehasonlító rendszer a történetírásban, 33–36.

Az összehasonlító módszertant és annak leíró funkcióját a dolgozatban legteljesebben a magyar és csehszlovák politikai rendőrség vizsgálatokor alkalmazom. A megközelítést indokolja, hogy a két szervezet bár a szovjet állambiztonság alapján épült ki, a helyi sajátosságok miatt a szovjet mintától és egymástól is eltérő elemeket tartalmaztak. Hasonlóságaik és eltéréseik feltárása nem pusztán a szervezettörténet korai időszakára vonatkozó információk elmélyítését szolgálja, de arra is magyarázatot adhat, hogy egyes esetekben miért dolgoztak eltérő módszerekkel, tempóban és iratkezeléssel. A módszertan elemeit alkalmazva vizsgálom a keleti blokk két legnagyobb, Sztálin elvárásait leginkább teljesítő politikai perét, Rajk- és a Slánský-perét is. Főbb jellegzetességeik összevetésével megvilágíthatók azok az egyedi vagy épp nagyon is hasonló motívumok, amelyek jobb megismerésüket szolgálják. Ugyanakkor az összehasonlításukkal fedezhető fel a szovjet külpolitikában történt hangsúlyeltolódás is, ami a perek vádirataiban tükröződött vissza.

A disszertáció további részében az összehasonlítás leíró funkciójának egyes elemeit hasznosítom, hiszen a források egymással való összehasonlítása is a feldolgozásuk egyik legfontosabb módszere. Az ilyen, elsősorban leíró és analitikus funkciókat is magában hordozó összevetéssel állapítható meg, hogy megbízható-e az adott dokumentum.¹³⁰ Ez a források hitelességének ellenőrzésére a történettudomány egyik leggyakrabban alkalmazott módszere, mivel önmagában a forrásban leírtak sosem tekinthetők kész tényeknek, ami alapján a múlt egyszerűen rekonstruálható volna.¹³¹ Az összehasonlítás ugyanakkor ebben az esetben különösen fontos szerepet játszik, hiszen a gyakran előre megírt és már csak a vádlott aláírására váró kihallgatási jegyzőkönyvet nemcsak az ügyben keletkezett többi jegyzőkönyv tartalmával lehet (és kell) összevetni, hanem olyan más eljárások protokolljaival is, amelynek vádlottjait tanúként vagy az adott ügy terheltjeivel való kapcsolataik miatt „hallgatták ki”, esetleg a szembesítési jegyzőkönyvekkel is. Mindez persze még nem zárja ki, hogy a különböző kihallgatási jegyzőkönyvekbe ne kerülhettek volna bele ugyanazok a koncepciózus elemek akkor is, ha maguk a protokollok eltérő nyomozati anyaghoz tartoztak. Ezért nélkülözhetetlen a később készült felülvizsgálati iratokkal való összevetésük, ahol bár továbbra is az ideológiai kereteken belül és a felelősöket sok esetben nem megnevezve, de feltárják a korábbi koncepciókat és hamis vádakát. Ezekből pedig a legtöbb esetben világosan látszik, hogy a protokoll mely részletei konstruáltak. Emellett talán első olvasatra túlságosan egyszerűnek tűnik, de valójában

¹³⁰ Herbstritt: *The East German Stasi Files*, 14.

¹³¹ Takács Tibor: *Szövegek, tények, stratégiák. A történelem és forrásai. BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 20. évf. (2008) 4. sz. 361.

nagyon jó kontrollt adnak a vádlottakkal íratott vagy a még korábban, foglalkoztatási körükben keletkezett önéletírások. Különösen utóbbiak vagy az őrizetbevétel legkorábbi időpontjában létrejött önéletrajzok szolgálnak jó alapul ahhoz, hogy a később készült jegyzőkönyvek torzításai kiszűrhetők legyenek. Ezek a dokumentumok a legtöbb esetben ugyanis még nem tartalmazzák a koncepciót, amit gyakran jóval később konstruáltak a vádlottak köré. „Gyanúra okot adó” részletek persze már ekkor is bekerülhettek az ilyen típusú iratokba, különösen a már letartóztatás után készült példányok esetében, hiszen „nem hiába” került sor az őrizetbevételre. Ugyanakkor a kikristályosodott koncepció hiánya miatt egy viszonylag letisztult életút leírásával áll szemben a történész, amit összehasonlítva a későbbi jegyzőkönyvekkel gyakran válik világossá, hogy az életút mely részét torzították el a koholt vádak alapján. Az összehasonlítással megerősített forráskritika tehát elkerülhetővé teszi azt, amitől Takács Tibor történész-levéltáros az állambiztonsági eredetű források feldolgozásakor óva int: kritika nélkül elfogadva az állambiztonsági szervezetek stratégiáit, amelyek a kérdéses iratok létrehozásának háttérében állnak, azok interpretációja helyett a reprodukciójuk zajlik csupán.¹³²

A disszertáció témáját adó két államszocialista ország politikai rendőrségei kapcsolatának vizsgálata feltételezi a kutatás transznacionális megközelítését is. Akira Iriye definíciója szerint ez a történetírás a vizsgálat tárgyát képző államokban a nemzettől (és nemzetiségtől) függetlenül egyaránt jelen lévő tényezők közti kapcsolatokat tárja fel.¹³³ Az államszocialista típusú politikai rendőrség a keleti blokk minden országában létrejött, igaz, a helyi sajátosságokhoz alkalmazkodva. Ezzel azonban egy olyan, az egyes nemzetek identitásától független intézmény született meg az országokban, amely lehetővé teszi, hogy a szervezetek kapcsolatait a határokon átívelő transznacionális módon közelítse meg a kutató. Kilépvé a szűkebb kutatási fókuszot kínáló nemzetközponitú analízisből ezzel a módszerrel nem pusztán a két ország állambiztonsági szolgálatainak kapcsolódási pontjai válnak eredményesen vizsgálhatóvá, hanem a két államról már meglévő ismeretek is bővülnek, azok a nemzetközi történetírásba bekerülhetnek.¹³⁴ A transznacionális és összehasonlító történetírás ráadásul gyakran jár „kéz a kézben”, hiszen előbbinél az összehasonlítandó elemek sokszor két különböző országból kerülnek ki (vagy két különböző

¹³² Takács Tibor: *Contemporary History and the Research of the State Security Documents in Hungary*, 67–68.

¹³³ Akira Iriye: *Global and Transnational History. The Past, Present and Future*. New York: Palgrave Macmillan, 2013. 15.

¹³⁴ Iriye: *Global and Transnational History*. 4.; Keller Márkus: A megértés lehetősége – az összehasonlítás hasznáról. *Aetas*, 20. évf. (2005) 4. sz. 111.

ország maga az összevetés tárgya), ami egyúttal a transznacionális megközelítés alapvető jellemzője.¹³⁵

A történeti megismerhetőségről hosszú évtizedek (sőt, évszázadok) óta zajlik a történelemelméleti és történelemfilozófiai diskurzus. Ennek a fejezetnek nem célja, hogy ebben a polémiában elmélyüljön, ugyanakkor cél az, hogy láthatóvá váljon: a történész nem a múltat, hanem a múltban keletkeztetett forrásokat vizsgálja, amik ebben az esetben erősen ideologizáltak, a koncepciók eljárások esetében a valóságot torzító iratok. Felvéve a filozófiai fonalat felmerülhet a kérdés, hogy mennyiben tekinthető tényszerű valóságnak az, ami csak forrásokkal tárható fel, és torzítható-e egyáltalán az ilyen valóság bármiféle koncepcióval. A fentiek alapján azonban világos, hogy a források egy adott korszak, adott szervezetének céljaiból, „stratégiájából” keletkeztek. A történész feladata, hogy ezeket a célokat feltárva megteremtse a dokumentumok kontextusát. Ez azonban csupán egy lépése az elemzésnek, hiszen nem csak a keletkeztető stratégiáját kell elemezni.¹³⁶ Az eredményes forráskritikához további módszereket kell alkalmazni, ami ebben az esetben elsősorban a források egymással való szembeállításával a bennük szereplő elemek ellenőrzése.

Amíg az államszocialista politikai rendőrségek iratanyagának történeti feldolgozását segítő konszenzusos elméletek nem alakulnak ki a történetírásban, illetve amíg az ilyen típusú források alapján nyugvó történetírásnak nem születik egy szintén konszenzusos módszertana, a ma történésze számára az ilyen dokumentumokkal való történetírói munkához a tudomány hagyományos elméletei és eszközei állnak rendelkezésre.

¹³⁵ Iriye: *Global and Transnational History*, 72.

¹³⁶ Takács: *Szövegek, tények, stratégiák*, 361.

4. Fogalmi, esemény- és szervezettörténeti alapvetés

4.1. A csehszlovák és magyar állambiztonságról röviden

Az előző fejezetben, a dolgozat forrásadottságainak számbavételekor már részletesen volt szó a magyar és csehszlovák államszocialista állambiztonsági szervezetek iratképző tevékenységéről (vagy annak hiányáról) és az így keletkezett dokumentumokról. Fontos ugyanakkor tisztázni, mi maga a korszak represszióját fémjelző állambiztonság.

Feladatát, és ekképpen magát a szervezetet, a korszakban mindkét állam jogrendszere, amely természetesen eltért a gyakorlatban tapasztalt viszonyoktól, más szavakkal definiálta, a lényeg azonban megegyezett: tevékenységük legkorábbi időszakában, 1945 és 1948 között, a múlt, és különösen a második világháború alatti rendszerek kiszolgálóinak és kollaboránsainak felelősségre vonása, később pedig az állam elleni bűncselekmények üldözése és kivizsgálása, vagyis az új, nép „demokrácia” védelme lett a feladatuk.¹³⁷ A rendeletekben és törvényekben deklarált feladat felszíne alatt azonban mögöttes tartalom és politikai cél is meghúzódott.

2020-as munkájában Molly Pucci rámutat arra a még ma is elterjedt, de téves nézetre, hogy a szovjet típusú rendszerek 1945-től 1948-ig „egy az egyben” átvették a Szovjetuniónak a megalakulása óta változatlanul tekintett intézményrendszerét.¹³⁸ Mint Kalmár Melinda a *Történelmi galaxisok vonzásában* című monográfiájában bizonyítja, már maga a Szovjetunió sem volt egy 1922-től 1989-ig változatlan entitás: politikája, ideológiája és intézményrendszere egyaránt igyekezett adekvát válaszokkal reagálni a külső és belső kihívásokra, így több alkalommal maga is komolyan változott.¹³⁹ Ahogy Pucci is rámutat, a szovjet állambiztonság sem tekinthető megalakulásától kezdve felbomlásáig egy állandó szervezetnek: strukturális és névváltoztatások sorozata kísérte történetét. És mivel a változékony szovjet típusú pártállami struktúrát a rendkívül különböző politikai, társadalmi, gazdasági és etnikai adottságokkal, illetve szintén eltérő történeti tapasztalatokkal rendelkező kelet-közép-európai államok épp eltérő adottságaik és tapasztalataik miatt nem tudták mindenre kiterjedően és teljesen adoptálni, így a mindenkor változó szovjet politikai rendőrségnek is csak lényegi és ideológiai alapját tudták átvenni. A későbbi keleti blokk államai időben eltérő sebességgel, de a szovjet mintát saját adottságaikhoz igazítva igyekeztek politikai rendőrségeiket kiépíteni és működtetni, éppen ezért az egyes államok

¹³⁷ Müller: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*, 14., 23–24.; Kaplan: *Protistátni bezpečnost*, 38–39.

¹³⁸ Pucci: *Security Empire*, 4–5.

¹³⁹ Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer, 1945–1990*. Budapest: Osiris Kiadó, 2014. 15–21.

szervezetei közt a hasonló vonások mellett jelentős eltérések is megfigyelhetők.¹⁴⁰ A közös vonások elsősorban az alapvető aspektusait érintik a magyar és csehszlovák szervezetnek, míg az eltéréseket ennek az alapnak a sajátos, egyéni körülményekhez igazodó vonásai adják, így számos, első ránézésre közös jellemző valójában eltérést rejt magában. Nélkülözhetetlen összevetni a két szervezet legfontosabb szervezeti és működésbeli hasonlóságait és különbségeit, ezek ugyanis sok esetben adják a kapcsolatuk milyenségének, módszereikben és a koncepciók eljárásaik kezelésében tapasztalható sajátosságaik alapját. Az alábbi összehasonlító áttekintés 1945 és 1953 közt vizsgálja a két szervezetet keletkezésük, párton belül és kívül betöltött szerepük, valamint szervezeti felépítésük mentén, megadva a dolgozat tárgyalásának könnyebb megértéséhez szükséges alapot.

Hogy a hivatalosan deklarált cél mellett mi volt a politikai rendőrség valódi feladata, azt Kaplan fogalmazza meg legtömörebben, mikor azt írja, hogy „*a Státní bezpečnost a monopol módon kormányzó kommunista párt hatalmi rendszerének egyik, de nem egyetlen eleme volt.*”¹⁴¹ Az állítás természetesen a kelet-közép-európai államszocialista rendszerek mindegyikére igaz, hiszen a keleti blokk kommunista pártjait és hatalmi struktúrájukat mindenütt saját állambiztonságuk védelmezte.¹⁴² Lehet szó tehát a keletnémet Stasiról, a román Securitatéről vagy a bolgár Drzsavna szigurnosztól (Държавна сигурност, DS), mindegyikük fő feladata párt és apparátusának biztosítása volt, ennek a feladatnak végrehajtójaként a párttal és funkcionáriusaival szorosan összefonódva és együttműködve, számukra mindig rendelkezésre állva.¹⁴³

Ez a hivatalosan nem deklarált, és 1948-tól már különösebben nem is titkolt valódi feladat közvetlenül a háborút követő első időszakban megjelent. Az illegalitásból ismét a politikai palettára lépő kommunista pártok ugyanis a politikai rendőrségek felállításában látták a garanciát nem pusztán az előző rendszerben kompromittált személyek felelősségre vonására, hanem saját pozíciójuk megszilárdítására is. Magyarországon és Csehszlovákiában egyaránt 1945 telén–tavaszán alakultak meg politikai rendőrségek. Csehszlovákiában az április 5-i kassai kormányprogram hozta létre az ekkor még Nemzetbiztonsági Szolgálat (Národní bezpečnostní služby, NBS) szerveztét, majd a Belügyminisztérium június 30-án kelt, 3700-26/6-45-V/4 sz. rendelete alapozta meg a Nemzetbiztonsági Testületet (Sbor národní bezpečnostní, SNB), azon belül pedig az

¹⁴⁰ Pucci: *Security Empire*, 5–6.

¹⁴¹ Kaplan: *Protistátní bezpečnost*, 11.

¹⁴² Blažek – Žáček: *Czechoslovakia*, 7.

¹⁴³ Kaplan: *Protistátní bezpečnost*, 11–15.

Állambiztonság, a Státní bezpečnost (StB) létrejöttét.¹⁴⁴ Magyarországon az alapokat a május 10-i 1690/1945. M. E. számú rendelet tette le, noha már az 1944-es háborús évben felmerült a szervezet igénye, sőt, 1945 januárjában már esküt tett politikai rendőrök is működtek az országban.¹⁴⁵

Megalakulásuk napjától kezdődő, legkorábbi működésüket tekintve a két szervezet közös vonása a háborús évek után jellemző általános zűrzavar. Mindkét politikai rendőrség munkáját nehezítették azok a fegyveres szervezetek és csoportok, amelyek velük párhuzamosan még a háború alatt vagy közvetlenül utána legális vagy félillegális úton, esetleg minden legális keretet nélkülöző, önjelölt rendteremtők révén végeztek olyan tevékenységet, amely állambiztonsági feladat volt (üzemek védelme, a korábbi rendszer kiszolgálóinak felkutatása és felelősségre vonása, rendfenntartás).¹⁴⁶

A zűrzavaros időszak fokozatos elcsendesedésével a két szervezet megkezdhette a korai időszak fő feladatának végrehajtását, amely az átmenet éveiben a kommunista párt pozíciójának megerősítését, a hatalomátvételig való eljuttatását jelentette. Ez már önmagában hordozta a célt, hogy a politikai rendőrség vezető pozícióit a kommunista párt funkcionáriusai töltsék be. Magyarországon a szervezet élén 1945-től 1953-ig Péter Gábor állt. A hazai állambiztonság sűrű név- és szervezeti változtatásai közepette Péter állandó eleme volt a szervezetnek – egészen letartóztatásáig. Neve (a köztudatban is) olyannyira összefonódott az általa irányított politikai rendőrséggel, hogy kifejezetten nehéz egy hasonlóan állandó vezetőként megfigyelhető személyt megnevezni az StB élén. Péter beosztottjai közül többen is rendkívül fontos szereplői voltak a szervezetnek, így például a később igazságügyi államtitkári posztot betöltő (és Péterrel együtt letartóztatott) dr. Décsi Gyula vagy a dolgozat egyik „főszereplőjének” is tekinthető Szücs Ernő. A politikai rendőrségen belül végzett tevékenységük azonban a legtöbb esetben, hiába volt jelentős, Péter alakja mellett (és miatt) kevésbé ismert. Az StB ezzel szemben bár szintén többször változott szervezetileg, de facto irányítása a tárgyalt korszakban nem egy, hanem több kommunista párttag, többek közt Štěpán Pláček, Jindřich Veselý, Karel Šváb, Osvald Závodský nevéhez köthető, akik ráadásul nem is minden esetben álltak hivatalosan az StB élén, hanem azt más pozícióból irányították. A felsorolt személyek közül az StB parancsnoki pozícióját hivatalosan például csak Veselý és Závodský töltötte be. Pláček az ún. ZOB-II

¹⁴⁴ Kvapilová: *Přehled organizačního vývoje Sboru národní bezpečnosti v letech 1945–1950...*, 1–2.

¹⁴⁵ Müller: *Politikai rendőrség a Rákosi korszakban*, 10–14.

¹⁴⁶ Kiszely Gábor: *ÁVH*, 15.; Kaplan: *Protistátní bezpečnost*, 22–25.

élén vált az átmenet éveinek legbefolyásosabb állambiztonsági szereplőjévé,¹⁴⁷ míg Šváb az SNB átszervezésével létrejött Nemzetbiztonsági Minisztérium (Ministerstvo národní bezpečnosti, MNB) miniszter-helyetteseként és az ún. „CSKP KB biztonsági ötöse” (Bezpečnostní pětka Ústředního výboru KSČ) egyik tagjaként jutott jelentős befolyáshoz a szervezetben. Fordított a helyzet az állambiztonsággal szorosan kooperáló, egyes időszakokban azt de jure felügyelő belügyminisztériumok esetében: míg Magyarországon a tárca élén 1945 és 1953 között összesen nyolc miniszter váltotta egymást Erdei Ferenc, Nagy Imre, Rajk, Kádár, Zöld Sándor, Házi Árpád, Györe József, majd Gerő Ernő személyében, addig Csehszlovákiában ezt a pozíciót nyolc évig a CSKP tagja, Václav Nosek töltötte be. A parancsnoki hierarchia csúcsa egyik szervezetnél sem ért véget sem Péternél, sem Veselýnél vagy Švábnál, vagy az aktuális belügyminiszternél. Az állambiztonsági vezetők maguk is a saját kommunista pártjuk főtítkárának irányítása alá tartoztak, tehát Pétert Rákosi Mátyás, a csehszlovák vezetőket pedig Rudolf Slánský felügyelte közvetlenül.¹⁴⁸ Ez a szervezetek jogi keretein kívül eső alá- és fölérendeltségi viszony tette lehetővé, hogy a testületek legalsóbb szintjein is a párt legfelsőbb vezetésének akarata érvényesüljön, így téve a pártot védelmező és a rendszert fenntartó eszközzé a politikai rendőrséget.

Ezt feladatot a korszakban az állambiztonság elsősorban a represszív-preventív működésével látta el, ráadásul nem pusztán a civil lakosság körében, hanem magán a párton belül is. A dolgozat témáját tekintve a párton belüli elnyomó tevékenység az, amely elvezet a koncepciós perek konstruálásig. Amikor ugyanis Kornai János a pártapparátus összetartó erőiről ír, négy tényezőt vesz sorra: (1) ideológia, (2) a hatalom megtartási szándéka, (3) presztízs és privilégiumok az apparátus tagjai számára, (4) kényszer. Ezek tehát azok az elemek, amik hosszú távon képesek biztosítani a rendszert működtetők közti kohéziót. Ha ez a kohézió megszűnik, akkor a rendszer is inogni kezd. A dolgozat szempontjából az utolsó elem bír kifejezett jelentőséggel. Kornai a kényszerről mint a kötelező pártfegyelem, vagyis a párt utasításainak mindenkor végrehajtásának betartatásáról ír. Ennek elmulasztása a feladattól függően különböző súlyú felelősségre vonást von maga után. A párton belüli, tehát az állambiztonságot még be nem vonó pártbüntetések sokfélék lehetnek az említett privilégiumok megvonásától kezdve az alacsonyabb beosztásba való áthelyezéséig vagy akár kizárásig. A politikai eljárások esetében az állambiztonság a pártbüntetések

¹⁴⁷ Pláček karrierjéről bővebben cseh nyelven ld. Jan Kalous: *Štěpán Pláček. Život zpravodajského fanatika ve službách KSČ*. Praha: ÚSTR, 2010.

¹⁴⁸ Kaplan: *Protistátní bezpečnost*, 13.; Müller: *Politikai rendőrség a Rákosi korszakban*, 136.

végrehajtásába általában először rejtve, a későbbi per kijelölt szereplői bukásának megtervezésekor kapcsolódik be, majd nyíltan (de nem mindig nagy nyilvánosság előtt), az eljárás jogi végrehajtásakor (örizetbe vétel, hivatalos letartóztatás, „nyomozati szakasz”).¹⁴⁹ A koncepciók perek tehát olyan, az állambiztonsági szervezetek által végrehajtott pártbüntetéseknek tekinthetők, amelyek a konstruált vétségek aránytalanul súlyos megtorlásával félelmet keltenek, így hozzájárulnak a párt kohéziójához. Ezt a feladatot egyaránt elvégezte a csehszlovák és magyar szerv (és hozzájuk hasonlóan az összes többi politikai rendőrség a régióban), különös tekintettel az 1948–1954 közötti politikai perek során.

Természetesen a párton belüli represszió mellett az állambiztonsági szervek a társadalom körében is nagyfokú elnyomó tevékenységet fejtettek ki a berendezkedés fenntartásának érdekében. Az államszocializmusnak – más diktatúrákhoz hasonlóan – a politikai és egyéb ellenségeivel szemben viselt elnyomó tevékenysége egyfelől nyomatékossította a kommunista párt hatalmát, másfelől olyan atmoszférát teremtett a társadalomban, amivel igyekezett megelőzni egy esetleges rendszerrel szembeni ellenállás bármilyen formáját.¹⁵⁰ A represszióval történő félelemkeltés és példastatuálás tehát egyaránt jelen volt a párton belül és kívül, az apparátus és a lakosság körében egyaránt. Az állambiztonsági szerveknek a kelet-közép-európai szovjet típusú rendszerek társadalmának repressziójában való tevékeny részvétele könyvtárnyi szakirodalommal rendelkezik, így ennek tárgyalásától eltekintek.¹⁵¹ Fontos azonban kiemelni, hogy a rendszer ellenségei a közös ideológia révén a régió szinte minden országában megegyeztek, legyen szó akár politikai, akár gazdasági ellenségről. Csehszlovákiában ugyanúgy „harcot hirdetett” a CSKP a gazdaságilag ellenségnek tekintett kulákság ellen, mint Magyarországon a Magyar Dolgozók Pártja (MDP), ahogy az egyházi szervezetekkel és támogatóikkal szemben is szisztematikusan felléptek mindkét országban¹⁵² – a politikai rendőrségeik aktív munkáját igénybe véve.

¹⁴⁹ Kornai: *A szocialista rendszer*, 72–75. A szervezetek ilyen rejtett, majd nyílt tevékenysége rajzolódik ki a politikai perek Pelikán által összefoglalt (és a dolgozatban is bemutatott) „menetrendjéből”: Pelikán: *The Czechoslovak Political Trials, 1950–1954*, 24–27.

¹⁵⁰ Kornai: *A szocialista rendszer*, 77–80.

¹⁵¹ Néhány kiragadott magyar nyelvű példa a korszak valóban terjedelmes historiográfiájából, amelyek tárgyalják az állambiztonsági elnyomást a régióban: Stéphane Courtois et al. (szerk.): *A kommunizmus fekete könyve. Büntény, terror, megtorlás*. Budapest: Nagyvilág Kiadó, 2000.; Gereben Ágnes: *Megtorlások a Szovjetunióban*. Budapest: Helikon, 2013.; Gyarmati György – Pihurik Judit (szerk.): *Metszetek bolsevizmusról, sztálinizmusról*. Budapest–Pécs: Magyar Történelmi Társulat – Kronosz Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 2018.; Molnár János: *Szigorúan őrzött evangélium*. 1–4. köt. Kolozsvár: Kriterion, 2014.

¹⁵² Kornai: *A szocialista rendszer*, 77.

A párt és a társadalom életében betöltött közös szerepük, ideológiai keretrendszerük mellett hasonlóvá tette egymáshoz a két ország állambiztonságát az is, hogy létrehozásuktól kezdve több szervezeti, magyar esetben pedig névváltoztatáson is átestek. A szervezettörténet részletes leírása szétfeszítené a dolgozat kereteit, egy rövid áttekintés mégis nélkülözhetetlen a megismerésükhöz.

4.1.1. PRO, ÁVO, BM ÁVH, ÁVH: A magyar állambiztonság alakváltozatai 1945 és 1953 között

A magyar állambiztonság tehát már 1945 januárjában megjelent, legalizálásra viszont még szűk öt hónapot kellett várni. A május 10-i rendelettel azonban létrejött a Magyar Államrendőrség, amelynek mind a Budapesti Főkapitányságán, mind a Vidéki Főkapitányságán megkezdte működését a Politikai Rendészeti Osztály (PRO). Előbbi élén Péter Gábor, utóbbi élén pedig Tömpe András állt. A korai időszakban már említett fő feladat a korábbi rendszerek képviselőinek, illetve háborús bűnösöknek a felelősségre vonása volt, de már a kommunista párt érdekeit és távlati céljait szem előtt tartva, így a két PRO mellett hamarosan¹⁵³ létrehozták a Gazdaságrendészeti Osztályt (GRO), élén Villányi Andrással, amely elsősorban a régi rendszer vagyonának fel- és elosztását hajtotta végre, valamint az egyéb gazdasági bűncselekményekkel szemben járt el.¹⁵⁴ A Péter-Tömpe-Villányi viszony korántsem volt súrlódásoktól mentes, így a három szervezet közti együttműködés sem a zavartalan egyetértésen alapult. Különösen Péter és Tömpe kapcsolata volt feszült, amit Tömpe nem is titkolt és többször panaszolta be Pétert a Magyar Kommunista Párt (MKP) grémiumának valamely tagjánál.¹⁵⁵ Valamivel nyugodtabb volt a viszonya Péternek az 1945. március 12-én létrehozott és a honvédelmi tárca felügyelete alá tartozó Katonapolitikai Osztállyal (Katpol), amelynek élén ekkor még a Rajk-perben később elítélt Pálffy György altábornagy állt. A Katpol a PRO kvázi rivális szervezetként elsősorban a háborús bűnösök felelősségre vonását végezte, de részt vett a nem kommunista pártok érdemi munkájának ellehetetlenítésében is. Később, a hatalomátvételt követően a

¹⁵³ A GRO, majd átszervezésével a Gazdaságrendészeti Ügyosztály (GRÜ) létrehozásának időpontjáról a szakirodalmak eltérő adatokat közölnek. Kiszely 1945. június 28-ra teszi megalakulását, Gyarmati 1946 elejét jelöli meg, Müller pedig 1945 őszét. Vö. Kiszely: *ÁVH*, 30–35.; Gyarmati: *A politika rendőrsége Magyarországon a Rákosi-korszakban*, 10–11.; Müller: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*, 10–20.

¹⁵⁴ Müller: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*, 10–20.

¹⁵⁵ Uo.; Müller: *Az erőszak neve: Péter Gábor*, 124–127.; Kiszely: *ÁVH*, 17–21.; Palasik Mária: A politikai rendőrség háború utáni megszervezése. In: Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Budapest: Történeti Hivatal, 2000. 35–36.

néphadsereg védelme, a honvédelmen belüli elhárítás lett a legfontosabb feladata.¹⁵⁶ Míg a Katpol, lévén a néphadsereghez szorosan kötődő szervezetről szó, ekkor még kívül esett Péter hatalmi ambícióin, a vidéki PRO és a GRO egyaránt ezt a törekvését korlátozták. Az egyik, Tömpe által megtestesített akadály elhárítására 1946. október 6-án került sor, amikor a Vidéki Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztályát rendeleti úton olvasztották be a budapesti PRO-ba, így létrehozva a Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályát (ÁVO),¹⁵⁷ amellyel azonban továbbra is párhuzamosan működött a GRO és a Katpol is.

Az átalakítással az ÁVO szervezetiileg a Magyar Államrendőrség része maradt, viszont a főkapitányságok alól közvetlenül Rajk László belügyminiszter irányítása alá került, vagyis egyéb rendvédelmi hatóság nem volt jogosult sem az irányítására, sem a működésébe való beavatkozásra. Bár a hatalmában és létszámában is fokozatosan gyarapodó ÁVO 15 alosztályának¹⁵⁸ profilja 1946 és 1948 között változott, fő feladatukat megőrizték. A 15 szervezeti egység legfontosabb területei így az egyes pártok (I. alosztály), a Magyarországon tevékenykedő határon túli hírszerzés tevékenységének (II. alosztály), az egyházak (III. alosztály), az ifjúsági szervezetek (IV. alosztály), a múlt rendszerben kompromittálódott személyek (V. alosztály) és az állami szférában megmaradt „reakciók” tevékenységének (VI. alosztály) monitorozása volt. Az így a figyelem középpontjába kerülők követését és egyéb megfigyelési tevékenységeket, a nyomozásokat, valamint az operatív technika feladatait a VII. és VIII. alosztály látta el, míg az útlevelügyeket a XIII. alosztály kezelte. A fennmaradó alosztályok feladatköre a belső nyilvántartásokra, a budapesti kerületi állambiztonsági csoportokra, a belső gazdasági és fegyelmi kérdésekre koncentrált, beleértve a saját állomány megfigyelését és nyilvántartását is.¹⁵⁹ A Rákosi által „kézi vezérelt” Péter különösen jelentős hangsúlyt fektetett a nem kommunista pártok megfigyelésére. A köréjük konstruált ügyekkel, mint amilyen a „Magyar Közösség”-ügy¹⁶⁰ vagy Csornoky Viktor koncepciók ügye¹⁶¹ volt, az ÁVO jelentős mértékben segítette az

¹⁵⁶ Okváth Imre: „Sziget egy reakciós tenger közepén.” Adalékok a Katpol történetéhez, 1945–1949. In: Gyarmati (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban*, 60., 76–92.

¹⁵⁷ Müller: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*, 22.

¹⁵⁸ Az alosztályokat római számmal számlálták az elsőtől a tizenhatodikig, ugyanakkor tizenegyes alosztály nem tevékenykedett a politikai rendőrségen, így beszélhetünk csupán tizenöt alosztályról.

¹⁵⁹ Müller: A magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete, 1–16.; Müller: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*, 22–31.

¹⁶⁰ Bővebben róla ld. Palasik Mária: A „Magyar Közösség”-ügy és tanulságai. In: Palasik Mária: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon, 1944–1949*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2000. 194–211.; Szekér Nóra: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2017.

¹⁶¹ Bővebben róla ld. Kovács Éva: A Csornoky-per és politikai összefüggései. In: *Történeti tanulmányok*, vol. 14. (2006) https://epa.oszk.hu/03200/03254/00002/pdf/EPA03254_torteneti_tanulmanyok_2006_14_185-196.pdf (Utolsó letöltés: 2024. 07. 20.)

MKP-t a hatalomátvétel felé vezető úton. Különös hangsúlyt fektettek az Független Kisgazdapárt (FKgP) kompromittálására, de idővel az MKP-val később fúzióra lépő (vagy inkább arra kényszerített) Szociáldemokrata Pártot (SZDP) is „reakciós” szervezetként tartották nyilván.¹⁶² A koncepciók ügyek mellett az MKP az 1947-es választások alkalmával is kihasználta az ÁVO-ban rejlő lehetőségeket, ami az adminisztratív család legkülönbözőbb módjaival élve több százezer állampolgárt fosztott meg a voksolás lehetőségétől, miközben nagyfokú megfigyelést folytatott a nem kommunista pártokkal szemben.¹⁶³

Bár a hazai szervezet megnevezése a köztudatban mai napig az „ávó”, a politikai rendőrség karrierje ebben a formájában pusztán 1948 őszéig állt fenn. Növekvő hatalmának és befolyásának „kézzel foghatóvá tételére” 1948. szeptember 8-án került sor, amikor a politikai rendőrség kikerült a Magyar Államrendőrség szervezetéből és közvetlenül az ekkor már Kádár vezette Belügyminisztérium alárendeltségébe helyezték át mint a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága (BM ÁVH). A rendőrségtől az ÁVO nem üres kézzel távozott: megszerezte a teljes útlevelel alosztályt, a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hivatal (KEOKH) és a Belügyminisztérium egyes rendészeti szerveit (határ-, folyam-, légirendészet), a rendőrségi őrszemélyzet átvételével pedig saját karhatalmának kiépítését is megkezdte.¹⁶⁴ Péter elől tehát egyre több akadály hárult el, ráadásul a GRÜ 1948-as felszámolásával Villányitól is megszabadulhatott.¹⁶⁵ Az egyre feszültebbé és terhesebbé váló viszonyát Rajkkal az ő külügyminiszterre való kinevezésével (ami már a politikai pert elkészítő izolációjának egyik lépése volt) sikerült kiiktatni, utódjával, Kádárral pedig gyorsan összezsírozódott.¹⁶⁶ Az eleinte tizennégy, majd hat alosztállyal operáló BM ÁVH¹⁶⁷ azonban alig működött tovább egy évnél, amikor 1949. december 28-án a Minisztertanács rendelete révén összevonták a Honvéd Határőrséggel és kiemelték a Belügyminisztérium alól.

Az új, tulajdonképpen önálló „minisztériumként” működő Államvédelmi Hatóság (ÁVH) kizárólag a Minisztertanácsnak tartozott felelősséggel.¹⁶⁸ A már korábban riválisnak tekintett Katpolt a Rajk-per égisze alatt felszámolták, feladatait pedig az új szervezet vette át.¹⁶⁹ Az ÁVH önállósodását jelezte, hogy szervezetileg is egy komplexebb testületté

¹⁶² Müller: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*, 24–26.

¹⁶³ Gyarmati: *Ha tied az ÁVO, tied a hatalom...*, 101–108.

¹⁶⁴ Müller: *A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága – szervezettörténeti vázlat*, 5.; Müller: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*, 32.

¹⁶⁵ Kiszely: *ÁVH*, 76.

¹⁶⁶ Müller: *Az erőszak neve: Péter Gábor*, 127–138.

¹⁶⁷ Müller: *A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága – szervezettörténeti vázlat*, 7–26.

¹⁶⁸ Müller: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*, 42–43.

¹⁶⁹ Okváth: „Sziget egy reakciós tenger közepén”, 92.

alakult: a korábbi struktúrát főosztályok, illetve az alájuk rendelt, feladatkörük szerint szétagolt alosztályok váltották fel, igaz, az ÁVO és BM ÁVH feladatköréhez képest a „fő vonalak” nem módosultak. A legfontosabb feladat továbbra is a reakció elleni harc maradt, mind a külső, mind a belső ellenségek tekintetében, így a belső reakció elleni harc, a kém- és szabotázselhárítás kiemelt figyelmet kapva az I. Főosztály alá tartoztak, ahogy a vidéki ÁVH irányítása is. Az I. Főosztályhoz tartozó I/2. Osztály alosztályai külön „gondoskodtak” többek közt a „trockizmus” képviselőiről, a „klerikális reakció” elemeiről, az I/3. Osztály a kapitalista országok hírszerzésének felderítéséről, további osztályai pedig a szabotázselhárítás, mezőgazdaság, kereskedelem és pénzügy területén végrehajtandó hálózati és operatív feladatokról. A II. Főosztályt a bekebelezett és a nemkívánatos személyektől a Rajk-perrel megtisztított Katpol egykori, hűségeseinek ítélt emberei alkották, így a főosztály feladata is megegyezett elődje munkájával. Az operatív technikával foglalkozó III. Főosztályt követte a szintén bekebelezett Határőrség mint az ÁVH IV. Főosztálya. A kádereképzést és a személyzeti ügyeket az V. Főosztály, a nyomozati és vizsgálati feladatokkal, valamint a büntetőintézetekkel (börtönök, internáló- és munkatáborok) a VI. Főosztály foglalkozott. A szervezet gazdasági ügyeit a VII. Főosztály intézte. A VIII. Főosztály az ÁVH megszervezése után körülbelül másfél évvel, 1951-ben jött létre mint hírszerző főosztály, elsősorban a jugoszláv és kapitalista vonalra koncentrálva. Szintén később, a II. Főosztályról 1952-ben választották le és alakították IX. Főosztállyá az ÁVH saját belső karhatalmát. A szervezetet a Titkárság fogta össze mint csúcsszerv. Egyéb kulturális-, egészségügyi és sportosztályain kívül fontos szerepet töltött be a szervezetben a párt és kormány tagságának őrségét ellátó X/1. Osztály és a párt grémiumát informáló X/2. Osztály.¹⁷⁰ Az így kialakított struktúra olajozottan működött és teljesítette az MDP által előírányzott feladatokat.

A magyar politikai rendőrség életében a következő fordulópontot, sőt, cezúrát Sztálin halála jelentette. 1953 tavaszától az ÁVH mint a törvénytelenések kézzelfogható mementója kellemetlenné vált a lassan érlelődő desztalinizációs érában. Jelentős önállóságát 1953. július 17-én veszítette el, amikor visszarendelték a Belügyminisztériumba, míg egykori vezetői egymás után kerültek letartóztatásba a következő hónapokban és években.

Noha a magyar állambiztonság a kezdetektől foga összetett szervezeti felépítéssel rendelkezett, amit az egyes átnevezésekkel járó átalakítások tovább fokoztak, a PRO, az ÁVO, a BM ÁVH és az ÁVH struktúrája is jól áttekinthető és átlátható. Kevésbé mondható el ugyanez a csehszlovák állambiztonsági szervezetről, amelyben a kommunista befolyás

¹⁷⁰ Cserényi-Zsitnyányi: Az Államvédelmi Hatóság szervezetváltozásai, 4–20.

alatt álló szektorok súlypontváltozása nehezíti a szerkezeti változások felvázolását és átlátását. A csehszlovák állambiztonság komplexitását fokozza a területi széttagoltság is, hiszen eltérő struktúrában és az állami szerveknek eltérő alárendeltségben működött a politikai rendőrség az ország cseh, illetve szlovák régiójában.

4.1.2. „*Minek nevezzetek?*” ZOB-II, SNB, MNB, StB: A csehszlovák állambiztonsági modell

A közigazgatásban betöltött helyét tekintve a csehszlovák politikai rendőrség „karrierje” a magyar szervezethez volt hasonló: az átmenet éveiben a Belügyminisztérium alá tartozott, az 1948-as kommunista hatalomátvételt követően nagyfokú önállóságot, majd külön minisztériumi pozíciót kapott, ami azonban csupán 1953-ig tartott, amikor visszakerült a Belügyminisztérium alárendeltségébe. Jelentős különbség azonban a két szervezet között, hogy míg a magyar állambiztonság az államrendőrségi vagy belügyi alárendeltségben is önálló entitás volt, a szűken értelmezett állambiztonságot alkotó StB önálló szervezetként sosem működött, mindig az SNB vagy MNB egy további részét képezte.

Az SNB – akárcsak a PRO – felállításáról már korán, 1945 tavaszán határoztak. Feladatát és kötelezettségét azonban csak egy jóval későbbi törvényben fektették le, addig csupán belügyminiszteri szabályozások és kormányhatározatok rendelkeztek a működéséről. Az SNB-törvény diszkussziójában komoly politikai ellentétek feszültek egymásnak a kommunista és nem kommunista pártok részéről, így meghozatala elhúzódott: a szervezet létrejötte után három évvel és nyolc tervezettel később, 1948. január 1-től lépett életbe.¹⁷¹ Ennek ellenére az SNB már 1945-től kezdve egy kidolgozott struktúra keretein belül végezte feladatait. A testület három fő részből épült fel: (1) az egyenruhás egység, (2) a szintén egyenruhás készenléti egység és (3) az egyenruha nélküli hírszerzést¹⁷² és állambiztonságot, az StB-t magába foglaló egység. A magyar szervezettől eltérően az SNB kettős alárendeltségben látta el a feladatait: egyfelől a Belügyminisztériumnak alárendelve, másfelől pedig a Nemzeti Bizottságok (Národní výbory, NV) nemzetbiztonsági feladatait végrehajtó szerveként. Utóbbi azt jelentette, hogy a közigazgatás egyes szintjei szerint strukturálódott az SNB, így beszélhetünk központi parancsnokságról (Hlavní velitelství), tartományi (Zemské velitelství SNB), területi (Oblastní velitelství SNB), járási (Okresní velitelství SNB), illetve az egyenruhás egységek esetében városi (Místní velitelství SNB)

¹⁷¹ Kaplan: *Protistátní bezpečnost*, 235–244.

¹⁷² Míg a hírszerzés foglalma alatt a korszakban Csehszlovákiában a bel- és külföldi információszerzést értették, hazánkban a terminus csupán a határon túli aspektust fedte le.

parancsnokságokról. Ennek megfelelően a kettős alárendeltség második részeként tehát minden Tartományi Nemzeti Bizottság (Zemský národní výbor, ZNV) és az annak alárendelt minden Járási Nemzeti Bizottság (Okresní národní výbor, ONV) diszponálhatott a helyi SNB testülete felett, kivéve a politikai hírszerzéssel kapcsolatos és állambiztonsági ügyeket. Ennek a területi tagoltságnak felelt meg továbbá a Belügyminisztérium Z, majd későbbi nevén VII. osztályába (Odbor Z, Odbor VII.) tartozó StB struktúrája is, vagyis a tartományi, területi és kerületi SNB parancsnokságoknak alárendelve hozták létre az StB tartományi (Zemské úřadovny StB), területi (Oblastní úřadovny StB) és járási (Okresný úřadovny StB) hivatalait.¹⁷³

Az átmenet legkorábbi éveiben a fenti, kissé kaotikusnak tűnő alárendeltségi viszonyokban az StB fő feladata eltért a későbbiekben betöltött szerepétől: ekkoriban „csupán” az államellenes természetű bűnügyekben zajló nyomozást hajtotta végre, illetve a közigazgatás politikai természetű eljárásaiban vett részt, ami elsősorban az állampolgárok nyilvántartását, igazolását és az útlevélkiadást jelentette. Az államellenes bűnügyekben való eljáráshoz szükséges hírszerzést ekkor még nem az StB, hanem a szintén a Belügyminisztérium Z osztályához tartozó hírszerző szolgálat látta el. A két testület bár egy osztály alá tartozott, eltérő feladatokat ellátva külön működött, ráadásul az StB köteles volt teljesíteni a hírszerzés utasításait, illetve azt minden olyan információról értesíteni, amelynek a politikai hírszerzéshez kapcsolódó jellege volt. Ez feltételezett egy fölérendeltségi viszonyt a Z osztály politikai hírszerzése javára, ami számos vitát szült a két egység közt.¹⁷⁴ Amit tehát a PRO és az ÁVO egy testületen belül látott el (államellenes feladatokkal szembeni eljárás és titkos információszerzés), azt az átmenet éveiben Csehszlovákiában kettő, az StB és a hírszerzés végezte el a Z osztály keretein belül működve.

A helyzetet bonyolította, hogy a Z osztályhoz tartozó politikai hírszerzés élén Josef Bartík¹⁷⁵ párton kívüli dandártábornok állt, aki komoly akadályt jelentett a CSKP számára, hogy ezen a számára kulcsfontosságú területen megvethesse a lábát. Bartík személyét megkerülve ezért már 1945-től kiépítette a Tartományi Biztonsági Osztályokat (Zemské odbory bezpečnosti, ZOB), amelyeken belül megalakította a politikai hírszerzési hivatalokat

¹⁷³ Kaplan: *Protistátní bezpečnost*, 26.; Kvapilová: *Přehled organizačního vývoje Sboru národní bezpečnosti v letech 1945–1950...*, 9–11., 20.

¹⁷⁴ Kaplan: *Protistátní bezpečnost*, 35–38., 49.

¹⁷⁵ Bartíkról bővebben csehül ld. Pavel Kreisinger: *Brigádní generál Josef Bartík. Zpravodajský důstojník a účastník prvního i druhého československého odboje*. Praha: ÚSTR, 2011.

(ZOB-II). A ZOB-II így nem belügyi, hanem közigazgatási szerv volt,¹⁷⁶ ráadásul nem pusztán a politikai, hanem a kommunisták számára szintén jelentős védelmi és gazdasági hírszerzéssel is foglalkozott.¹⁷⁷ Ez két dolgot jelentett: egyfelől a ZOB-II révén a CSKP is részt vehetett a politikai hírszerzésben, azt a háborús bűnösök leleplezésére, majd elsősorban a nem kommunista pártok megfigyelésére és kompromittálására felhasználva.¹⁷⁸ Másfelől így a politikai hírszerzés 1947-ig két külön, belügyi és közigazgatási, sőt, ha az ekkor a belügytől különálló katonai hírszerzést is számoljuk, három vonalon valósult meg. Fokozva a szétagoltságot, utóbbit a Nemzetvédelmi Minisztérium (Ministerstvo národní obrany, MNO) II. osztálya,¹⁷⁹ illetve a hadseregen belül működő Katonai Védelmi Hírszerzés (Vojenské obranné zpravodajství, OBZ)¹⁸⁰ valósította meg.

Ez a területileg és strukturálisan is szétaprózódott, egymással ellentétben, ugyanakkor bizonyos fokú átfedésben is álló állapota az állambiztonságnak nem kedvezett a CSKP-nak, hogy a kezdetektől magáénak tudhassa a politikai rendőrség egészét. Tekintettel azonban arra, hogy – ellentétben a Z osztály politikai hírszerzésével – a ZOB-II-be a kommunisták a saját, párthű és többnyire munkásszármazású kádereiket juttatták be, ebből a testületből adódott a legbiztosabb út az SNB teljes átvételéhez. A legtöbb, később az StB-ben jelentős szerepet játszó tisztviselő a ZOB-II-ben kezdte karrierjét, így például többek közt Miroslav Pich-Tůma, Josef Čech és Milan Moučka. A testület egyik legfontosabb alakja a bolgár, lengyel és jugoszláv állambiztonsági tapasztalatokat meghonosító Pláček volt, aki tevékeny részt vállalt a ZOB-II alakításában, illetve az állambiztonság kommunista hatalomátvételét akadályozó tényezők felszámolásában.¹⁸¹ Az állambiztonság megszerzéséhez a CSKP másik „bástyáját” a párt Biztonsági Bizottsága jelentette, amelynek fő feladata az állambiztonságról való információszerzés volt, amelyek révén a párt erősíthette a pozícióját vagy akár be is avatkozhatott a politikai rendőrség ügyeibe.¹⁸² Tagjai szintén olyan párttagok voltak, akik később jelentős szerepet töltek be az StB-ben, így természetesen Slánský, Šváb, Závodský, Oskar Valášek, Teodor Baláž és Viktor Sedmík.¹⁸³

¹⁷⁶ Kaplan: *Protistátní bezpečnost*, 198–199.

¹⁷⁷ Ladislav Kudrna: Vojenské obranné zpravodajství (1945–1950) Vývoj, organizační struktury, personální obsazení. *Paměť a dějiny*, roč. 2 (2008), č. 1, 79.

¹⁷⁸ Karel Kaplan: Komunisté v československé Bezpečnosti v boji o moc. *Soudobé dějiny*, roč. 1 (1994), č. 4–5, 520–521.

¹⁷⁹ Igor Lukes: The Czechoslovak Special Services and Their American Adversary during the Cold War. *Journal of Cold War Studies*, vol. 9 (2007), no. 1, 13–15.

¹⁸⁰ Az OBZ-ről bővebben csehül ld. Kudrna: Vojenské obranné zpravodajství, 76–89.

¹⁸¹ Kaplan: *Protistátní bezpečnost*, 199–203.

¹⁸² Biztonsági bizottsággal nem csak a kommunisták, hanem a többi, így a Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt (Česká strana národně sociální, ČSNS) és a Csehszlovák Szociáldemokrácia (Československá sociální demokracie (ČSSD) pártoknak is volt ilyen bizottságuk.

¹⁸³ Kaplan: *Protistátní bezpečnost*, 53–54.

Az első jelentősebb szerkezeti változást a már említett 1948. január 1-től életbe lépő törvény hozta el. Bár Pláčeknek sikerült elérnie, hogy Bartíkot Nosek visszahívja a politikai hírszerzés éléről még 1946 nyarán, utóda ráadásul a kommunista Bedřich Pokorný lett,¹⁸⁴ a CSKP ezzel mégsem kerültek beljebb az állambiztonságban és továbbra is kedvezőtlenül alakultak számukra az erőviszonyok. A 1947. július 11-én elfogadott törvény azonban komoly változásokat jelzett előre: a törvény megszüntette a ZOB-II jogalapját a korábban ismert formájában, így az ott végzett hírszerzési feladatokat fokozatosan az StB vette át. Mindez azt jelentette, hogy a Z osztály professzionális és tapasztalt, többségében nem kommunista hírszerzőit le-, illetve felváltották a ZOB-II-ből átvett és a hírszerzésben tapasztalatlan, de kommunista személyek.¹⁸⁵ Az átvétel innen már tervezhető volt, igaz, kellett hozzá az 1948-as februári hatalomátvétel is, amelyben a kommunista állambiztonsági vezetés és a CSKP puccsa kölcsönösen segítették egymást a kizárólagos hatalmi pozíciójuk megszilárdításában.¹⁸⁶

A hatalomátvételt megelőző néhány évben Szlovákiában az állambiztonság a Belügyi Megbízotti Hivatal (Poverenectvo vnútra) alá tartozott, ahol a cseh területekkel ellentétben az StB és a hírszerzés is az előbb VI. részlegnek (VI. odbor), 1946-tól Z részlegnek (Odbor Z), majd 1947-es átszervezésével VII. részlegnek (VII. odbor) nevezett testület részei voltak. Itt egymástól nem elkülönülve, további alosztályokkal működtek.¹⁸⁷ Ez kizárta azt az alá-fölé rendeltségi viszonyt, ami a cseh területeken a közös munkát akadályozta.¹⁸⁸ Ugyanakkor a hírszerzés „régí” és „új” emberei közti ellentétek itt is feszültséget keltettek.¹⁸⁹ Bár a ZOB-II nem volt jelen a régióban, területi állambiztonsági ágaknak nevezett testületek (Odbočky štátnej bezpečnosti, OŠB) természetesen itt is működtek az egyes közigazgatási területeken. Az OŠB politikai, fegyveres és gazdasági hírszerzésért felelős referensei a VII. részleg alá tartoztak, de az SNB parancsnokságát is kötelesek voltak informálni.¹⁹⁰ A cseh területekkel szemben és a magyar politikai rendőrséghez hasonlóan, a kommunisták helyzete a politikai rendőrség szlovák szárnyában jóval kedvezőbb volt: az állambiztonság már 1945-öt követően döntően a kommunisták

¹⁸⁴ Kaplan: *Protistátní bezpečnost*, 84–89.; a Bartík-ügyről cseh nyelven ld. még: Kreisinger: *Brigádní generál Josef Bartík*, 99–127.; Dvořáková: Bedřich Pokorný – Vzestup a pád, 233–237.

¹⁸⁵ Kaplan: *Protistátní bezpečnost*, 203., 228–229.

¹⁸⁶ Az állambiztonságnak a kommunista hatalomátvételben játszott szerepét bővebben cseh nyelven ld. Kaplan: *Protistátní bezpečnost*, 425–470.

¹⁸⁷ Medvecký: *Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku...*, 26–38.

¹⁸⁸ Kvapilová: *Přehled organizačního vývoje Sboru národní bezpečnosti v letech 1945–1950...*, 20.; Kaplan: *Protistátní bezpečnost*, 36.

¹⁸⁹ Medvecký: *Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku...*, 58–61.

¹⁹⁰ Medvecký: *Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku...*, 77–79.

kezében került.¹⁹¹ Ebből rögtön következett, hogy tevékenységük közé tartozott a nem kommunista pártokat megfigyelő, azokat provokáló gyakorlat is, különösen a hatalomátvételt megelőző 1947-es évben, az ún. „politikai krízis idején”.¹⁹²

A hatalomátvételt követően szinte azonnal sor került az állambiztonság átalakítására, hiszen a CSKP elől ennek minden korábbi akadálya elhárult. Azonban, akárcsak Magyarországon, a kommunista párt kizárólagos hatalomátvétele még nem jelentette, hogy a politikai rendőrséget is azonnal önálló minisztériumba szervezték volna. A sokat vitatott SNB-törvény alig volt jogerős egy évig, amikor 1948. december 21-én már új jogszabály rendelkezett a testületről. Ez meghagyta az SNB-t a Belügyminisztérium alárendeltségében, a belső szerkezetét azonban jelentősen módosította: a nemzeti bizottságok már csak a közbiztonságot ellátó szolgálatok felett diszponálhattak, az StB minden szinten a Belügyminisztérium alá került. Továbbá az StB jogköre jelentősen bővült az olyan közigazgatási feladatokkal, amiket korábban a tartományokban, területeken és kerületekben a nemzeti bizottságok hajtottak végre. Így a politikai rendőrség felelt az idegenrendészeti, útlevel-, sajtó-, gyülekezési, egyesületi, bejelentési és közlekedésügyekért is. Az StB ezáltal egyértelmű erőfölényre tett szert az SNB más egységeihez képest. Az SNB-n belül két egységet hoztak létre: az I. Csoportot (Skupina I.) és a II. Csoportot (Skupina II.). Utóbbi a belső igazgatással foglalkozott, míg az I. Csoport maga lett a Biztonság, vagyis politikai rendőrség. Az állambiztonság az I. Csoport BA részlegét (Odbor BA), a közbiztonsági egységek a BC részlegét (Odbor BC) alkották. A BA élére Veselý került, aki további hét BA (Skupina BAa, BAb, BAa, BAo, BAp, BAa, BAa) csoportot, az elnökséget és egyéb kiegészítő osztályokat irányított, amelyek közül a legfontosabb, a tulajdonképpeni StB, a Závodský és helyettese, Ivo Milén által vezetett, hat szektorból álló BAa volt. Az első szektor (Sektor BAa I.) a védelmi hírszerzés (de nem a már említett OBZ!) feladatait látta el, a második (Sektor BAa II.) a politikai hírszerzést, a harmadik a (Sektor BAa III.) a gazdasági hírszerzést, a negyedik (Sektor BAa IV.) a megfigyelést és letartóztatásokat, az ötödik (Sektor BAa V.) a nyomozást és kihallgatásokat. A BAb a külföldi hírszerzést, a BAo a párt grémiumának és az alkotmányozó tagoknak a védelmét, a BAa az operatív technikai, míg a BAa az adminisztratív munkát látta el.¹⁹³ A Kaplan-féle szakirodalom nem említi, de egy, az StB 1949 és 1957 közötti tevékenységéről készült jelentéseket tartalmazó levéltári

¹⁹¹ Medvecký: *Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku...*, 20., 31.

¹⁹² Tomáš Černák: *Všetku moc do ruk ľudu! Politický vývoj na Slovensku po februári 1948*. Bratislava: Ústav pamäi národa, 2021. 16–18.

¹⁹³ Kvapilová: *Přehled organizačního vývoje Sboru národní bezpečnosti v letech 1945–1950...*, 13–14.; Kaplan: *Nebezpečná bezpečnost*, 15–17.

anyag jelez egy hatodik, sajtóügyekkel foglalkozó BAa szektort (Sektor BAa VI.) is „kis StB” néven, amelyet a forrás szerint (pontosabb időpont feltüntetése híján) valamikor összevontak az idegenrendészeti, útlevel- és vízumügyeket intéző BAp-vel.¹⁹⁴ Kaplan ugyanakkor egyesülről nem ír, ahogy BAa VI. szektorról sem, annak feladatát ugyanis a BAc munkájaként jegyzi,¹⁹⁵ ahogy azt a témában szintén járatos Blažek – Záček szerzőpáros is teszi.¹⁹⁶ A forrásban található ábrák és jegyzetek szerzői ismeretlenek, de íráskéjük alapján eltérő személyek voltak. Az ábrák mindegyike, különösen az 1948 előtti állapotokat bemutatók jól tükrözik a kaotikus és sokszor átláthatatlan szerkezeti felépítést. Tekintettel arra, hogy az egyes vázlatokon sok a bizonytalanságot jelző kérdőjel és pontatlanság, a Kaplan-féle szerkezeti vázlat fogadható el, és az ábrákat csak abban az esetben lehet figyelembe venni, ha azt a szakirodalom vagy más források megerősítik. A jelentések közt található ábrák bizonytalanságai továbbá arra engednek következtetni, hogy, amennyiben szerzőik állambiztonsági tisztek voltak, úgy sok esetben ők maguk sem látták át a teljes apparátust, ismerték annak felépítését és minden egységét.

A BM ÁVH-nak megfeleltethető, még a Belügyminisztériumban, de már jelentős jogkörrel felruházott SNB történetében, a magyar politikai rendőrséghez hasonlóan, az 1950-es év jelentett újabb fordulópontot. A Nemzetbiztonsági Minisztérium (Ministerstvo národní bezpečnosti, MNB) 1950. május 23-i létrejöttével Csehszlovákiában de jure is önálló minisztériummá szervezték az állambiztonságot. Az MNB jogköre ismét bővült a nemzeti bizottságok személyigazolványokkal, lakcím- és fegyvernilyántartással kapcsolatos feladatainak átvételével. A miniszteri posztot Ladislav Kopřiva kapta meg, akinek négy helyettese közül az első felelt az StB irányításáért, a külföldi hírszerzésért, a nyilvántartási- és útlevelesztályokért és az irattárért. Ezt az első helyettesi posztot 1951-es letartóztatásáig Karel Šváb töltötte be, akit Stanislav Baudyš és Antonín Prchal követett a poszton. Az első helyettes alá tartozó Állambiztonság Parancsnoksága (Velitelství Státní bezpečnosti) a parancsnokságból és hat részlegből állt. A parancsnokok közé Závodský, letartóztatása után pedig Jaroslav Hora, majd Prchal tartozott, helyetteseik közül pedig a dolgozatban is sokat szereplő Milént kell megemlíteni. Az első részleg (I. odbor)¹⁹⁷ a védelmi hírszerzéssel, a második a politikai hírszerzéssel, a harmadik a gazdasági hírszerzéssel foglalkozott, a negyedik a határőrséget, börtönőrséget és a Népi Milíciát (Lidové milice) foglalta magába,

¹⁹⁴ Archiv bezpečnostních složek (a továbbiakban: ABS), f. ZV, signatura (a továbbiakban: sign.) ZV-117-MV část číslo (a továbbiakban: část č.) 2. 292.

¹⁹⁵ Kaplan: *Nebezpečná bezpečnost*, 16–17.; Blažek – Záček: *Czechoslovakia*. 89.

¹⁹⁶ ABS, f. ZV, sign. ZV-117-MV část č. 2. 282–294.

¹⁹⁷ Elnevezésükben csak a szám változik, így a továbbiakban nem írom ki.

az ötödik a megfigyelésekről és letartóztatásokról, a hatodik pedig a nyomozásokról gondoskodott. Ezt a struktúrát 1951 áprilisában némileg átszervezték: az Állambiztonság Parancsnokságát átnevezték Állambiztonsági Főigazgatóságra (Hlavní správa Státní bezpečnosti), amelynek első részlege (I. odbor)¹⁹⁸ a külföldi kémelhárítással, a második a belső reakcióval, a harmadik a gazdasági kémelhárítással és szabotázzsal, a negyedik az operatív technikával, az ötödik a megfigyeléssel és letartóztatásokkal foglalkozott. A nyomozati részleget ekkor országos és regionális jelentőségű ügyek mentén VI.A és VI.B részlegekre osztották. Az önállóság azonban, akárcsak Magyarországon, Sztálin halálát követően megszűnt: az MNB-t 1953. szeptember 11-én felszámolták, a politikai rendőrség visszatért a Belügyminisztériumba.¹⁹⁹

A cseh területeken zajló gyakori változások szele Szlovákiát sem hagyta érintetlenül. Mivel 1948. szeptember 29-től az SzlKP a CSKP szervezeti egysége lett, a biztonsági apparátust is centralizálták, így az átalakítások ellenére a politikai rendőrség mozgásköre Szlovákiában szűkre szabott maradt és a cseh központhoz igazodott. A hatalomátvételt követően a Belügyi Megbízotti Hivatalban megszüntették a korábbi VII. részleget, amelynek feladatait a már 1947-ben felállított III. részleg (III. odbor) vette át mint Biztonság, élén Rudolf Viktorinnal, akinek Viktor Sedmíket nevezték ki helyettesévé. A részleg A csoportja (skupina A) látta el az állambiztonsági és hírszerző, B csoportja (skupina B) pedig a közbiztonsági feladatokat. Az A csoport első három osztálya a politikai (oddelenie PZ), védelmi (oddelenie OZ) és gazdasági (oddelenie HZ) hírszerzést látta el, illetve rendelkezett operatív technikai osztállyal (oddelenie technické), állambiztonsági osztállyal (oddelenie ŠB) és egyéb kisegítő osztályokkal. Szeptember 29. után elkerülhetetlenné vált a fokozott centralizáció szellemében való átszervezés, így 1949. január 1-től a prágai struktúrához hasonlóan átalakított állambiztonság kezdte meg a munkát a szlovák területeken. Az újonnan létrehozott I. Csoportot (Skupina I.) itt azonban csupán három részlegre osztották, amelyek közül az állambiztonsági feladatokat a Sedmík által vezetett BA részleg (odbor BA) látta el, míg a közbiztonsággal a BC részleg (odbor BC) foglalkozott, a kettőt pedig a Viktorin vezette BK részleg (odbor BK) fogta össze. A BA részleg helyettese, Teodor Baláz irányította a belső állambiztonsággal (védelmi, politikai, gazdasági hírszerzés, végrehajtás és realizálás) foglalkozó BAa csoportot (Skupina BAa), a részleg további egységei pedig osztályonként foglalkoztak külügyi hírszerzéssel,

¹⁹⁸ Elnevezésükben ismét csak a szám változik, így a továbbiakban nem írom ki.

¹⁹⁹ Kaplan: *Nebezpečná bezpečnost*, 18–20.; Petr Blažek – Pavel Žáček: *Czechoslovakia*, 89.; Petr Cajthaml: *Vedení ministerstva vnitra (ministerstva národní bezpečnosti) 1948–1989. Jmenný přehled s fotografiem. Paměť a dějiny*, roč. 1 (2007), č. 1, 92.

útlevelügyekkel, operatív technikával, védelemmel és adminisztrációval. Az MNB létrejötté megszüntette ezt a felállást és a szlovák politikai rendőrség ezzel területi szervezési alapon teljesen a prágai Állambiztonsági Főigazgatóság irányítása alá került. A területi StB egységek az MNB megszűnését követően fokozatosan váltak ismét egyre önállóbbá a nagyfokú centralizálást követően.²⁰⁰

4.1.3. Egyezések, eltérések, következtetések

Első ránézésre a két szervezet alig különbözik egymástól. Feladataik és 1945–1953 között bejárt útjuk hasonló: a háborús bűnösök és a múlt rendszer reprezentánsainak a felelősségre vonását követően a kommunista pártok hatalomátvételének elősegítését, majd azt követően a párt és a rendszer védelmét látták el, ha kellett, akár a párt felső vezetésén belül is likvidálva az idővel „ellenségnek” bélyegzett funkcionáriusokat. Tették mindezt a Belügyminisztérium keretei közt egyre nagyobb jogköröket kisajátítva, ami végül a sztálinista diktatúra tetőpontján (magyar esetben kvázi) önálló minisztériummá alakulásukban kulminálódott. Sztálin halála azonban egyértelmű cezúraként terelte őket vissza a Belügyminisztériumba. E közös vonások azonban pusztán az ideológiai gyökerekből és az államszocialista rendszer kiépítésének már 1945-től megjelenő, a Szovjetunió által támogatott és előirányzott lépéseiből fakadnak. A helyi körülmények azonban nemcsak a politikai átalakulást, hanem a politikai rendőrség megszervezését is eltérő módon alakították.

A csehszlovák állambiztonságban az MKP-val, majd az MDP-vel szemben a CSKP nehezebben vetette meg a lábát. Bár a csehszlovák belügyminiszter, Nosek kommunista párttag volt, a CSKP sokáig nem került erőfölénybe az StB-ben, nemhogy az SNB-ben. A CSKP számára kedvezőtlen helyzethez hozzájárult a szerkezeti és területi széttagoltság, ami a kommunisták közt is vitáknak alapot adott, komolyan megosztva őket,²⁰¹ így nehezítve a belső hatalomátvételt. Ezzel szemben a magyar szervezetben már korán kommunista erőfölényről lehet beszélni, mivel sem a PRO, sem az ÁVO nem volt olyan mértékben megosztva, mint az SNB. Ez lehetővé tette, hogy Péter a vezetői pozícióból, fokozatosan kebelezze be a rivális Katpolt és határőrizetet, míg a csehszlovák kommunisták a saját maguk kreálta ZOB-II-ből, a hierarchia egyik alsóbb szintjéről indították el a hatalom megragadását. A csehszlovák szervezet tagoltsága ráadásul, különösen 1945 és 1948 között,

²⁰⁰ Jeruš Sivoš: Teritoriálne útvary ŠtB na Slovensku v rokoch 1948–1953. *Securitas Imperii*. č. 21 (2012), 49–52., 55–56., 87.; Medvecký – Sivoš – Jašek: *Following the Footsteps of Iron Felix*, 38–72.; ABS, f. 310, sign. 310-20-4. 12–19.

²⁰¹ Kaplan: *Protistátni bezpečnost*, 215–218.

egy sokkal összetettebb, kettős alárendeltsége miatt időnként nehezen átlátható struktúrát eredményezett, ami különösen látványos a magyar politikai rendőrség szerkezetével összevetve. Mindez persze nem jelenti azt, hogy Magyarországon a politikai rendőrség átvétele egyszerű lett volna: akárcsak Prágában és Pozsonyban, Budapesten is heves koalíciós viták zajlottak a(z állam)biztonságpolitika jogi és politikai pozíciójáról.²⁰²

Fontos közös vonás a két politikai rendőrség esetében, hogy a hatalomátvételt követően szovjet tanácsadók bábáskodtak nemcsak a koncepciók percek, hanem a legfontosabb állambiztonsági döntések megszületésénél is. A BM ÁVH-hoz 1949-ben érkezett Mihail Iljics Bjelkin a Rajk-per háttérében instruálta magyar elvtársait annak előkészítése során. Mellette 1949-től 1950-ig Szergej Nyikolajevics Kartasov töltött be főtanácsadói tisztséget, akit 1951 és 1953 között Mihail Szaveljevics Ivanov követett.²⁰³ Csehszlovákiában, ahogy a perekkel, úgy a tanácsadók importálásával is késlekedett a CSKP: Mihail Tyimofejevics Lihacsov és Nyikolaj Ivanovics Makarov csupán 1949 szeptemberében érkeztek az országba. Visszavonásuk után Vladimir Ananyevics Bojarszkij érkezett Prágába 1950 júliusában, akit 1951 novemberében Alekszej Dmitrijevics Beszcsasznov követett. A főtanácsadók nem egyedül dolgoztak: őket helyetteseikből és egyéb beosztottakból álló stáb vette körül.²⁰⁴ A két szervezetnek nem csak ekképpen, hanem már korábban az átmenet éveiben is voltak kapcsolatai a szovjet állambiztonsággal. Magyarországon Szücs Ernő tartott fenn szoros viszonyt a szovjet politikai rendőrséggel, Csehszlovákiában pedig a legtöbb kommunista hírszerző kapcsolatban állt a szovjet kollégákkal.²⁰⁵

Végül közös vonás a két szervezetet vezetőik sorsa, többségüket ugyanis elérte az általuk felépített államszocialista politikai rendőrségnek a keze. A fejezetben említett Péter, Szücs, Décsi, Šváb, Milén, Baláz, Sedmík, Viktorin mind megtapasztalták, milyen az állambiztonsági cellák „másik oldalán” lenni, ahogy némelyikük esetében a dolgozat arról a következőkben bővebben is számol.

²⁰² Palasik: A politikai rendőrség háború utáni megszervezése, 41–55.; Kaplan: *Protistátní bezpečnost*, 81–113., 120–122., 221–244.

²⁰³ Zinner Tibor: *Gyorstalpaló, elvtársaknak, A bírói és ügyési akadémia, 1949–1954*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala, 2023, 423., 505., 520. Kartasov tevékenységéről ld. még Baráth Magdolna: Szovjet tanácsadó feljegyzése Magyarországról, 1950. *Betekintő*, 2. évf. (2008), 4. sz. 14–25.

²⁰⁴ Pavel Žáček: První garnitura sovětských poradců v Praze. Ovládnutí a řízení československého bezpečnostního aparátu, 1949–1953. *Securitas Imperii*, č. 31 (2017), 40–50.; Kaplan: *Nebezpečná bezpečnost*, 35–45.

²⁰⁵ Kaplan: *Protistátní bezpečnost*, 204–205.

4.2. Politikai per, koncepció per, kirakatper: a sztálinista párton belüli ellenséget leleplező eljárásokról röviden

A politikai és koncepció per, illetve a koncepció- és kirakatper fogalmakat gyakran használják egymás szinonimájaként. És bár a szóismétlés elkerülése végett ebben a munkában is mint rokonértelmű kifejezések szerepelnek, fontos látni a jelentésbeli különbségeket, amelyek a disszertáció fő elemét is adó párton belüli ellenséget leleplező eljárások elméleti hátterét adják.

Politikai perek, már az ókori írott forrásokból is ismertek és napjainkban is jelen vannak. Kr. e. 399-ben Szókratész pere, Jézus elítélése, a közép- és újkornak az olyan jelentős történelmi eseményként aposztrofált eljárásai mint például a Jeanne d'Arc elleni per, a spanyol inkvizíció vagy a jakobinus diktatúra ítéletei mind politikai pereknek tekinthetők. Ilyen bírósági ügyekben a 19–20. század is bővelkedett, elég Robert Emmett ír nacionalista vezető 1803-as ügyét említeni vagy a 20. század legismertebb politikai eljárását, a Nürnbergi pert.²⁰⁶

A fenti eljárások mindegyike radikálisan eltérő időben és történeti kontextusban zajlott és eltérő következményekkel járt. Közös vonásuk azonban, hogy mindegyiket valamilyen módon átszötte a politika. A „mód” az eljárástól és a körülményektől, vagy még inkább a résztvevőktől függ. Emiatt nehéz megadni a „politikai per” olyan definícióját, ami egyértelmű és kielégíti a jog-, politika-, illetve történettudomány minden, a fogalommal szemben támasztott kritériumát. Ez a nehézség Ronald Christenson szerint úgy hidalható át, ha feltételezzük, hogy a politikai perek felismerhetők és elkülöníthetők a többi bünvádi eljárástól²⁰⁷ – amennyiben rendelkezésre állnak a felismerést lehetővé tévő információk.

A megértést és felismerést segítik az egyes tipológiák, amik a politikai pereket adott kritériumok szerint osztályozzák. Mint minden tipológia esetén, itt is számolni kell azzal, hogy a csoportok közötti határvonalak korántsem élesek, az egyes típusok közt lehetnek átfedések és olyan eljárások is létezhetnek, amelyek akár egyik eddig felállított típusba sem tartoznak bele. Eltérő kritériumokat figyelembe véve eltérő tipológiák alakultak ki, ami egyszerre kínál mélyebb megismerést és új perspektívákat, ugyanakkor nem könnyíti meg az egyes ügyek egyértelmű besorolását.

Leon Friedman három csoportját különbözteti meg a politikai pereknek: (1) a politikailag motivált eljárások során a kormány (vagy a hatalom birtokosa) lép fel az

²⁰⁶ Ronald Christenson: A Political Theory of Political Trials. *The Journal of Criminal Law and Criminology* (1973–), vol. 74 (1983), no. 2, 547–551.

²⁰⁷ Christenson: A Political Theory of Political Trials, 548.

ellenzéke ellen, (2) a politikailag meghatározott perekben a vádlott nem politikai aktivista, a jogi tisztviselők sem motiváltak politikailag, de a körülmények egyaránt átpolitizálják a vádat, védelmet és ítéletet, (3) végül a politikai következményekkel járó ügyekben már sem a vád, sem a védelem és az ítélet sem átpolitizált, de az eljárás végeredménye hatással van az aktuális politika alakulásra.²⁰⁸

Friedmannál komplexebb tipológiával szolgál Christenson, aki megkülönbözteti a jogállamban és a jogrenden belüli, illetve az azoktól eltérő, általa „partizán pereknek” nevezett eljárásokat. E két csoportot további négy típusra bontja: korrupciós eljárások, elhajlással foglalkozó ügyek, nacionalista perek és rezsimek ügyei.²⁰⁹ Ez a négy altípus természetesen a két főcsoporton belül eltérő tulajdonságokat mutat. Jogrenden belül a korrupciós politikai perek a hatalommal való visszaélést tárgyalják és ítélik el, jogrenden kívül azonban a politikai bosszú eszközei. Az elhajlás esetében jogrenden belül a vádlott voltaképpen a kormányzás politikáját kérdőjelezi meg, míg a vád az ez ellen a politika ellen való fellépés, vagyis a megkérdőjelezés jogosságát vizsgálja. Jogrenden kívül azonban az ilyen eljárások az ellenzék kíméletlen letörésének kellékei. Míg a nacionalista perek a jogrenden belül az állam minden lakójára kiterjedő reprezentációját kérdőjelezi meg, jogrenden kívül a sovinszta politikai irányvonalat erősítik. Végül a rezsimeket bíráló eljárások jogrenden belül a korábbi rendszerek legitimitását vizsgálják, míg jogrenden kívül az új rezsim győzelmét legitimálják.²¹⁰

A fenti két tipológia, bár egymástól egészen eltérő, mégis rámutat a politikai perek sokszínűségére. Ez rendkívül fontos, mivel a kifejezést a közéletben leggyakrabban pejoratív értelemben használják, holott a politikai per nem pusztán a represszió és/vagy manipuláció eszköze, hiszen valódi bűnök és legitim ítéletek is tárgyai, illetve következményei lehetnek.²¹¹

A dolgozat témája szempontjából fontos kérdés, hogy a kelet-közép-európai, kommunista párton belüli ellenséget leleplező politikai eljárások hová sorolhatók be a példaként ismertetett minták közül. Friedman tipológiájába könnyedén beilleszthetők, hiszen egyértelműen politikailag motivált eljárások voltak. Nehezebb az elhelyezésük Christenson rendszerében, ami ugyanakkor a típusok közti átjárhatóságot is mutatja. Christenson az 1930-as évek hírhedt sztálinista tisztogatásait a jogi kereteken kívüli

²⁰⁸ Leon Friedman: Political Power and Legal Legitimacy: A Short History of Political Trials. *The Antioch Review*, vol. 30 (1970), no. 2, 158–159.

²⁰⁹ Christenson: A Political Theory of Political Trials, 554–555.

²¹⁰ Christenson: A Political Theory of Political Trials, 556–574.

²¹¹ Christenson: A Political Theory of Political Trials, 549.; Friedman: Political Power and Legal Legitimacy, 158.

elhajlással foglalkozó perek csoportjába sorolja.²¹² Ugyanakkor nem foglalkozik a kelet-közép-európai eljárásokkal – ami érthető, hiszen elméletének publikálásakor, 1983-ban, közel sem álltak rendelkezésére széleskörű információk a perekről. Mai ismereteink alapján a kelet-közép-európai párton belüli koncepciós perek az általa alkotott tipológiában egyszerre sorolhatók be a jogrenden kívüli korrupciós, elhajlással foglalkozó, sőt, a rezsimeket bíráló csoportokba is.

Korrupciós perek, hiszen megtalálható bennük a politikai hatalommal való visszaélés. A második világháborút követően, a közös ellenség, a Harmadik Birodalom legyőzésével az Egyesült Államok és Szovjetunió közti feszültségektől addig sem mentes együttműködése meginogni látszott. És nem csupán látszott: Harry S. Truman amerikai elnöknek a szocialista ideológia és a szovjet befolyási övezet feltartóztatásáról szóló 1947-es doktrínáját, majd a szintén abban az évben meghirdetett Marshall-segélyt követően Sztálin végleg letett a nyugattal folytatott kooperációról. Erre kényszerültek a Szovjetunió érdekszférájába tartozó kelet-közép-európai államok is, amelyek Moszkva utasítására lemondtak a Marshall-segélyről és a nyugati együttműködés egyéb formáiról is.²¹³ Sztálin számára további kellemetlenséget okozott a jugoszláv helyzet: a Joszip Broz Tito által vezetett balkáni önfelszabadító partizánháború bizonyos fokú presztízst, önállóságot és nagyfokú hazai támogatottságot kölcsönzött Jugoszlávia Kommunista Pártjának (JKP) a régió többi kommunista pártjához képest.²¹⁴ Ez az önállóság vezetett a jugoszláv–bolgár kölcsönös barátsági szerződésről kötött 1947-es egyezményhez, amit azonban Sztálin javaslatára elhalasztottak. A bledi megállapodás által okozott feszültséget fokozta az ellentét, amit a Tito és Sztálin eltérő föderalizációs szándékai okoztak. Míg Sztálin egy jugoszláv–albán–bolgár föderációt vetett fel, Tito elképzelése egy Albániát is magába foglaló Jugoszláviának a Bulgáriával és Romániával, esetleg még Magyarországgal is kiegészített föderációja volt. A két elképzelés ütközött egymással: előbbinél ugyanis Albánia és Bulgária nem veszítette volna el szovjet befolyását, vagyis Jugoszláviával egyenrangú felek lettek volna a struktúrában, míg az utóbbi esetben Albánia „bekebelezésével” Jugoszlávia vezető szerepet töltött volna be a formációban.²¹⁵ A konfliktusban Tito nem engedett és az őt ért kritikákat, valamint Sztálin követeléseit visszautasította. Hogy az

²¹² Christenson: *A Political Theory of Political Trials*, 555.

²¹³ Gazdag Ferenc: *Európa kettészakadása, 1947–1949*. In: Feitl István – Izsák Lajos – Székely Gábor (szerk.): *Fordulat a világban és Magyarországon. 1947–1949*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2000. 36–37.

²¹⁴ Juhász József: *A titói Jugoszlávia első évtizede*. In: A. Sajti Enikő – Juhász József – Molnár Tibor (szerk.): *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955)*. Szeged–Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2013. 7.

²¹⁵ Székely Gábor: *A Kominform, 1947–1949*. In: Feitl István – Izsák Lajos – Székely Gábor (szerk.): *Fordulat a világban és Magyarországon. 1947–1949*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2000. 71.

Európa térképén egyre erősebb kontúrral kirajzolódó keleti blokkban a többi országhoz hasonló szatellit-államként tartsa meg Jugoszláviát, Sztálin a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját, a Kominformot használta fel. A szervezet 1948. június 20–22. között tartott második, bukaresti ülésén a JKP-t kizárták a Kominformból, amit szimbolikus módon az 1389-es rigómezei csata emléknapiján, június 28-án hoztak nyilvánosságra.²¹⁶ Jugoszlávia kiátkozása azonban nem váltotta be a hozzáfűzött ígéretek, ugyanis Tito nem visszakozott és kérte visszavételét, sőt, a kapcsolatok rendezésére csupán 1955-ben, Hruscsov belgrádi látogatását követően került sor.²¹⁷ A Kominform 1948-as nyári ülésén hozott határozat azonban Sztálin számára lehetőséget biztosított, hogy a „titóizmus” égisze alatt leszámoljon a kelet-közép-európai kommunista pártokban tevékenykedő vélt vagy valós ellenfeleivel. A számára nemkívánatos személyek politikailag motivált perekkel való eltávolítása mellett a „titóista” kampányból további előnye is származott, hiszen a mesterségesen generált hajsza a párton belül megbúvó ellenségek után megteremtette az általános gyanakvás és félelem atmoszféráját. Ilyen miliőben a pereknek példastatuáló erejük is volt, ami megakadályozta a moszkvai irányvonaltól való esetleges elhajlást, így pedig lehetővé vált a blokk országainak teljes lojalításra kényszerítése.²¹⁸ Mindez bőségesen kimeríti a Christenson által felvázolt korrupciós politikai eljárásokat, hiszen Sztálin és neki engedelmessé a kommunista pártok vezetői egyaránt visszaéltek hatalmukkal, amikor a politikailag motivált perek megkonstruáláshoz kezdtek.

Besorolhatók továbbá az elhajlással foglalkozó ügyek csoportjába is, hiszen megkomponálásukra a hivatalos irányvonaltól való eltérés megelőzéséért volt szükség. Az ugyanakkor érdekes paradoxont szült, hogy a politikai diverzió elkerülésére szolgáló példastatuáló perekben éppen ennek a konstruált bűnével vádolták a letartóztatottakat.

Végül besorolhatók a rezsimekkel foglalkozó perekbe is, hiszen az új államszocialista rendszer a hatalma legitimálására is felhasználta az eljárásokat, amelyeket átszöttek az előző rezsimek képviselői, hibásnak, primitívnek és gonosznak mondott elemei, de a vádlottakat is sokszor ruházták fel az egykori rendszerek bűneivel – többnyire alaptalanul, a koncepciónak megfelelően.

A politikai-jogi eljárások palettáján való ilyen elhelyezésük után érdemes megvizsgálni az eljárások közös jellemzőit. Az alapvető mintát természetesen a

²¹⁶ Juhász József: A titói Jugoszlávia első évtizede, 14.

²¹⁷ Stefano Bottoni: *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2015. 120.

²¹⁸ Hódos: *Kirakatperek. Sztálinista tisztogatások Kelet-Európában*, 10., 16–17.; Pelikán: *The Czechoslovak Political Trials, 1950–1954*, 45., 61.

Szovjetunióból exportálták, ahol az 1930-as évek második felében zajló politikai tisztogatási hullám bőséges tapasztalattal ruházta fel a szovjet állambiztonságot és pártvezetést, amit a JKP-val való szakítás után a kelet-közép-európai gyakorlatba is átültethettek.²¹⁹ Jiří Pelikán tizenhárom olyan lépést különböztet meg az ilyen típusú eljárások esetében, amelyek a keleti blokk koncepciós pereiben megfigyelhetők. Első lépésként (1) a kommunista párt meghatározta az elhajlás mibenlétét, ami később gyakran fővádként szerepelt az eljárásokban. A jugoszláv „szkizmat” követő első években ez a „titóizmus” lett, ami a Szovjetunió külpolitikájában bekövetkező változásokkal háttérbe szorult és az 1950-es évek elején már „cionista” elhajlásról volt szó, de olyanok is megjelentek a korszakban, mint a dolgozatban is tárgyalt „burzsoá nacionalizmus”. A meghatározást követően (2) kampányt indítottak ellene, párton belül és kívül egyaránt. Az elhajlást tehát nem csak a KB és Politikai Bizottsági (PB) üléseken nevezték meg, hanem a sajtóban és a propagandában is egyre intenzívebben léptek fel ellene. Ezután (3) a párt megnevezte az elhajlókat, adott esetben az elhajlást egy csoporttal kötötték össze függetlenül attól, hogy a többnyire mesterségesen létrehozott, tehát fiktív csoportok tagjai valóban közeli kapcsolatban álltak-e. A fokozódó kampány nyomása alatt (4) az elhajlással vádolt személyek önkritikát gyakoroltak, demonstrálva a párthűségüket és ígéretet téve a hibák kijavítására. Ennek ellenére a (5) „nép” követelte az elhajlók súlyosabb felelősségre vonását és megbüntetését. Ez a lépés a kampány propagandisztikus eleme, ami egyfelől nyomást gyakorolt az elhajlással vádolt személyekre, másfelől a társadalmon belüli hisztériakeltés eszközéül szolgált. A következő lépésben (6) a párt megkezdte az elhajlók politikai izolációját: ennek része volt a pozícióból való eltávolítás, alacsonyabb vagy jelentéktelenebb funkcióba való áthelyezés, bizonyos jogoktól való megfosztás. Ekkor sor kerülhetett újabb önkritikákra is, amelyekben az elhajlók megköszönték a pártnak, amiért az segített felismerni a hibáikat és segít azok kijavításában. (7) A már hiszterizált légkörben a párt egyes tagjai és a lakosság egy része továbbra is komoly büntetés követelt. Mindennek eredményeként (8) megtörtént a letartóztatás. (9) A vádlottaktól az őrizetben a fizikai és mentális nyomásgyakorlással operáló kihallgatásokkal az állambiztonság megszerezte a beismerő vallomásokat, majd (10) a vádlottak a bírókkal, védőkkel és ügyészekkel együtt megkapták a per forgatókönyvét, amit meg kellett tanulniuk. (11) Az ítéletet a forgatókönyv tanulmányozása után a párt legfelsőbb vezetése döntötte el. Ezt követően (12) újabb kampányt indítottak, amivel előkészítették a lakosságot a nagyszabású, bűnösöket leleplező és megbüntető perre. Utolsó lépésként (13) lezajlott a per, amelyben minden vádlott a szerepének megfelelően tett

²¹⁹ Pelikán: *The Czechoslovak Political Trials, 1950–1954*, 94., 316–317.

vallomást, a bíróság pedig kimondta az előre meghozott ítéleteket, amit azok végrehajtása követett. Ezek tehát azok a stádiumai a kelet-közép-európai párton belüli ellenséget leleplező eljárásoknak, amik szinte minden esetben, legfeljebb csupán kisebb eltérésekkel megfigyelhetők. Az itt ismertetett mintától való leggyakoribb eltérés, hogy amennyiben mellékperekről van szó, úgy a kampányok intenzitása lényegesen kisebb volt. Eltérés lehetett még, hogy letartóztatások bizonyos esetekben már a (3) pont után megtörténtek, mert vagy nem volt szükség a lakosságot hiszterizáló kampányra a személyek jelentéktelenebb pozíciója miatt, vagy mert a hajsza kezdeti szakaszában a párt még nem találta meg a megfelelő személyt a fővádolt szerepére és alacsonyabb beosztású funkcionáriusok köré próbálták meg – sikertelenül – kirakatpert komponálni.²²⁰

A fentiek alapján kijelenthető, hogy a koncepciók per dolgozatban használt fogalma az a politikai célkitűzéseknek alárendelt, zárt ajtók mögötti eljárás vagy nyilvános kirakatper, amely hamis, előre meghatározott vádakra építve zajlik, majd szintén előre meghatározott ítéletekkel zárul. Így sem a vádlottaknak, sem a bírósági eljárásban résztvevőknek nincs befolyása az ügyre, amit már a nyomozati szakaszt megelőzően, majd az alatt is felsőbb körök utasítására alakítanak.

A fogalmak tisztázásakor szükséges kiemelni, hogy nem minden koncepciók per volt kirakatper, míg a korszakban minden kirakatper koncepciók perként értékelhető. Természetesen a főperek minden esetben kirakatperek voltak, vagyis nagy sajtónyilvánosság előtt zajlottak. Nemcsak a hazai, hanem a blokk többi kommunista pártjainak sajtóorgánumai is közvetítették az eljárásokat, illetve a többi lap is beszámolt róluk. Az újságok mellett rádióközvetítésekben is lehetett követni az eseményeket. Magyarországon a népbírák személye, Csehszlovákiában pedig az apparátus alacsonyabb szintjeiről érkező közönség révén közvetve bár, de maga a „munkásosztály” is képviseltette magát a tárgyalásokon, ahol az éppen ő rendszerüket támadó „szabotőrök” és „hazaárulók” nyerték el büntetésüket. A kirakatperek egyik jellegzetes vonása, hogy a hidegháborús feszültségek, így a nyugati tömb országaival fenntartott minimális kapcsolatok ellenére a nyugati sajtót sem zárták ki a tárgyalásokról. Az „imperialista tábor” tudósításaival a kommunista párt nyugat felé is kommunikálhatta éberségét, amellyel likvidálták a párt soraiba is bejutó ellenséget.²²¹

²²⁰ Pelikán: *The Czechoslovak Political Trials, 1950–1954*, 25–27.

²²¹ Zinner Tibor (bevezető tanulmány): *Rajk László és társai a népbíróság előtt. Az ún. „Kék Könyv” hasonmás kiadása*. Budapest: Magyar Eszperantó Szövetség, 1989. 265–267.; Zinner: „A nagy politikai affér” a Rajk–Brankov-ügy. 2. köt., 69–73., 98., 247–249.; Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 308–309., 313.

A főperekkel szemben a mellékperек zöme zárt ajtók mögött zajlott. Bár ezek a koncepciók eljárások szintén nem nélkülözték a tudósítást, már sem a sajtó, sem a rádió nem tájékoztatott napról-napra a tárgyalásokról. Civil polgárok ritkán vagy egyáltalán nem vehettek részt az eljárásokon és a nyugati sajtó sem nyert már minden esetben bebocsátást. A zárt ajtós eljárásokat elsősorban a vádlottaknak a főperек elítélteikhez képest alacsonyabb beosztása indokolta: pozíciójuk nem volt alkalmas arra, hogy akár múltbeli, akár az 1945-öt követő tevékenységük torzításával egy grandiózus pert lehessen köréjük felhúzni. Emiatt a lakosság, sőt, a szomszédos államok kommunista pártjainak apparátusa előtt sem voltak olyannyira ismertek, hogy egy esetleges kirakatperben releváns lett volna a személyük mint a példastatuálás eszköze. A hazai párton belül az ilyen perек azonban nagyon is hozzájárultak a belső hatalmi átrendeződésekhez és a gyanakvás atmoszférájának növeléséhez.

Az elhajlás gyanúja bárkire rávetülhetett, de bizonyos esetekben szinte elkerülhetetlen volt, hogy az adott személyt ne vádolják meg. Az 1945, vagy még inkább az 1948 előtti, múltbeli tevékenységek közül különösen gyanúsnak számított, ha valaki részt vett a spanyol polgárháborúban, ha a második világháborút nem a Szovjetunióban, hanem valamelyik nyugati államban töltött emigrációban vészelte át, illetve ha nem kommunista pártok tagjaival vagy nyugati személyekkel tartott fenn kapcsolatot, legyen szó családi vagy baráti viszonyról. Az emigráció és a nyugati kapcsolatok egyet jelentettek azzal a lehetőséggel, hogy az illetőt a nyugati hírszerzés szervezte be és hazatérve vagy hazai kapcsolatain keresztül annak dolgozva hajtott végre kémtevékenységet a saját országában. Önmagában az emigráció vagy a spanyol polgárháborúban való részvétel nem volt egyetlen esetben sem a vád része. Ezek azonban olyan pontok voltak az adott személy múltjában, amelyek alkalmassá tették arra, hogy gyanússá váljon és az életútjának ezen részeit a koncepcióval torzítsák.²²²

4.2.1. A Rajk- és a Slánský-per

Sztálin elképzeléseit a balkáni régió csatlós államaiban zajló párton belüli ellenséget leleplező koncepciók perек nem valósították meg. Sem az albán Koçi Xoxe belügyminiszternek és miniszterelnök-helyettesnek, sem a bolgár Trajco Kosztovnak, a Gazdasági Minisztertanács elnökének és miniszterelnök-helyettesnek, illetve vádlott-társaiknak pere nem lett egy példát statuáló, igazán grandiózus eljárás. A tömbön belül kiváltott hatásuk és nemzetközi visszhangjuk sem volt jelentős.

²²² Pelikán: *The Czechoslovak Political Trials, 1950–1954*, 46–47.

A Xoxe-per például márt csak a zárt ajtós mivoltából fakadóan sem lehetett Sztálin által elvárt kirakatper. Sztálinista kirakatperként való értékelését nehezíti, hogy Xoxe az Albán Munkapárton belül valóban egy Tito-barát vonal képviselője volt, szemben a mereven sztálinista Enver Hoxha első titkárral és miniszterelnökkel. Beilleszthető-e egyáltalán a Xoxe-per az itt tárgyalt és a „titóizmust” mint koholt vádat alkalmazó perek sorába, vagy azoktól különálló sztálinista politikai perként kell kezelni? A történészársadalom általában az első „titóista” koncepció perként tekint rá (ld. Hódos, Kaplan), és amennyiben a keleti blokk kommunista pártjaiban az ellenséget leleplező politikai perek nyitányaként kezeljük, látható, hogy az 1949. május 12-én kezdődő és június 10-i ítélettel záruló tárgyalás hatása és a sikere Sztálin elképzeléseit tekintve nem volt jelentős.²²³

Az 1949. december 7. és 14. között zajló Kosztov-per bár nyilvános eljárás volt és már a „titóista”, belső ellenséget leleplező hajszának volt a bolgár tetőpontja, a tárgyalás során Kosztov visszavonta vallomását, ami káoszt okozva az eljárás menetében megingatta annak hitelességét és Sztálin nézőpontjából aláásta sikerét.²²⁴

Az 1949. szeptember 16. és 24. között tárgyalt Rajk-per és az 1952. november 20. és 27. között zajló Slánský-per azonban a blokk legnagyobb politikai eljárásai lettek, amik – különösen a Rajk-per – mintaszerűen teljesítették mindazt, amit Sztálin elvárt. Részletes tárgyalásuk terjedelmi és tematikai okokból nem lehetséges, valamint azt más történészek már elvégezték, így ebben az alfejezetben csupán a két eljárás hasonlóságairól és különbségeiről lesz szó, amelyek ismerete elengedhetetlen a dolgozat fő témáját adó eljárások és az állambiztonsági szolgálatok közt fennálló kapcsolat kontextusának megteremtéséhez.

4.2.1.1. A két per közös pontjai

A két ország koncepció eljárásainak gyűjtőzsinórja az 1904-ben Londonban, kvéker családban született Noel Haviland Field személye volt. Field gyermekkorát Svájcban, Zürichben töltötte, ahonnan családja 1922-ben hazaköltözött az Egyesült Államokba. Későbbi vallomása szerint a kommunista világnézettel itt ismerkedett meg jobban és kezdett azzal szimpatizálni. Field 1926 és 1936 között a washingtoni külügyi szolgálati iskolában folytatta tanulmányait. Ekkor találkozott először Allen Dullesszel, akinek előadásait ugyan hallgatta és valószínű, hogy az osztályán is dolgozott, de kollégaként egyáltalán nem

²²³ Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 31–32.

²²⁴ Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 44–45.

ismerték egymást.²²⁵ A külügyi szolgálatot Field elsősorban kettős élete miatt hagyta ott: kommunistaként egyre terheesebbé vált számára, hogy lepleznie kellett politikai beállítottságát kollégái előtt.²²⁶

Minden valószínűség szerint Field ekkortájt, 1935–1936 fordulóján, vagy már 1935-ben került a szovjet Belügyi Népbiztosságon (Народный комиссариат внутренних дел, NKVD) működő hírszerzés kötelékébe két Egyesült Államokba küldött illegális osztrák kommunista révén.²²⁷ Kémtevékenységéről kevés és homályos anyag maradt fenn, annyi azonban biztos, hogy Field elsősorban a saját kapcsolatai révén végezte az NKVD számára fontos információszerzést.²²⁸

A Külügyminisztériumtól való távozását követően a Népszövetség genfi titkárságán helyezkedett el, ahol 1936 és 1940 között dolgozott. Field ekkor, 1938-ban, feleségével, Herta Fielddel együtt lépett be az Amerikai Egyesült Államok Kommunista Pártjába, azzal a feltétellel, hogy tagságát két évre visszamenően is elismerik. A szóbeli megerősítést erre vonatkozóan azonban csak 1943-ban kapták meg.²²⁹ 1938 októberétől 1939 februárjáig Spanyolországban tartózkodott, ahol ellátogatott a polgárháborús frontra, kórházakba, az interbrigadisták közé, Madridba és a francia határra is. Itt ismerkedett meg olyan „spanyolos” kommunistákkal, mint például Rajk László.²³⁰ Ilyen ismeretségei később jelentős szerepet kaptak a magyar koncepciók perben és a Csehszlovákiában formálódó ügyében is.

Rövid munkanélküliséget követően 1941 márciusától 1947 augusztusáig az Unitárius Segélybizottság²³¹ (Unitarian Service Committee, USC) svájci fiókszervezetében tevékenykedett. Ekkor találkozott másodszer Dullesszel, aki 1941-től már a Stratégiai Szolgálatok Hivatalának (Office of Strategic Services, OSS²³²) volt a munkatársa és vele kapcsolatba lépve Field maga is dolgozott az OSS-nek a háború alatt.²³³ Ez a munka természetesen nem azt jelentette, hogy Field az amerikai és a szovjet hírszerzésnek is tagja lett volna. Ő csupán összekötő szerepet játszott az OSS és a kommunista ellenállás között,

²²⁵ Majtényi – Mikó – Szabó: *Kémek, korok, életek*, 153.

²²⁶ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL), 2.1 I/107-a (V-142755/1), 75.

²²⁷ Fieldet Paul Wilhelm Massing és felesége, Hede Massing szervezte be.

²²⁸ Majtényi – Mikó – Szabó: *Kémek, korok, életek*, 32–33.; Zinner: „A nagy politikai affér” a Rajk–Brankov-ügy. 1. köt., 109–112.

²²⁹ Majtényi – Mikó – Szabó: *Kémek, korok, életek*, 137.

²³⁰ ÁBTL, 2.1 I/107-a (V-142755/1), 76–78.

²³¹ Az USC létrejött unitárius papok kezdeményezésére, a szövetséges hatalmak támogatása révén valósulhatott meg 1940-ben. A segélyszervezet célja a német megszállás elől menekülő csehszlovákok megsegítése volt, azonban a háborús helyzet komolyabbá válásával ezt a segélyezést minden háborús menekültre kiterjesztették.

²³² Az OSS a CIA elődszervezeteként működött.

²³³ Zinner: „A nagy politikai affér” a Rajk–Brankov-ügy. 1. köt., 112.

amíg azok együttműködtek a németekkel szemben. Field ugyanis amerikai és kommunista ismeretségei révén mindkét féllel hatékonyan tudott kommunikálni.²³⁴

Field szerint 1946-ban komoly tisztogatást végeztek az OSS baloldali alkalmazottai közt, miközben az USC vezetésében nőtt az amerikai befolyás. Mindezt alátámasztja, hogy kommunista kapcsolatai miatt 1947-ben őt is elbocsátották az USC-től.²³⁵ Helyzetét tovább nehezítette a problémás párttagsága is: amíg az amerikai pártba való belépésének megerősítésére várt, megpróbált a Svájci Munkapártba álnéven, illegális tagként felvételt szerezni, majd 1942-ben a német pártba vették volna fel ideiglenes tagként. Előbbi esetben a felvétel ugyan megtörtént, de a svájci párt vezetőcseréje után érvénytelenítették. Német párttagsága pedig szintén nem valósult meg, mivel hamarosan megkapta a szóbeli megerősítést az amerikai pártba való felvételéről.²³⁶

Field az USC-től való elbocsátását követő rövid munkanélküli időszakban jutott arra az elhatározásra, hogy a kelet-közép-európai „népi demokráciák” egyikében fog véglegesen letelepedni. Elképzelései szerint az országok szakértőjeként küldött volna riportokat és tanulmányokat különböző nyugati újságok számára. Tervét egy 1948-ban az Egyesült Államokban kirobbant botrány hiúsította meg, amelybe mint „szovjet kém” keveredett bele.²³⁷

Amerikában töltött évei, párttagságának zavaros háttere és a háború alatt, elsősorban az USC-ben végzett munkája során kialakított kapcsolatai meglehetősen gyanússá tették a keleti blokk kommunista pártjai számára. Tekintettel ismeretségeire és a személye iránt táplált bizalmatlanságra, Moszkva határozott: az ő személyét felhasználva kezdték meg a párton belüli eljárások megszervezését. 1949-re Magyarországon már szigorúan bizalmas információként kezelték, hogy Dr. Szőnyi Tibor a háború alatt Fielddel és Dulles-szel is kapcsolatban állt.²³⁸ Szőnyi letartóztatásához ugyanakkor a BM ÁVH-nak szüksége volt a letelepedési engedélyt Csehszlovákiában megszerző²³⁹ Fieldre, így 1949 tavaszától a dolgozatban részletesen tárgyalt állambiztonsági együttműködés jött létre a Field-ügyben a két ország politikai rendőrsége közt.

²³⁴ Zinner: „*A nagy politikai affér*” a *Rajk–Brankov-ügy*. 1. köt., 118.

²³⁵ ÁBTL, 2.1 I/107-a (V-142755/1), 85–89.

²³⁶ Majtényi – Mikó – Szabó: *Kémek, korok, életek*, 139.

²³⁷ Alger Hiss külügyi alkalmazottat azzal vádolta Whittaker Chambers újságíró, hogy Hiss 1930-tól a szovjet hírszerzés embere volt. Fieldet szintén kémtevékenységgel vádolta, amikor azt állította, hogy Hissnek dogozott. Hiss hazaaárulás vádjával fogta perbe az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság, majd 1949-ben öt évi börtönbüntetésre ítélte.

²³⁸ Zinner: „*A nagy politikai affér*” a *Rajk–Brankov-ügy*. 1. köt., 254–255.

²³⁹ Field 1948-ban egy 1949-ig érvényes letelepedési engedélyt szerzett Csehszlovákiában, ld. Kaplan: *The Report on the Murder of the General Secretary*, 21–23.

Az „amerikai kém” személyét ráadásul más országok párton belüli ellenségeit leleplező eljárásaihoz is felhasználták. Rákosinak ugyanis kifejezett célja volt, hogy a Rajk-per követendő mintaként szolgáljon a blokk hasonló eljárásai számára, így Field személyén keresztül igyekezett hatni nemcsak az alábbiakban bemutatott módon a CSKP, hanem a lengyel kommunista párt ellenséget leleplező hajszájára is.²⁴⁰ Törekvései csehszlovák szempontból korántsem voltak hiábavalók, így a Rajk- és a Slánský-per a Field-ügy révén kapcsolódott. Bár egyiknek sem kizárólag ez volt az egyedüli alapja, hiszen megkomponálásuk már Field nevének felbukkanása előtt megkezdődött, az ügy mindkét esetben kulcsszerepet játszott.

Szintén közös pont, hogy Rajk és Slánský múltjának bizonyos eseményei alkalmassá tették őket a fővádolt szerepére. Rajk esetében a spanyol polgárháborús részvétele és hazai kommunista léte,²⁴¹ Slánský esetében pedig a Kominternt az opportunizmusáért bíráló 1936-os kritikája²⁴² voltak azok a múltbeli mozzanatok, amelyek magukban hordozták annak lehetőségét, hogy a párt rámutasson: már régóta a rendszer és az ideológia ellenségei.

A politikai izoláció lépéseként mindkettejüket eltávolították eredeti posztjukról: Rajkot 1948 nyarán helyezték át a Belügyminisztériumból a kevésbé fontos pozíciót jelentő Külügyminisztériumba, míg Slánskýt 1951 szeptemberében nevezték ki a kormány elnökhelyettesévé, megszüntetve korábbi, jóval jelentősebb főtitkári pozícióját. A fokozódó elszigetelést leplezve Rajkot 1949 elején a Hazafias Népfrent főtitkárává nevezték ki, Csehszlovákiában pedig óriási ünnepséggel köszöntötték Slánskýt az ötvenedik születésnapján, amikor – bár Moszkvából már nem kapott üdvözetet – Klement Gottwald, a „Szocializmus érdemrendjével” is kitüntette.²⁴³

Letartóztatásuk után közvetlenül sem Rajk, sem Slánský nem ismerték el az ellenük hozott koholt vádakat. Bár arról vallomást tettek, hogy politikájukban követtek el hibákat, amikkel károkat okoztak a pártjaiknak, államellenes tevékenységüket tagadták, és csak jóval később sikerült megtörni őket. Ezt követően mindkét politikust államellenes összeesküvő csoport vezetőjeként nevezték meg, ami a későbbi perekben a fővádolt státuszát jelentette. Az egy-egy hétig tartó tárgyalások mindkét esetben a korszak kirakatperei közül a

²⁴⁰ Mitrovits Miklós: A Rajk-per lengyel szemmel. József Światło jelentései a helyszínrő. *Betekintő*, 9. évf. (2015) 2. sz. 1.; Rákosi itt említett célját, Fieldnek a blokkon belüli eljárásokban való felhasználását és a politikai rendőrségek közt az ügyben kialakuló együttműködését támasztják alá Field ABS-ben őrzött anyagában található lengyel nyelvű iratok is. Külön érdemes közülük kiemelni Veselý egy 1949 szeptemberében keletkezett jelentését a „vizsgálatról, amit az ún. »magyar ügyben«” folytatott Varsóban. Ld. ABS, f. MNB, sign. MNB-39. čast č. 7. 527–582.; čast č. 8. 103–132..

²⁴¹ Hódos: *Kirakatpercek*, 57.

²⁴² Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 161.

²⁴³ Hódos: *Kirakatpercek*, 61.; Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 179., 184.

legnagyobb sajtóvisshangot kapták. Akárcsak Rajk és társainak tárgyalását, úgy a Slánský-per is előben közvetítette a rádió és a sajtó is naprakész beszámolókkal szolgált.²⁴⁴ Mindkét eljárásban nagy számban hoztak halálos ítéleteket. A magyar per vádlottjai közül Rajkot, Szőnyit és Szalai Andrást ítélték halálra. Lazar Brankovot és Justus Pált életfogytig tartó, Milán Ognyenovicst kilencévi fegyházbüntetésre ítélték. Pálffy Györgyöt és Korondi Bélát a katonai bíróság elé tették át, ahol további két vádlott-társukkal, Németh Dezsővel és Horváth Ottóval együtt ítélték őket halálra.²⁴⁵ A Slánský-per tizennégy elítélte közül tizenegy főt, Slánskýt, Bedřich Gemindert, Ludvík Frejkát, Josef Frankot, Clementist, Bedřich Reicint, Švábót, Rudolf Margoliust, Otto Fischlt, Otto Šlinget és André Simone-t halálra, Londont, Evžen (Eugen) Löblt és Vavro Hajdút pedig életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.²⁴⁶ Az ítéletek végrehajtásával a kirakatpereknek csupán „kirakat” része zárult le, a főpert mindkét esetben hosszan elhúzódó mellékperek követték.

4.2.1.2. A perek eltérései

Míg Magyarországon a Field-ügy és Rákosi „szorgalmának” révén már 1949-ben lezajlott a főper, Csehszlovákiában arra még három évet kellett várni. Az időbeli eltérés fő oka, hogy a fővádlott szerepére Clementis és Otto Šling brnói kerületi párttitkár személyében két jelölt is akadt. Problémát jelentett ugyanakkor, hogy a külügyminiszter ügye a dolgozatban is tárgyalt „szlovák burzsoá nacionalistákéval” fonódott össze, Šling személyével pedig az StB és a szovjet tanácsadók is legfeljebb egy regionális ügyet tudtak volna kialakítani.²⁴⁷ Nevüket ugyanakkor nem vetették el: mindkét politikust mint a Slánský-per vádlottját ítélték halálra.

Problémát okozott az is, hogy míg Rákosi nem ápolt szorosabb viszonyt Rajkkal, Gottwald a kezdetektől fogva együttműködött, sőt, bizalmas baráti kapcsolatot tartott fenn Slánskýval, ami miatt vonakodott eleget tenni Sztálin letartóztatási parancsának.²⁴⁸

Míg tehát Magyarországon Rákosi mint „Sztálin legjobb tanítványa” azonnal és készségesen teljesítette a koncepció per megkomponálását és levezénylését, Csehszlovákiában ez problémákba ütközött. A per késett és végül párton belüli ellenség leleplezésének megkezdésében jelentékeny szerepet vállaló Slánský maga lett a fővádlott.

²⁴⁴ A politikai izolációtól kezdődően a tárgyalásokig ld. Zinner: „*A nagy politikai affér*” a Rajk–Brankov-ügy. 1. köt. és 2. köt., 1–307.; Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 173–317.

²⁴⁵ Zinner: „*A nagy politikai affér*” a Rajk–Brankov-ügy. 2. köt., 249., 291.

²⁴⁶ ABS, f. MNB, sign. MNB-1. část č. 7. 102–129.

²⁴⁷ Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 91–159.

²⁴⁸ Hódos: *Kirakatperek*, 60.; Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 162, 197–198.

A két eljárás közötti legnagyobb különbség egyértelműen a vádakban volt. Bár mindkét esetben államellenes összeesküvésről volt szó, az ennek hátterében megbúvó koholt okok már közel sem egyeztek – megfelelően a Szovjetunió külpolitikájában bekövetkező változásoknak.

A Rajk-per szinte közvetlenül Jugoszlávia kiátkozása után zajlott, így a fővád hátterében kezdetben egy Field révén amerikaellenes éllel megkomponált, majd fokozatosan „titóistává” fejlődő vonal húzódott meg. Eszerint Rajkot 1947-ben Kelebián szervezte be a jugoszláv állambiztonság, az Uprava državne bezbednosti (UDBA) számára maga a jugoszláv belügyminiszter, Aleksandar Ranković. Rajk a pozíciójából adódóan „titóista” kémeket helyezett különböző posztokba maga körül, majd már a köztársaság megdöntése érdekében utasította csoportjának tagjait a fegyveres, illetve a politikai előkészületekre, sőt, Rákosi meggyilkolására. További vádpontok voltak a háborús és népellenes bűntettek, hűtlenség és kémkedés.²⁴⁹

Ezzel szemben három évvel később a Slánský-per már nem elsősorban a „titóizmusra” vagy a „trockizmusra” fókuszált. Természetesen ezek a „bűnök” is elhangzottak a vizsgálat és a tárgyalás során, azonban a szovjet külpolitikai változásokkal egybecsengve a hangsúlyt egy egészen új vádpont kapta. Az 1950-es évek elején a Szovjetunió ugyanis a cionizmust egyfajta fegyverként kezdte látni a nyugat és szövetségesei kezében. A Közel-Keleten elszenvedett külpolitikai kudarcai csak tovább motiválták Sztálint, hogy a cionizmust a „titóizmusnál” és a „trockizmusnál” is fenyegetőbb ellenségképpé formálja. Idővel tehát a szovjet tanácsadók a „trockista összeesküvés” helyett a „cionista összeesküvést” javasolták mint fő vádat. A zsidó származású Slánský letartóztatásával Sztálin gyakorlatilag két problémát is megoldhatott: egyfelől egy „cionista összeesküvőkből” álló perrel alátámaszthatta az új anticionista irányvonalat, másfelől végre megvolt a személy, aki köré immár biztosan fel lehetett húzni egy nagy volumenű pert Csehszlovákiában is. A vádlottak származása is az új irányvonalat erősítette, hiszen nem kizárólag az általuk betöltött pozícióik alapján válogatták be őket az anticionista kirakatperbe – így igazolva, hogy magas körökbe szivárgott be az ellenség –, fontos volt az is, hogy minél több zsidó származású személy legyen köztük. Ahogy a vádlottak ellen szervezett kampány, úgy a kihallgatásuk is antiszemita hangnemben zajlott. A nyomozás

²⁴⁹ Zinner (bevezető tanulmány): *Rajk László és társai a népbíróság előtt*, 5–23.; Zinner: „A nagy politikai affér” a Rajk–Brankov-ügy. 2. köt., 59–62.

során felhasználták az egyes vádlottak zsidó származását degradálásuk céljából, ez pedig a vádirat és ítélet „anticionista” szövegeiben is tükröződött.²⁵⁰

Slánský fő bűne már csak részleteiben egyezett Rajkéval, hiszen ő és vádlott-társai „*mint titóista-trockista, cionista, burzsoá nacionalista árulók, a csehszlovák nép, a népi demokratikus rendszer és a szocializmus ellenségei az amerikai imperialisták és az ellenséges nyugati ügynökök szolgálatában alakítottak államellenes összeesküvő központot*”.²⁵¹ Vagyis a „titóizmus-trockizmus” amúgyis súlyos bűnét tetézték az új, „anticionista” politikának megfelelő bűnökkel. További vádpontok voltak a köztársaság és a népi demokratikus rendszer megdöntésére irányuló kísérlet, hazaárulás, kémkedés, szabotázs, katonai árulás.²⁵²

Fenti különbségeik ellenére a két perrel Sztálin elérte a célját. Ahogy Donáth Ferenc fogalmazott: „*A Rajk-ügy után a vezető testületekben érezhetően megváltozott a légkör. Az emberek kerültek az oldottabb beszélgetéseket, még a vezetésben is.*”²⁵³

A dolgozat konkrét fókuszától kissé eltávolodva, de fontos látni a két fővádlott megítélésében bekövetkező eltéréseket is. Bár a párton belüli karrierjük és a koncepciók eljárásaik bizonyos hasonlósággal ruházzák fel őket, még az államszocializmusban, de különösen a rendszerváltoztatás után a két politikusról kialakult kép gyökeresen eltérő.

Noha Rajk „hazai”, Slánský pedig moszkovita kommunista volt, 1945-öt követően mindketten politikai karrierjük gyorsan felívelő szakaszába léptek. Magas pozícióikba kerülve kettejük közül kifejezetten Rajk tett szert nagy népszerűsége, akit ekkor még igencsak méltatott a pártsajtó a spanyol polgárháborúban szerzett érdemeiért.²⁵⁴ Különbségek azonban már ekkor is akadtak a két politikus közt és nem pusztán pozíciójukból adódó munkakörük révén, noha épp az ebbe lehetővé számukra, hogy mindketten jelentős mértékben vegyenek részt a saját országuk állambiztonsági szervezetének életében.²⁵⁵ Míg azonban Slánský rendkívül szoros barátságot ápolt az ország és a párt első emberével, Gottwalddal, addig Rajk kapcsolata a hasonló szerepet betöltő Rákosival korántsem volt felhőtlen, amit tovább rontott a Rajk és Péter Gábor közti feszült kapcsolat.²⁵⁶

²⁵⁰ Hevő: A Slánský-per anticionista jellege és annak következményei, 230–233., 240.; Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 257–263., 308.

²⁵¹ ABS, f. MNB, sign. MNB-1. část č. 7. 14.

²⁵² ABS, f. MNB, sign. MNB-1. část č. 7. 125–126.

²⁵³ Donáthot idézi: Pünkösti Árpád: *Rákosi a csúcson, 1948–1953*. Budapest: Európa Kiadó, 1996. 258.

²⁵⁴ A kormány új tagjai. Rajk László. *Szabad Nép*, 1948. augusztus 6. 2.

²⁵⁵ Chadima: *Rudolf Slánský*, 287–288.; Zinner: „*A nagy politikai affér*” a Rajk–Brankov-ügy. 1. köt., 49–53.

²⁵⁶ Kaplan: *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*, 208.; Zinner: „*A nagy politikai affér*” a Rajk–Brankov-ügy. 1. köt., 54–64.

Eltérő történeti megítélésüket illetően már pusztán a szakirodalomra tekintve is megállapítható, hogy a cseh történészszakma a CSKP felülvizsgálati hullámait követően, de különösen a rendszerváltoztatás óta igyekszik a lehető legobjektívebb képet festeni a volt főtitkárról. Ennek alapja 1989 előtt elsősorban a felülvizsgálati eredmények azon állítása volt, hogy bár Slánskýt és társait koncepciózus, tehát jogellenes perben ítélték el, a főtitkár valóban bűnös volt a karrierizmusát és opportunizmusát tekintve.²⁵⁷ 1989 után a szocialista zsargont az objektív történeti analízis eredményei váltották fel. Napjaink cseh (és szlovák) történetírása továbbra is fenntartja, hogy Slánskýt koholt vádak alapján ítélték el, valódi bűneit azonban már nem az államszocialista ideológiának megfelelő elemek kiragadásával, hanem őrizetbe vételét megelőző karrierjének alapos kutatásával igyekszik rekonstruálni. Ennek köszönhetően a történeti munkák a sztálinista kirakatperek áldozatisága mellett komplex és árnyalt képet festenek a rendszerben betöltött szerepéről.

Ezzel szemben a rendszerváltoztatást megelőző időszak Rajk-képét jelentősen alakította a volt belügyminiszter és vádlott-társainak újratemetése 1956. október 6-án. Bár az MDP célja ezzel a Rákosi-féle politikával való szakítás kifejezése volt az SZKP XX. kongresszusát követő növekvő feszültségek leszerelésére, a gesztussal egyúttal Rajk az őt kivégző párt által a „rákosista múlt” mesterségesen generált mártírja lett.²⁵⁸ Rajk neve így a társadalomban immár nem az egykori belügyminisztert jelentette, hanem a Rákosi-korszak terrorjával forrt egybe. Erre az áldozati megítélésre egy újabb réteggént rakódott ifj. Rajk László ellenzéki szerepvállalása az 1970-es, de különösen az 1980-as évektől. Az egyre elfogultabb megítélést támasztja alá az 1970-ben alapított Rajk László Szakkollégium névválasztása is. Az újratemetéstől a rendszerváltoztatásig létrejött, ifj. Rajk László ellenzéki tevékenységével ráadásul igencsak komplexsége váló, de ennek ellenére is egydimenziós Rajk-kép napjainkban sem változott sokat. A közvéleményben Rajk ma is elsősorban a Rákosi-éra diktatúrájának jelképe, és ezt a képet csak kismértékben és kevés történeti munka árnyalja. A Slánský személyével foglalkozó publikációkkal szemben a Rajkkal foglalkozó hazai kiadványok többsége vagy a perre vonatkozó forráskiadás vagy olyan munka, amely kizárólag a perrel foglalkozik, esetleg Rákosi és Péter életútjának feldolgozásakor a feszültséggel terhelt Rákosi–Rajk, Péter–Rajk viszonyra fókuszál, ami azonban gyakran szintén csupán a per tárgyalását előlegzi meg. Így a szakirodalom jelentős többsége Rajkkal mint szenvedélyes, ifjú kommunistával, spanyol polgárháborús harcossal, népszerű, ám Rákosi által rossz szemmel nézett politikussal és a sztálinista kirakatperek

²⁵⁷ NA, f. 1261/0/11, sv. 370–371, a. j. 465. b. 26.

²⁵⁸ Zinner: „A nagy politikai affér” a Rajk–Brankov-ügy. 2. köt., 501–559.; Pünköshti: *Rákosi a csúcson*, 245.

egyik áldozatával foglalkozik.²⁵⁹ Kevesebb munka tér ki azonban arra, ki volt Rajk mint belügyminiszter és pontosan milyen szerepet játszott a rendszer kiépítésében, többek közt, a politikai rendőrség alakításában. Rajknak a történészszakma általi értékelése ugyanakkor a 2010-es évek óta lassú a változáson megy át. Bár önálló Rajk-biográfia továbbra sem készült, Zinner már említett kétkötetes munkája a perről már nagyobb betekintést enged a volt belügyminiszter 1945 és 1949 közötti karrierjébe, így árnyalva az eddig kialakult képet. A változás már a közéletben is érzékelhető: több ismeretterjesztő, tudománynépszerűsítő weboldal is foglalkozik a kérdéssel,²⁶⁰ valamint közel ötven évvel a megalakítását követően a Rajk László Szakkollégium is elhagyta nevéből a „Lászlót” és 2018 óta csupán Rajk Szakkollégiumként működik.

²⁵⁹ Példaként ld. Paizs Gábor (szerk.): *Rajk-per*. Budapest: Ötlet, 1989.; Soltész István: *Rajk-dosszié. Soltész István dokumentumválogatása*. Budapest: Láng Kiadó, 1989.; Zinner Tibor (bevezető tanulmány): *Rajk László és társai a népbíróság előtt*. Budapest: Magyar Eszperantó Szövetség, 1989.; Hódos György: *Kirakatperek. Sztálinista tisztogatások Kelet-Európában. 1948–54*. Budapest: Eötvös Kiadó, 1990.; Püskösti Árpád: *Rákosi a csúcson, 1948–1953*. Budapest: Európa Kiadó, 1996.; Duncan Shiels: *A Rajk fivérek*. Budapest: Vince Kiadó, 2007.; Müller Rolf: *Az erőszak neve: Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2017.

²⁶⁰ Példaként ld. Lakházi Ákos: *Tettes és áldozat – 65 éve temették újra Rajk Lászlót*. <https://www.xxszazadintezet.hu/tettes-es-aldozat-65-eve-temettek-ujra-rajk-laszlot/> (Utolsó letöltés: 2024. 07. 02.)

5. A csehszlovák és magyar állambiztonság kapcsolatainak alakulása a csehszlovák koncepciók peremtükrében

5.1. A kapcsolat felvétele és az intenzív kooperációt megelőző közös munka

1948 nem pusztán Rákosi Mátyás megfogalmazása révén vonult be Kelet-Közép-Európa történetébe a „fordulat éveként”.²⁶¹ Jugoszlávia tömbből való kizárásával a keleti blokk összezárt a sorait a nyugati táborral szemben, ami az egyes országok közötti kapcsolatok intenzívebbé válását is jelentette. A „baráti országok” kifejezést már az átmenet éveiben realizálta a legtöbb ország az egymással megkötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződésekkel, a lemaradók pedig az 1948–1949-es kommunista hatalomátvételeket követően pótolták a hiányosságukat, utolsóként Csehszlovákia és Magyarország 1949. április 16-án. A kései dátum nem véletlen, hiszen a két ország viszonya korántsem volt felhőtlen. A csehszlovák–magyar kapcsolat hátterében meghúzódó okok tárgyalásához egészen az első világháborút lezáró békeszerződésekig vissza lehet nyúlni. Az ekkor magalapozott feszült viszonyt az átmenet éveiben a második világháborút lezáró határrendezés, de legfőképpen a magyar kisebbség Edvard Beneš nevéhez köthető dekrétumokkal történő jogfosztása, deportálása, majd az 1946. február 27-én megkötött lakosságcsere-egyezmény aránytalan eredményei fokozták.²⁶² A két ország viszonyának fagyos voltát jól illusztrálja, hogy a diplomáciai kapcsolatfelvételre 1945-öt követően még két évet kellett várni, arra ugyanis csupán az 1947. február 10-én kötött békeszerződés után hét hónappal, szeptember 15-én került sor. Bár az 1947-es év fordulatot jelentett a kapcsolatfelvétellel, illetve a budapesti és prágai követségeik felállításával, a viszony merőben diplomáciai jellegű és továbbra is feszült maradt. A barátsági szerződés megkötése is inkább tekinthető a külpolitikai események következményének, semmint a két ország őszinte közeledésének. Ez a felszínen formális és már-már pusztán protokolláris, csupán az egymás mellett és egy táborban élés legszükségesebb pontjain kooperáló kapcsolat egészen az 1950-es évek végéig jellemző maradt. Rákosi és Gottwald közt sosem szerveztek

²⁶¹ Ld. Rákosi Mátyás: *A fordulat éve*. Budapest: Szikra Kiadó, 1948.

²⁶² A csehszlovák–magyar korai kapcsolatokról, illetve az 1945-öt követő kisebbségpolitikáról bővebben ld. Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája, 1944–1992*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006.; Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig, 1945–1948. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*. Budapest: Kalligram Kiadó, 2007.; Gulyás László: Csehszlovák–magyar kapcsolatok az 1920-as években. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica*, 136. tom. (2014) 99–105.; Popély Árpád: *Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2014.; Szarka László: *A multiethnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségpolitikájában, 1918–1992*. Budapest: Kalligram Kiadó, 2016.

csúcstalálkozót, és bár Rákosi többször látogatott Prágába, Gottwald ezeket sosem viszonzta. A viszony enyhülése, majd javulása jóval Gottwald halálát és röviddel Rákosi menesztését követően, 1958-tól datálható.²⁶³

A korai viszony milyensége erősen rányomta a bélyegét a csehszlovák–magyar kapcsolatok szinte minden aspektusára, legyen szó politikáról, diplomáciáról, gazdaságról vagy akár az állambiztonságról. Míg a csehszlovák állambiztonság elsősorban Pláček ZOB-II-ben végzett munkája révén már 1948 előtt jó viszonyt épített ki a bolgár, lengyel és különösen a (tömbből való kizárása pillanatáig) jugoszláv állambiztonsági szervekkel, addig a szomszédos magyar szervezettel nem kereste a hivatalos kapcsolatot,²⁶⁴ ahogy a Péter vezette hazai politikai rendőrség sem mutatott formális keretek között érdeklődést sem az SNB, sem az annál valamivel több kommunistát tömörítő ZOB-II iránt. A két szervezet egymás iránti érdeklődésének kölcsönös hiánya és a feszült politikai helyzet ugyanakkor nem jelentette azt, hogy a két ország is érdektelen lett volna egymás iránt. Csehszlovák oldalról a politika viszonylag hamar, már 1946-ban felhasználta az állambiztonságot arra, hogy déli szomszédjáról információkat szerezzen. Ezt támasztja alá Veselý 1946. március 8-án kelt jelentése Gottwald, a külügyminiszter (ekkor Jan Masaryk), a tájékoztatási miniszter (ekkor Václav Kopecký), a külkereskedelmi miniszter (ekkor Hubert Ripka), a belügyi megbízott (ekkor Julius Viktory), a köztársasági elnök (ekkor Beneš), illetve az OBZ főparancsnoksága számára (élén ekkor Bedřich Reicin), amelyben a magyarországi belpolitikai helyzetről számolt be. A jelentés nélkülözi a felvezetést és összegzést, így a keletkezésének indoklása nélkül, az „in medias res” megfogalmazásból úgy tűnik, hogy az érintettek magyar belpolitika iránti érdeklődését nem először elégítette ki ilyen formában Veselý. A dokumentum azért is értékes, mert éppen a Baloldali Blokk megalakulásának pillanatában készült, tájékoztatva a csehszlovák felső vezetést a Tildy-féle FKgP elleni fellépés első hullámáról.²⁶⁵ Hozzá kell azonban tenni, hogy a szomszédos országra vonatkozó hírszerzést nem csak Csehszlovákia, hanem Magyarország is folytatott a korszakban, ami elsősorban a kezdeti, két ország közötti legfeszültebb viszony éveiben, 1945 és 1948 között volt jellemző. Ekkor a magyar hírszerzés fókuszpontjában a szlovákiai, azon belül pedig a dél-szlovákiai, magyar lakta vidékek álltak.²⁶⁶

²⁶³ Bencsik Péter – Mitrovits Miklós: A magyar–csehszlovák kapcsolatok, 1945–1992. In: Horváth Sándor – Kecskés D. Gusztáv – Mitrovits Miklós: *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2021. 241–248.

²⁶⁴ Bárta: A csehszlovák állambiztonság együttműködése a keleti blokk politikai rendőrségeivel, 55–56.

²⁶⁵ NA, f. 1261/0/34, sv. 96, a. j. 1126. 54–55.

²⁶⁶ Medvecký: *Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku...*, 108–112.

Akárcsak a diplomáciai szervek, a politikai rendőrségek sem keresték sokáig egymással a kapcsolatot: 1945 és a hivatalos kapcsolatfelvétel között három év telt el. Ez a három év ugyanakkor nem volt eseményektől mentes, és a hivatalos utat megkerülve a két szervezet egyes tagjai már ekkor összeköttetésbe léptek egymással. Már bemutatott iratképző tevékenységük hiánya miatt azonban kihívást jelent meghatározni azt a pontos időpontot, amikor valóban első alkalommal léptek egymással kapcsolatba a két politikai rendőrség beosztottjai. A levéltári dokumentumok révén jelenleg csupán a legkorábbi ismert időpont adható meg, ami nem jelenti azt, hogy az lett volna egyben a legelső alkalom is.

A levéltári kutatások alapján a jelenleg ismert legkorábbi kapcsolatfelvétel 1947-re tehető. Viktor Sedmík egy 1952. május 6-i, saját büntetőügyében tett vallomásában említi, hogy ebben az évben találkozott először a magyar állambiztonság néhány képviselőjével Zdeněk Tomannak, a Z részleg egyik osztályvezetőjének lakásán, amikor még a két szervezet közötti első hivatalos megbeszélést megelőző találkozót szerveztek Prágában az StB és ÁVO között. A találkozón magyar részről Szücsöt, egy „külügyi osztályon”²⁶⁷ dolgozó tisztet és Farkas „László”²⁶⁸ fiát említi. A hibás név Farkas Mihály fiát, Vladimirt takarja, mivel az idősebb Farkas későbbi pozíciójára (honvédelmi miniszter)²⁶⁹ Sedmík már helyesen emlékezett. A cseh oldal képviselőiként Tomant, Šindelářt,²⁷⁰ František Jandát az StB főparancsnokát és Veselýt említi teljes bizonyossággal. A megbeszélést oroszul, csehül és magyarul folytatták, a tolmácsolást elsősorban az oroszul és szlovákul is tudó Farkas végezte,²⁷¹ de jelen volt egy másik munkatárs is, aki ebben segédkezett. A tárgyaláson a két szerv szoros együttműködéséről és annak mikéntjéről határoztak, valamint arról, hogy hivatalosan Sedmíket bízzák meg az ÁVO-val való kapcsolattartással. Vallomása szerint az operatív technikai kooperáción kívül, amiről nem tudott, minden megvalósult a kitűzött célokból. Sedmík vallomása több releváns információt is tartalmaz, ráadásul nem pusztán a

²⁶⁷ A megfogalmazásból nem világos, hogy az ÁVO mely részlegére utalhatott Sedmík, feltehetően pontosan ő sem tudta.

²⁶⁸ Farkas László fia már csak azért sem lehetett, mert Farkas László gyermekeiről nincsenek információk. Ő maga is csupán 1949-ben került ezredesi rangban az ÁVH-hoz és lett Péter Gábor második számú helyettese. Az ÁVH-tól 1950-ben menesztették.

²⁶⁹ Farkas 1948-tól töltötte be a honvédelmi miniszteri pozíciót. Sedmík kitétele ugyan tévesnek tűnhet, mivel később azonban ebben a pozíciójában ismerte jobban Farkast, érthető, ha erre a funkciójára hivatkozva pontosította, kiről is van szó.

²⁷⁰ Sedmík beszámolójából itt nem világos, hogy az StB melyik Šindelář vezetéknévű beosztottja vett részt a találkozón: Josef vagy Jiří. Feltehetően Jiří, hiszen Josef csak 1949 novemberében csatlakozott az StB-hez.

²⁷¹ Kozák, Gyula: Az identitás nélküli ember. In: Rainer M. János – Ständeisky Éva (szerk.): *Évkönyv XI.* (2003). Budapest: 1956-os Intézet. 2003. 97., 101.

http://epa.niif.hu/02200/02288/00031/pdf/Evkonyv56_10_2003_095-110.pdf

(Utolsó letöltés: 2024. 08. 29.)

kapcsolatfelvételtől. Ugyanakkor a dátumot illetően maga is bizonytalan.²⁷² Az időpont körüli kérdéseket egy Ivo Milén kihallgatására vonatkozó 1952. március 12-i kérelem²⁷³ után született vallomások sem tisztázzák. A kérelem előírta, hogy Milént az 1947-es találkozóóról és Sedmík abban játszott szerepéről hallgassák ki, ám Milén nem említ ilyet. Helyette egy 1947-es budapesti utat idéz fel, amelyen Sedmikkel együtt vett részt, bár arra nem emlékezett, hogy ott volt-e vele az ÁVO-val való tárgyaláson.²⁷⁴ Az eltelt idő által összerosódott emlékek nem támasztják egymást alá, ha azonban legalább az évszámban nem tévedtek, tehát valóban 1947-ben tárgyaltak vagy Veselý lakásán vagy Budapesten az ÁVO-val és így valóban a jelenleg ismert legkorábbi időpontról van szó, úgy át kell értékelni a kapcsolatfelvételtől kialakított képet, mivel eddig elsősorban csehszlovák kezdeményezésekről és Szücs kivételével alacsonyabb rangú beosztottak részvételéről tudunk.²⁷⁵ Itt kell megjegyezni továbbá, hogy ha hivatalosan Sedmík volt a kapcsolattartó, a gyakorlatban ezt a feladatot a szlovák oldalról elsősorban Teodor Baláž, míg a prágai központ esetében Milén látta el. Utóbbi egyébként nem említette a 1952 márciusi kihallgatási jegyzőkönyveiben, hogy Sedmíket ilyen kapcsolattartással bízták volna meg, szerinte azt Prága előzetes jóváhagyása nélkül, a pozsonyi StB magánutas, „áruló” politikájaként végezte, azt azonban elismerte, hogy többször is járt Budapesten.²⁷⁶ Az ügyet tovább bonyolítja, hogy a Barnabita-bizottság felülvizsgálati irataiban Baláž többször is kijelentette, hogy őt a magyarokkal, Sedmíket a lengyelekkel való kapcsolattartással bízták meg.²⁷⁷ Hivatalos kinevezések hiányában nehéz kijelenteni, hogy pontosan és formálisan ki volt a megbízott a magyar politikai rendőrséggel való kapcsolattartásban, annyi bizonyos, hogy mindhárom fél aktív résztvevője volt. Sedmík és Milén ellentéte előbbi kapcsolattartási megbízását illetően már a korszakban is kérdéseket vetett fel: a március 12-i kihallgatási kérelemben a 6-B szektor vezetője, Drahomír Hromádka külön kérte ennek a tisztázását,²⁷⁸ amelyre azonban nem került sor. A Sedmík által felidézett találkozó mindenestre különösen jelentős fordulópont a két szervezet viszonyának történetében,

²⁷² ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 9. 19–23.; Medvecký: *Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku...*, 110–111.

²⁷³ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 51. 48.

²⁷⁴ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 47. 168. Milénnek fejezetben hivatkozott, 1951-ben és 1952-ben tett vallomásait különösen nagy körültekintéssel kell kezelni, mivel azokat elsősorban a saját koncepciós eljárásának megfelelően építették fel kihallgatói. Számos esetben így a más levéltári és szakirodalmi forrásokkal alátámasztható, valós tényeket kifejezetten erős (és sok esetben első olvasatra is nyilvánvaló) torzítások követik a saját és mások, elsősorban Závodský tevékenységére vonatkozóan.

²⁷⁵ Vö. Bessenyei: Csehszlovák-magyar állambiztonsági kapcsolatok 1948 és 1951 között, 48–60.

²⁷⁶ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 47. 150–151., 168.

²⁷⁷ NA, f. KSČ - Ústřední výbor (1945-1989) - komise pro revize politických procesů a rehabilitace - tzv. Barnabitská (KOM III) (a továbbiakban: NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM III), sv. 1, a. j. 2, 5., 37–38.

²⁷⁸ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 51. 48.

hiszen, amint Matej Medvecký szlovák történész is rámutat, ez törte meg a korábban igen fagyos kapcsolat jegét.²⁷⁹

A szakirodalom általában Jindřich Veselý 1948 októberében tett magyarországi látogatását jelöli meg a két szolgálat közti első hivatalos kapcsolatfelvétel időpontjaként,²⁸⁰ noha néhány hónappal korábban, márciusban érkeztek már csehszlovák beosztottak Szlovákiából Budapestre. Sedmík előbb említett vallomásánál kevesebb a bizonytalansági tényező az 1948 márciusi kapcsolatfelvételt illetően. Ekkor Sedmík kíséretében a magyarul is tudó Milén²⁸¹ érkezett 1948. március 23-án Budapestre, ahol maguk keresték fel Szücsöt, aki még aznap bemutatta őket Péter Gábornak. Péter szerette volna, ha a csehszlovák tisztek találkoznak az akkor még belügyminiszteri pozíciót betöltő Rajkkal, mivel azonban Milén és Sedmík látogatása nem hivatalos keretek között zajlott, és maga Rajk sem tudott az útjukról, úgy döntöttek, ezt a találkozót elnapolják. Döntésüket valószínűleg nem bánták meg, főleg miután Milén megtudta,²⁸² hogy Rajk egy ízben úgy nyilatkozott Anton Jugov bolgár belügyminiszternek, hogy szerinte a csehszlovákokkal egyelőre nem lehetséges baráti kapcsolat kiépítése. A csehszlovák tisztekben ezzel a kijelentéssel keltett ellenszenv Rajkkal szemben megerősítést nyerhetett abban, hogy magyar kollégáik nem titkolták a Péter és Rajk és így az ÁVO és a Belügyminisztérium közt feszülő ellentétet sem.²⁸³ Bár Milén és Sedmík a konfliktus konkrét hátterébe nem nyertek betekintést, első kézből tapasztalhatták meg azt az atmoszférát, ami később Rajk politikai izolációjához és az ellene indított kampányokhoz vezetett, majd a Rajk-perben kulminálódott.

A Hotel Gellértben elszállásolt Milén és Sedmík látogatásának elsődleges célja azonban nem az ÁVO és a Belügyminisztérium kapcsolatának feltérképezése volt, noha kétségtelenül fontos információkhoz jutottak ezen a téren is. A Milén által írt jelentésből kiderül, hogy útjuknak jóval gyakorlatiasabb célja volt, mégpedig az ÁVO bizonyos területeinek működését kívánták jobban megismerni. Ennek hátterében az SNB-nek a CSKP hatalomátvételét követő újabb átszervezése állt. A csehszlovák állambiztonság beosztottjai ezért a szovjet állambiztonsági modell vizsgálata mellett a „népi demokratikus” országokba látogatva végeztek az ottani politikai rendőrségekre vonatkozó megfigyeléseket, hogy így

²⁷⁹ Medvecký: *Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku...*, 110–111. Elképzelhető, hogy Farkas Vladimir 1947. december 8-án keletkezett jelentése az StB-vel való egyeztetésről éppen a Sedmík által is említett találkozóról szól. Mivel azonban az StB-s vallomásából pontos dátum nem maradt fenn, Farkas jelentése már egy későbbi megbeszélésről is készülhetett (megfogalmazása is erre utal). Farkas jelentését ld. Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): *Dokumentumok a politikai rendőrség történetéből 2. Az Államvédelmi Osztály 1946-1948.* Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2015. 300–304.

²⁸⁰ Bárta: A csehszlovák állambiztonság együttműködése a keleti blokk politikai rendőrségeivel, 56.

²⁸¹ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. čast č. 8. 47.

²⁸² A találkozóról készített jelentésből nem derül ki, Milénnek ki volt a forrása Rajk kitételét illetően.

²⁸³ ABS, f. 310, sign. 310-43-12. 7.

szerzett ismereteiket odahaza kamatoztathassák.²⁸⁴ Fontos azonban kiemelni, hogy Milénék nem hivatalos látogatása hónapokkal megelőzte ezeket a hivatalos utakat, ami alapján arra következtethetünk, hogy az igény az SNB-nek a februárban megváltozott politikai erőternek megfelelő átszervezésére igen korán, szinte közvetlenül a hatalomátvételt követően megjelent a kommunista vezetésben.

Milén az ÁVO-t az StB-nél politikailag megbízhatóbb szervezatként írta le, amelynek oka elsősorban az lehetett, hogy bár már Csehszlovákiában is megtörtént a kommunista hatalomátvétel, az SNB átszervezése még váratott magára, így a kommunisták pozíciója az állambiztonságban nem volt olyan erős, mint Magyarországon az ÁVO-ban. Megjegyezte jelentésében azonban azt is, hogy a magyar politikai rendőrség sem mentes a „fasiszta elemektől”, ami az akkoriban lassan kibontakozó és a „belső ellenséget” célzó hisztéria légkörét tekintetbe véve nem meglepő. Ilyen megfigyelései mellett Sedmíkkal együtt jelentős mennyiségű információt szereztek elsősorban a telefonlehallgatás, a postai cenzúra és a kódfejtés területeiről. A három feladatkör mindegyikét, de különösen a kódfejtést a csehszlovák kollégák az ÁVO sikerterületeként értékelték, ami nem teljesen véletlen, hiszen Szücs a kódfejtésben elért eredményeiket egy Csehszlovákiát is érintő, már megfejtett rejtjeles üzenet bemutatásával illusztrálta. Az ilyen operatív feladatkörök mellett Milén és Sedmík átfogó információkhoz jutottak arról is, hogyan manipulálják magyar kollégáik a választásokat. A választásokba való beavatkozás bemutatásánál Milén a jelentésében külön kitért arra a tényre, hogy az ÁVO terrort is alkalmazott nyomásgyakorló eszközként, hogy elérje céljait, ugyanakkor hozzátette, hogy mindez a „népi demokrácia” érdekében volt szükséges. Bár nem hivatalos látogatásról volt tehát szó, Milén és Sedmík fontos információkat szereztek a belpolitikai viszonyokról és az ÁVO által használt operatív technikáról és módszerekről egyaránt. A Budapesten nekik bemutatott technikai eszközökről szintén készítettek egy átfogó jelentést.²⁸⁵

A márciusi látogatást követően ismét nem hivatalos találkozóra került sor az StB szlovák szárnya és az ÁVO képviselőitében Szücs között. 1948. május 22-én ugyanis Szücs és felesége, Valentyina Alekszejevna Saraskina érkezett Pozsonyba, akiknek tiszteletére a Belügyi Megbízotti Hivatal néhány tagja, élükön Sedmíkkal és Rudolf Viktorinnal vacsorát rendeztek a pozsonyi várban, amit közös kávézás követett. Bár az ekkor folytatott beszélgetés tartalmáról a találkozóról készült jelentés nem számol be és arról egyéb

²⁸⁴ Pucci: *Security Empire*, 107–108.

²⁸⁵ ABS, f. 310, sign. 310-43-12. 8–15.

vallomás sem maradt fent, nem kizárható, hogy a két állam politikai rendőrségén vezető pozíciót betöltő Szücs és Sedmík közt a „szakma” is szóba kerülhetett.²⁸⁶

A hivatalos kapcsolatfelvételre csak Milén és Sedmík utazása után hét, a Szücs-házaspár pozsonyi vizitjét pedig öt hónappal később, 1948. október 30. és november 2. között került sor. Ezen a látogatáson Veselý, az akkortájt létrehozott BAd szektor vezetője, Karel Černý, illetve a BA részleg pártvezetésének elnöke és egyben Veselý titkára, Josef Hříbek vettek részt. Ennek a budapesti útnak már kimondottan a két állambiztonsági szerv közötti barátságos viszony kiépítése volt a célja, ami a látogatásról szóló jelentés szerint sikeresen meg is történt, és további közös munka előtt nyitotta meg a kapukat. A Milén és Sedmík márciusi látogatásakor tapasztalt politikai feszültség Rajk körül ekkorra már „kézzelfogható” változásokban is megmutatkozott: Rajknak a posztjáról történő leváltását követően ugyanis Veselýt ekkor már az új belügyminiszternek, Kádár Jánosnak mutatták be, akivel azonban a csehszlovák tisztek nem folytattak hivatalos megbeszélést. A kapcsolat formális felvétele és a két szervezet egymásnak történő kölcsönös bemutatása mellett Veselýék ekkor betekintést nyerhettek a frissen létrehozott BM ÁVH budapesti központjába is, hogy felmérhessék annak technikai felszereltségét. A csehszlovákok meglepetéssel tapasztalták, hogy a BM ÁVH technikája és annak szervezettsége felülmúlta az StB-ét, még annak ellenére is, hogy Magyarországon az ilyen technika megteremtésének a feltételei korlátozottabbak voltak, mint az iparilag fejlettebb Csehszlovákiában.²⁸⁷ A két szervezet sikeres nyitása egymás felé tehát hivatalosan is megtörtént, amit közel egy évvel később, 1949 júniusában a határőrizeti szervek közti kapcsolatfelvétel követett.²⁸⁸ A csehszlovák–magyar határkapcsolatok tárgyalása meghaladná a disszertáció terjedelmi és tematikai kereteit, így a következőkben röviden bemutatott egyetlen esettől eltekintve a határokhoz, határsértésekhez, illegális határátkelésekhez kapcsolódó együttműködés vizsgálatától eltekintek.²⁸⁹

A határkapcsolatok egyik, a politikai perekkel is összefonódó incidense az 1948 végén, 1949 elején zajló illegális határátlépések sorozata, amelynek során több tízezer zsidó hagyta el Magyarországot Csehszlovákián keresztül, hogy Izraelben telepedjen le. Az eset nem csupán azért releváns a dolgozat témáját tekintve, mert annak során Szücs és az StB szlovák szárnya egyeztettek, hanem mert az eset később, Oskar Valášek és társainak

²⁸⁶ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV čast č. 30. 53.

²⁸⁷ ABS, f. 310, sign. 310-43-12. 4–6.

²⁸⁸ Bárta: A csehszlovák állambiztonság együttműködése a keleti blokk politikai rendőrségeivel, 57.

²⁸⁹ Az ilyen kapcsolatokról bővebben ld. Bencsik Péter: *Kelet és Nyugat között. Államhatárok, úti okmányok, határátlépés Magyarországon és Csehszlovákiában (1945–1989)*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2019.

koncepciók eljárásában is feltűnik. A dolgozat egy későbbi pontján részletesen bemutatott perben tizenegy, az állambiztonság szlovák szárnyában dolgozó személyt ítélték el: Valáseket, Sedmíket, Viktorint, Balázt, Šimon Čermákot, Matej Belt, Mikuláš Horskýt, Martin Kraust, Mikuláš Fodort és Juraj Glasert. A vád hazaárulás és szabotázs volt, a vizsgálat mögött azonban a Slánský-perben már alkalmazott anticionista törekvések húzódtak meg, így világos, hogy miért volt szükség az évekkel azelőtti illegális határátlépés „felelevenítésére”. A cionista mozgalomra és a zsidóságnak a második világháborút követően Palesztinában, majd 1948-tól Izraelbe való kivándorlására itt nem térek ki,²⁹⁰ ám bizonyos részletek említése elkerülhetetlen. 1948 és 1949 ugyanis ebben a kérdéskörben is döntő változásokat hozott. Egyfelől az illegális határátlépés kriminalizálása ebben az évben mindkét ország esetében fokozódott: a határok engedély nélküli átlépése Csehszlovákiában egyenesen államellenes bűncselekménynek minősült, de Magyarországon is súlyos következményeket vont maga után.²⁹¹ Ezt fokozta a hatalomnak a hazai cionista mozgalommal szembeni hozzáállásának megváltozása. Az 1948-as fordulatot követően ugyanis a cionista mozgalom és a bennük való részvétel illegálissá vált Magyarországon. Mindez szűkre szabta távozni kívánó személyek lehetőségeit, holott az erre motiváló tényezők között Izrael megalapításával éppen 1948-ban jelent meg a legjelentősebb. Ilyen körülmények közt a kiutazások csak illegális határátlépésekkel történhettek. Magyarországról az egyik lehetséges (és talán legrövidebb) út a távozni kívánók számára Pozsonyon keresztül vezetett Ausztriába, az útvonal pedig mind népszerűbbé vált az alijázók körében.²⁹² Az egyre több határsértő természetesen sem az SNB, sem a BM ÁVH határőrsége alakulatainak figyelmét nem kerülte el. A BM ÁVH adatai szerint 1949-ben több mint tízezer „cionista” hagyta el ezen az útvonalon Magyarországot.²⁹³ Hogy az „illegális” határátlépők száma azonban valós adat-e vagy esetleg a BM ÁVH torzítása,

²⁹⁰ A témában ld. Svéd László: A magyar zsidóság és a hatalom. *Múltunk*, 38. évf. (1993) 2–3. sz. 248–298.; Stark Tamás: *Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után 1939–1955*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 1995.; Novák Attila: *Átmenetben. A cionista mozgalom négy éve Magyarországon*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2000.; Szűcs Tímea: Zsidó kivándorlás Magyarországról Palesztinába 1945–1949. Sorsfordító döntések – identitásválasztások. In: Laki Ildikó – Olasz Lajos – Sánta Tamás – Szabó Péter (szerk.): *Tanulmányok a társadalomról III. A Szegedi Tudományegyetem JGYPK Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai Intézet valamint ETSZK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék tudományos diákköri munkái*. Szeged: Belvedere Meridionale, 2017. 78–90.

²⁹¹ Bencsik: *Kelet és Nyugat között*, 335–336.

²⁹² Stark: *Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után*, 94.; Novák Attila: Az Engländer-ügy, avagy cionista underground a sztálinista Magyarországon – az állambiztonsági iratok tükrében (1949–1953). *Betekintő*, 12. évf. (2018) 3. sz. 31–32.; Uő.: *Ideológia és önazonosság. Az 1953-as budapesti cionista per*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottság, 2020. 20–36.

²⁹³ Erdei András: A magyarországi zsidóság migrációja (1945–1955). *Beszélő Online*. 9. évf. (2004) 4. sz. http://beszelo.e3.hu/cikkek/a-magyarorszag-i-zsidosag-migracioja-1945%E2%80%931955#2004-f04-10_from_22 (Utolsó letöltés: 2024. 08. 31.)

további kérdéseket vet fel, amelyek megválaszolása túlmutatna a dolgozat tematikai keretein.²⁹⁴ Az ügyben kihallgatott StB-sek ráadásul ettől eltérő számokra emlékeztek vissza és az erre vonatkozó egyetlen közös pont a vallomásaikban a kifejezetten nagy mennyiségű illegális határátlépő volt. Az alijázókból Pozsonyban Bécsbe tartó transzportot állítottak össze. Sedmík 1952. május 16-án azt vallotta, hogy a jelenség 1948 késő őszétől vált egyre feltűnőbbé és az akkori belügyi biztoshoz, Daniel Okálihoz fordult azzal, hogy keressék fel az ügyben a magyar politikai rendőrséget is. Vallomás alapján Sedmík 1948 októberében egyeztetett Szüccsel és tájékoztatta az első transzportról, a határsértésekről és azok pontos helyszíneiről. Szücs ekkor azt mondta, hogy azokat a magyar zsidó személyeket, akiket az SNB határőrsége már elkapott, engedjék tovább utazni és az első transzportot is jóváhagyta. A Sedmík által gyengének tartott magyar határőrizetét illetően Szücs azzal védekezett, hogy mivel elsősorban a magyar–jugoszláv határra kell a hatóságoknak fókuszálniuk, így az északi szomszédval való határőrizet valóban hiányos, de ígéretet tett a helyzet javítására. Sedmík szerint azonban változás nem történt, sőt az illegális határátkelők száma tovább nőtt az elkövetkező hónapokban. Pontos dátumra nem emlékezett, de „Szücs Szlovákiába tett látogatásakor” megállapodtak arról, hogy mielőtt a Magyarországról érkező zsidó határátlépőket transzportokban tovább küldenék Ausztriába, összeállítják az elfogott határsértők névsorát, amit elküldenek az BM ÁVH részére, hogy a magyar politikai rendőrség számára fontos személyeket kiadják a magyar hatóságnak. Abban Sedmík és az ügyben kihallgatott Baláz vallomása is megegyezik, hogy a BM ÁVH kevés esetben élt ezzel a lehetőséggel és kért ki a listák alapján néhány személyt a transzportokból.²⁹⁵ Az esetet ugyanakkor bonyolítja, hogy Sedmík ugyanezen májusi, majd egy későbbi vallomásában is említi, hogy Veselý is értekezett Szüccsel az ügyben, akivel abban állapodtak meg, hogy a magyar határsértőket vissza kell szállítani Magyarországra, és bár ez meg is történt, hamarosan olyan jelentést kaptak, hogy a határt ismét illegálisan átlépve újra Csehszlovákiába szöktek.²⁹⁶ Jogosan merül fel a kérdés: mikor? A Pozsonyból indított transzportok előtt vagy után? A logikus következtetés az volna, hogy Veselý és Szücs megbeszélése megelőzte Sedmík és Szücs egyeztetését, amikor a magyar fél beleegyezett a transzportokba és csupán listát kértek az elfogott és Ausztrián keresztül Izraelbe igyekvő személyekről. Pontos dátum nélkül azonban ez nem állítható biztosan és az esetben érintett Baláz és Viktorin vallomásai sem tisztázzák az időbeli zavart. Pontosításra később sem

²⁹⁴ Ugyanakkor új kutatási témára irányítja rá a figyelmet: hogyan és milyen módon zajlott az „illegális határátkelés” és a két szerv asszisztált-e hozzá valamilyen úton?

²⁹⁵ ABS, f. MNB, sign. MNB-70. čast č. 1. 217.; sign. MNB-77. čast č. 1. 51–55.

²⁹⁶ ABS, f. MNB, sign. MNB-77. čast č. 1. 55., 70., 79.

került sor, hiszen a perben az ilyen apróbb részletek nem számítottak, a koncepció szerint ugyanis a lényeg csupán az volt, hogy a zsidó emigrációt illegálisan („államellenesen”) hajtották végre a cionista szervezetekkel szorosan együttműködve és más cionistákkal kapcsolatot fenntartva.²⁹⁷ A magyar epizód és a vádlottaknak a BM ÁVH-val való korai egyeztetésének felidézése így pusztán a koncepció megerősítéséhez volt szükséges.²⁹⁸

Visszatérve 1949-hez, az év első negyedében tovább folytatódott a korábban hivatalos vagy nem hivatalos formában megalapozott viszony elmélyítése. 1949. április 7. és 17. között csehszlovák kormánydelegáció utazott Bulgáriába, Romániába és Magyarországra, élén Antonín Zápotocký miniszterelnökkel, Viliam Široký miniszterelnök-helyetttel és Clementis külügyminiszterrel, de a delegáció további tagjai között ott volt természetesen Veselý is. A kormánydelegáció magyarországi látogatásának célja a már említett barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírása volt, amire 16-án került sor.²⁹⁹ És bár a fogadásokkal, vacsorákkal és a magyar kormány tagjaival való találkozókkal telezsúfolt programból nem derül ki, Veselý kihasználta a delegáció látogatását arra, hogy mélyebben megismerkedjen a meglátogatott országok, köztük a magyar államvédelem aktuális állapotával, különös tekintettel az állambiztonsági oktatásra. Ennek háttérében az állt, hogy 1949-ben a CSKP a politikai rendőrség leendő tisztviselőit kinevelő központi iskola létrehozása mellett döntött. Így, akárcsak 1948-ban az SNB átszervezése előtt, a csehszlovák tisztségviselők ezúttal is a tömb más államaiba utaztak megfigyeléseket végezni a szomszédos államok politikai rendőrségeinél és inspirációt gyűjteni saját szervezetük fejlesztéséhez.³⁰⁰ Veselý átfogó jelentésben mutatta be a BM ÁVH iskoláit, sőt, személyesen látogathatta meg az egyiket. Általában véve jó véleménynyel volt nem pusztán a szervezet képzését és kurzusait, hanem az általa meglátogatott iskola felszerelését illetően is.³⁰¹ A BM ÁVH-tól nagy mennyiségű oktatási anyaggal tért haza, ahol azonban az StB-nek szembe kellett néznie a nyelvi korlátok okozta problémákkal is. A rokonértelmű „szakkifejezések” (például: besúgó, ügynök, informátor stb.) pontos cseh

²⁹⁷ Bumová: *Sionisti a buržoázní nacionalisty v Štbe*, 73–78.

²⁹⁸ Az említett „epizód” lezárásaként kell megjegyezni, hogy 1949 tavaszán „fordult a kocka” és a BM ÁVH kereste fel a csehszlovák hatóságot, hogy tegyen lépéseket az illegális határátlépések visszaszorításáért. Ha a pozsonyi útvonal ezzel lassan meg is szűnt létezni, a határsértéseket teljesen természetesen nem sikerült felszámolni. Ld. Novák: *Az Engländer-ügy*, 33.; A dolgozatban is tárgyalt „burzsoá nacionalisták” perében is visszatér a szlovákiai zsidóság Izraelbe való távozásának engedélyezése, elsősorban a vádirat Okálira vonatkozó részében. Ld.: Štefanica: *Kampaň proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu*, 161.

²⁹⁹ ABS, f. 310, sign. 310-43-12. 16–28. Az itt jelzett oldalak a delegáció utazásának állomásait és körülményeit, illetve a részletes budapesti programot tartalmazzák, amelyben a szerződés aláírása mint az egyik programpont szerepel.

³⁰⁰ Pucci: *Security Empire*, 207.

³⁰¹ ABS, f. 310, sign. 310-43-7. 16–19.

megfelelőit (a rendelkezésre álló variációk: udavač, denunciant, konfident, donašeč stb.) nehezen találták meg, elsősorban azért, mert ezek nemcsak a szovjetektől importált fogalmak voltak, hanem sajátos helyi, tehát magyar jelentéssel is rendelkeztek. Különösen zavaró volt számukra a „besúgó” szó hétköznapi, nem hivatalos nyelvnek tűnő alakja. Az ilyen akadályok ellenére is sikeres volt Veselý útja, és hamarosan létrehozták az StB új, központi iskoláját, melynek oktatási anyagai elsősorban a bolgár és magyar állambiztonsági képzésből merítettek.³⁰²

Veselý azonban nem pusztán az oktatási anyagok gyűjtésében aratott sikert: útja során ismét fontos politikai információkhoz jutott. Ezúttal Péter és Szücs erősítette meg számára azt az információt miszerint, a román állambiztonsági szolgálat, a Securitate a többi államának politikai rendőrségeivel kifejezetten távolságtartó, a szorosabb kapcsolattartástól ódzkodik, ami 1949-ben különösen meglepő, mivel Románia látványos távolodása a tömbtől jóval később indult meg.³⁰³ Ez az epizód jól ábrázolja azonban, hogy a hírszerzés révén vagy egyéb úton megszerzett ismereteket nem minden esetben tartották meg maguknak a politikai rendőrségek, hanem az információkat más baráti országoknak is továbbadhatták, ezzel lényegesen alakítva a tömb államai közt fennálló politikai, diplomáciai és egyéb viszonyokat. Feltételezhető, hogy Péter és Szücs információját Veselý révén az SNB mellett a CSKP is fel tudta használni külkapcsolati alakítása terén.

Az év feléhez közeledve szintén értékes információkat szereztek a csehszlovák állambiztonság tisztviselői, mikor 1949. május 3. és 6. között a csehszlovák Belügyminisztérium delegációja utazott a magyar fővárosba, többek közt Veselývel, Osvald Závodskýval és Sedmíkkal. A delegáció ekkor megismerkedhetett nem csupán a magyar belpolitikai helyzettel (noha annak mélységeibe ezúttal sem nyertek betekintést), hanem a magyar rendőrség szervezetével és oktatási intézményeivel is. Hivatalos állambiztonsági tárgyalásra a jelentés szerint ezúttal nem került sor.³⁰⁴ Ugyanakkor Milén egy 1951. december 28-i, saját büntetőügyében tett vallomásában, amelyben a belügyminiszterrel, Nosekkel való találkozásairól ad számot, úgy fogalmaz, hogy másodszor a Rajk-perhez kapcsolódó, és alább még bővebben tárgyalt Pavlik-ügy budapesti vizsgálatakor találkozott vele. A Milén szerint – tévesen – nem hivatalos útként jelölt látogatásra érkező csehszlovák

³⁰² Pucci: *Security Empire*, 208.

³⁰³ ABS, f. 310, sign. 310-43-7. 8. A román „különutas” politikáról lásd: Balogh László: *Románia története*. Budapest: Aula Kiadó, 2001. 237–252.

³⁰⁴ ABS, f. 310, sign. 310-43-12. 32–37.

tisztségviselők névsora³⁰⁵ megegyezik a magyar rendőrséget meglátogató csehszlovák delegáció tagjaival.³⁰⁶ Ha hivatalos egyeztetésre tehát nem is került sor a delegáció StB-s tagjai és a BM ÁVH közt, Milén vallomása alapján nagy a valószínűsége annak, hogy a Pavlik-ügyben mégis tárgyaltak a delegáció egyes tagjai a BM ÁVH bizonyos tagjaival. Arra azonban, hogy Veselý, Sedmík, Milén és Szücs találkoztak volna-e ekkor, jelenleg nem utal konkrét forrás. Annyi azonban bizonyos a delegáció jelentése alapján, hogy a látogatás során nyilvánvalóvá vált a csehszlovákok számára, hogy a magyar kormány és párt is bizonyos fokú nehézségekkel küzd a „demokratizálás” során, konkrétumokat azonban nem tudtak meg. A rendőrség igyekezett a látogatók előtt a lehető legjobb formáját mutatni. A rendőriskola növendékei külön díszítéssel és „*Éljen Gottwald elvtárs! Éljen a magyar–csehszlovák barátság!*” felkiáltással fogadták a csehszlovák belügyminisztériumi delegációt, az egyes parancsnoki helyiségekben Gottwald portréit függesztették ki, a diákok és rendőrök pedig kórusban énekeltek szovjet dalokat. A jelentés hangvétele alapján a performansz pozitív benyomást tett a csehszlovák belügy képviselőire, ugyanakkor propaganda által teremtett hasonló miliőből érkezve feltehetően helyiértékén tudták kezelni mindezt, még akkor is, ha jelentéseikbe maguk is beleírták az ilyen momentumokat.³⁰⁷

A hivatalosan is kialakított kapcsolatot a delegációk látogatásai során tartott találkozók tagadhatatlanul mélyítették, sőt, a felszínen a jelentések egy mindkét szervezet számára pozitív viszony létrehozásáról tanúskodnak. Azt azonban ténylegesen nem a formális keretek között zajló vizitek mélyítették el, hanem a valós állambiztonsági kooperáció, ami az 1949-ben kibontakozó Field-ügyben tette próbára először a két szervezet közti viszony milyenségét. A Rajk-perhez (is) elvezető Field-ügyben a gyakorlatban is megismerhette egymást az StB és a BM ÁVH.

5.2 „Önöknél mikor kezdenek?”: A Field- és a Pavlik-ügyben végzett együttműködés

Magyarországon 1948 végére, 1949 elejére már viszonylag előrehaladott volt a „belső ellenség” utáni nyomozás vagy legalábbis a koncepció kidolgozása. A tervet, hogy a magyar ügryhöz szükséges Fieldet az StB tartóztassa le és adja át magyar kollégáinak, természetesen Rákosi dolgozta ki.³⁰⁸ Ennek a tervnek a jegyében Szücs már 1949. január 23-án Prágába

³⁰⁵ A delegáció útjáról készült jelentésben az alábbi személyek szerepelnek a delegáció tagjaként: Veselý, Závodský, Nosek, Jaroslav Brož, Jiří Kovář, Viktorin, Sedmík, Lipka, Hejtmánek Vacek, Duda, Pavel (az utolsó öt személy keresztnévük nélkül, csak rangjukkal feltüntetve). Közülük Milén az alábbi személyekre emlékezett 1951-ben: Nosek, Veselý, Závodský, Hejtmánek, Kovář, Sedmík, Lipka.

³⁰⁶ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 47. 112.

³⁰⁷ ABS, f. 310, sign. 310-43-12. 32–37.

³⁰⁸ Zinner: „*A nagy politikai affér*” a Rajk–Brankov-ügy. 1. köt., 182.

utazott, hogy Milénnel és Oskar Valešsel, a BA b szektor parancsnokával tárgyalva továbbítsa nekik Rákosi tervét.³⁰⁹ A találkozón Milén 1951-es vallomása szerint rajta kívül Veselý, Závodský, Karel Černý és Šindelář vettek részt.³¹⁰ Hangsúlyozta, hogy a magyar politikai rendőrség Fieldnek a háború alatt Dulleshez címzett leveleivel mint konkrét bizonyítékokkal tudja igazolni kettejük kapcsolatát. A két levél révén a nyomozás számai a formálódó ügy egyik kulcsfigurájához és a későbbi Rajk-per egyik vádlottjához, Szőnyi Tiborhoz is elvezettek, aki azokat továbbította az OSS munkatársának. Mindezek a Szücs által kész tényként előadott információk a csehszlovák kollégák sürgetése végett hangzottak el, azonban levelekről szó sem volt.³¹¹ A BM ÁVH brutális kihallgatási módszereinek hatására Field természetesen 1949-ben mindent beismert, ami a magyar koncepcióhoz szükséges volt, később azonban, perének 1954-es újrafelvételekor világosabb képet adhatott az évekkel azelőtt eltorzított információkról, amikkel korábban több személyről, így például Szőnyiről is hamisan vallott. Amint Zinner is rámutat részletes elemzésében,³¹² Field az 1954-ben tett vallomásaiban Dullesnek Szőnyin keresztül juttatott levelekről nem tett említést, sőt, Szőnyivel kapcsolatban csupán arra emlékezett, hogy éppen ő vállalta a közvetítő szerepet egy a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front Szőnyi által összeállított feljegyzésének Dulleshez való továbbításával.³¹³ Szücs „nyomás” érveinek ellenére az StB, élén Veselývel azonban arra hivatkozva, hogy Field éppen Svájcban tartózkodik, és nem tudják letartóztatni, nem teljesítette Rákosi kérését.³¹⁴ Ennek ellenére a BM ÁVH egy 1949 februári jelentésben kissé elbizakodottan már úgy fogalmazott, hogy megegyeztek az StB-vel Field konspirált letartóztatásáról és átadásáról.³¹⁵ Milén maga is úgy vallott 1951-ben, hogy Szücs kérésének helyt adtak és megígérték, hogy az StB mindent megtesz az BM ÁVH kérésének teljesítéséért. Szücsöt Milén kísérte vissza Pozsonyig, ahol a magyar ezredes még két napot töltött, arról azonban, hogy mivel és kikkel töltötte ezt a rövid szlovákiai tartózkodását, nem számol be dokumentum.³¹⁶

³⁰⁹ Rosszul emlékezik vissza tehát Milén az 1952. február 20-i kihallgatásán, ahol azt állítja, ekkor találkozott először Szüccsel. A fentiekből világosan látszik, hogy Milén és Szücs már 1949 előtt is többször találkoztak. A februári kihallgatási jegyzőkönyvet ld. ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV čast č. 48. 65.

³¹⁰ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV čast č. 47. 38. Milén szintén nem konkretizálja, melyik Šindelář vezetéknévű kollégája vett részt a találkozón, de feltehetően ismét Jiřiről van szó.

³¹¹ Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 51–52.; Zinner: „*A nagy politikai affér*” a *Rajk–Brankov-ügy*. 1. köt., 169–170.

³¹² Zinner: „*A nagy politikai affér*” a *Rajk–Brankov-ügy*. 1. köt., 169–170.

³¹³ ÁBTL, 2.1. I/107-a (V-142755/1), 152–154., 255.

³¹⁴ ABS, f. MNB, sign. MNB-37. čast č. 8. 4.

³¹⁵ ÁBTL, 2.1. I/107-d (V-142755/4), 186–188.

³¹⁶ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV čast č. 47. 38.

Úgy tűnik, hogy a kormánydelegáció áprilisi látogatásakor a Field-ügy nem merült fel a felek közt (vagy írásos feljegyzés nem maradt fenn róla), és a „megegyezéssel” szemben Veselyt az egy hónappal később, májusban tett magyarországi látogatása után sem sikerült meggyőzni arról, hogy segítsen az BM ÁVH-nak.³¹⁷

A segítségnyújtás visszautasítása ellenére az StB Jiří Šindelář révén mégis tervet dolgozott ki Field Csehszlovákiába csalására. Érkezése pontos időpontjának kiderültével Szücs ismét Prágába látogatott, hogy Field letartóztatását kérje az StB-től. Erre azonban újfent nem került sor: Szücsnek sem Veselyt, sem Gottwaldot nem sikerült meggyőznie, akik csak Rákosi és Bjelkin magyarországi szovjet tanácsadó közvetlen beavatkozása után adták be a derekukat.³¹⁸ Rákosi egy május 3-i táviratban kérte személyesen Field letartóztatását.³¹⁹ Fieldet a Slánský-perben később elítélt London csalta Csehszlovákiába, akivel 1947 óta ismerték egymást, így Field bízott benne.³²⁰ London akciója sikeres volt: Fieldet május 11-én tartóztatták le és adták át a BM ÁVH-nak.³²¹ Ezt nem sokkal később Szücs újabb, május 28-i látogatása követte.³²² Kérésére, illetve természetesen miután a felsővezetés kiadta az engedélyt, Josef Čech³²³ és egy bizonyos Hruška letartóztatták Pavlik Gézá és feleségét, Saroltát, a lakásukban pedig házkutatást tartottak. A házaspárt és a házkutatás során talált anyagokat átadták Szücsnek, de csak miután Milén és Oldřich Papež kihallgatta őket. Fieldet tehát Pavlik Géza és felesége, Pavlik Sarolta is követte Budapestre,³²⁴ akik legfontosabb csehszlovák ismeretségeként a BM ÁVH és, mint kihallgatásuk során kiderült, az StB számára is rendkívül fontos információkkal rendelkeztek. Milén 1951. február 1-én tett vallomása alapján a házaspárért maga Szücs Ernő utazott Prágába és vett részt Milénnel együtt a Budapestre szállításukban.³²⁵ Ha tehát Milén helyesen emlékezett vissza 1951-ben az 1949-es májusi útjára a Pavlik-ügyben, ami egybeesett a csehszlovák Belügyminisztérium delegációjának a magyar rendőrségre

³¹⁷ Bárta: A csehszlovák állambiztonság együttműködése a keleti blokk politikai rendőrségeivel, 60.

³¹⁸ Kaplan: *Report on the Murder of the General Secretary*, 23–24. Kaplan Josef Šindelářt említi, amit korábban elfogadva magam is használtam, noha Schovánék és Černá munkája szerint ő csupán 1949 novemberében csatlakozott az StB-hez. Itt tehát feltételezhetően Kaplan tévedett és Jiří Šindelářról van szó, amit Baucsek Csaba kutatása is alátámaszt.

³¹⁹ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. čast č. 8. 429.

³²⁰ Bartošek: *Vallanak az archívumok*, 240.

³²¹ Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 51–52. Az eltelt évek távlatából, ha kissé kissé zavarosan bár, de Milén is vallott Field letartóztatásáról. Vallomásában egyedül azt tagadta, hogy az StB-nek köze lett volna Field Prágába csalásához. Állítása szerint Field saját akaratából tért vissza Svájcba, az StB szerepe pedig mindössze abban állt, hogy a szokásosnál sokkal gyorsabban állítottak ki számára vízumot. Ld. ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV čast č. 47. 32–34., 104.

³²² Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 65.

³²³ Čech StB-ben betöltött karrierjéről bővebben cseh nyelven ld. Radek – Černá: *Zrůdy StB*, 119–127.

³²⁴ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV čast č. 47. 36., 40., 49.

³²⁵ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV čast č. 47. 8., 11.

fókuszáló látogatásával, akkor az feltételezi, hogy a Pavlik házaspár jelentősége mindkét szervezet előtt világos volt és már Field letartóztatásának többszöri kérésekor felmerült az ő őrizetbe vételük is.

Field felesége, Herta sem került el férje sorsát. A BM ÁVH 1949. augusztus 25-én kérte meg az StB-t a Prágába érkezett és férje után kutató Herta letartóztatására, amit Milén és Čech 1949. augusztus 28-án hajtottak végre. A BM ÁVH rádióüzenetben jelezte a csehszlovák kollégáknak, hogy az akció valóban sikeresen lett végrehajtva.³²⁶

A csehszlovák politikai rendőrség előtt ekkor még nem volt egyértelmű, hogy Rajk lesz a kibontakozó ügy fő célpontja. Szerepéről Milén is csak egy Szüccsel folytatott beszélgetésből értesült, amit a Pavlik-házaspár Budapestre szállítása előtt folytattak még Prágában. Bár Szücs csak annyit mondott, hogy még egy Szőnyinél is fontosabb személy keveredett bele az ügybe, Milén – talán saját és kollégái 1948-as látogatásai közt tapasztalat különbségekből – sejtette, hogy az egykori belügyminiszterről van szó. Felvetését bár Szücs nem erősítette meg, nem is cáfolta. 1951-es vallomásakor a Szüccsel folytatott későbbi beszélgetéseket felidézve Milén beszámolt arról, hogy azok megerősítették őt sejtésében. A magyar államvédelmi ezredes ugyanis egyre kritikusabban beszélt Rajkról Milén előtt, így például „csehszlovákellenes magyar sovinsztaként” hivatkozott rá és a Rajk–Péter konfliktust sem titkolta előtte. Vallomása némileg időzavarba kerül egy ponton Rajk belügyminiszteri visszahívását illetően, végül azonban ebből a tényből Milén a „kombinatorika módszerével” számította ki, hogy nem lehet másról szó, csak Rajkról.³²⁷

Mivel Fieldet és a Pavlik házaspárt is Budapesten tartották fogva, ügyük csehszlovák szálának felgöngyölítéséért az StB tagjainak Magyarországra kellett utazniuk, hogy részt vehessenek a kihallgatásokon. Šváb, Milén, Čech, Papež és Vladimír Kohoutek érkeztek több alkalommal is Budapestre, hogy a Field- és Pavlik-ügyben a letartóztatottakat szembesítsék egymással és kihallgassák őket, megfigyeléseket készítsenek a BM ÁVH nyomozati és kihallgatási munkájáról, a magyar szerv kihallgatási anyagait átvegyék, illetve tárgyaljanak a BM ÁVH Field-ügyben dolgozó tagjaival.³²⁸ Milén 1951-ben keletkezett vallomásai ezt igazolják: ő maga aktívan részt vett Papežszel együtt a Pavlik-házaspár kihallgatásain, a BM ÁVH-nak az ügyben keletkezett magyar nyelvű anyagait pedig ő vitte magával Prágába, ahol magyar nyelvről csehre fordította és Veselýnek nyújtotta be őket. Emellett összefoglaló jelentéseket is készített a Rajk-perben kihallgatott magyar

³²⁶ ABS, f. MNB, sign. MNB-39, část č. 1. 122.; část č. 7. 307–308.

³²⁷ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 47. 13.

³²⁸ Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 68.; ABS, f. MNB, sign. MNB-39, část 7. 157., 237., 245.; f. ZV, sign. ZV-123-MV část č. 2. 165–166., 198–199.

személyekről és vallomásaikról, amelyeket szintén Veselýnek adott át.³²⁹ A személyes találkozókön kívül az StB és a BM ÁVH rádióösszeköttetés révén is érintkezett, valamint a magyar hatóságok is küldtek kihallgatási anyagokat Prágába.³³⁰ A magyar nyelvű anyagok fordítását, köszönhetően nyelvtudásának, Milén intézte.³³¹ Távirati úton leggyakrabban Veselý, Milén és Szücs, ritka esetekben Péter egyeztettek, elsősorban a nyomozáshoz szükséges utazásokról, illetve a kihallgatási anyagokról.³³² A Field-ügy révén kialakult közös munka során elsősorban Milén és Szücs, illetve Šváb és Szücs között állt fenn kapcsolat, de természetesen más állambiztonsági beosztottak is érintkeztek egymással: az StB például Farkas Mihálytól kérvényezte, hogy Šváb és Milén,³³³ illetve Papež kihallgathassa Fieldet,³³⁴ és szintén Farkast értesítették arról, hogy Pavlíkék visszaszállításával Karel Vorlast, a CSKP KB tagját bízták meg.³³⁵

Csehszlovák szempontból Field kihallgatásának fő célja az volt, hogy beismerje a háború utáni kémtevékenységét, alátámassza Pavlíkék vallomásait és olyan személyeket nevezzen meg, akik vele kapcsolatban állva Csehszlovákia területén tevékenykedtek. Az elhúzódó, akár egész éjszeleken át tartó kihallgatások során ezeket ugyan sikerült az StB-s kihallgatóknak elérniük, azt azonban nem, hogy Field bármi más, a magyar koncepción kívül álló új tényt megosszon velük. A budapesti kihallgatások nem voltak azonban eredménytelenek: Šváb az 1949. augusztus 6-i jelentésében arról számolt be, hogy a július 30-án délután megkezdett és augusztus 5-ig tartó éjszakai kihallgatásokon Field vallott a cseh és szlovák kapcsolatairól,³³⁶ Csehszlovákiában folytatott tevékenységéről, szovjet és amerikai hírszerzői múltjáról, az amerikai és svájci trockista szervezetekről és azok tevékenységéről, illetve írtak vele egy önkritikát is. Field kihallgatása mellett Szücs már ekkor javasolta az egykor Csehszlovákia területén élő magyar személyek közös kihallgatását is.³³⁷ Ezzel kapcsolatban azonban – a jelentések szerint – csak egy hónappal később, Šváb és Milén szeptember 7–8-i utazásakor egyeztettek. Ekkor úgy döntöttek, hogy

³²⁹ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 47. 11–12.

³³⁰ ABS, f. MNB, sign. MNB-37. část č. 8. 3–8.

³³¹ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 8. 49.

³³² ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 8. 364–374., 383–393.

³³³ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 7. 243.

³³⁴ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 7. 157.

³³⁵ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 7. 162.

³³⁶ A kihallgatások alapján Fielddel kapcsolatban állt többek közt: Vilém Nový, Rudolf Feigl, Alice Kohnová, Vlasta Veselá, Ludvík Frejka, Karel Hašpl, Vavro Hajdů, Ladislav Holdoš és Evžen Löbl. A teljes listát ld. ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část 1. 8–39. Field kapcsolatairól bővebben ld. Bessenyei Vanda: Egy „amerikai kém” Csehszlovákiában. In: Dávid Benjámin – Kiss Gábor Ferenc – Lengyel Ádám (szerk.): *„Sapere aude” A Szegedi Történezhallgatók Egyesületének Második Konferenciája tanulmánykötete*. Szeged: Belvedere Meridionale, 2021. 27–37.

³³⁷ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 1. 91–97.; f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 47. 35., 39–40.

Milén megkapja a Csehszlovákiában élt magyarok anyagait, majd együtt dolgozik egy 4–5 fős magyar munkacsoporttal. A kihallgatni kívánt személyeket a „londoni”, „francia” és „svájci csoportok” tagjaiként tartották számon.³³⁸ Anyagaik valóban eljutottak az StB-hez,³³⁹ a közös nyomozati munkáról Miléntől azonban nem maradt fenn jelentés. A Pavlik-házaspár budapesti kihallgatásainak célja Milén vallomása alapján a Szőnyi-féle „kémcsoport” leleplezésén keresztül a csehszlovák amerikai ügynökhálózat leleplezése volt.³⁴⁰

A Field-ügyből a szlovák fél sem maradt ki, bár az SzlKP bevonása nem volt sikeres. Egy 1949. szeptember 22-én keletkezett jelentés szerint Viliam Široký miniszterelnök-helyettes és az SzlKP elnöke Otto Krajňákot, az SZIKP KB káderosztályának tagját jelölte ki, hogy részt vegyen a csehszlovák szálak felgöngyölítésére létrehozott nyomozócsoport budapesti tevékenységében. Az említett csoport tagjairól bár nem ír a jelentés, ám egyértelműen a Ladislav Kopřiva, Šváb és Závodský vezette T-bizottságról volt szó.³⁴¹ A jelentés írója ismeretlen, a dokumentum aláírás nélkül maradt fenn. Csupán feltételezhető, hogy Milén vagy Šváb munkája, hiszen leggyakrabban ők utaztak Budapestre. Ezt támasztja alá, hogy a jelentés írójának volt a feladata a budapesti nyomozócsoport munkájának ellenőrzése, Field csehszlovák anyagainak a BM ÁVH munkatársai részére való átadása és azok még aznapi visszavétele. A jelentés írója Krajňákot a pozsonyi reptéren várta, majd míg a kedvezőtlen időjárási viszonyok miatt elhalasztott felszállásra vártak, átbeszéltek feladataikat. Krajňák meglepően jól informált volt nem pusztán a Rajk-pert illetően, amelynek rádióközvetítését követte (tehát tudott magyarul), hanem olyan magyar személyeket illetően is, akikről nem tudhatott volna, hiszen nevük még nem merült fel másutt, csupán a kihallgatásukban érdekelt budapesti nyomozócsoport berkein belül. A jelentés szerint kiderült, hogy Krajňák korábban kapcsolatba lépett a már letartóztatott és tárgyalásra váró Cseresnyés Sándorral a szlovák és magyar állambiztonság együttműködése

³³⁸ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. čast č. 1. 119–121. A jelentés szerint a „londoni csoport” tagjai: Lajos Géza, Zsigmondi Endre és felesége, Sala Sándor, Káldor Gyula, Kellner György; a „francia csoport” tagjai: Mód Péter, Pikler Ferenc, Perczel Károly, Marschall László, Dr. Beck János, Geyer Imre, Kálcsics József, Major Frigyes, Cseresnyés Sándor, Mátyás László; a „svájci csoport” tagjai: Szőnyi Tibor, Demeter György és felesége, Vági Ferenc, Kojcsa Ilona, Kálmán András, Balabán Péter, Dr. Varga Endre, Dobó János és felesége, Ács Tamás, Földi Iván, Toni Dritenbass.

³³⁹ Ld. a Field és Pavlik ügyében készült dossziékban: ABS, f. MNB, sign. MNB-39 és sign. MNB-37.

³⁴⁰ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV čast č. 47. 12.

³⁴¹ A T-bizottság a CSKP felső vezetése és az StB közös szervezeteként a magyar kihallgatásokon elhangzó csehszlovák nevek kivizsgálásáért volt felelős. Mindenekelőtt Field és Pavlik párthoz, illetve állambiztonsághoz közel álló ismerőseit vizsgálták. A nyomozás eredményeként az első letartóztatásokra már június 24-én került sor, amikor Rudolf Feigl és feleségét, Vlasta Veselát tartóztatták le. Ld. Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 71.

érdekében,³⁴² de már a két politikai rendőrség hivatalos kapcsolatfelvétele után. Az is hamar kiderült, hogy Krajňák neje a Rajk-ügy egyik fontos szereplőjének, Zsigmondi Andrásnak a volt felesége. A jelentés írója belátta, hogy mindezek fényében Krajňákot minél előbb el kell távolítani a csehszlovák szálak felgöngyölítésétől. A jelentés szerint a Budapesten tartózkodó nyomozócsoport ezért néhány napra beszüntette a munkát, Krajňák pedig a jelentés írójával egyidőben utazott vissza Pozsonyba, ahol budapesti útjáról Širokyn kívül senkinek nem beszélhetett. A visszautazás előtt azonban a jelentés írója még tárgyalt Szüccsel, ami ismét megerősíti, hogy Milénról vagy Švábról van szó. Szücs ekkor a már zajló Rajk-perről adott át neki információkat, többek közt az ügy koncepció voltát világosan (és igen merészen) leleplező ismereteket, így többek közt például azt, hogy az ítéleteket szeptember 24-én hozzák majd meg, amik között lesz több halálos is. Szücs szerint a halálos ítéleteket tíz napon belül végrehajtják, majd következhet a „londoni csoport”, vagyis azon magyar kommunisták tárgyalása, akik a második világháború alatt Londonban tartózkodtak (és így „természetesen” kapcsolatban állhattak a háborút szintén londoni emigrációban átvészelő csehszlovák elvtársakkal). Ígéretet tett arra, hogy a vádlottak összes fényképét magával viszi a legközelebbi csehszlovákiai látogatásakor, hogy azonban ez megvalósult-e, arról nincsenek feljegyzések és maguk a fényképek sem találhatók a relevánsnak számító dossziékban.³⁴³ Oskar Valášek 1951. december 11-i vallomása nem csak a történeteket erősíti meg, hanem Šváb személyét is mint a jelentés írója. Ő tesz arról is említést, hogy a közös megbeszélésükön Šváb felrótta Szücsnek az StB szlovák szárnyával kiépített szoros kapcsolatát.³⁴⁴ Hogy Šváb ezzel pontosan mire gondolt, arról a következő alfejezet számol be bővebben.

A budapesti látogatások, bár a Field-ügyre koncentráálódtak, lehetőséget biztosítottak arra is, hogy az StB tagjai bepillantást nyerjenek a Rajk-ügybe és annak előkészületeibe. Ezen információk révén az StB átfogó képet tudott kialakítani az aktuális magyar belpolitikai helyzetről, valamint testközelből láthatták, miként zajlik egy nagy volumenű kirakatper előkészítése. Szücs a július 30-án Budapestre érkező Švábot például beavatta a Rajk-ügyben végzett nyomozás bizonyos részleteibe, még az olyan apróbb dolgokba is, hogy Rajk lakásán a házkutatáskor nem találtak kifüggesztett portrét Rákosiról.³⁴⁵ Noha ez az információ Šváb számára bizonyára nem bírt különösebb jelentőséggel, a Rajk-per

³⁴² A Belügyi Megbízotti Hivatal és az ÁVO vagy a BM ÁVH Krajňákon és Cseresnyésen keresztüli kapcsolatáról nem található dokumentum – ha egyáltalán valóban volt ilyenről szó.

³⁴³ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. čast č. 1. 149–150.

³⁴⁴ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV čast č. 3. 239–241.

³⁴⁵ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. čast č. 1. 91.

előkészítéséről szerzett ismereteket később az StB a Slánský-per megkomponálása során használhatta fel, amit azonban Šváb már mint annak gyanúsítottja tapasztalhatott meg.

A Field- és Pavlik-ügyben folytatott együttműködés korántsem volt zökkenőmentes, és mindkét félnek adódtak problémái a másik munkájával. A BM ÁVH (és Rákosi) nyilvánvalóan neheztelt az StB-re, amiért az vonakodva egyezett bele Field Prágába csalásába és letartóztatásába. Ugyanakkor az StB-nek is voltak komoly fenntartásai a BM ÁVH-val szemben, különös tekintettel annak kihallgatási módszereire, amit egyáltalán nem találtak kielégítőnek, például a Pavlik házaspár kihallgatásának kezdeti szakaszában. Ennek oka egyfelől az lehetett, hogy mindkét állambiztonság a saját „belső ellenségét” kívánta leleplezni a kihallgatásokon megszerzett vallomások alapján, vagyis a csehszlovák és magyar szervezet számára eltérő információk bírtak jelentőséggel. Az StB így a BM ÁVH által elért kihallgatási eredményeket saját érdekeire nézve nem találta elegendőnek. Másfelől Pavlikék kihallgatásának e legkorábbi időszakában a BM ÁVH maga sem juthatott még olyan mennyiségű információhoz, mint a későbbiekben, ami szintén kiválthatta az StB elégedetlenségét. Probléma volt az is, hogy a BM ÁVH egyáltalán nem vagy csak késve küldte el a kihallgatási anyagait az StB-nek.³⁴⁶ Az StB nehezményezte azt is, hogy a Rajk-per egyre aktuálisabbá válásával és annak az előkészületeivel elfoglalva a BM ÁVH kevesebb figyelmet tudott fordítani a Budapestre látogató csehszlovákokra,³⁴⁷ amit ők az együttműködésben tanúsított hajlandóság csökkenéseként értelmezhettek. Ezt megerősíti Milén 1951-ben tette vallomása, amely szerint a Pavlik-házaspár budapesti kihallgatásainak célját azért nem sikerült elérniük, mert addigra a BM ÁVH olyan mértékben előrehaladt a Rajk-ügy felgöngyölítésében, hogy a csehszlovák kollégák számára releváns kérdéseket a Pavlik-ügyben a magyarok másodlagos fontosságúnak tartották. Ekkor a BM ÁVH már minden energiáját a Rajk-ügyre összpontosította.³⁴⁸

A BM ÁVH brutális vallatási módszerei is sokkolták a Budapestre látogató StB-seket,³⁴⁹ igaz, nem sokkal később már a csehszlovák szerv sem riadt vissza a hasonlóan kegyetlen módszerek alkalmazásától, sőt, Milén szerint Šváb már a budapesti kihallgatásakor megpofozta Fieldet.³⁵⁰ A magyar kihallgatások embertelen voltára különösen Pavlikék hívták fel az StB figyelmét, akik a Prágába való visszaszállításuk után egy 50–60 oldalas beadványban idézték fel megkínzásukat. Pavlik felesége külön kiemelte

³⁴⁶ ABS, f. MNB, sign. MNB-37. část č. 8. 5–6.

³⁴⁷ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 1. 96.

³⁴⁸ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 47. 12–13.

³⁴⁹ Lukes: The Rudolf Slánský Affair, 171.

³⁵⁰ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 47. 35.

Péter Gábor „ördögi zöld szemeit”, de az átélt borzalmakat alátámasztja Milén vallomása is, aki Papežszel együtt volt egyszer tanúja annak, hogy a kihallgatáson Pavlikot egy magyar vizsgálótiszt durván bántalmazta.³⁵¹ A magyar kihallgatási módszerek csak pillanatnyi eredményeket értek el: Pavlikék több, mindkét politikai rendőrség számára, fontos személyt soroltak fel mint Field kapcsolatait., majd Prágában, arra hivatkozva, hogy a budapesti vallomásaikat erőszakkal kényszerítették ki, minden Magyarországon tett vallomásukat visszavonták. Amint azonban később a Pavlik-ügyben kihallgatásokat végző Kohoutek vallotta a saját büntetőügyében, az StB a magyar kollégáknál látott durva módszerekkel vette rá a házaspárt azok ismételt megtételére.³⁵²

A közös munka amúgy sem nehézségektől mentes menetét 1949 nyarától beárnyékolta az StB-re és CSKP-ra nehezedő nyomás a „belső ellenség” felkutatásában mutatott lemaradásuk miatt. Június 21. és 24. között a Dobi István vezette magyar delegáció a barátsági szerződés ratifikációs okmányainak kicserélése végett látogatott Prágába, az esemény ugyanakkor jó alkalmat jelentett, hogy a delegáció tagjaiként Rákosi és Péter eljuttassanak egy tekintélyes listát Gottwaldnak, amin a magyar kihallgatások során elhangzott 60–65 gyanúsnak ítélt magasrangú csehszlovák személy neve szerepelt.³⁵³ A lista még csupán „enyhe” célzás volt arra vonatkozóan, hogy az StB akkor még nem tudott eredményeket felmutatni saját „belső szabotőreit” illetően, ám Šváb és Milén szeptember 7–8-i budapesti látogatásakor, amikor személyesen tárgyaltak Rákosival, a magyar pártfőtitkár már nyíltan közölte velük, hogy véleménye szerint a csehszlovákok ezt az egész ügyet lebecsülik. Sőt, ekkor már Bjelkin is éreztette az StB delegátusaival, hogy leleplező munkájukat fel kellene gyorsítani, ehhez pedig azt javasolta, hogy a csehszlovákok is kérjenek szovjet tanácsadókat,³⁵⁴ amire némileg később ugyan, de sor került. Prága lemaradását bő egy évvel korábban már Nemes Dezső, a Szakszervezetek Országos Tanácsának titkára is megfogalmazta Farkas Mihálynak küldött beszámolójában, amikor az

³⁵¹ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV čast č. 47. 36., 50.

³⁵² ABS, f. ZV, sign. ZV-123-MV čast č. 2. 166–169.

³⁵³ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. čast č. 1. 117.; Zinner: „A nagy politikai affér” a Rajk–Brankov-ügy. 1. köt., 430.; Bencsik – Mitrovits: A magyar–csehszlovák kapcsolatok, 244.; Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 69. Zinnernek és Kaplannak ellentmondva a névsort tartalmazó levelet Macháček és Štefanica is 1949. szeptember 3-ra datálja. Gottwald levéltári anyagai között valóban megtalálható Rákosi ekkor neki írt levele, abban azonban két kitétel is arra utal („2 ½ hónapja múlt annak, hogy Téged a Rajk-féle összeesküvés részleteiről tájékoztattalak.” és „Te ismered azokat a neveket, amelyeket a nálunk letartóztatottak [...] megjelöltek.”), hogy a listát korábban küldte Gottwaldnak, ekkor csak visszautalt arra. Ld. Macháček: *Gustav Husák*, 253.; Štefanica: *Kampaň proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu*, 61.; NA, f. 1261/0/34, sv. 96, a. j. 1126. 174–177

³⁵⁴ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. čast č. 1. 115., 118.

1948. július 9-én keletkezett, prágai látogatásáról szóló jelentésében kifejtette, hogy a csehszlovákok a „dicsőséges februárt” követően az ellenséget alábecsülik.³⁵⁵

Az együttműködésben zavart keltett az is, hogy Rákosi és Szücs egymásnak ellentmondó információkat adtak át a csehszlovákoknak. Šváb és Milén szeptember 7–8-i budapesti látogatásakor például lehetőségük volt mindkét magyar személlyel tárgyalni, a Šváb jelentésében levont következtetések pedig olyan anomáliákra mutatnak rá, ami a koncepciók gyártásának kezdeti szakaszára utaltak. A Rákosival való megbeszélés és a Szücsstől kapott anyagokból derült ki a csehszlovákok számára többek közt, hogy a magyar állambiztonságnak nem volt semmilyen bizonyítéka, ami alapján a csehszlovák bel- és külügyminisztérium munkatársait gyanúsítani lehetne. Ez ugyanakkor jó alkalmat biztosított arra, hogy a Magyarországon felmerült gyanú alapjait és bizonyítékait az StB göngyölítse fel, vagyis: koholja meg. Hasonlóképp, míg Rákosi a „londoni csoportot” már kémtevékenységgel vádolta, Szücs a csoportot illetően azt a tájékoztatást adta, hogy a nyomozás még olyannyira a kezdeti szakaszban van, hogy a jelenleg rendelkezésre álló néhány információ alapján még senkit nem vontak konkrétan vád alá. Szücs kinyilvánította a nemtetszését azt illetően, hogy az MDP központja és Rákosi beleavatkozik a nyomozás technikai részleteibe, illetve, hogy Pavlikékat olyan jelentős szereplőknek tartják, holott (és itt feltehetően a magyar ügyben betöltött szerepükre gondolt), csupán közepes fontosságúak.³⁵⁶

Szücs a fenti jelentésben idézett megjegyzése nem véletlen, ugyanis két szervezet közt a legnagyobb feszültséget a Pavlik-házaspár helyzete keltette. A budapesti kihallgatások során egyértelművé vált, hogy Pavlikék a cseh és szlovák ismeretségi körük révén elsősorban az StB számára bírnak jelentős információval, a BM ÁVH azonban elnapolta hazaszállításukat arra hivatkozva, hogy előbb a házaspár ügyének magyar vonatkozását kell feltárniuk.³⁵⁷ A késlekedés feszültté tette nemcsak a két politikai rendőrség, hanem a két ország pártvezetésének viszonyát is, hiszen a csehszlovák Belügyminisztérium sokáig hiába kérvényezte Pavlikék hazaszállítását.³⁵⁸ Szücs Slánskýnak címzett 1949. június 29-i rövid üzenetéből kitűnik, a csehszlovák pártfőtitkár már Farkas Mihálynál is kérte a házaspár visszaszállítását. Szücs ebben levelében ígérte, a kérésnek a

³⁵⁵ Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL), MNL-OL-X 10872-50650, MF 50650 X 10453 (1948–1956) (Mf. tekercs), 69. őrzési egység (a továbbiakban: ő. e.)

³⁵⁶ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 1. 117–119.

³⁵⁷ ABS, f. MNB, sign. MNB-37. část č. 8. 5.; sign. MNB-39. část č. 8. 382.

³⁵⁸ Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 69–70.

BM ÁVH másnap tesz eleget,³⁵⁹ és valóban: a házaspárt végül június 30-án szállították vissza Prágába.³⁶⁰

A Rajk-per közönségében természetesen több StB tisztviselő is ott volt, így például Milén is. Az ott látottakról hazatérése után Prágában Závodskýnak, 1951. február 1-én pedig már kihallgatóinak tett vallomásában számolt be. A bírókat az eljárás méretéhez képest alkalmatlannak találta. Megemlítette a per egyik legismertebb „bakiját” is, amikor Rajk nem ismerte fel a nekik mutatott fényképeken szereplő személyeket,³⁶¹ ezt pedig a per előkészítésének hiányosságaként interpretálta feletteseinek. Milén éles kritikája különösen érdekes, tekintettel arra, hogy valójában csupán a tárgyalás egyik napján volt ott és akkor sem végig. Hogy pontosan mikor volt jelen, azt már ismét az emlékeket zavaró köd fedi, ugyanis állítása szerint csak Rajk vallomását hallgatta meg, a képek hibás fel (nem) ismerése azonban Szőnyi kihallgatásakor történtek, a kettő közt pedig több nap is eltelt.³⁶² Arról nem számolt be, hogy ekkor beszélt volna Szüccsel vagy Péterrel és minden bizonnyal, ha ilyesmire sor is került, a magyar kollégák elfoglaltabbak voltak annál, hogy hosszasan egyeztessenek Milénnel.

A csehszlovák állambiztonság budapesti nyomozását a Rajk-per megakasztotta. Az addig abban résztvevők munkájukat felfüggesztették és csak a per lezajlása után tértek vissza a kihallgatások folytatásához,³⁶³ de Rajk-pert követően a Field-ügyben kialakult kooperáció intenzitása meredeken csökkent. Őszre a BM ÁVH Field és más, a Field-ügy csehszlovák vonatkozásában érintett személyek kihallgatási anyagait már eljuttatta az StB-nek, vagy az maga szerezte meg a dokumentumokat a budapesti látogatások során. Tekintve, hogy a Field-ügy magyar szála a Rajk-per levezénylésével ha le nem is zárult, de mindenféleképpen veszített a jelentőségéből, valamint Csehszlovákiában is megkezdődtek a letartóztatások és kihallgatások, a Field személyére és ismeretségeire irányuló közös munka és nyomozás is fokozatosan háttérbe szorult, és a két szervezet külön utakon folytatta „leleplező” tevékenységét. Október 4-én Šváb és Milén még személyesen hallgatták ki Budapesten a már elítélt és kivégzésére váró Szőnyit és Brankovot,³⁶⁴ az StB ilyen jellegű budapesti látogatásainak száma azonban visszaesett. Szőnyi egy Rajk-per utáni

³⁵⁹ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. čast č. 7. 164.

³⁶⁰ Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 70.

³⁶¹ Szőnyi kihallgatásán három képet mutattak Szőnyinek, majd Rajknak: Fieldét, Dullesét és Rankovičét. Szőnyi Dullest nem ismerte fel, amiért a képen nem viselt szemüveget, Rajk pedig Fieldet és csak az Elnök rávezetésével mondta meg biztosan a kilétét. Ld. Zinner (bevezető tanulmány): *Rajk László és társai a népbíróság előtt*, 134–135.

³⁶² ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV čast č. 47. 14.

³⁶³ ABS, f. ZV, sign. ZV-123-MV čast č. 2. 166.

³⁶⁴ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. čast č. 1. 156–158.; čast č. 8. 60.

kihallgatásáról Kohoutek egy 1963-ban tett vallomáskor például már egyértelműen úgy nyilatkozott, hogy újabb eredményeket már nem adott, csupán a Rajk-perben tett vallomását ismételte meg, ami nem vezetett közelebb a Pavlik-ügy csehszlovák szálainak feltáráshoz.³⁶⁵

A gépezet azonban beindult, és amíg Csehszlovákia maga sem számolt le a BM ÁVH által leleplezni vélt csehszlovák személyekkel, a két szervezet közti kapcsolat mégsem szakadt meg. A Field-, Pavlik- és Rajk-ügy holtpontra kerülésével ugyanakkor a politikai vezetők részéről a kapcsolat elsősorban a fokozódó nyomásgyakorlásban merült ki. Csehszlovákia ugyanis még a Field-szálat követve is igen lassan haladt a „csehszlovák Rajk” leleplezésével, ami rossz fényt vetett nemcsak az StB-re, de a CSKP-ra is. Hiszen, ahogy Rákosi Mátyás mondta az 1949. szeptember 7-én és 8-án Budapesten tartózkodó Švábnak, elképzelhetetlen, hogy az „imperialisták” ne készüljenek hasonló támadásra Prágában, mint tették azt Magyarországon. Ennek a nyomásgyakorlásnak a része volt az is, hogy Rákosi többször nyíltan utalt arra, hogy tudomása van a csehszlovák „belső ellenség” létéről. A június 21-i prágai látogatáskor átadott névsor is ezt kívánta nyomatékosítani, de Šváb fentebb említett szeptemberi látogatáskor egyenesen meg is mondta az StB tisztviselőnek, hogy tud arról, hogy nem csupán a CSKP vezetésében, hanem a csehszlovák gazdasági apparátusban is „ellenségek” ülnek és hoznak döntéseket.³⁶⁶ Hogy Milén egy dátum nélküli jelentésében mennyire igaz az, hogy a Rajk-per főügyésze, Alapi Gyula egy Szlovákiába tett utazáskor azt kérdezte Viktorintól: *„Önöknél mikor kezdenek?”*,³⁶⁷ a jelentésből és más dokumentumokból sem derül ki, a megjegyzés azonban jól illusztrálja a frusztrált légkört a késlekedést illetően – mindkét ország részéről. Szintén jól illusztrálja a Rajk-per hatását, hogy annak jegyzőkönyvei a későbbiekben fontos „tananyagok” lettek az StB állománya számára. Az 1963-as felülvizsgálati anyagok több helyen is beszámolnak arról, hogy a kihallgatótiszteknek alaposan át kellett tanulmányozniuk a budapesti eljárás dokumentumait, hogy később hatékonyan tudják a saját „belső ellenségük” leleplezéséhez szükséges feladatokat teljesíteni.³⁶⁸

Állambiztonsági berkekben – elsősorban a hamarosan már Csehszlovákiában is tevékeny szovjet tanácsadóknak „köszönhetően” – a két szervezet közti érintkezésben szintén jelentős helyet foglalt el az StB sürgetése. Éppen ennek, a „csehszlovák Rajk” leleplezésének szándéka mentén alakult ki Péter helyettese és a szlovák BA részleg

³⁶⁵ ABS, f. ZV, sign. ZV-123-MV část č. 2. 198.

³⁶⁶ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část 1. 115–116.

³⁶⁷ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 49. 252.

³⁶⁸ ABS, f. ZV, sign. ZV-123-MV část č. 3. 4.; část č. 6. 27.

helyettese közt a két politikai rendőrség kapcsolatának talán egyik legerősebb és legfontosabb szála.

5.3. Futballmeccsek, koncepciók és nyolevan üveg badacsonyi bor: Szücs Ernő és Teodor Baláz kapcsolatépítő tevékenysége, háttérben Oskar Valášek alakjával

A politikai rendőrségek közti kapcsolat kialakításában és fenntartásában általában a szervezetek vezetőinek proaktív hozzáállása figyelhető meg. Az előző két alfejezetből azonban világosan látszik, hogy a csehszlovák–magyar kapcsolatban inkább Péter helyettesének, Szücsnek az aktív kapcsolatépítő tevékenységéről lehet beszélni. Ennek elsődleges oka Péter szegényes és hiányos nyelvtudásában rejlik, aki nem beszélt sem csehül, sem szlovákul, és oroszul sem tudta folyékonyan kifejezni magát,³⁶⁹ holott utóbbi révén az oroszul (többnyire) jól beszélő csehszlovák kollégákkal megtalálta volna a közös kommunikációs csatornát. Állítása szerint értett németül, a kijelentés tágan értelmezhető volta azonban felveti a kérdést, hogy tudása volt-e azon a szinten, amivel a német nyelvet is bíró csehszlovák tisztek beszéltek. Ugyanakkor ez talán nem is lényeges, hiszen, ha értette is, beszélni saját bevallása szerint sem beszélte ezt a nyelvet sem.³⁷⁰ Kétes nyelvtudásával párosult visszahúzódó természete, ami mögött fiatal kora óta fennálló egészségügyi problémái állhattak.³⁷¹ Betegségéből fakadó passzivitására utal Kartasov szovjet tanácsadó 1950. február 10-én kelt feljegyzése is.³⁷² A magyar főparancsnok mindezek miatt a csehszlovák–magyar kapcsolat abszolút passzív, udvariassági formulákra korlátozódó résztvevője volt és a rendelkezésekre álló források is ezt támasztják alá. A levéltári dokumentumok tanúsága szerint Péter mindössze két alkalommal utazott Prágába, ellentétben a többször is Magyarországra látogató csehszlovák állambiztonsági vezetőkkel, prágai látogatásait ráadásul több bizonytalansági tényező is övezi. A források szerint első alkalommal 1949 májusában utazott Farkas Vladimírral³⁷³ az ezertornyú városba. Bár

³⁶⁹ Zinner: „*A nagy politikai affér*” a Rajk–Brankov-ügy. 1. köt., 306. Szegényes orosz nyelvtudására enged következtetni, hogy már 1932-ben, a Szovjetunióba tett utazásakor tolmácsra volt szüksége, később Szücs szövegezett helyette orosz nyelvű levelet (amit ő csak aláírt), a csehszlovákokkal pedig szinte mindig magyarul beszélt. Pozíciójából adódóan bizonyára elsajátította a legalapvetőbb orosz kifejezéseket, de a nyelvet sosem tanulta meg. Erre utalnak: Müller: *Az erőszak neve Péter* Gábor, 60–61., 66.; Kádár: Péter Gábor személyiségének változásai a visszaemlékezések tükrében, 50.; ABS, f. MNB, sign. MNB-39. čast č. 1. 118.

³⁷⁰ Müller: *Az erőszak neve Péter* Gábor, 58.

³⁷¹ Péter személyisége jól kirajzolódik Müller és Kádár fent hivatkozott munkájából.

³⁷² „...*valamint betegsége miatt nem kellően operatív.*” A dokumentumot közli Baráth: Szovjet tanácsadó feljegyzése Magyarországról, 23.

³⁷³ Szücshez hasonlóan az ifjabb Farkas neve is több változatban tűnik fel a forrásokban és a szakirodalomban egyaránt: egyes helyeken Vladimírként, másutt Vladimirként hivatkoznak rá. Dolgozatomban a Vladimírt

táviratban jelezte érkezését Veselýnek, sőt, röviden Szücs ugyanekkor zajló prágai útjának céljáról és Pavlikról is beszéltek, az utazás alkalmával nem az StB prominens tagjaival, hanem a CSKP IX. kongresszusán résztvevő Bjelkinnel tárgyaltak a Rajk-ügy aktuális kérdéseiről.³⁷⁴ Baláz egy felülvizsgálati anyagok közt található, ám dátum nélküli beszámolója szerint Farkas ekkor Nosekkel és Veselývel is beszélt a Rajk-ügy anyagairól, Péter nevét azonban nem említi.³⁷⁵ Az ügyek bonyolódó és szerteágazó szálaire mutat rá, hogy – amint a fentiekben már szó volt róla – Szücs is ekkor érkezett Prágába Pavlikék letartóztatásának ügyében. Azt azonban a releváns szakirodalom és a levéltári források sem említik, hogy Péter kapcsolatba lépett volna a csehszlovák állambiztonság bármely tagjával – a Pavlik-ügyben ezt Szücs tette meg helyette.³⁷⁶ Második útja a már említett június 21–24-i látogatás volt, amikor eljuttatták Gottwaldnak a magyar kihallgatásokon „szerzett” csehszlovák állampolgárok nevének listáját. Péter kapcsolatban vállalt szerepe továbbá olyan formális eseményekre korlátozódott, mint a csehszlovák delegátus fogadása a két politikai rendőrség hivatalos kapcsolatfelvételénél 1948. októberében.³⁷⁷ Hasonlóan formális keretek közt, a *Párizs lángjai* című szovjet balettelőadás közös megtekintésekor találkozott vele az StB 5. szektorának parancsnoka, az operatív technikáért felelős Karel Smíšek az 1950 júniusában tett Budapesti útján. Péter ekkor, Smíšek jelentése szerint, mindössze arra kérte, adja át szívélyes üdvözlését Veselýnek és az StB többi vezetőjének.³⁷⁸ Vezető pozíciója ellenére Péter neve tehát a kapcsolattartásban alig vagy egyáltalán nem merül fel, ellentétben Szüccsel. Péter „jobb kezeként” Szücs kapcsolatépítő tevékenysége a csehszlovák és a magyar szervezet számára is kifizetődőnek bizonyult.

Az előző alfejezetben is igen sokat szereplő Szücs Ernő államvédelmi ezredes, bár viszonylag rövid időt, mindössze két évet töltött Péter Gábor helyetteseként a BM ÁVH, majd az ÁVH élén, mégis annak egyik legfontosabb szereplője lett. Alakja nem pusztán a szovjet állambiztonsághoz fűződő kapcsolatai, koncepciók ügyének, majd halálának körülményei miatt megkerülhetetlen: a szomszédos országokban olyan kapcsolatokra tett szert, amelyek meghatározónak bizonyultak a szervezet életére és az éppen akkor zajló „párton belüli ellenség” elleni hajszára egyaránt. Mint a kapcsolatfelvétel és a Field ügy

használok, tekintettel arra, hogy az 1990-ben megjelent memoárját ezzel a névváltozattal írta meg. Ld. Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest: Interart Stúdió, 1990.

³⁷⁴ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 8. 402–408.; 413–417.; Zinner: „*A nagy politikai affér*” a Rajk–Brankov-ügy. 1. köt., 306–308.

³⁷⁵ NA, f. KSČ-ÚV (1945–1989) – KOM III, sv. 1, a. j. 2. 2–3.

³⁷⁶ Zinner: „*A nagy politikai affér*” a Rajk–Brankov-ügy. 1. köt., 306–308; Müller: *Az erőszak neve Péter Gábor*, 152.

³⁷⁷ ABS, f. 310, sign. 310-43-12. 4.

³⁷⁸ ABS, f. 310, sign. 310-43-12. 48.

tárgyalásából látható, ez figyelhető meg Szücsnek az StB szlovák képviselőivel kialakított kapcsolataiban is Ennek az aktív viszonynak a másik oldalán Teodor Baláz állt, aki az StB szlovák szárnya számára (is) biztosított információkat a Field- és Rajk-ügy aktuális állásáról a Szüccsel való ismeretsége révén. Kettejük kapcsolatát kiemelve a Field-ügynek a nevek, találkozók és kihallgatások dátumainak tömegéből egyszerre kaphatók új információk Szücs eddig megismert államvédelmi tevékenységéről, valamint a Field-ügy szerteágazó koncepcióinak összetettsége miatt a magyar szervezet és az StB szlovák szárnya közötti eddig nem ismert együttműködésről. A Field- és Pavlik-ügyben bemutatott kapcsolatok közül a Szücs-Baláz viszonyra mintegy ráközelítve mindenekelőtt azonban a két felet kell megismerni, hiszen kapcsolatuk szakmai és baráti oldala is elsősorban az életük és karrierjük során megélt hasonló tapasztalatokon alapult.

Szücs Ernő politikai rendőrség kötelékébe vezető életútja a már letartóztatása után keletkezett önvallomásából ismerhető meg. 1908. február 21-én született Győrben, kispolgári zsidó családban. Szülei a szociáldemokrata párt támogatói voltak és Szücs maga is már fiatalon baloldali szellemiségű körökben kezdett el mozogni, noha konkrét szervezetnek ekkor még nem volt tagja. Önéletírásában Szücs egyértelműen implikálja, hogy ez a korai baloldali szellemiség és annak kinyilvánítása áll tanulmányai megakadásának hátterében. Péterhez hasonlóan³⁷⁹ ő is a textiliparhoz kötődött: 1925-től dolgozott a szektorban. 1926-ban lépett be a Magyar Szociáldemokrata Pártba, ám, mint hangsúlyozta, ott jelentős politikai tevékenységet nem folytatott, 1928-ban pedig már az illegalitásban működő Kommunisták Magyarországi Pártjában (KMP) végzett aktív tevékenységet, amiért 1929 őszén letartóztatták, egy évvel később pedig két év és két hónap fogházra ítélték. Egészségi állapota miatt hamarabb, 1931-ben szabadult, majd röviddel azután, 1932-ben Moszkvába utazott. Önéletírásában itt néhány év hiátus következik, ugyanis első moszkvai látogatásáról és az 1932–1941 közti időszakról itt egyáltalán nem és a *Kiegészítő feljegyzések* alatt is pusztán elszórtan ír.³⁸⁰ Egy a letartóztatása előtt keletkezett önéletrajzból derül csupán ki, hogy Szücs első szovjetunióbeli tartózkodása alatt a „Nyugati Népek Kommunista Egyetemén” tanult, majd a Komintern utasítására tért vissza Magyarországra 1934-ben. 1935-ben ismét letartóztatták és ezúttal jóval később szabadult: 1940-ben. Ebben az önéletírásában a szovjet állambiztonsággal való kapcsolatát sem említi, noha 1942 óta volt az Állambiztonsági Népbiztosság, majd annak átszervezésével az

³⁷⁹ Péter már gyermekkorában szabónak tanult és az iskola elvégzése után is a szakmában kezdett el dolgozni. Ld. Müller: *Az erőszak neve Péter Gábor*, 29., 31.

³⁸⁰ ÁBTL, 2.1. V/1 (V-150030/1), 6–35.

Állambiztonsági Minisztérium külső munkatársa, ahol feladatait letartóztatásáig ellátta.³⁸¹ A második világháborút szovjet emigrációban töltötte, ahol a Moszkvai Rádió kollégája volt, illetve három hónapot a Vörös Hadsereg kötelékében a fronton is eltöltött. Hazatérését követően a Belügyminisztérium sajtóosztályára került, ahonnan 1946. szeptember 28-án került az akkor még PRO-hoz, amit alig egy hónappal később szerveztek át ÁVO-vá. Itt 1947 áprilisáig az információs alosztály helyetteseként dolgozott.³⁸² Hogy Péter helyettesévé pontosan mikor nevezték ki, azt releváns irat hiányában nem lehet megállapítani. 1948 és 1949 egyaránt szerepel a visszaemlékezésekben és csak annyi bizonyos, hogy 1950-ben már kétségtelenül ezt a pozíciót birtokolta.³⁸³

A Szücs által is működtetett politikai rendőrség ökle azonban rá is lesújtott: 1950 szeptemberében testvérével, Miklóssal együtt letartóztatták.³⁸⁴ Rákosi számára a Szücs-ügy megkomponálása két okból is előnyös volt: egyfelől egy újabb eljárással bizonyíthatta Sztálin és a „baráti országok” számára, hogy a magyar párt azonnal fellép bárki ellen, akire az ellenség gyanújának árnyéka vetül, függetlenül az illető pozíciójától, illetve addig tanúsított hűségétől és munkájától. Másfelől így megtisztíthatta az ÁVH-t a számára egyre kellemetlenebbé váló Szücsről, aki³⁸⁵ – mint maga is vallotta önéletrésében – a szovjet állambiztonságnak küldött bizalmas jelentéseket. A dokumentumban megvallott jelentések tényét, függetlenül azok valóságalapjától, természetesen kritikával kell kezelni: minden valószínűség szerint „külső munkatársként” valóban küldött szovjet felettéseinek ilyen jellegű iratokat a magyar politikai életről, a párt tagjairól és a politikai rendőrség apparátusában dolgozókról. Az azonban, hogy Szücs Rákosiról is küldött-e anyagokat a Szovjetunióba, nem ismert. Bár ezt Princz Gyula büntetvégrehajtási alezredes aláírtatotta a saját büntetőügyében tett vallomáskor,³⁸⁶ ilyen iratok a magyar levéltárakban nem maradtak fenn, sorsuk és kutathatóságuk pedig a mai orosz levéltáraktól függ.³⁸⁷ Jelentéseinek „ellenséges” mivolta ugyanakkor egyértelműen megkérdőjelezhető: amennyiben Farkas Vladimir visszaemlékezése pontos arra vonatkozóan, hogy a párton

³⁸¹ Huszár: *A pokol malmai*, 43–45.

³⁸² ÁBTL, 2.1.V/1 (V-150030/1), 24–35.

³⁸³ Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): *Dokumentumok a politikai rendőrség történetéből 3. A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága 1948–1949*. Budapest: ÁBTL – Kronosz Kiadó, 2021. 41.

³⁸⁴ Müller: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*, 102.

³⁸⁵ Huszár: *A pokol malmai*, 32–34.

³⁸⁶ Princz vallomását természetesen a „szájába is adhatták”, tekintve az ÁVH-n belüli alacsony pozícióját, illetve a Szücs-ügyben való érintettségét, hiszen míg korábban ő vert Szücs parancsára, 1950-ben már ő verte agyon Szücsöt Rákosi és Péter parancsára. Ld. Huszár: *A pokol malmai*, 121.

³⁸⁷ Argejő Éva: A hatalomnak alávetett test. Állambiztonsági játék a testtel (1945–1956). *Korall*, 8. évf. (2007) 27. sz. 184.

belüli „ellenségek” felderítése céljából maga Szücs vezetett egy titkos, operatív csoportot,³⁸⁸ úgy épp ő végzett az aktuális irányvonalnak megfelelő leleplező tevékenységet, nem pedig az elhajlók táborát erősítette. Ezért a vallomásában beismert tény, miszerint jelentéseiben negatív, „nacionalista” megvilágításba igyekezte helyezni párt- és munkatársait, már egyértelműen a köré formálódó koncepció része volt. Eszerint Szücs „trockista/angol kém” volt, ezt azonban az ÁVH már nem dolgozta ki és tárgyalásra sem került sor: az 1950. november 21-én tartott kihallgatásán belehalt a vele szemben alkalmazott „testi fenytetésbe”. Ugyanezen a napon, hasonló körülmények közt vesztette életét testvére, Miklós is.³⁸⁹

Szücs után kevés dokumentum maradt fenn, ami egyaránt köszönhető a politikai rendőrség iratképző tevékenységének, a Szücs-ügy brutális lezárásának, illetve az évekkel később zajló felülvizsgálati hullámoknak. Az állambiztonsági munkában tapasztalt Szücs feltehetően – a szovjet felettéseinek küldött jelentéseket leszámítva – maga is a szóbeli közléssel élt elsősorban. Az általa keletkeztetett iratok egy része bizonyára a köré tervezett koncepciónak estek áldozatul, majd felülvizsgálati hullámokat megelőző iratmegsemmisítéseknek, amiket Kádár 1961-ig kifejezetten támogatott.³⁹⁰ A Szovjetunióba továbbított jelentései pedig – amennyiben nem semmisültek meg – az egyáltalán nem vagy csupán nehezen kutatható szovjet állambiztonság levéltáraiban találhatók.

Szovjet kapcsolatai és a házkutatása során talált csehszlovák anyagok azonban alátámasztják,³⁹¹ hogy Szücs nem pusztán Magyarországon és „külső munkatársként” a Szovjetunió számára végzett aktív állambiztonsági munkát, hanem feladatai végrehajtása érdekében kiterjedt kapcsolatrendszert tartott fenn a szomszédos, „baráti” országok politikai rendőrségeivel. Míg a fennmaradt magyar nyelvű források egydimenziós képet nyújtanak az államvédelmi ezredesről, csehszlovák kapcsolatairól meglepően nagy számban fennmaradt, cseh levéltárakban található dokumentumok bővítik a hazai források alapján róla kialakított ismereteket.

Egy 1950. október 5-i feljegyzés a Szücs házkutatási anyagában található csehszlovák vonatkozású dokumentumokat sorolja fel: az StB bizonyos tisztjeivel folytatott tárgyalásokról készült jelentéseket, Radó Zoltán ügyét, illetve a Field-ügy egyes magyar és szlovákiai szereplőihöz kapcsolódó iratokat említ.³⁹² Igen sajnálatos, hogy maguk az anyagok már nem maradtak fenn, csupán az azokat összesítő három oldalas feljegyzés. Az

³⁸⁸ Huszár: *A pokol malmai*, 165–166.

³⁸⁹ ÁBTL, 2.1. V/1 (V-150030/1), 60–61.; A Szücs-ügyről Huszár mellett ld. még: Kiszely: *ÁVH*, 215–235.

³⁹⁰ Huszár: *Kádár János politikai életrajza*. 2. köt., 92.

³⁹¹ ÁBTL, 2.1. V/1 (V-150030/1), 54–56.

³⁹² Uo.

összefoglaló háromszor nevez meg egy „csehszlovák informatort”, egy bizonyos „Balázst”.³⁹³ A fonetikusan lejegyzett, magyarul utónévnek tűnő név valójában Teodor Baláž családneve, aki Szücs egy legfontosabb kapcsolata volt az StB-vel, illetve akivel személyes barátságot is ápolt.

Baláž és Szücs élete bizonyos mértékig hasonló mederben folyt, ami bizonyára megkönnyítette a kapcsolódást és a közös munkát: Baláž 1907-ben született Dévényújfaluban³⁹⁴ és édesapja hatására ő is hamar a baloldali ideológiák szimpatizánsa lett. Tanulmányai befejeztével a pozsonyi kábelgyár munkásaként kezdett dolgozni. 1935–1936-ban, akárcsak Szücs, először ő is a szociáldemokraták közé lépett be, bár tagkönyvet nem kapott. A kötelező katonai szolgálatot követően 1943-ban csatlakozott az illegális kommunista mozgalomhoz, amiért április 19-én őrizetbe vették. Szabadon bocsátása után rövid ideig visszatért a kábelgyárba, majd csatlakozott a partizánmozgalomhoz. Szücshez hasonlóan a Szovjetunióban is járt, ahol belépett a csehszlovák csapatok kötelékébe. Jan Kalous kutatása szerint itt tett szert hírszerzői képzettségre és épített ki a későbbi karrierjére nézve is hasznos kapcsolati hálót a szovjet hírszerzők közt, saját önéletírásában azonban erről nem esik szó. Részt vett a szlovák nemzeti felkelésben, majd visszatért a Szovjetunióba, ahol Kalous szerint „politikai-hírszerzői” területen dolgozott. 1944 szeptemberében lett az SzlKP tagja, így 1945. március 30-án ebben a pártállásban tért vissza Kassára.³⁹⁵ Itt rögtön az NBS, majd az SNB 2. osztályára került, ami az állambiztonsági és hírszerzői feladatokat látta el. A Belügyi Megbízotti Hivatal meg- és átszervezésével Baláž a VI. részleg alakváltozataiban épített felívó karriert. 1947-től már a belső politikai hírszerzéssel foglalkozó osztály élén állt, ahol jelentős szerepet játszott a nem kommunista pártok kompromittálásában. A kommunista hatalomátvételt követő szerkezetváltással lett 1949-ben a Belügyi Megbízotti Hivatal BA részlegének vezető-helyettese, illetve BAa csoport vezetője, 1950-ben pedig már alezredesi rangban állt a BA részleg élén, miközben tagja lett az SzlKP állambiztonsági bizottságának is. A BA részleg felszámolását követően nemzetbiztonsági miniszter-helyettesi pozícióban dolgozott³⁹⁶ egészen 1951. április 12-i letartóztatásáig³⁹⁷ Szüccsel ellentétben Baláž személye kevésbé volt fenyegető a pártvezetés számára, így meggyilkolására nem érkezett parancs. Konceptiós eljárásra azonban sor

³⁹³ Uo.

³⁹⁴ Devínska Nová Ves, korábban önálló falu, ma már Pozsony városrésze.

³⁹⁵ ABS, f. MNB, sign. MNB-70. část č. 4. 21–31.

³⁹⁶ Bumová: *Sionisti a buržoázní nacionalisty v Štbe*, 48.; Kalous: *Vzestup a pád Teodora Baláže*, 3–15.

³⁹⁷ ABS, f. MNB, sign. MNB-70. část č. 1. 10.; Bár az itt hivatkozott letartóztatási parancs 12-i datálású, amit Kaplan és Bumová is elfogadnak, Kalous kutatása szerint ez a börtönnek való átadásra vonatkozik és a letartóztatás 7-én történt. Ld. Kalous: *Vzestup a pád Teodora Baláže*, 15.

került: 25 évre ítélték el Valášek és társainak ügyében. A börtönből 1960. május 10-én szabadult a köztársasági elnök amnesztiája révén, teljesen pedig három év múlva, 1963. október 23-án rehabilitálták, ekkor párttagságát is visszakapta. Szabadulását követően technikusként dolgozott különböző Povařské strojárne pozsonyi üzemében. Bár egy ideig megfigyelés alatt állt, az StB érdektelennek nyilvánította személyét, így az 1960-as évek második felétől már nem állnak rendelkezésre információk az életéről. 1994-ben hunyt el Pozsonyban.³⁹⁸

Baláž már a saját, 1950. március 10-i önéletírásában is kiemeli, hogy a magyar politikai rendőrséggel való szolgálati kapcsolat fenntartása révén Budapesten, Pozsonyban és Prágában is találkozott a magyar szervezet képviselőivel, igaz, ekkor még nem említi név szerint Szücsöt.³⁹⁹ Első találkozásuk időpontjáról Szücs esetében nem maradt fenn irat, Baláž pedig sem itt, sem pedig a későbbi kihallgatások során nem említi. Annyi bizonyos, hogy 1949-ben már intenzív kapcsolat volt kettejük közt. Baláž kihallgatási jegyzőkönyvei természetesen adott koncepció alapján készültek, így tartalmukat ennek megfelelően kell kezelni. A magyar kapcsolatait illetően azonban nem elsősorban „ellenséges” tevékenységéről vall, az egyes időpontokat és eseményeket pedig egymástól függetlenül, minimális eltéréssel a vele egy perben elítélt Valášek protokolljai is alátámasztják. Jogosan merül fel, hogy az egyezés a koncepció része. Tekintve azonban, hogy a szintén koncepciósnak induló Szücs-ügyet nem használták – lezárása körülményei miatt nem is használhatták – fel Baláž vagy Valášek ellenséges tevékenységének bizonyítására, illetve mivel a fentebb tárgyalt Field-ügyben is több helyütt találhatók Szücs és csehszlovák kollégáinak kapcsolatairól adatok, Baláž és Szücs viszonyának részletei nem a koncepció részei. Valášek jegyzőkönyveiben a Szücsre és Balážra vonatkozó vallomások megbízhatóságát támasztja alá továbbá, hogy még 1963-ban, a felülvizsgálatok során is fenntartotta, hogy a két politikai rendőr szoros munkaviszonyban állt, különösen a Rajk-per idején, amikor a Szücsről kapott magyar anyagokat Baláž Prágába továbbította.⁴⁰⁰

Egy 1953. július 18-án keletkezett protokoll szerint Baláž 1949 nyarán, a Rajk-per követően (!) Budapestre utazott, ahol Szücsről megkapta Field vallomásait magyar nyelven.⁴⁰¹ Az időpont nyilvánvalóan téves, hiszen a Rajk-per szeptember 16. és 24. között zajlott. Baláž többször nem említi ennek a találkozásnak az időpontját, Valášek

³⁹⁸ Štefanica: *Kampaň proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu*, 134.; Bumová: *Sionisti a buržoazní nacionalisty v Štbe*, 99–100.; Kalous: *Vzestup a pád Teodora Baláže*, 24.

³⁹⁹ ABS, f. MNB, sign. MNB-70. část č. 4. 37.

⁴⁰⁰ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM III, sv. 3, a. j. 68. 28., 32.

⁴⁰¹ ABS, f. MNB, sign. MNB-70. část č. 1. 266.

vallomásaiban pedig szintén vagy nem szerepel pontos dátum,⁴⁰² vagy csupán annyi, hogy „1949 közepe táján” vagy „1949 második felében”,⁴⁰³ ami természetesen lehet valamilyen nyári időpont, sőt, egy Rajk-pert követő koraőszi alkalom is, de semmiféleképpen nem lehetett úgy, ahogy arra Baláz emlékezett vissza. Pontos dátum hiányában ez a találkozó 1949 nyarára-koraőszére datálható. A július 18-i protokoll alapján Baláz, miután az anyagokat átvette Szücsről, azokat titkárnőjének, Hanka Fat’arovának adta át, aki magyarról szlovákra fordította a dokumentumokat. A lefordított anyagokat a Belügyminisztériumba küldte Švábnak, másolataiba pedig Valášeknek és Gejza Kršáknak nyújtott betekintést. A dokumentumok elsősorban Field Csehszlovákiában élő kapcsolatairól szóltak, akik feltehetően kémtevékenységet folytatnak az államban.⁴⁰⁴ Minderről Baláz szűkszavúan értekezett a kihallgatás során, Valášeket azonban többször kikérdezték ezekről a dokumentumokról és válaszaiból további információk derülnek ki a Szücsről kapott anyagokról.

Ezekről Valášek egy 1952. január 11-i és november 12-i protokollban számolt be részletesebben. A vallomások alapján Baláz a saját irodájába hívatta, ahol közölte vele, hogy megkapta Szücsről a Field és a vele együtt letartóztatott zsidó⁴⁰⁵ személyek vallomásainak kivonatát, amiket aztán átadott neki elolvasásra. Az anyagok többnyire Field második világháború alatti londoni ismeretségeiről, elsősorban az 1949-ben még az SZIKB KB szervezeti titkári pozícióját betöltő Koloman Moškovičsal fenntartott kapcsolatáról szóltak, aki a Fieldből kikényszerített vallomások alapján már az emigrációban államellenes tevékenységet folytatott. Valášek vallomása szerint Szücs a találkozás során megosztotta Balázssal, hogy Moškovičon kívül a CSKP több más vezető funkcionáriusa is tagja volt a háború alatti londoni trockista csoportnak, amit Field vezetett. Szücs szerint Field továbbá a Csehszlovákiából érkező emigránsokat beszervezte a brit hadseregbe, néhányukat pedig a háború után meglátogatta Magyarországon és Csehszlovákiában. A magyar államvédelmis hangsúlyozta, hogy Moškovič volt Field legszorosabb szövetségese – ami, mint majd a dolgozat rámutat, pusztán koholmány volt.⁴⁰⁶ Szücs részéről ezeknek az információknak az „elhintése” természetesen már a BM ÁVH és a magyar politikai vezetés által Csehszlovákiára gyakorolt nyomás volt a „csehszlovák Rajk” leleplezéséhez. A Szücsről

⁴⁰² ABS, f. MNB, sign. MNB-69. část č. 1. 179.

⁴⁰³ ABS, f. MNB, sign. MNB-69. část č. 3. 115., 159., 171.; f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 3. 237.; část č. 4. 416., 418., 438.

⁴⁰⁴ ABS, f. MNB, sign. MNB-70. část č. 1. 266–267.

⁴⁰⁵ A kitétel nem véletlen. Valášek már akkor tette vallomását, amikor a „titóizmus” vádját a „cionizmus” váltotta fel, így minden gyanúsnak és ellenségesnek bélyegzett személy esetében kiemelte az állambiztonság a „zsidó származásukat”.

⁴⁰⁶ ABS, f. MNB, sign. MNB-69. část č. 3. 115–116.

kapott többi vallomás a Field-ügyben letartóztatott és Moškovičcsal is kapcsolatban álló, a háború alatt valóban Londonban tartózkodó Sala Sándor újságírótól és egy bizonyos Glaserovától származtak.⁴⁰⁷

Valášek Baláz kérésére a dokumentumokat továbbadta Štefan Baš'ovanskýnak, az SzlKP főtitkárának. Ő két héttel később adta vissza azokat neki, azzal, hogy egy nagyon fontos anyagról van szó, hiszen olyan személyeket említenek benne, akik Londonban kapcsolatban álltak Fielddel és most mindkét ország kommunista pártjának vezető pozícióit töltik be. Közülük Magyarországon sokakat letartóztattak, akik nemcsak Fielddel, de Moškovičcsal is kapcsolatban álltak a londoni tartózkodásuk alatt.⁴⁰⁸ Valášek főtárgyaláson tett vallomása szerint Baš'ovanský tudta, hogy az ügyet Moškovič bevonása nélkül nem lehet megoldani, azonban magas pozíciója miatt az kockázatot jelentett volna. Így a dokumentumokat visszaadta Valášeknek, ő pedig Baláznak. Baš'ovanský legközelebb 1951-ben érdeklődött a vallomások iránt, de ekkor már az elégetésükre adott parancsot. Hogy Baš'ovanskýt ki utasította arra, hogy parancsba adja a dokumentumok megsemmisítését, nem derült ki. Valášek azonban hozzátette, hogy más anyagokat Šváb kérésére ő maga elégetett el, így feltételezhető, hogy Baš'ovanskýt is Šváb utasította.⁴⁰⁹ Ezt erősíti meg, hogy Šváb, sőt Slánský sem tartotta Moškovič ügyét relevánsnak, aki ennek köszönhetően még egy darabig a pozíciójában maradhatott.⁴¹⁰

Baláz 1953. júliusi 22-i protokollja alapján 1949-ben – Valášek 1951. december 11-i vallomása szerint szeptemberben – Baš'ovanský úgy rendelkezett, hogy Valášek utazzon Budapestre, hogy a BM ÁVH parancsnokától, szerezzon részletes információkat annak az „állam és pártellenes zsidó burzsoá nacionalista” csoportnak a tagjairól, akik a második világháború alatt Angliában tartózkodtak és akik jelenleg az SzlKP és CSKP vezető pozícióiban töltötték be tisztséget. Valášek arra kérte Balázt, hogy kísérje el Magyarországra és közvetítsen közte és Szücs között. Itt némi ellentmondás olvasható a két vallomásban, ugyanis Valášek szerint Baš'ovanský Balázt küldte Budapestre, aki arra kérte a főtitkárt,

⁴⁰⁷ ABS, f. MNB, sign. MNB-69. část č. 3. 159. Sala születési neve Weisz, a cseh forrásokban Šala-Weissként tűnik fel, de egyes esetekben a jegyzőkönyvek hibásan, vesszővel elválasztva közlik születési és felvett nevét, mintha két külön személyről lenne szó. Glaserová esetében nem teljesen világos, hogy Field nevelt lányáról Erica Glaserről vagy egy teljesen másik személyről van szó. Erica Glasert ugyanis nem a Field-ügy magyarországi eseményei során, hanem 1950-ben tartóztatták le Kelet-Berlinben. Bővebben róla ld. Majtényi György – Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba (szerk.): *Képek, korok, életek – Erica Glaser Wallach és Noel H. Field története*. Budapest: Libri, 2017. Más Glaserováról, akihez a magyar hatóságoknak köze lehetett, nem tudunk.

⁴⁰⁸ ABS, f. MNB, sign. MNB-69. část č. 2. 115–116.

⁴⁰⁹ ABS, f. MNB, sign. MNB-69. část č. 1. 179.

⁴¹⁰ ABS, f. MNB, sign. MNB-69, část č. 3. 116–118.; NA, f. KSČ-ÚV (1945–1989) – KOM III, sv. 1, a. j. 2. 5–6.

hogy engedje meg, hogy Valášek elkísérje. Annyi azonban bizonyos, hogy mindketten Magyarországra utaztak Szücshez, illetve Valášek vallomása szerint velük tartott Kršák is, hiszen tudott magyarul.⁴¹¹

Részletesen Valášek számolt be az utazásról, Baláz csupán általánosságban érintette, milyen információkat kaptak a csoport jellegéről, a brit hírszerzéssel való együttműködéséről, külföldi kapcsolatokról és a csoport tagjainak jutalmazásáról.⁴¹² Valášek 1951. április 21-i és december 11-i vallomásából azonban több részletre is fény derül: a csehszlovákokat a Margit-szigeti hotelben szállásolták el,⁴¹³ ahol egy közelebbről meg nem határozható napon, egy előre megbeszélt esti időpontban látogatta meg őket Szücs. Körülbelül fél órát sétáltak a szigeten, ami alatt Szücs és Baláz oroszul beszélgettek a Rajk-ügyről és Field tevékenységéről. Egy ponton Valášek ellentmondásba kerül önmagával: áprilisban azt vallotta, hogy orosz tudás híján egy idő múlva magára hagyta Szücsöt és Baláz, visszatért a hotelbe, ahol Kršák várta, aki a találkozón nem vett részt. Decemberben ezzel szemben már azt vallotta, hogy a Fieldre vonatkozó információkat Baláz tolmácsolásában ismerte meg és egy meg nem nevezett okból ment vissza előbb a hotelbe. Másnap visszatértek Pozsonyba.⁴¹⁴ Baláz mindezt saját vallomásában úgy interpretálta, mintha Valášek mellett ő csak a másodhegedűs szerepét játszotta volna, és Szücs elsősorban Valášeknek számolt be a „londoni csoportról”, aminek tevékenységével összefüggésben kiemelte Moškovič nevét.⁴¹⁵ Baláz és Szücs kapcsolatának további feltárásából azonban levonható következtetés, hogy Szücs vele beszélt, a főbb információkat neki adta át, nem Valášeknek. Baláz ezúttal is kapott magyar nyelvű anyagokat Szücsről, amiket szlovákra fordíttatott. Valášek szerint ezek elsősorban Moškovičra vonatkoztak, illetve egy bizonyos „Policerre”. Az anyagot megkapta Valášek is, majd Baš'ovanskýnak adta tovább, aki átolvasás után visszaadta neki.⁴¹⁶

Az első pontos dátum nélküli budapesti utazáson és az ezúttal kapott anyagok, illetve a két utazásban résztvevő személyek is számos hasonlóságot mutatnak, így nem zárható ki, hogy egyetlen budapesti látogatásról és egyetlen Szücsről kapott iratanyagról van a két esetben szó. Ugyanakkor pontos dátumok nélkül Baláz két budapesti látogatása (egyszer egyedül, majd Valášekkel) sem vethető el.

⁴¹¹ ABS, f. MNB, sign. MNB-70. část č. 1. 264.; f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 3. 239.

⁴¹² ABS, f. MNB, sign. MNB-70. část č. 1. 264.

⁴¹³ Feltehetően az Ybl Miklós által neoklasszicista stílusban tervezett Margitszigeti Nagyszállóról van szó.

⁴¹⁴ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 3. 25., 239.

⁴¹⁵ ABS, f. MNB, sign. MNB-70. část č. 1. 264.

⁴¹⁶ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 3. 25–26. Hogy itt Pavlik Gézáról van-e szó, vagy egy másik Politzeréről, nem derül ki. Vélhetően Pavlik, mivel őt ekkor már „letartóztatták”.

A Szücsről kapott anyagok egyik esetben sem maradtak fenn, így fentebb említett megsemmisítésükre valóban sor kerülhetett. Annak folyamata, időpontja és a parancslánc azonban már nem ismert. Az 1951-es elégetésüknek ellentmond például, hogy 1951. december 14-én a „6-B szektor parancsnoka” (ami Moučkát takarhatja) még levele csatolmányaként elküldte Ladislav Kopřivának a Valášek lakásán 1951 áprilisában lefoglalt magyar nyelvű anyagokat. A Field vallomásából készült kivonatokat a levél írója lefordította csehre és a szovjet tanácsadók számára is készült fordítás. A levél mellett azonban nem található semmilyen csatolmány.⁴¹⁷ Lehetséges, hogy ezek az anyagok nem Szücsről származtak, más úton jutottak Valášekhez és maradtak nála.

A Szücsnél talált csehszlovák anyagok tanúsága szerint 1949. október 18-án Baláz ismét találkozott vele, ezúttal Veselý, Šváb és a feljegyzés szerint Makarov szovjet tanácsadó társaságában, aki abban hónapban érkezett Csehszlovákiába. A találkozási Baláz nem számol be, a Szücsnél talált anyagok kivonatában azonban már megjelenik a Slánský-ügy egyik fő motívuma: az StB és a CSKP a magyar léptékekhez képest lassan és sokáig eredménytelenül göngyölíti fel a belső ellenségek ügyeit, ami különösen zavarta a magyar és főleg a szovjet vezetést. Egy bő hónappal később, november 30-án Szücs ismét tárgyalt Veselývel, ahol a letartóztatottak névsoráról, illetve a belső ellenség elleni nyomozás főbb irányvonalairól (angol-vonal, trockista-vonal, a szlovák burzsoá nacionalizmus, Beneš-pártiak és a hadsereg) volt szó. Hogy Baláz is ismét jelen volt, az pusztán a kivonat utolsó, zárójeles kitételéből derül ki, miszerint Szücs nehezményezte, hogy az StB parancsnokával folytatott tárgyalás miatt nem tudott az egyébként jóval alacsonyabb beosztásban tevékenykedő Balázssal négyszemközt beszélni.⁴¹⁸

Szücs csehszlovák anyagainak kivonata ezután december 2-át említi, amikor egy „cseh informátor” – az ÁVH feltételezése szerint Baláz – a Field-ügy csehszlovák nyomozásának elégtelenségéről számolt be az államvédelmi ezredesnek: kifogásolta, hogy nem a „főbűnösnek” tartott Moškovičot tartóztatják le, hanem helyette például Husákot támadják.⁴¹⁹ Bár Husák neve mint az SzlKP-t gyengítő politikus már 1948-ban felmerült, nyílt támadást csak később, 1950-ben indítottak ellene.⁴²⁰ Baláz megjegyzése tehát nem volt bizalmas jellegű, mégis felhívhatta Szücs figyelmét a Husák személye körüli belső feszültségre, ami a „burzsoá nacionalisták” ügyében végződött. Baláz 1952. szeptember 10-i protokollja szerint a magyar ezredes szintén 1949 decemberében, karácsony előtt néhány

⁴¹⁷ ABS, f. MNB, sign. MNB-69. část č. 5. 78.

⁴¹⁸ ÁBTL, 2.1. V/1 (V-150030/1), 54.

⁴¹⁹ Uo.

⁴²⁰ Macháček: *Gustav Husák*, 245–267.

nappal meghívta az ünnepekre és arra kérte, válassza ki néhány munkatársát is, hogy vele tartsanak. Baláz Kršákot és Bélt hívta meg, így hárman, feleségeikkel együtt utaztak Magyarországra. Arról azonban, hogy Baláz ekkor találkozott-e Szüccsel, és ha igen, mikor, hol, illetve miről beszéltek, nem maradt fenn forrás, és a vallomást is csupán annak bizonyítására használta az StB, hogy Baláz pártfogolta a „cionista” kollégáit, amivel államellenes bűnt követett el.⁴²¹

1950-ből már csak egy konkrét találkozásról számolnak be bővebben a források. Valásek az 1951. április 21-i, illetve az 1952. július 4-i és 24-i protokolljaiban⁴²² is vallomást tett egy 1950 áprilisában, a Magyarország–Csehszlovákia futballmeccs apropóján tett budapesti utazásukról. A BA részleg több munkatársa Šváb engedélyével utazott a két válogatott április 30-án tartott barátságos mérkőzésére, az 1951-es vallomásban szereplő dátumot pedig a meccs hivatalos adatai is megerősítik.⁴²³ Valásek állítása szerint Baláz kérte meg őt arra, hogy kísérje el a budapesti útra, ahol Szücs bizonyos dolgokról akarta tájékoztatni. Ezúttal a beszélgetés németül folyt hármuk közt, amelyben Szücs egy Csehszlovákiában található Szovjetunió-ellenes központra hívta fel a figyelmüket, amit a Magyarországon letartóztatott trockisták vallomásai alapján sikerült lelepleznie az ÁVH-nak. A csoport egyik vezetőjeként Szücs egy bizonyos „Gemindert” nevezett meg, aki egyértelműen a Slánský-perben később elítélt és kivégzett Bedřich Gemindert takarta, ugyanakkor azt Szücs nem fedte fel – koncepciózus ügyről lévén szó nem is tehette, hiszen a szálakat innentől már az StB-nek kellett megkohania –, Geminder kinek az irányítása alatt áll. A Slánský-per koncepciójának elkészültével, 1952-ben azonban már Valásek is „bevallhatta”, hogy abból, hogy Geminder a „központ” tagja volt, rögtön tudta, hogy csakis Slánský irányíthatta. Az ÁVH forrása, vagyis a magyar trockisták ezúttal is a „londoni csoport” tagjai, Sala és Gläserová voltak, akiket állítólag Geminder küldött Magyarországra „politikai munkára”, illetve akikkel Field, a saját vallomása szerint, már a háború alatt, majd azután is kapcsolatot tartott, és akiknek a tevékenységét Geminderen keresztül irányította. Az erről készülő anyagot azonban ekkor már nem Baláz kapta meg, hanem a belső ellenség utáni hajszában fontosabb szerepet betöltő Šváb.⁴²⁴

Szücs csehszlovák anyagainak kivonata 1950. június 19-ét említi utoljára, amikor „az informátor” az SzlKP májusban tartott IX. kongresszusáról és az MNB

⁴²¹ ABS, f. MNB, sign. MNB-70. čast č. 1. 244–246.

⁴²² Utóbbi kettő szinte teljesen megegyezik, így elképzelhető, hogy hibásan dátumozott átiratokról/másolatokról van szó.

⁴²³ A mérkőzés eredménye: 5:0. <https://www.magyarfutball.hu/hu/merkozesek/1950-04-30/magyarorszag-csehszlovakia> (Utolsó letöltés: 2024.03.15.)

⁴²⁴ ABS, f. MNB, sign. MNB-69. čast č. 3. 144–147.; f. ZV, sign. ZV-113-MV čast č. 3. 27.; čast č. 4. 37–41.

megszervezéséről tájékoztatta az ÁVH vezetőhelyettesét. Erről azonban sem Baláz, sem Valášek anyagai nem számolnak be, így nem tudni, hogy személyes találkozóról vagy esetleg más úton való tájékoztatásról volt szó.⁴²⁵

Baláz és Szücs közt több olyan találkozóra is sor került, aminek pontos dátuma még más vallomások tükrében is ismeretlen. Ilyen Baláznak az 1953. április 16-i protokollja Szücs pozsonyi látogatásáról, amelyben időpontként pusztán 1949-et jelöli meg. Találkozásuk tárgya ekkor nem a belső ellenség, hanem egy sokkal kézzelfoghatóbb kérdés volt: a két politikai rendőrség közti cserekereskedelem. Vallomása alapján ekkor Szücs arra kérte, hogy járjon közbe Veselýnél azért, hogy az StB dízelmotorokat, autóalkatrészeket, irodai eszközöket küldjön a BM ÁVH-nak, ami cserébe hússal, zsírral, szalámival és más élelmiszer-cikkkel látná el az StB-t. Baláz beszámolója szerint az üzlet sikeres volt, noha sértette a belföldi kereskedelmet, hiszen a BM ÁVH-nak küldött termékeket belső fogyasztásra szánták.⁴²⁶ A „szalámi-üzletről” az StB főparancsnok-helyettese, Milén negatívabb színben vallott 1951. február 1-én: nehezményezte a szerv szlovák szárnyának élénk kapcsolatát az ÁVH-val, hiszen az gyakran a prágai központ tudta nélkül zajlott. Vallomásában ezt az ügyet is „feketekereskedelemként” aposztrofálta. Ugyanakkor 1952. március 3-án Milén már arról beszélt, hogy a cserekereskedelem nem valósult meg, és volt olyan közeli viszonyban Szüccsel, hogy ha a magyar szerv nehéz anyagai helyzetben lett volna, biztosan elmondta volna neki, de Szücs sosem említett ilyesmit. A pozsonyi állambiztonság magyar kapcsolatai Milénnek egyébként már 1949-ben, a Rajk-per tárgyalásakor feltűntek, amikor számára érthetetlen okból a közönség sorában találta Balázt és Bélt is. Prágába hazatérve azonnal beszámolt felettesének, Závodskýnak a szlovák kollégáinak a magyar politikai rendőrséggel fenntartott kapcsolatairól.⁴²⁷

Kettejük szoros együttműködését támasztja alá František Mišeje 1953. február 28-i jelentése is, amely szerint Baláz egyáltalán nem titkolta a Szüccsel való kooperációt, illetve hogy annak eredményeként anyagokat kapott a Rajk-ügyben „leleplezett” csehszlovák személyekről.⁴²⁸

Baláz és Szücs nemcsak szakmai, hanem személyes viszonyáról tanúskodnak továbbá az előbbi letartóztatása után a róla rendszeresen jelentő cellatársának, Václav Kneblnek feljegyzései is. A jelentésekből a két szervezet vezető beosztottjainak kölcsönös vendégeskedései, budapesti mulatók közös látogatásai és balatoni üdülések képe rajzolódik

⁴²⁵ ÁBTL, 2.1. V/1 (V-150030/1), 55.

⁴²⁶ ABS, f. MNB, sign. MNB-70. část č. 1. 262–263.

⁴²⁷ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 47. 13–14., 151.

⁴²⁸ ABS, f. MNB, sign. MNB-69. část č. 2. 112–113.

ki. A fenti források alapján egyértelmű, hogy Baláz a többek közt Szüccsel való barátságát elevenítette fel cellatársának. Emlékei közül érdemes kiemelni 1950 őszén tartott esküvőjét, amelyen három magyar vendég vett részt, akik drága ajándékok mellett 80 palack badacsonyi borral gratuláltak az ifjú párnak.⁴²⁹ Bár a fogdaügynök nem említett neveket, az sejthető, hogy szoros együttműködésük és barátságos viszonyuk miatt az egyik vendég az ÁVH vezetőhelyettese lehetett. Szücs részvételét alátámasztja Valášek 1953. szeptember 14-én kelt vallomása is, ahol megjegyzi, hogy ezt az információt nemcsak Baláz mondta el neki, hanem a pártapparátus más osztályairól is visszahallotta.⁴³⁰

A két politikai rendőr nem pusztán a magyar–csehszlovák, hanem más a „szakmájukat” érintő ügyben is kapcsolatban álltak. Valášek és Baláz egyaránt vallottak arról, hogy Szücs 1948 nyarán segítségükre volt az Olasz Kommunista Párt (Partito Comunista Italiano, PCI) egyik tagja, bizonyos Iginia Pivo ügyében, aki Olaszországból menekült Magyarországra, ahonnan Szücs segítségével elrendezték a Pozsonyba való elszállásolását.⁴³¹ Ez megerősíti a tényt, hogy Szücs nemzetközi viszonylatban is tájékoztatta a csehszlovák kollégáit az általa megszerzett információkról.

A Baláz–Szücs kapcsolat hátterében feltűnő Valášek, az 1953. szeptember 14-i protokolljában azt vallotta, hogy 1949 őszén ismerkedett meg Szüccsel, amikor Baš'ovanský utasította őt és Balázt, hogy utazzanak Budapestre a Rajk-ügy anyagaiért, amit Valášek vallomása szerint ekkor még nem kaptak meg, de ezt az anyagot vitte később, egy meg nem nevezett időpontban Baláz Pozsonyba. Másodszor a már említett futballmeccsen találkoztak, amiről korábban tett vallomásainak ellentmondva ekkor már úgy számolt be, hogy személyesen nem tárgyaltak, csak látta Szücsöt, illetve a mérkőzést követő állambiztonsági dolgozóknak rendezett vacsorán találkoztak.⁴³² Felmerül annak a lehetősége, hogy Szücs valóban nem beszélt vele, csak Balázssal, aki aztán később informálta Valášeket a kapott információkról, hiszen mint 1951. április 21-i vallomásában állítja, este (valószínűleg már a mérkőzés után) Szücs meglátogatta őket a szállásukon, ahol kettesben is beszélt Balázssal.⁴³³

Bár Valášek Magyarországon többször is járt,⁴³⁴ állítása szerint Szüccsel csak a Field- és Rajk-ügyben érintkezett.⁴³⁵ Említi például, hogy 1950 augusztusában részt vett

⁴²⁹ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 18. 139., 193. A hivatkozott forrás 181. oldalán Baláz és Péter Gábor jó viszonya is szerepel, erre azonban más források nem utalnak.

⁴³⁰ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 7. 171.

⁴³¹ ABS, f. MNB, sign. MNB-69. část č. 5. 259., 263.

⁴³² ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 7. 169–171.

⁴³³ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 3. 27.

⁴³⁴ ABS, f. MNB, sign. MNB-69. část č. 3. 151.

több szlovák kollégájával és feleségeikkel egy balatoni üdülésen,⁴³⁶ de Szücs neve nem merül fel és több mint valószínű, hogy ekkor nem is találkoztak. Állítása szerint Szücs jól tudta, hogy a párvezetés őt bízta meg azzal, hogy gyűjtse össze a Rajk-ügyben felmerülő csehszlovák személyek nevét.⁴³⁷ Azt azonban, hogy Szücs az információt honnan szerezte, Valášek nem említette. Ennek ellenére Szücs nem elsősorban őt tájékoztatta az ügyben végzett nyomozások eredményeiről, habár az anyagok hozzá is eljutottak, hanem személyes barátját, Balázt.

Az StB cseh nyelvű forrásainak vizsgálata a két állambiztonsági szolgálat kapcsolatának a koncepciók ügyek mentén való alakulása mellett Szücs tevékenységének egy új, eddig ismeretlen szegmensére, a csehszlovák állambiztonsággal való intenzív kapcsolattartásra mutat rá. Szücs aktívan vett részt a hivatalos, félhivatalos és magánjellegű kapcsolati háló kiépítésében a pozsonyi kollégákkal. Bár ez erősítette a két szervezet közötti köteléket, a prágai parancsnokságnak kifejezetten ellenére volt a szlovákok önálló kapcsolattartása,⁴³⁸ ami a Valášek és társai elleni perben már a köztársaság egységének megszüntetésére irányuló törekvés koholt vádjában tűnik fel.⁴³⁹

A két állambiztonsági szervezet formálódó kapcsolatába ékelődő cezúrát Rákosi mondta ki, a Szücs-ügyben elhangzott hírhedt mondataival: „*A tűz égesse meg ezt a rohadék Szücsöt! Két napig éjjel-nappal úgy veresse, hogy ropogjanak a csontjai!*”⁴⁴⁰ Szücs halála után ugyanis a politikai perek köré szerveződő összeköttetés intenzitása tovább csökkent, fokozva a kapcsolattartásban a Field- és Rajk-ügy után már korábban visszaeső tendenciát. A magyar politikai rendőrség tagjai közül Szücs volt az egyetlen, aki a politikai perek mentén aktív, kezdeményező (és nyomásgyakorló) viszonyt tartott fenn a pozsonyi és prágai kollégákkal. Rajta kívül az StB-vel a szlovákul tudó Farkas Vladimir ápolt rendszeres kapcsolatot, ám ez a viszony nem a politikai perekre, hanem az operatív technika egyes aspektusaira vonatkozott. Ez az operatív téren kialakított csehszlovák–magyar összeköttetés elsősorban az StB BAt csoportját, majd az 5. szektort vezető Karel Smíšek és az ifjabb Farkas közt állt fenn, aki alezredesi pozícióban vezette az Operatív technikai alosztályt, majd a szintén azzal foglalkozó III. Főosztályt. Operatív technikára irányuló kölcsönös kapcsolatot Prága természetesen más „népi demokratikus” országokkal, például

⁴³⁵ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 7. 171

⁴³⁶ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 3. 27–28.

⁴³⁷ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 4. 41.; f. MNB, sign. MNB-69. část č. 3. 146–147.

⁴³⁸ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 47. 150–151.

⁴³⁹ Štefanica: *Kampaň proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu*, 125–133.

⁴⁴⁰ Rákosi idézi: Pünkösti: *Rákosi a csúcson*, 335.

Lengyelországgal is fenntartott, a legeredményesebbnek azonban mégis a Magyarországgal ápolt viszonyt ítélték.⁴⁴¹ Smíšek és Farkas rendszeresen találkoztak egymással, hogy felmérjék a szomszédos ország szervezetének operatív felkészültségét és felszerelését. Smíšek budapesti utazásairól készített jelentései⁴⁴² egy kölcsönös segítségnyújtáson és tapasztalatcserén alapuló viszonyról számolnak be⁴⁴³ – melynek azonban csekély köze volt a Csehszlovákiában formálódó politikai perekhez.

Hogy Szücs agyonveretése fordulópont lett az StB és ÁVH politikai perekre fókuszáló kapcsolatában azt legjobban a Slánský-per mellékpereinek koncepciói, nyomozati anyagai és felülvizsgálati iratai támasztják alá.

5.4. Kihasztnátlan lehetőségek: csehszlovák koncepciók perek a csehszlovák–magyar állambiztonság kapcsolatai alapján

5.4.1. A „szlovák burzsoá nacionalisták” és magyarországi kémtevékenységük

Szücs Ernő halálával a politikai perek kapcsán való érintkezés éppen akkor esett vissza jelentősen a két politikai rendőrség között, amikor az StB és a CSKP felgyorsította a „csehszlovák Rajk” leleplezését. A korábban szerzett anyagok és információk azonban nem maradtak felhasználatlanul a hajsza során koholt, végül mellékperként zajló ügyekben. Egyes esetekben azonban megfigyelhető az is, hogy az új koncepciókhoz már nem keresték az ÁVH munkatársait a Field-ügyben végzett aktív együttműködés felmelegítéséért. Ez jellemző a már 1951-ben megkezdett, de csupán a főper után két évvel, 1954-ben tárgyalta és a koncepció több szálával is Magyarországhoz kapcsolódó „szlovák burzsoá nacionalisták” ügyére is.

A burzsoá nacionalizmus nem volt újkeletű fogalom a korszakban, a párton belüli politikai perek azonban messzemenően „kiaknázták” a marxista-leninista terminusban rejlő „lehetőségeket”. Eredetileg a fogalom azt a jelenséget takarja, amikor egy adott nemzet a saját érdekeit helyezi előtérbe egy másik nemzetével szemben, ami egy többnemzetiségű államalakulaton belül jelentős feszültséget teremt a két (vagy akár több) nemzet és nemzetiség között.⁴⁴⁴ 1945 és a CSKP 1948-as hatalomátvétele között Szlovákiában a politikusok többsége párhovatartozásuktól függetlenül igyekeztek megőrizni a szlovák szervezetek és intézmények önálló pozícióját az újfent megalakított köztársaságon belül. Ez

⁴⁴¹ ABS, f. 310, sign. 310-47-10. 54.

⁴⁴² Ld. ABS, f. 310, sign. 310-43-12. 45–49.; sign. 310-47-10. 54–56.

⁴⁴³ Bessenyei: Csehszlovák-magyar állambiztonsági kapcsolatok 1948 és 1951 között, 56–58.

⁴⁴⁴ Bővebben a kommunizmus és nacionalizmus bonyolult ideológiai kapcsolatát illetően ld. Martin Mevius: Kommunizmus és nacionalizmus: mítosz és gyakorlat. *Regio*, 21. évf. (2010) 2. sz. 3–31.

ugyanakkor egy újabb réteggel gazdagította a már létező terminust, létrehozva „szlovák burzsoá nacionalizmus” hívószavát. A CSKP hamarosan minden olyan törekvést, ami a szlovák állami apparátus cseh oldallal egyenrangú, önálló helyzetét kívánta fenntartani ellenséges politikaként értékelt. Az autonóm struktúra megőrzéséért felszólaló politikusok az új narratíva szerint Szlovákiának a cseh területektől és a szocializmustól való elszakításán munkálkodtak, hogy így egy a köztársaságtól független, kapitalista államot hozzanak létre.⁴⁴⁵ A fogalom ilyen eltorzítását és komplexitását fokozta a jugoszláv szkizma: a „burzsoá nacionalizmust” és a „titóizmust” 1948-tól egymással szorosan összefüggő jelenségeként kezelte a propaganda.⁴⁴⁶

A Szlovákiában megjelenő elhajlás híre rövid időn belül Magyarországra is eljutott, mikor 1948. június 15-én két baloldali szlovákiai magyar író, Balogh-Dénes Árpád és Fábry Zoltán memorandumot írtak Rákosi, Molnár Erik és Révai József részére. Bár a beadvány elsősorban a szlovákiai magyar kisebbség hátrányos helyzetéről szólt, a két szerző külön kiemelte, hogy a politikai vezetés „burzsoá nacionalista” jeleket mutat, amin a CSKP 1948-as hatalomátvétele sem változtatott. Az elhajló politikusok közül a Megbízottak Tanácsának elnökét, Husákot, az SzlKP KB főtitkárát, Baš'ovanskýt és a márciusban frissen kinevezett külügyminisztert, Clementist említették név szerint. Külön kiemelték a Clementis múltjában rejlő „sötét foltot”, miszerint 1940-ben a Szovjetunió elleni felszólalása miatt kizárták a pártból, ahová csak a második világháború és önkritika gyakorlása után léphetett vissza.⁴⁴⁷ A két író Clementisnek a Molotov-Ribbentrop paktumot és Lengyelország szovjet megszállását helytelenítő 1939-es kijelentésére utaltak,⁴⁴⁸ ami valóban törést jelentett a későbbi miniszter párton belüli karrierjében, noha 1945-ös újrafelvételekor még nem tűnt sem jelentős, sem helyrehozhatatlan vétségnek. Talán ha nem is közvetlenül ennek a memorandumnak köszönhetően, de Rákosi az 1949-ben Gottwaldnak küldött gyanús csehszlovákok névsorába már felvette a későbbi „szlovák burzsoá nacionalista csoport” legtöbb tagját.⁴⁴⁹

Fábryék levele nem kívülálló megfigyelése volt: 1948 nyarától az SzlKP és a CSKP apparátusán belül is kritikus hangok szólaltak meg a „burzsoá nacionalizmust” illetően. A politikai élet két prominens tagja, Václav Kopecký és Viliam Široký is élesen bírálta a párton belül felfedezni vélt tendenciát. És bár az StB anyagai az elhajlással gyanúsított

⁴⁴⁵ Štefanica: *Kampaň proti slovenskému buržoaznímu nacionalizmu*, 11–17.

⁴⁴⁶ Macháček: *Gustav Husák*, 242–243.

⁴⁴⁷ MNL, MNL-OL-X 10872-50664, MF 50664 X 10455 (1948–1956), 202. ö. e.

⁴⁴⁸ Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 95.

⁴⁴⁹ Štefanica: *Kampaň proti slovenskému buržoaznímu nacionalizmu*, 61.; Macháček: *Gustav Husák*, 253.

politikusokról folyamatosan gyarapodtak, érdemi lépéseket ekkor még nem tett ellenük sem a CSKP, sem az SZKP. A gyanú legsötétebb árnyéka Husákra és az oktatásügyi megbízottra, Ladislav Novomeskýre vetült, akik az SZKP IX. kongresszusán, önkritikára kényszerültek a direktívától való elhajlásuk miatt.⁴⁵⁰ Az 1950. május 24. és 27. között zajló kongresszuson elhangzott éles kritikák és önkritikák tekinthetők az első konkrét fellépésnek a „burzsoá nacionalisták” ellen, amennyiben az StB színpalak mögött zajló „gyűjtőmunkáját” nem, csak a nyilvánosság számára is érzékelhető lépéseket vesszük figyelembe. A kongresszuson ekkor még mind Husák, mind Novomeský önkritikáját elfogadta az SZKP, annak ellenére, hogy a párt elnöke, Široký ekkor már tisztában volt azzal, hogy StB terjedelmes „terhelő” anyagot gyűjtött össze róluk.⁴⁵¹

A kongresszuson, illetve az azt megelőző elnöki üléseken elhangzó kritikák és önkritikák már javában összefüggtek Clementis Prágában kibontakozó ügyével, így nem meglepő, hogy a miniszter és a későbbi csoport tagjainak letartóztatása is nagyjából egy időintervallumban történt. A későbbi „szlovák burzsoá nacionalisták” csoportjából elsőként a budapesti csehszlovák követet, Dr. Ivan Horváthot tartóztatták le 1950. december 3-án, majd 1951. februárjában gyors egymásutánban vették őrizetbe az egyházügyi megbízottat, Ladislav Holdošt (2-án), a belügyi biztost, Daniel Okálit (4-én), végül pedig Novomeskýt és Husákot (mindkettejüket 6-án).⁴⁵² Clementist 1951. január 28-án tartóztatta le az StB.⁴⁵³

A két, egy idő után párhuzamosan futó ügy kapcsolódási pontjainak és a „szlovák burzsoá nacionalista” csoport létrehozásának hátterében Clementis 1920-as és 1930-as években folytatott tevékenyége állt. Amikor letartóztatása után az StB megkezdte ügyének megkomponálását, a vizsgálótisztek figyelme a „burzsoá nacionalizmussal” vádolt szlovák politikusok felé fordult. Clementist ugyanis nem pusztán szlovák származása és külügyminiszterként politikai kötelességei kötötték össze a szinte vele egyidőben letartóztatott szlovák politikusokkal és diplomatákkal, akik később a „burzsoá nacionalista” csoport tagjai lettek. Szinte mindegyikükhöz régre visszanyúló ismeretség, nem egy esetben szoros barátság is fűzte. E barátságok elsősorban a Daniel Okáli, Andrej Siracký és Vladimír Clementis által 1924-ben alapított *DAV* folyóirat aktív éveiben kötöttek. 1937-es megszűnéséig a baloldali lap elsősorban művészeti, filozófiai és politikai témákban publikált cikkeket. A folyóirat körül a baloldallal szimpatizáló fiatal szlovák értelmiség

⁴⁵⁰ Kaplan: *Mám, co jsem si zasloužil*, 98–105. Az elhajlás okozta fokozódó belső feszültséget ld. még: Macháček: *Gustav Husák*, 245–267.

⁴⁵¹ NA, f. KSČ - Ústřední výbor (1945-1989) - komise pro revize politických procesů a rehabilitace - tzv. Kolderova (KOM II) (a továbbiakban: NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM II), sv. 23, a. j. 496. 19–20.

⁴⁵² Kinčok: *Husák: Buržoazny nacionalista*, 12.

⁴⁵³ ABS, f. MNB, sign. MNB-2. část č. 4. 9.

gyűlt össze, akiket már a korszakban is „davistákként” emlegettek. Az alapítótagok mellett közjük tartozott Horváth,⁴⁵⁴ és a lap főszerkesztőjeként 1935 és 1937 között tevékenykedő Novomeský is.⁴⁵⁵ Közös „davista” múltjuk és barátságuk révén az StB számára kézenfekvő volt, hogy mikor Clementis iránt kezdtek el érdeklődni mint lehetséges „csehszlovák Rajk”, akkor a hivatalos és személyes kapcsolatait, így az egykori „davistákat” is gyanakvással kezdjék el figyelni. A „szlovák burzsoá nacionalisták” Clementishez fűződő viszonya ezért végig hangsúlyos szerepet kapott ügyük megkomponálása és a per levezénylése során.

Saját büntetőügyében tett vallomásaiban Bohumil Doubek, az StB VI.A részlegének egykori parancsnoka elmondta, hogy a „burzsoá nacionalisták” elleni kampányra a magyarországi Rajk-per készítette az StB-t 1949-ben. A „csehszlovák Rajkot” előbb Clementis személyében vélték felfedezni, majd az 1950. október 6-án őrizetbe vett Otto Šling ügye felgöngyölítésének eredményei egy újabb fővádlott-jelölttel kecsegtettek. A Clementis-ügyben már őrizetben lévő személyeket azonban továbbra is fel kívánták használni, így később az StB a letartóztatott szlovák politikusokat és diplomatákat egy csoportba helyezve megkezdte a tényleges „szlovák burzsoá nacionalisták” elleni koncepció kidolgozását. Mivel mind az StB, mind a CSKP tisztában volt az ügy regionális voltával, annak megkomponálása elhúzódott az akkor épp jóval fontosabb Šling- majd végül a Slánský-ügy kidolgozása miatt. Ebből az elhúzódó folyamatból három tény következett: (1) a Husák és társai letartóztatásának pillanatában még nem létezett a „szlovák burzsoá nacionalisták” koncepciója, így a letartóztatásuk is eltérően volt indokolva; (2) az ügyet „mellékper jellege” miatt későn, pusztán 1953-ban kezdték meg konkrétan kidolgozni; (3) a letartóztatott személyek is a nyomozás e kései szakaszában kerültek mindannyian a csoportba.⁴⁵⁶

A letartóztatások hivatalos indoklására 1951 utolsó hónapjaiig kellett a politikusoknak várniuk. Husák és Novomeský őrizetbe vételét az StB „államellenes tevékenység megalapozott gyanújával” indokolta. Okáli letartóztatását is hasonlóan okolta meg, esetében azonban kitért az állítólagos „szlovák cionista mozgalomban” betöltött „vezető szerepére” is, ami egyértelmű összefüggésben van az előző alfejezetekben említett illegális határsértésekkel. Holdoš esetében „államellenes tevékenységről és a letartóztatott Artur Londonnal való együttműködésről” volt szó. A „davistákhoz” egyébként semmilyen szálon nem kötődő spanyolos Holdoš letartóztatása után a „trockista államellenes

⁴⁵⁴ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. část 1. 4.

⁴⁵⁵ Baer: „*Spirits that I've cited...*”, 51–52.

⁴⁵⁶ NA, f. KSČ - Ústřední výbor (1945-1989) - komise pro revize politických procesů a rehabilitace - tzv. Baráková (KOM I) (a továbbiakban: NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM I), sv. 36, a. j. 906. 10–11.

felforgatók csoportjának” ügyében hallgatták ki, ami elsősorban a Rajk-perben elhangzott vallomásokon alapuló ügy volt. Az StB által megszerzett magyar vallomások szerint Holdoš ugyanis kémkapcsolatban állt a Rajk-perben is fontos szerepet játszó Field testvérekkel.⁴⁵⁷ A legkevesebbet Horváthnak kellett várnia az indoklásra: őrizetbe vételét az StB 1951. január 1-én az ún. Monaco-üggyel indokolta,⁴⁵⁸ ami a pozsonyi francia konzul, Étienne Manac’h körül kialakult állítólagos francia kémcsoport elnevezése volt.⁴⁵⁹ A letartóztatások eltérő indoklására, a végleges koncepció és a csoport pontos tagjainak kései meghatározására utalnak a Legfelsőbb Bíróság Prezídiumának az ítéleteket érvénytelenítő határozatában tett megállapításai is: a felülvizsgálat szerint Horváth csoportban való részvételéről teljes bizonyossággal csak az őrizetét (ismét) meghosszabbító 1953. október 7-i kérvényben beszélt az StB, egy 1951 márciusában keletkezett jelentésben pedig még csak Husákról és Okáliról állították, hogy „burzsoá nacionalisták”.⁴⁶⁰

A kihallgatási jegyzőkönyvek többsége 1953-ból származik, amikor már kész volt a koncepció és nyilvánvaló volt, mi alapján kell az ügyet összeállítani és minek a beismerésére kell a vádlottakat rákényszeríteni. A legfontosabb tanúvallomások szintén ekkor készültek. A nyomozás során, majd a tárgyaláson felhasznált tanúk túlnyomó többsége ugyancsak államellenes bűncselekmény gyanújával vagy annak vádjával volt ekkor őrizetben,⁴⁶¹ és a Legfelsőbb Bíróság 1962-ben keletkezett felülvizsgálati anyaga szerint kihallgatásaik, akárcsak az öt vádlotté, a szovjet tanácsadók direktívái szerint zajlottak.⁴⁶² Az StB kihallgatótisztjei közül a legtöbbnek semmilyen anyag nem állt rendelkezésére a vizsgálat végrehajtásához, ami ugyanakkor lehetőséget adott a jegyzőkönyvek tetszőleges formálásához vagy a nyomozótiszt által való elkészítésükhöz.⁴⁶³ Noha az őrizeteselek életének és karrierjének valós momentumait vették alapul, azokat a koncepciónak megfelelően torzították, így a protokollokban számos ellentmondás született. A kihallgatások ilyen természete és a koncepció koholt jellege miatt igazságot tükröző vallomások nem születhettek, az azokban szereplő információkat konstruálni kell tekinteni. A per főügyésze, Ladislav Gešo, Husák későbbi panasza szerint, az StB-vel együtt írta alá a meghamisított jegyzőkönyveket, vagyis tisztában volt azok torzított voltaival,

⁴⁵⁷ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM II, sv. 23, a. j. 496. 23–24.

⁴⁵⁸ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. část 4. 5.

⁴⁵⁹ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 10. 61.; část č. 47. 207–209.

⁴⁶⁰ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM I, sv. 36, a. j. 906. 10.

⁴⁶¹ Kinčok L’udovít Bortelt, Ján Ursínyt, Ferdinand Čatlost, Viera (másutt Vera vagy Věra) Hložkovát, Valášeket, Vilém Novýt, valamint a Slánský-perben már elítélt Löblt említi. Ld. Kinčok: *Husák: Buržoazny nacionalista*, 64.

⁴⁶² NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM II, sv. 23, a. j. 496. 73–75.

⁴⁶³ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM II, sv. 23, a. j. 496. 27–28.

ahogy azzal is, hogy ilyen protokollokra azért volt szükség, mert a koncepciót igazoló „bizonyítékok” önmagukban kevesek voltak a vádemeléshez.⁴⁶⁴ A törvénysértő vizsgálati szakasz és az elégtelen bizonyítékok ellenére 1954. március 4-én Rudolf Barák belügyminiszter benyújtotta a bírósági keresetet a „szlovák burzsoá nacionalisták ellen”.⁴⁶⁵

A letartóztatások után négy évvel zajló áprilisi tárgyaláson a koncepció már világos volt. A vádirat a csoport tagjainak „davista múltjához” és az ekkorra már államellenes összeesküvésért elítélt és kivégzett Clementis személyéhez egyaránt visszanyúlt. A koncepció szerint ugyanis Clementisnek a vezetésével már a *DAV* publikálásának idejében létrejött a most bíróság elé citált csoport. Káros tevékenységüket a haladó szlovák értelmiség munkásosztálytól és a kommunista párttól való izolálásával, illetve „burzsoá nacionalista” szellemében való nevelésével fejtették ki. A csoport, a koncepció és az azzal egybecsengő vádirat szerint, a szlovák népre nézve káros és azzal ellenséges volt, mivel érdekei eltértek a munkásosztály alapvető érdekeitől.⁴⁶⁶

A vádiratból kiolvasható, hogy az ügy felgöngyölítése során miként zajlott a „burzsoá nacionalizmus” jelentésének de-, majd rekonstrukciója a koncepció éppen adott kívánalmának megfelelően. A vádirat a csoport „burzsoá nacionalista” törekvéseként Szlovákia köztársaságból való kiszakítását vagy legalábbis Szlovákia cseh területektől való elszeparálását jelölte meg,⁴⁶⁷ ami a valós korabeli politikai célok torzítása. Kitért azonban arra is, hogy a csoport tagjai Beneš „nyugati imperializmus felé irányuló” politikájának csodálói lettek – annak ellenére, hogy Beneš nem ismerte el a szlovák nép jogos igényeit a köztársaság keretein belül.⁴⁶⁸ Ez nyilvánvaló ellentmondásban van a csoport mesterségesen kreált szeparatista törekvéseivel, ugyanakkor csak ezzel a kifordított értelmezéssel vált lehetővé, hogy tagjainak bűnlajstromát bővíthessék az ekkor már nem alapítóatyaként, hanem „nyugati imperialista ügynökként” aposztrofált Benešsel tartott kapcsolatukkal is.

A vádiratban a „davista” múlt bűnei mellett a csoport közelmúltban elkövetett vétségei is jelentős szerepet kaptak. Eszerint a Szlovák Nemzeti Tanácsban (SZNT) és a Megbízottak Tanácsában szerzett pozícióikat Szlovákiának a cseh területektől való izolációjára használták fel és ott a reakciós burzsoáziát védelmükbe véve megteremtették egy lehetséges kapitalista fordulat feltételeit. A köztársaság kormányának utasításait az államapparátusban szabotálva veszélyeztették a népi demokrácia kiépülését Szlovákiában,

⁴⁶⁴ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM II, sv. 23, a. j. 496. 85.

⁴⁶⁵ NA, f. 1261/0/22, sv. 77, a. j. 201. 1.

⁴⁶⁶ NA, f. 1261/0/22, sv. 77, a. j. 201. 8–9.

⁴⁶⁷ NA, f. 1261/0/22, sv. 77, a. j. 201. 17–18., 28.

⁴⁶⁸ NA, f. 1261/0/22, sv. 77, a. j. 201. 9.

de a kultúra, oktatás és a gazdaság területein is szabotázst hajtottak végre. Nem tisztították meg a fasiszta és áruló elemektől Szlovákiát, sőt, védtek és támogatták őket.⁴⁶⁹ Husák a szlovák burzsoázia tagjaival, elsősorban Josef Lettrichhel és Ján Ursínyval akadályozta, hogy a köztársaság kormánya és minisztériumai Szlovákia területén is érvényesüljenek. Okáli többek közt a „zsidó kapitalisták” illegális külföldi transzportjainak megszervezésében volt bűnös. Holdoš 13 pap szabadon engedéséért járt közben Okálinál, hogy azokat különböző plébániáknál helyezze később el. Novomeský pedig a Tiso-féle bábállamban kompromittált személyeket hagyott meg az oktatásban.⁴⁷⁰

A CSKP KB politikai titkárságát egy 1954. március 26-i jelentés tájékoztatta a tárgyalás olyan részleteiről, mint a szenátus tagjai, a népbírák és helyetteseik személye, a főügyész és helyettese, illetve a védők kiléte. A dokumentumban ekkor még április 5–8. szerepelt a tárgyalás időpontjaként, ezt később változtatták meg. Az azonban már ekkor biztos volt, hogy a pert zárt ajtók mögött folytatják le, illetve hogy az egész eljárást rádióra veszik. Szintén ebben a dokumentumban határoztak a per sajtóközleményeiért felelős munkacsoportról is, illetve az ítéletekről,⁴⁷¹ amelyek csak kis mértékben tértek el a véglegesen meghozott büntetésektől.

Az április 21. és 24. között zajló tárgyaláson az előre megírt, börtönben megtanult vallomásokot kellett a vádlottaknak előadniuk, míg a tanúkat különböző kérdések révén befolyásolták. Husákot a pert megelőző éjjel Doubek látogatta meg a börtönben és a párt nevében utasította, hogy vallomásán ne változtasson semmit a tárgyalás alatt. A szenátus elutasította Husák javaslatát a kiegészítő bizonyítási eljárására és további tanúk kihallgatására vonatkozóan.⁴⁷² A tárgyaláson végül Husákot életfogytiglani, Horváthot 22, Okálit 18, Holdoš 13, Novomeskýt pedig 10 évi szabadságvesztésre ítélték, valamint eltérő mértékű vagyonekobzásra, a közügyektől való eltiltásra és az állampolgárságuk elvesztésére.⁴⁷³

⁴⁶⁹ NA, f. 1261/0/22, sv. 77, a. j. 201. 7–33.

⁴⁷⁰ Štefanica: *Kampaň proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu*, 160–164.

⁴⁷¹ NA, f. 1261/0/22, sv. 79, a. j. 205. 1–5.

⁴⁷² NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM II, sv. 23, a. j. 496. 86–87.

⁴⁷³ Štefanica: *Kampaň proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu*, 165–166.; Kinčok: *Husák: Buržoazny nacionalista*, 83. Az 1950-es csehszlovák büntetőtörvénykönyvben a 42. § szól az állampolgárságtól való megfosztásról mint büntetésről. Ez magába foglalja az egyébként önmagában is, a büntett súlyossága szerint kiróható „tisztességes polgári jogoktól való megfosztást” (43. §), ami azonban a korszak Csehszlovákiájában több volt mint amit a politikai jogoktól való megfosztás tartalmaz. Eszerint ugyanis a büntetett személy nem csupán a szavazati és politikai pozíciókhoz való jogát veszítette el, hanem például többek közt nem viselhetett sem Csehszlovák, sem külföldi kitüntetések és érdemrendeket, nem szerezhett tudományos fokozatot, nem végezhetett tudományos fokozatot igénylő munkát, nem tarthatott nyilvános beszédet, nem közölhetett sajtócikket és nem tarthatott nyilvános szervezetekben gyűléseket. Bővebben cseh nyelven ld. <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1950-86/zneni-0> (Utolsó letöltés: 2024. 12. 19.)

Az ügy felgöngyölítése során az StB több szálon is Magyarországhoz kapcsolta az elítélteket. A vád szerint Husák a „magyar kérdés” rendezése során a dél-szlovákiai területeken súlyos sovinizmust idézett elő, a magyar lakossággal szemben ellenségesen lépett fel, áttelepítésüket a szociális rétegzettségére való tekintet nélkül hajtatta végre. Okáli ugyancsak a magyar nemzetiséggel szemben lépett fel, különösen mint az áttelepítési bizottság elnöke. Novomeský pedig szintén a szlovákiai magyarságot sértően járt el, amikor szándékosan elhanyagolta a magyar kisebbség oktatásügyi kérdéseit.⁴⁷⁴ A vádirat szerint a nemzetiségi politika ilyen szabotázsával a csoport tagjai aláásták a barátságos viszonyt Magyarországgal.⁴⁷⁵ Hogy a vád mire alapozta Csehszlovákia és Magyarország „barátságos viszonyát” 1945 és 1948 között, nem derül ki. Az ugyanakkor igaz, hogy a kielégítőnek amúgysem nevezhető kapcsolaton az itt említett politikusok kisebbségpolitikája valóban nem javított az átmenet éveiben.

A legfontosabb Magyarországot érintő „burzsoá nacionalista” szál Horváth eddig nem említett kémtevékenysége volt.

Ivan Horváth a szlovákiai Szenicán született 1907. július 25-én. Édesapja, Dr. Cyril Horváth ügyvédként tevékenykedett, ő pedig nyomdokaiba lépve szintén a jogáspályát választotta hivatásául. A középiskola elvégzése után így a pozsonyi Comenius Egyetem jogi fakultásán tanult tovább, majd 1924 és 1926 között lehetősége nyílt arra, hogy Párizsban hallgasson politikatudományt. Doktorátusát 1928-ban szerezte meg, majd olyan prominens szociáldemokrata ügyvédek mellett dolgozott, mint Ivan Dérer és Ivan Markovič. 1931 és 1939 között közjegyzőként működött,⁴⁷⁶ 1939-ben pedig már saját ügyvédi irodát nyitott, amit 1945-ig vezetett.⁴⁷⁷

A dokumentumok tanúsága szerint tanulmányai alatt politikailag nem volt aktív. Ez az 1930-as években változott meg: 1935-ben belépett a szociáldemokraták közé.⁴⁷⁸ Bár a pártban passzív maradt, a *DAV* körül aktívan tevékenykedett és maga is a „davisták” közé tartozott.⁴⁷⁹

Vallomása szerint a második világháború alatt más szociáldemokratákkal együtt szervezett valamiféle földalatti ellenállást Szenicán, amelynek jelentősége azonban

⁴⁷⁴ Štefanica: *Kampaň proti slovenskému buržoaznímu nacionalizmu*, 162–164.

⁴⁷⁵ NA, f. 1261/0/22, sv. 77, a. j. 201. 29–30.

⁴⁷⁶ Közjegyzői hivatásának kezdeti dátuma eltérő: egyes történészek és adatbázisok 1931-et jelölik meg, a felülvizsgálati iratokban viszont 1934 szerepel. Az 1931-es év feltehetően a közjegyzői gyakornokságának kezdetét jelöli, nem a teljes állásban való munkát.

⁴⁷⁷ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. čast č. 1. 3.; Peter Kerecman: Ivan Horvath /1904–1960/. *Naša advokacia. História a zaujimavosti*. http://www.nasaadvokacia.sk/ivan_horvath.html (Utolsó letöltés: 2024. 09. 13.)

⁴⁷⁸ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM II, sv. 23, a. j. 496. 8.

⁴⁷⁹ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. čast č. 1. 4

elhanyagolható lehetett, hiszen más dokumentumok alig vagy egyáltalán nem említik. A háború turbulens évei alatt még szociáldemokrataként lett tagja az akkor illegalitásban működő SZNT-nek, majd mikor 1944-ben az SzlKP összeolvadt a szociáldemokrata párttal, annak lett és maradt a tagja egészen letartóztatásáig.⁴⁸⁰

Politikai és diplomáciai karrierje a háborút követően kezdett felívelni. 1945 első hónapjaiban a Kerületi Nemzeti Bizottságnak (Okresní národní výbor, ONV) lett a tagja Szenicán, majd júliusban népjóléti biztosnak nevezték ki. 1946-tól az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagja lett, amellyel párhuzamosan, 1946 és 1948 között az SZNT elnökhelyettesi pozícióját is betöltötte. 1945 és 1948 között tagja volt a párizsi békekonferencia csehszlovák delegátusának, valamint részt vett az ENSZ egyik New York-i ülésén is.⁴⁸¹ 1948-ban, a kommunista hatalomátvétel heteiben a szlovákiai Akcióbizottságot irányította. Tagja volt továbbá a Magyarországgal kötendő békén dolgozó vegyesbizottság csehszlovák szekciójának, tehát a csehszlovák–magyar viszonyok nem voltak számára ismeretlenek. Ez lehetett az egyik oka, hogy 1948-ban budapesti csehszlovák követnek nevezték ki.⁴⁸² Később, 1950-ben, követi munkája mellett a Comenius Egyetem Jogi Karán a Nemzetközi Jogi Tanszék vezetője lett.⁴⁸³ Feladatai miatt tehát viszonylag gyakran ingázott Pozsony és a magyar főváros közt.

Követi munkáját decensen végezte, kötelezettségszegésről nem maradt fenn dokumentum. Munkakörének eleget téve például ő üdvözölte az 1949. április 14. és 16. között Magyarországra látogató csehszlovák delegációt.⁴⁸⁴ Diplomáciai feladatainak ellátásra a magyar Külügyminisztériumban is gyakran megfordult, ahol apró súrlódásoktól eltekintve a minisztériumi beosztottakkal jó viszonyt épített ki. Közülünk senki nem viseltetett iránta ellenszenvvel, jelentéseikből pedig a feszült politikai viszony árnyékában is pozitív kép rajzolódik ki Horváthról, aki valóban a kielégítő diplomáciai viszony fenntartásán fáradozott.⁴⁸⁵ Pozíciójából adódóan lehetősége volt találkozni az MDP számos prominens tagjával is, munkájának hatáskörét azonban velük szemben sem lépte át. Több Rákosi Mátyással és Nagy Imrével közös fénykép is bizonyítja, hogy rendszeresen

⁴⁸⁰ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. část č. 1. 3–4.

⁴⁸¹ A dokumentumok nem pontosítják, melyiken.

⁴⁸² NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM II, sv. 23, a. j. 496. 9.; MNL, MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945-1964)-29. 3. doboz (a továbbiakban: d.), 183/1948; Černák: *Všetku moc do ruk řádu!*, 41–42.

⁴⁸³ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM II, sv. 23, a. j. 496. 68.

⁴⁸⁴ ABS, f. 310, sign. 310-43-12. 27.

⁴⁸⁵ Példaként ld. az alábbi iktatószámú külügyminisztériumi jelentéseket: MNL, MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945-1964)-29. 3. d. 00571/1950, 00593/1950, 001485/1950, 001866/1950; 54. d. 001953/1950, 002047/1950; MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-29. 5. d. 121/1949; 7. d. 102/1949.

találkozott az MDP és a magyar kormány grémiumával,⁴⁸⁶ a külügyminisztériumi jelentések pedig arról is beszámolnak, hogy többször egyeztetett Gerővel, illetve Farkas Mihállyal is találkozott.⁴⁸⁷ Marosán Györggyel való személyes találkozóiról ő maga tett vallomást már a letartóztatása után. Bár pontos időpontot nem adott meg, elmondása szerint kétszer Marosán lakásán, egyszer pedig a Könnyűipari Minisztériumban találkoztak, de mindhárom esetben a Prágai Expo apropóján, amelyre Horváth hívta meg Marosánt. Ezen kívül csupán hivatalos eseményeken találkozott vele.⁴⁸⁸ Noha a vallomás koncepciózus körülmények közt született, a magyar Külügyminisztérium egyik dokumentuma megerősíti annak valóságtartalmát. Egy 1950. május 9-i feljegyzés ugyanis beszámol róla, hogy Horváth valóban meghívta a nemzetközi vásárra Marosánt, rajta kívül pedig még Gerőt, Vas Zoltánt, Rónai Sándort, Bognár Józsefet és Zsofinyecz Mihályt.⁴⁸⁹

Munkáját tekintve kapcsolatban kellett, hogy álljon a többi budapesti követség munkatársaival, ráadásul nem pusztán a „népi demokratikus” országok, hanem a nyugati követségek és titkárságaik személyzetével is. Az erre vonatkozó vallomása szerint különösen szoros kapcsolatban volt román követtel és „valamelyest” szívélyes viszonyt ápolt az olasz nagykövettel. Ilyen ismeretségei közül a pozsonyi francia főkonzullal, Étienne Manac’hsal fenntartott viszonyát tartotta fontosnak az StB. Manac’hsal Horváth a második világháború után ismerkedett meg és budapesti követsége alatt is aktív munka- és baráti kapcsolatban álltak.⁴⁹⁰

Mint a magasművészetek rajongója, számos magyar művészt ismert személyesen. Vallomása szerint Fenyő Györggyel 1922 óta ismerték egymást, Ilosvai-Varga Istvánnal pedig a francia és a magyar fővárosban is találkozott. Portréját Glatz Oszkár festette meg. Jó kapcsolatban állt a Szépművészeti Múzeum Modern Képtárának munkatársaival, Radocsay Dénessel és gyakran vásárolt képeket Selinkó Géza műgyűjtőtől. A legszorosabb kapcsolatban Kisfaludi Strobl Zsigmond szobrásszal állt.⁴⁹¹ A művészetek iránti szeretete a diplomáciai munkájában is tetten érhető, hiszen több külügyminisztériumi jelentés is alátámasztja a csehszlovák–magyar kulturális kapcsolat erősítésére tett törekvéseit.⁴⁹²

⁴⁸⁶ A fényképeket ld. ABS, f. MNB, sign. MNB-64. část č. 6.

⁴⁸⁷ MNL, MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945-1964)-29. 3. d. 00593/1950; 50. d. iktatószám nélkül feljegyzés 1948. december 13-ról; MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-29. 5. d. iktatószám nélküli feljegyzés 1950. április 25-ről.

⁴⁸⁸ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. část č. 1. 124

⁴⁸⁹ MNL, MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-29. 5. d. iktatószám nélküli feljegyzés 1950. május 9-ről.

⁴⁹⁰ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. část č. 1. 5–8.

⁴⁹¹ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. část č. 1. 9.

⁴⁹² MNL, MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945-1964)-29. 3. d. 00593/1950; MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-29. s. 5. d. 167/49; MNL-OL-XIX-J-1-u 8. d. 842/B-1950

Horváth életének összegzésében aligha található bármi, ami a gyanú leghalványabb árnyékát is vetné rá. Az StB számára mégis evidens volt, hogy kémkedéssel vádolják. „Davista” múltja, kiterjedt diplomáciai kapcsolatai és karrierje tökéletes jelöltté tették a „szlovák burzsoá nacionalista” kém szerepére. Míg diplomáciai pályafutása során gazdag nyelvtudása előnyére vált, a francia, magyar, angol és olasz nyelvismerete⁴⁹³ az állambiztonsági nyomozók számára azt jelezte, hogy számos külföldi, akár nyugati személlyel is könnyedén kapcsolatba tudott lépni, ami önmagában nem állt távol a valóságtól. Nyelvtudása mégis kiszolgáltatottá tette személyét az StB előtt, ami minden széleskörű kapcsolati hálót gyanúsként értékelt, különösen, amennyiben külföldi, sőt, nyugati elemeket is tartalmazott. Novomeskývel és Clementisszel fenntartott ismeretsége szintén megbízhatatlanná tették a személyét, mivel 1949–1950-ben már mindkét politikus komoly kritikák érték. Az, hogy az StB „davistának” tartotta, talán a politikai rendőrség egyetlen helyes értékelése volt Horváth személyét illetően, ugyanakkor a koncepció tükrében ez is negatív előjelet kapott.⁴⁹⁴

A koncepció mentén összeállított vallomási jegyzőkönyvek szerint Horváth már röviddel a második világháborút követően megkezdte kémtevékenységét Pozsonyban, amikor az SZNT elnökhelyetteseként bemutatták a francia főkonzulnak. Clementis instrukciói alapján együtt kellett működnie a francia diplomatával, valamint segítenie kellett a pozsonyi francia konzulátus létrehozásában.⁴⁹⁵ Horváth és Manac’h ilyen alapokon nyugvó kapcsolatát az StB, majd később a Legfelsőbb Bíróság is kémkapcsolatnak állította be, amelynek során Horváth az SzlKP és a Külügyminisztérium belső életéről, a csehszlovák külképviseleti irodákról, Magyarország helyzetéről, a csehszlovák–magyar lakosságcsereéről, valamint a kormánynak és a pártnak az 1947-es szlovák „politikai krízis” alatt végzett tevékenységéről adott át információkat Manac’hnak.⁴⁹⁶ Az StB-nek nem állt rendelkezésére konkrét bizonyíték a fenti vádak alátámasztására, ez ugyanakkor nem okozott a vizsgálatban problémát, hiszen az egész koncepció koholt vagy súlyosan eltorzított tényeken alapult.

Horváth és Manac’h valóban kapcsolatban álltak, munkájukból kifolyólag ez elkerülhetetlen volt. Az is igaz, hogy pozsonyi találkozóik alkalmával mind a csehszlovák, mind a magyar politikai életről beszélgettek. 1950. december 5-i vallomásában Horváth elmondta, hogy az utolsó alkalom, amikor a francia főkonzullal találkozott, 1950

⁴⁹³ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. čast č. 1. 5.

⁴⁹⁴ Štefanica: *Kampaň proti slovenskému buržoaznímu nacionalizmu*, 162.

⁴⁹⁵ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM II, sv. 23, a. j. 496. 29.

⁴⁹⁶ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM II, sv. 23, a. j. 496. 93–94.

márciusában volt, amikor csatlakozott hozzájuk Michelot főkonzul is. A három diplomata Horváth lakásán beszélgetett, ahol Horváth beszámolt nekik Magyarország egyre romló közellátási helyzetéről és a két ország közti kulturális megállapodás megoldatlan állapotáról. Beszélgetésük során érintették a Pozsonyban terjedő pletykát is az SzlKP-n belüli aktuális konfliktusról, ami a párt zsidó és antiszemita frakcióira vonatkozott, Horváth azonban cáfolta a szóbeszédet. Ezen kívül csupán néhány budapesti hírt osztott meg a franciákkal, majd Maurice Dejean nagykövet magánéletéről beszélgettek. A lakosságcserét illetően Horváth bevallotta, hogy más alkalmakkor tájékoztatta Manac’ht a helyzet megoldatlanságáról. Ezek az információk azonban nem titkos vagy bizalmas természetűek. Manac’h és Michelot egyaránt könnyedén megszerezhették volna bármilyen más konzulátusi munkatárstól őket, vagyis Horváth nem kéminformációkat adott át nekik. Noha Horváth, mint vallomásában is említette, a fenti témakörökben többször informálta a francia konzult,⁴⁹⁷ részletek híján az átadott információk tartalma olyannyira homályos és általános, hogy az egyetlen biztos pont bennük az, hogy az StB kémtevékenységként értékelte őket.

Az StB Horváth Manac’hsal fenntartott „kémkapcsolata” mellett budapesti követi pozíciója köré egy egész, Clementis által irányított kémhálózat működtetését is megkomponálta. A koncepció szerint tehát Horváth nem csak hogy folytatta a kémkedést miután budapesti követnek nevezték ki, hanem ezt az ellenséges tevékenységet a magyar fővárosban fenntartott kémhálózatával még bővítette is. A koholt vádak alapján míg Manac’ht továbbra is tájékoztatta a magyarországi eseményekről, 1948-tól azokról már Clementist is informálta.

Manac’h tájékoztatását illetően Horváth már 1950-ben vallomást tett arról, hogy budapesti követként milyen információkkal látta el a főkonzult. Beszámolt például az SZDP és MKP fúziójáról, illetve megosztotta vele, hogy kifejezetten ellenezte a kért párt egyesülését. Tájékoztatta arról is, hogy mint kiderült, Marosán és Szakasits Árpád kapcsolatban álltak az angol Munkáspárttal (Labour Party).⁴⁹⁸ Az első hír nem volt bizalmas jellegű, hiszen a fúzióhoz vezető lépéseket a magyar sajtó is dokumentálta, így Manac’ht legfeljebb a nyelvi korlátok akadályozhatták volna meg a két párt egyesülésének és az ahhoz vezető útnak az ilyen megismerésében, de aligha hihető, hogy más, akár francia diplomáciai forrásból ne értesült volna róla. És bár a Marosánra és Szakasitsra vonatkozó információ nem kapott sajtónyilvánosságot, 1950-ben már eléggé nyilvánvaló volt Rákosi célja, hogy

⁴⁹⁷ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. část č. 1. 6–7., 17–19.

⁴⁹⁸ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. část č. 1. 124.

leszámoljon az MDP-n belül a volt szociáldemokratákkal.⁴⁹⁹ Habár Marosán és Szakasits letartóztatását, majd később elítélését nem közölte a sajtó, az MDP hivatalos orgánuma, a *Szabad Nép* számos rágalmozó cikket közölt akkoriban az egykori szociáldemokratákról. A sajtóelőzményekből, majd hirtelen lemondásukból, illetve a közéletből való eltűnésükből nem volt nehéz kitalálni, mi történt a két politikussal, különösen, ha valaki jól kiismerte magát a kelet-közép-európai politikai manőverekben. Horváth Marosán letartóztatását a budapesti lengyel követtől, Henrich Minctől tudta meg, aki jó barátságot ápolt az őrizetbe vett szociáldemokratával. Szakasits letartóztatásának híre Balogh István katolikus papon keresztül jutott el hozzá, aki a Független Magyar Demokrata Párt elnöke volt.⁵⁰⁰ Mindebből levonható a következtetés, hogy a nagykövetek, követek és politikusok egyaránt tisztában voltak, milyen fordulatok követték egymást az MDP berkein belül, és bármilyen jól informált diplomata átadhatta volna ezeket a híreket Manac’hnak. A francia főkonzul tájékoztatását azonban ennek ellenére is kémtevékenységként értékelte az StB. Az pedig, hogy Horváth Marosán letartóztatását egy katolikus paptól tudta meg, csak növelhette az mesterségesen rávetett gyanú árnyékát. Az 1950-re „árulóvá” vált Marosánnal való korábbi kapcsolata pedig, még ha csak a munkakörének keretein belüli viszonyról is volt szó, tovább fokozhatta ezt, bár ismeretségüket a későbbiekben az StB nem használta fel.

Egy alkalommal azonban Horváth valamivel bizalmasabb információkat is átadott Manac’hnak. Egyfelől egy Mindszenty József bíboros által írt pásztorlevélre⁵⁰¹ hívta fel a főkonzul figyelmét, amit az egyházi elöljáró a magyar kormánynak írt és amelynek tartalmáról a nyilvánosság nem szerezhetett tudomást. Szintén tájékoztatta Manac’ht az USA budapesti légiattaséjának, Hilbert F. Muentert⁵⁰² tábornok állítólagos „kémtevékenységének” leleplezéséről. Ez a két információ bár a nyilvánosságot nem érte el, a diplomata és politikusi körökben bizonyára nem volt szigorúan titkosként kezelve, így az ilyen pozíciót betöltő személyek, ha nem is voltak naprakészek a részleteket illetően, de találkozhattak velük és tudomást szerezhetek róluk.⁵⁰³

Csehszlovákia és Magyarország gazdasági kapcsolataira vonatkozóan elmondta a francia főkonzulnak, hogy a viszony nem volt túl fényes, mivel a magyar igények fára és gépekre vonatkozóan igen magasak voltak. Arról is tájékoztatta Horváth, hogy milyen változások történtek 1949-ben a budapesti csehszlovák követségen, így beszélt Manac’hnak

⁴⁹⁹ Kádár Zsuzsa: Adalékok a Marosán György koncepció peréhez. *Eszmélet*, 5. évf. (1993) 20. sz. https://epa.oszk.hu/01700/01739/00006/eszmelet_EPA01739_20.item983.htm (Utolsó letöltés 2024. 09. 11.)

⁵⁰⁰ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. čast č. 1. 124–125.

⁵⁰¹ Hogy pontosan Mindszenty melyik levelére gondolt Horváth, a vallomásokból nem derül ki.

⁵⁰² Muentert neve a cseh és szlovák nyelvű dokumentumokban gyakran hibásan, a „Munter” alakban tűnik fel.

⁵⁰³ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. čast č. 1. 150–151.

barátjának és kollégájának Dr. Milán Sláviknak a külföldre szökéséről is.⁵⁰⁴ Ezek az ismeretek ismét olyan hétköznapi információk, amelyekről diplomata és politikusi körökben egyaránt bárki tudhatott.

Nehéz bármi kézzelfogható konkrétumot megragadni a fenti vallomásokban. Első pillantásra Horváth valóban számos értékes információt osztott meg a francia főkonzullal, azok azonban közelebbről megvizsgálva semmilyen további részletet nem tartalmaznak. Horváth csak a Marosán–Szakasits-ügyről tájékoztatta részletesebben, míg a vallomások szerint a pástorlevélről, a gazdasági kapcsolatokról és Slávik disszidálásáról csak érintőlegesen beszéltek, de minden esetben olyan mélyebb részletek nélkül, amire alapozva Horváthot kémtevékenységgel lehetett volna vádolni. Nyilvánvaló, hogy Horváth olyan információkat továbbított a francia főkonzulnak, amiket az más forrásból, így akár a budapesti francia követtől, Henri Gauquiétól⁵⁰⁵ (vagy utódjától, Jean Delalandetől) is könnyedén megszerezhetett volna.

Horváth továbbá „bevallotta”, hogy budapesti követnek nem szakértelme és tapasztalatai miatt jelölték ki, hanem mert Clementis közeli barátja volt. És bár ő maga is úgy érezte, hogy nem megfelelő személy a pozíció betöltésére, a munkával járó előnyök, különösen a nyugati diplomatákkal való kapcsolatépítés lehetősége miatt mégis elfogadta a kinevezést.⁵⁰⁶ Röviden felvázolt életútjából azonban világosan látszik, hogy ezek a kihallgatás alatt „szájába adott” állítások voltak. Gazdag nyelvtudása és a diplomáciai körökben való jártassága, jogi képzettsége és politikai tapasztalatai egyaránt felvértezték azokkal a képességekkel, amelyek a követi munka elvégzésére alkalmassá tették. Az StB számára ezek a negatív önértékelési kitételek csupán azért voltak szükségesek, hogy megerősítsék a koncepciót, miszerint Horváth a korrupt személyisége miatt már a kezdetektől fogva alkalmatlan volt követnek, ellenben mint az „áruló” Clementis barátja, megfelelő volt egy baráti országban kiépített kémhálózat fenntartására. Ezt a tevékenységét egy Dr. Jan Dankóval készített protokoll írja le legjobban. Danko mint a követség sajtóattaséja állítólag maga is – már jóval Horváth Budapestre érkezése előtt – Clementis jobbkeze volt a magyar kémhálózat működtetésében.⁵⁰⁷ Kihallgatásakor elmondta, hogy Clementis létrehozott egy pénzügyi alapot a Külügyminisztériumban, amelyből Horváth finanszírozhatta a kémtevékenységet és a magyarországi ügynökeket, akárcsak elődje, Dr.

⁵⁰⁴ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. čast č. 1. 151–152.

⁵⁰⁵ Gauquié szovjetbarát magatartására utaló jelek ugyanakkor árnyalják ezt a képet. Róla ld. Klenjanskzy Sarolta: Kémeink a Grasmarkton. Ferenczi Edmond ügynökpályafutásának második szakasza. A nyugati szociáldemokrácia megfigyelése 1953–1956. *Betekintő*, 8. évf. (2014) 4. sz. 12.

⁵⁰⁶ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. čast č. 1. 152.

⁵⁰⁷ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. čast č. 1. 152–153.

František Černý tette. Habár állítólag maga Danko is küldött kémjelentéseket Clementisnek, ezek tartalma ismét igencsak homályos és a jegyzőkönyv hangsúlya sem az ő, hanem elsősorban Horváth tevékenységére koncentrál. Danko és Horváth a közös munkahelyükből kifolyólag napi kapcsolatban álltak, de személyes viszonyt is ápoltak egymással. Danko állítása szerint hetente kétszer találkoztak Horváth budapesti Vorosilov úti⁵⁰⁸ lakásán. Mindketten szorosan együttműködtek egy bizonyos Dr. Berecz nevű személlyel, akiről azonban bővebb információ nem áll rendelkezésre, noha mindkettőjük vallomásaiból úgy tűnik, ő volt a legfontosabb budapesti ügynökük.⁵⁰⁹ Danko havonta egyszer az irodájában is felkereste Horváthot, hogy átadja neki a Berecz fizetéséről készült átvételi iratot. Ügynökük fizetése 1948-ban 2000, egy évvel később már „csak” 1000 Forint volt.⁵¹⁰ 1949 elején Danko kívánságára Horváth arra kérte Clementist, hogy fizesse meg jobban Bereczet, mire Clementis 100 000 csehszlovák koronát küldött Budapestre. Ez nem volt újdonság, hiszen a koncepció szerint Bereczet már Černý alatt is Clementis fizette. Horváth vallomása szerint az ügynök először Dankónak adta át a jelentéseit, ő Horváthnak továbbította azokat, aki végül személyesen vitte el az anyagot Clementisnek, amikor Prágában meglátogatta a külügyminisztert. Néhány Berecztől szerzett információt ráadásul Manac’hnak is átadott.⁵¹¹ Ilyen volt például Csornoky Viktor „szigorúan bizalmas” ügye is.⁵¹²

Csornoky diplomata, ügyvéd és politikus volt, az FKgP tagja, de a párthoz más szálak is kötötték, hiszen elnökének, Tildy Zoltánnak volt a veje. Mikor az MDP Tildyt mint már köztársasági elnököt és a jelentős szavazóbázissal rendelkező FKgP-t politikai előnyszerzés céljából kompromittálni akarta, azt többek közt Csornoky koholt vádakkal való letartóztatásával érte el 1948 nyarán. Fontos tisztázni, hogy nem a Csornoky-ügy volt szigorúan bizalmas természetű, hanem az MDP kiszáradásának szétzúzására és Tildy köztársasági elnöki funkcióból való eltávolítására⁵¹³ vonatkozó mögöttes célja.⁵¹⁴ Kihallgatása során Horváth „bevallotta”, hogy a Csornoky-ügyről Berecztől szerzett tudomást. Vallomásában azonban csupán azt említette, hogy Csornoky hazaárulás vádjával

⁵⁰⁸ Ma Stefánia út.

⁵⁰⁹ Horváth 1951-ben kétszer, 1952-ben egyszer említette, hogy Berecz újságíró volt. 1951. június 12-i protokollja szerint a *Magyar Hírlapnál* dolgozott, ez az információ azonban a többi vallomásában nem tűnik fel és sem Danko, sem Clementis nem erősíti meg. A felülvizsgálat a Berecz név említése nélkül egy helyütt hivatkozott az „újságíróra”, de személyét nem tisztázta. Zinner Berecz Józsefként említi, de kilétét ő sem tárja fel. Ld. ABS, f. MNB, sign. MNB-2. část č. 5. 69.; sign. MNB-64. část č. 1. 171., 184.; NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM II, sv. 23, a. j. 496. 44.; Zinner: „*A nagy politikai affér*” a *Rajk–Brankov-ügy*. 2. köt., 363.

⁵¹⁰ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. část č. 3. 59., 180.

⁵¹¹ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. část č. 3. 90–92.

⁵¹² ABS, f. MNB, sign. MNB-64. část č. 1. 150.

⁵¹³ Az MKP sikerrel járt: Tildy a Csornoky-ügyre hivatkozva 1948 júliusában lemondott.

⁵¹⁴ Kovács: A Csornoky-per és politikai összefüggései, 185–186.

ítélték halálra, de a kommunista párt mögöttes motivációjára nem tért ki, ami arra enged következtetni, hogy arról nem volt tudomása. Horváth az 1951. március 7-i vallomása szerint a „nyilvánosság előtt szigorúan titkos” ügyről szerzett ismereteit 1949 elején adta át Manac’hnak.⁵¹⁵ A Csornoky-ügy felgöngyölítése azonban 1948 késő őszen és kora telén zajlott, aminek végső akkordjaként december 7-én végezték ki a diplomatát.⁵¹⁶ Habár a CSKP lapja, a *Rudé právo* nem számolt be az esetről, a *Slovenský týždenník* rövid hírben tájékoztatta olvasóit Csornoky letartóztatásáról az 1948. július 8-i számában.⁵¹⁷ Az ügy Magyarországon természetesen ennél sokkal nagyobb nyilvánosságot kapott: a *Szabad Nép* már 1948. november 16-án terjedelmes cikkben számolt be az ítéletről.⁵¹⁸ Abból kiindulva, hogy a két fő információ (hazaárulás és halálos ítélet), amit vallomása szerint Horváth 1949-ben átadott Manac’hnak, már hetekkel, sőt, hónapokkal korábban nyilvános volt, a francia konzul ilyen tájékoztatása ismét nem tekinthető kémtevékenységnek. Ha Horváth valóban szigorúan titkos ismereteket adott volna át Manac’hnak, akkor nem a Csornoky-ügy teljesen nyilvános részeiről, hanem az MDP mögöttes céljairól számolt volna neki be, ráadásul a hírek nyilvánosságra kerülése előtt, nem jóval azután. Az ügyben tett vallomása pedig ugyancsak pontosabb és részletesebb lett volna. De a hazai sajtónyilvánosságot és a szlovák híradást nézve ez akkor sem lehetett kéminformáció, ha Horváth esetleg rosszul emlékezett és átadásuk 1948 őszen vagy telén történt meg. Berecz személye mint az információk kútfeje szintén konstruáltnak tekinthető.

A Dankóra, Bereczre és a magyar kémhálózatra vonatkozó vallomásokat Clementis kihallgatási jegyzőkönyvei is alátámasztják.⁵¹⁹ Clementis 1951. január 31-én tett vallomása szerint az ő utasítására nevezték ki Horváthot Černý utódjaként a budapesti csehszlovák követségre 1948-ban. Mielőtt Horváth elutazott volna Magyarországra, azt a feladatot adta neki, hogy, akárcsak elődje, gyűjtsön Csehszlovákia déli szomszédjáról politikai és gazdasági természetű információkat a Černý által Magyarország ellen már kiépített és általa finanszírozott kémhálózatra támaszkodva. Tudta, hogy Danko segített Horváthnak a hálózat fenntartásában, amire 100 000 csehszlovák koronát küldött a követnek. Clementis szerint Horváth írásos jelentésekben, illetve prágai látogatásai során szóban is tájékoztatta őt. Mi

⁵¹⁵ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. část č. 1. 150.

⁵¹⁶ Kovács: A Csornoky-per és politikai összefüggései, 186.

⁵¹⁷ Magyarország. *Slovenský týždenník*, 1948. augusztus 8. 2.

⁵¹⁸ Halálra ítélték Csornoky Viktort hűtlenség, a demokrácia megdöntésére irányuló bűncselekmény, közhivatali kötelességsértés és fizetési eszközökkel elkövetett büntett miatt. *Szabad Nép*, 1948. november 16. 5.

⁵¹⁹ És viszont: Clementis „kémhálózatban” betöltött ellenséges szerepét Horváth 1952. november 11-i ellene tett tanúvallomásával igazolták. A koncepció, tehát mindkét irányba „működött”. Ld. ABS, f. MNB, sign. MNB-2. část č. 4. 88–91.

több, állítólag Clementis utasította Horváthot arra, hogy a csehszlovák–magyar kapcsolatokat megvitassa más „burzsoá nacionalistákkal”, így Husákkal és Novomeskývel. Az egyetlen bizonytalan pont a volt külügyminiszter vallomásaiban a budapesti hálózatban működő ügynökök neve és száma volt, amelyekről nem tudott nyilatkozni.⁵²⁰

Az, hogy Clementis nem tudott közelebbi részleteket a budapesti ügynökhálózatról, nem meglepő, hiszen ilyen hálózat nem létezett. Horváth protokolljaiban ugyanis a Csornoky-ügy következtetlenségei mellett számos más ellentmondást lehet felfedezni, még akkor is, ha Horváth és Clementis vallomásai már-már hátborzongatóan hasonlóak, ha nem teljesen ugyanazok. 1953. augusztus 7-én például Horváth azt vallotta, hogy Clementis az igazat mondta, amikor a magyarországi kémhálózatról vallott, annak létével Horváth már 1948-ban tisztában volt, majd egy kérdéssel alább már azt állította, hogy nem tudta, hogy Clementis a jelentéseket saját kémtevékenységére használta fel.⁵²¹ És bár Berecz szerepe és személye kétségtelenül kényelmes volt az StB-nek a koncepció felállításakor, karakterét túl sok bizonytalanság övezi. Az sem derül ki a jelentésekből, hogy a „Berecz” a fedőneve vagy valódi családneve volt. Noha mindketten kiemelt jelentőséget tulajdonítottak neki a budapesti kémhálózatban, sem Danko, sem Horváth nem részletezte a személyét. Az pedig aligha elképzelhető, hogy egy egész hálózat csak hármukból állt volna, amelyben Berecz lett volna az egyetlen ügynök. Egy létező hálózatból Horváth és Danko bizonyára több ügynököt is nevesített volna. Az sem egészen világos, hogy pontosan miről küldött Horváth és Danko jelentéseket Clementisnek, mivel egyikük sem vallot azok részletes tartalmáról. A „politikai és gazdasági helyzet” mint kéminformációik tárgya túl tág megfogalmazás ahhoz, hogy arra bűncselekmény vádját lehessen alapozni.⁵²²

A Horváthot ért vádak, minden hiányosságuk, következtetlenségük, ellentmondásuk és kidolgozatlanságuk ellenére megszülettek. A kihallgatási jegyzőkönyvben Horváth „mindent bevallott”, hiszen az StB olyan fizikai és pszichikai nyomás alá helyezte, amely alatt rövid időn belül megtört. A Legfelsőbb Bíróság felülvizsgálati iratai szerint a politikai rendőrség olyan illegális kihallgatási módszereket alkalmazott a vádlottak megtörésére, mint nyomásgyakorlás, fenyegetés, megfélemlítés, zsarolás és fizikai kínzás. Horváth esetében különös jelentőséggel bírt, hogy felesége, Marie Horváthová szintén két éven keresztül az StB őrizetében volt, személyén keresztül pedig fokozottan érvényesült a lelki nyomásgyakorlás, ami Horváth beismerő vallomásait eredményezte.⁵²³

⁵²⁰ ABS, f. MNB, sign. MNB-2. část č. 1. 19., 33., 86–87

⁵²¹ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. část č. 3. 90–92.

⁵²² NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM I, sv. 36, a. j. 906. 27.

⁵²³ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM II, sv. 23, a. j. 496. 72–81.

Mindezek után jogosan merül fel a kérdés: hol van az ügyben a két politikai rendőrség együttműködése? A válasz tömör és prózai: sehol. Pedig, az StB számos szálon elindíthatta volna Horváth kémtevékenységének felgöngyölítéséért a magyar politikai rendőrséggel való – és egyáltalán nem előzmény nélküli – együttműködését. A csehszlovák szerv nem használta például ki a magyar Jacobson-ügyet Horváth kémhálózatának konstruálásához. Horváth Kisfaludi Stroblal való szoros kapcsolata ugyanis többször feltűnik Israel Gaynor Jacobsonnak, az American Joint Distribution Committee segélyszervezet akkor éppen magyarországi (korábban csehszlovákiai) igazgatója köré koholt ügy dokumentumaiban. Jacobsont a BM ÁVH szintén állítólagos kémkedés miatt tartóztatta le 1949 decemberében. Miután kihallgatása során számos más (főleg zsidó származású) kémeket neveztek meg vele, kiutasították az országból.⁵²⁴ A magyar nyomozati iratok alapján Jacobson 1949 tavaszán találkozott Horváthtal Strobl műtermében, majd a három férfi együtt ebédelt és a csehszlovák építészetéről beszélgettek. Többi találkozásuk szintén a szobrász műtermében zajlott, egy másik alkalommal pedig mindketten részt vettek a Strobl által Horváth tiszteletére rendezett fogadáson.⁵²⁵ Később Horváth maga is vallomást tett arról, hogy személyesen ismerte az amerikai „kémeket”, de felesége is alátámasztotta baráti kapcsolatukat.⁵²⁶ Az StB tehát felhasználhatta volna a Jacobson-ügyet, illetve Horváth és Jacobson személyes kapcsolatát arra, hogy alátámassza Horváth ellenséges tevékenységének koncepcióját. Erre azonban, feltehetően két okból, nem került sor. Egyrészt, mivel a „szlovák burzsoá nacionalisták” ügye végül „csupán” egy mellékperre lett a Slánský-pernek. Ez azt is jelentette, hogy az StB erőfeszítései egy részletes koncepció kidolgozásához messze elmaradtak a főperben koholt ügy számainak megkomponálásakor tanúsítottaktól. Az StB energiáit az ügyben sokkal fontosabb Husák, Novomeský és Okáli bűnlajstromának összeállítása kötötte le – noha végül mégis Horváth kapta a második leg súlyosabb büntetést. Az StB mindennek következtében kevesebb figyelemmel dolgozta ki Horváth kémtevékenységét, ami amúgyis csupán az egyik bűncselekmény lett az őt ért vádak sokaságából. Másrészt az StB-nek, ellentétben a Field-üggyel, ezúttal nem álltak rendelkezésére magyar anyagok. A Jacobson-ügy budapesti iratai nélkül így nem volt lehetőségük a Horváth-féle kémhálózat részletes háttértörténetének kidolgozására. Ennek oka nem más, mint hogy Szücs halálával az StB elveszítette a politikai perekben való együttműködés legfontosabb személyét. Pétert nem kereshették fel, hogy segítsen a magyar

⁵²⁴ Baráth: Szovjet tanácsadó feljegyzése Magyarországról, 19.

⁵²⁵ ÁBTL, 2.1. VII/13/1 (V-101890/1), 87.; VII/13-b (V-101890/3), 7.; VII/13-h (V-101890/7), 42.

⁵²⁶ ABS, f. MNB, sign. MNB-64. čast č. 1. 152.; čast č. 6. 98. A házaspár mindkét tagja kiemelte a Muentterrel való jó viszonyát is.

kémhálózat koncepciójának kidolgozásában, hiszen az ÁVH főparancsnoka már korábban sem játszott jelentős szerepet a kooperációban, 1953-ban pedig már nem is kereshették, hiszen januárban letartóztatták. 1951-től ráadásul azokat az StB tiszteket is sorra őrizetbe vették, akik a korai kapcsolattartás kulcsfigurái voltak. Milént 1951 januárjában, Balázt néhány hónappal később, áprilisban tartóztatták le. Az 1951. február 16-án letartóztatott Švábot mint a főper egyik vádlottját 1952-ben halálra ítélték és még decemberben kivégezték.⁵²⁷ Helyüket olyan politikai rendőrök vették át, akik nem rendelkeztek hozzájuk hasonló tapasztalattal az ÁVH-val való együttműködésben. A le nem tartóztatott tisztek ráadásul Szücs utódját, Balog Bélát sem ismerték olyan jól, mint elődjét. Mindezek együttesen adták annak az okát, hogy az StB végül nem kötötte össze Horváth kémkedését a magyar Jacobson-üggyel, illetve hogy a „szlovák burzsoá nacionalisták” Budapestre is elérő kémkedése ellenére sem valósult meg kooperáció a két szervezet között az ügy kidolgozására.

A vallomások jelentős része az StB koholmánya volt. Ez még akkor is nyilvánvaló, ha a koncepciót a valóságra igyekeztek alapozni. Már általános megfogalmazásuk is enged következtetni: a Horváth szájába adott válaszok letisztultak, választékosak és összeszedettek. Nehezen elképzelhető azonban, hogy az StB által teremtett embertelen kihallgatási körülmények között valóban ilyen formában születtek meg. Ugyanakkor a tökéletes megfogalmazás ellenére is hiányoznak belőlük azok a részletek, amelyek alapján a vallomásokat bizonyítékokként lehetne kezelni. Horváth protokolljai olyan információk átadásáról tesznek tanúságot, amit mind Manac'h, mind Clementis könnyedén megszerezhetett volna a sajtóból vagy más diplomatától, politikustól. Ha egyes információk bizalmasabbak is voltak a többinél, ez csupán a nyilvánosság előtt volt így, szigorúan bizalmas, titkos információkról, államtitkokról pedig egyáltalán nem volt szó. Megvizsgálva a „szlovák burzsoá nacionalisták” ügyét, illetve azon belül Horváth állítólagos magyarországi kémtevékenységét, világosan látszik, hogy az őt ért vádak hamisak. Azokra az StB-nek azért volt szüksége, hogy a konstruált koncepciónak megfelelően alátámaszthassák, hogy Horváth a kiterjedt nyugati kapcsolatait mind Pozsonyban, mind Magyarországon a nyugati (elsősorban francia) imperialisták és a Slánský-féle összeesküvőkörzpontba tartozó Clementis javára végzett kémtevékenysége során kamatoztatta. Tekintve azonban a kémtevékenység koncepciójának felületes kidolgozását érthető, hogy a Legfelsőbb Bíróság miért határozott úgy, hogy Horváth Manac'h-nak átadott

⁵²⁷ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 46. 6.; f. MNB, sign. MNB-11. část č. 1. 14., 105; sign. MNB-70. část č. 1. 11–12.

információi olyannyira általános jellegűek és tágan értelmezhetők, hogy azokból nem derül ki, hogy államtitkokról volt szó. A Legfelsőbb Bíróság helyesen ítélte meg az 1963-as felülvizsgálat során, hogy nem állt elegendő bizonyíték rendelkezésre, hogy Horváthot kémtevékenységgel vádolhassák.⁵²⁸

Részletesen megvizsgálva a protokollokat, a felülvizsgálati iratokat és összevetve azokat Horváth életével, munkaköri kötelességeivel és a magyar belpolitikai viszonyokkal, nyilvánvaló, hogy nem végzett kémkedést sem Pozsonyban, sem Budapesten. Ezt pedig még egy tényező alátámasztja: a dokumentumok hiánya a magyar levéltárakban. A történész számára mindig zavarba ejtő a forráshiány, ebben az esetben azonban kifejezetten sokatmondó. Egyfelől bizonyítja a dolgozat fő tézisé, miszerint Szücs halála cezúrát jelentett a két ország politikai rendőrsége számára a csehszlovák politikai perek mentén kialakuló kooperációban. Másrészt alátámasztja Horváth ártatlanságát és a vád koholt voltát. Kétségtelen ugyanis, hogy ha létezett volna a koncepcióban konstruált kémhálózat, az nem került volna el a BM ÁVH és az ÁVH éber tekintetét, és ebben az esetben nyilván együtt dolgoztak volna az StB-vel az ügy felgöngyölítésén, ahogy azt a Field-ügyben is tették. Az StB azonban még a koncepciót sem tartotta elég fontosnak ahhoz, hogy felvegye a kapcsolatot az ÁVH-val, így maradhattak abban elvarratlan, egymásnak ellentmondó szálak. Az ÁBTL anyagaiban nem található Horváth vagy Clementis kémtevékenységére vonatkozó anyag, sőt, úgy tűnik, hogy a magyar állambiztonsági és politikai körök 1952-ig egyáltalán nem is ismerték ezt a koncepciót. Később, a Slánský-perről Rákosi titkárságának részletes beszámolót küldő Betlen Oszkár ugyan tájékoztatta a főtitkárt a Clementis bűneit tanúként alátámasztó Horváth kémkedéséről, sőt, Dankót is említette,⁵²⁹ a magyar fél – a fentebb felvázolt okok miatt – mégsem élt a kooperáció lehetőségével. Természetesen az ÁVH meg is semmisíthette a Horváth-féle kémhálózatról készült anyagokat. Ennek azonban ellentmond, hogy más magyar iratokban, így a Jacobson-ügyben sem köszön vissza a koncepció, és az ebből a szempontból a Field-ügy óta jó indikátornak számító csehszlovák levéltári iratok sem említik, hogy a magyar fél tudott volna róla – hiszen az már feltételezte volna az együttműködést. Azt, hogy a „szlovák burzsoá nacionalisták” csoportjáról és az abban kreált Horváth-féle kémtevékenységről mennyire keveset tudott a magyar politikai rendőrség és pártelit, az ügy „sajtóvisszhangja” is alátámasztja: a *Szabad Nép* egyetlen rövid híradásban számolt be róla, ráadásul abban sem említette a budapesti kémhálózatot.⁵³⁰ Ha az

⁵²⁸ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM I, sv. 36, a. j. 906. 27.

⁵²⁹ MNL, MNL-OL-X 10872-50662, MF 50662 X 10455 (1948–1956), 102. ő. e.

⁵³⁰ Ítélet Husák és társai ügyében. *Szabad Nép*, 1954. április 26. 4.

létezett volna, bizonyára a *Szabad Nép* is beszámolt volna nem csak róla, hanem a magyar és csehszlovák állambiztonság újabb „sikeres” együttműködése révén a leleplezéséről is. Szücs és a korai csehszlovák kapcsolattartók képletből való kivonásával, illetve az StB által jelentéktelennek ítélt koncepció miatt azonban ez nem történt meg.

Az ítélet 1954. április 24-i kihirdetését követően Horváth a büntetésének első szakaszát az újvároskai,⁵³¹ majd a prágai Pankrác börtönben, azután a jáchymovi munkatáborban, majd a Lešetice melletti táborban, később pedig a mírovi kényszermunkatáborban töltötte. 1957-ben az Újvároska melletti kényszermunkatáborba szállították át.⁵³² Mindegyik büntetésvégrehajtási intézetben jó kapcsolatban állt mind a politikai, mind a köztörvényes elítéltekkel, köszönhetőn a tiszteletreméltó és feddhetetlen jellemének. A köztársasági elnök egyéni kegyelemről szóló, 1959. december 21-én hozott döntése alapján 1960. január 6-án helyezték szabadlábra. 1963-as teljes rehabilitációját azonban már nem élte meg. A több mint négyéves fogság, majd a kényszermunkatáborok megviselték egészségét: 1960. szeptember 4-én hunyt el.⁵³³

5.4.2. Vissza a jól bevált klasszikushoz: Koloman Moškovič és a londoni magyar csoport ügye

A „szlovák burzsoá nacionalisták” ügyéhez hasonló Koloman Moškovič és Vojtěch Jančík⁵³⁴ egy hónappal későbbi, 1954. május 28-i pere. A két szlovák politikust célzó mellékper szintén több szálon is Magyarországhoz kötődött, a koncepció pedig jelentős mértékben reflektált a Rajk-per mellékszereplőinek konstruált bűnlajstromára. És, akárcsak Husák és társai esetében, az StB ezúttal sem élt az ÁVH-val való közös „nyomozás” lehetőségével. A levéltári dokumentumok alapján a csehszlovák politikai rendőrség „beérte” a korábbi együttműködés anyagaival, noha Moškovič ügyének szálaait még akár a Szücs-üggyel is összefonhatta volna.

Moškovič, vagy ahogy szlovákosan hívatta magát és a forrásokban is gyakran feltűnik, Moško, 1906. szeptember 2-án született Kassán, hivatalnok és kereskedői családba. Apja az állami cukorgyár hivatalnoka volt, később pedig vegyeskereskedést üzemeltetett. Édesanyja háztartásbeli volt, bár rövid ideig maga is hivatalnokként dolgozott a

⁵³¹ Az eredetileg Lipótvár elnevezésű település nevét adó erődöt 1855-ben alakították át börtönné és mai napig ebben a funkcióban használják.

⁵³² Kinčok: Výkon trestu v prípade tzv. slovenských buržoázných nacionalistov, 5.; Kerecman: Ivan Horvath, http://www.nasaadvokacia.sk/ivan_horvath.html (Utolsó letöltés: 2024. 09. 13.)

⁵³³ Kinčok: *Husák: Buržoázný nacionalista*, 111.

⁵³⁴ A zólyomi születésű Jančík neve szlovák származása ellenére cseh formában szerepel a dokumentumokban, így ebben a formában használom a dolgozatban.

cukorgyárban. Ő és testvére, Evžen⁵³⁵ nevelésében elsősorban nagyapjuk vett részt, aki azonban nem gyakorolt a fiúkra politikai befolyást.

A népiskolát magyar nyelven járta ki Kassán, majd a reálgimnáziumot is ott végezte el. Az érettségit 1924-ben tett le és politikailag is ugyanebben az évben lett aktív: belépett a Komszomolba,⁵³⁶ ahol könyvtárosi, pénztárosi és könyvterjesztői munkákat végzett. Egy évvel később már az SzlKP tagja volt. Tanulmányait jogi területen folytatta a prágai Károly Egyetemen, amivel párhuzamosan a kereskedelmi főiskolán is tanult. Anyagi körülményei miatt azonban egy év után mindkét intézményt ott kellett hagynia. Moškovič az így felszabadult idejét és energiáját a politikai tevékenységére tudta fordítani: 1925-ben már a kassai Komszomol kerületi bizottságába is bekerült, majd hamarosan a pártsajtó ostravai és pozsonyi szerkesztőségeiben kezdett el dolgozni. Többek közt a magyar nyelvű *Munkás*⁵³⁷ és a szlovák *Pravda* lapoknál végzett aktív szerkesztői munkát. 1925-ben a CSKP-ba belépve a politikai tevékenysége tovább élénkült. Prágában a CSKP KB szervezeti osztályán kezdett el dolgozni, majd rövid idő múlva visszahelyezték Pozsonyba, ahol szintén a szervezeti osztály munkatársa lett, amely pozíciók lehetőséget biztosítottak számára, hogy a szerkesztői munkája során szerzett kommunista ismeretségeit cseh és szlovák területen is tovább bővítse a két párt tagjaival és szimpatizánsaival.

A korabeli kelet-közép-európai kommunista karrier kötelező elemét, a letartóztatást ő sem kerülte el: 1932-ben egy év börtönbüntetésre ítélték. Ez az intermezzo azonban nem jelentett komolyabb törést, hiszen szabadulása után továbbra is különböző párt- és szerkesztői funkciókat töltött be, így például 1936 és 1938 között az ostravai *Magyar Nap* főszerkesztőjeként dolgozott.

A valódi cezúrát számára is a müncheni egyezmény jelentette. Megkötését követően rövid ideig egy Szlovákiát vezető illegális trojka tagjává nevezték ki Karol Bacílek és Július Ďuriš mellé. Viszonylag rövid idő múlva azonban a CSKP úgy döntött, hogy

⁵³⁵ Szlovák származása ellenére a dokumentumok Moškovič testvére esetében is a cseh formát használják, így ebben a formában használok a dolgozatban.

⁵³⁶ Az itt szereplő szervezet nem azonos az 1918-ban alapított Oroszországi Kommunista Ifjúsági Szövetséggel, amely 1922-ben vette fel az Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség (Всеобщий ленинский коммунистический союз молодежи) nevet. A csehszlovák Komszomol a CSKP önálló szervezeteként jött létre 1921-ben mint a Csehszlovákia Kommunista Ifjúság Szövetsége (Svaz komunistické mládeže Československa). 1922-es névváltoztatásuk után a Csehszlovák Ifjúság Kommunista Szövetsége lett (Komunistický svaz mládeže Československa). A szervezetre a korszakban a „csehszlovák Komszomolként” hivatkoztak. Ebben a formájában 1936-ban oszlatták fel. A CSKP ifjúsági szervezetei 1948-at követően az Úttörő mozgalom (Pionýr), a Csehszlovák Ifjúsági Szövetség (Československý svaz mládeže), majd 1970-től a Szocialista Ifjúsági Szövetség (Socialistický svaz mládeže) lettek.

⁵³⁷ Moškovič az életútját tárgyaló protokollokban először „*Munkáč*”, majd később „*Munkács*” címmel hivatkozik a lapra. Az első esetben kétségtelenül elgépelésről van szó, a második forma pedig logikailag nem indokolt. Nyilvánvalóan a „*Kassai Munkás*” c. lapról van szó, ami a CSKP magyar nyelvű kiadványa volt.

Lengyelországon keresztül Londonba küldi, hogy Gustav Beuer⁵³⁸ német, magyar, ukrán és szlovák kommunistákat tömörítő csoportjával dolgozzon együtt. Az angliai emigrációt indokolta az is, hogy a londoni emigráns csehszlovákokat a korszakban a Czech Refugee Trust Fund⁵³⁹ támogatta anyagilag és biztosított számukra munkalehetőségeket. Angliába érkezve Moškovič szinte azonnal az ottani kommunista pártvezetés tagja lett és az emigrációban töltött idő alatt a Trust Fundban végzett munka mellett részt vett a párt által szervezett különböző csoportok tevékenységében is.⁵⁴⁰ Az emigráció évei az 1949-es vallomásokban már a formálódó koncepció szálaival átszöttek. A jegyzőkönyvek megegyeznek azonban abban, hogy az emigrált csehszlovák kommunisták létrehozták saját angliai pártszervüket, amelyben a Csehszlovákiában kisebbségben élő nemzetiségek is helyet kaptak, így ennek megfelelően létrejött egy csehszlovákiai magyarokat összefogó pártcsoport is. Moškovič a Beuer-csoportban már korán kapcsolatba került a csehszlovákiai magyar emigránsokkal és az angliai pártvezetésben való agitációs munkája mellett a velük kapcsolatos feladatokat is ellátta: őt bízták meg azzal, hogy meghallgassa kéréseiket, azokat tolmácsolja a pártvezetés számára, összefogja őket, ülésezzen velük és biztosítsa számukra az ideológiai oktatást.⁵⁴¹ A magyar csoport tevékenysége azonban nem merült ki ennyiben, sőt, idővel még nagyobb platformot kapott. 1941-ben ugyanis létrehozták a pártvezetés szervezeteként a magyar ügyekkel foglalkozó Magyar Bizottságot, majd még abban az évben a Bizottsághoz tartozó Londoni Magyarok Klubját (LMK),⁵⁴² ami politikai kérdések helyett kultúrával, de elsősorban ideológiai oktatással foglalkozott.⁵⁴³

A második világháború alatt Angliába emigrált magyarok számára a korszakban nem pusztán a kommunisták hoztak létre szervezeteket. Az LMK mellett további két jelentős csoport tömörítette az angliai magyar emigránsokat. Az LMK-val egyidőben, szintén 1941-

⁵³⁸ Beuer nem azonos Gustav Bauer német szociáldemokrata politikussal, aki a weimari köztársaság második kancellárja volt. A két személy összetévesztésére okot adhat, hogy előbbi neve a cseh, szlovák és magyar nyelvű forrásokban többféle hibás alakban tűnik fel („Beauer”, „Bauer”, „Bajer”).

⁵³⁹ A CRTF a British Committee for Refugees from Czechoslovakia elnevezésű bizottságból jött létre 1939-ben és, mint neve is mutatja, a Csehszlovákiából érkező nemzetiségűket tekintve diverz menekülteknek nyújtott segítséget. A cseh, szlovák és magyar nyelvű dokumentumokban szinte kizárólag egyszerűen „Trust Fundként” hivatkoznak rá. A szervezetről bővebben ld. Jana Buresova: *The Czech Refugee Trust Fund in Britain 1939–1950*. In: Charmian Brinson – Marian Malet (eds.): *Exile in and from Czechoslovakia during the 1930s and 1940s. Yearbook of the Research Centre for German and Austrian Exile Studies*. Volume 11. Amsterdam–New York: Rodopi, 2009. 133–145.

⁵⁴⁰ ABS, MNB-68. část č. 1. 169–177.; NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM I, 36, a. j. 903. 1.; Kalous: *Vzestup a pád Teodora Baláže*, 12.

⁵⁴¹ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 10. 12–13.; sign. MNB-68. část č. 1. 34–35., 40., 45, 54., 178–179.

⁵⁴² A forrásokban a klub gyakran az angol „club” formában szerepel és LMC-ként hivatkoznak rá. Dolgozatomban a magyar szót és így az LMK rövidítést használom.

⁵⁴³ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 10. 5., 11–12.; sign. MNB-68. část č. 1. 35., 40., 46., 245–246.

ben alapított Szabad Magyarok Egyesülete⁵⁴⁴ élén alapítója, Zsilinszky Antal, 1943-tól pedig Révai András állt. A csoport résztvevői a kommunisták nézőpontjából polgári származású és értelmiségi elemek voltak, céljuk pedig a háború utáni Magyarország nyugati kapitalizmusnak való alárendelése volt. A gróf Károlyi Mihály vezette, ugyancsak 1941-ben alapított Új Demokratikus Magyarorszáért csoport szintén polgári elemeket, továbbá az 1918-ban emigrált magyarokat tömörítette. A három csoport egymástól nem izoláltan létezett, igaz, a Trust Fund segélyeit csak az LMK tagjai, a csehszlovákiai magyar kommunisták élvezhették. A csoportok vezetői gyakran keresték fel egymást és egyeztettek a magyarokat érintő kérdésekben.⁵⁴⁵ Ezek az alkalmak évekkel később mint már a koncepció elemei jelentek meg a BM ÁVH és az StB kihallgatási jegyzőkönyveiben. A közös platform létrehozásáról többször egyeztettek, erre végül 1944-ben a Károlyi vezette Angliai Magyar Tanács képében került sor.⁵⁴⁶

A londoni emigrációból Moškovič 1945 májusában tért vissza. Prágában Slánský révén a CSKP KB agitációs-propaganda osztályán kezdett el dolgozni, majd 1946-ban Szlovákiába küldték. Itt nem ismeretlen területen kezdte meg a munkát: az SzlKP szervezeti osztályára helyezték, ahonnan a főtitkár, Široký helyettesévé nevezték ki, 1946 őszétől pedig már maga is az SzlKP KB titkárként tevékenykedett, elsősorban továbbra is szervezeti ügyekben.⁵⁴⁷

A Londonban töltött hosszú emigrációs évek és ott szerzett kapcsolata az ő személyére is az ellenség gyanújának árnyékát vonták az 1948-tól fokozódó éberségi hisztéria alatt. 1952. januárjában minden politikai pozíciójától megfosztották, így került alig

⁵⁴⁴ Az egyesület neve eltérő formákban ismert: Angliai vagy Nagy-britanniai Szabad Magyarok Egyesülete. A forrásokban időnként az „Egyesület” helyett „Szervezetként” hivatkoznak rá.

⁵⁴⁵ ABS, f. MNB, sign. MNB-68. čast č. 1. 245–246., 267–268., 270–273.; Miklós Dániel: Szemelvények a Zsilinszky Antal-féle emigráns mozgalom történetéből – csehszlovák szemmel. *ArchivNET*, 19. évf. (2019) 3. sz. <https://www.archivnet.hu/szemelvenyek-a-zsilinszky-antal-fele-emigrans-mozgalom-tortenetebol-csehszlovak-szemmel> (Utolsó letöltés: 2024. 10. 11.); ABS, MNB-68. čast č. 1. 141–142., 245. A csoportok tevékenységéről a történeti feldolgozások száma sajnos csekély és nem friss. Ld. Varga F. János: Károlyi Mihály és az antifasiszta emigráció egységfrontja (1941–1944). *Történeti Szemle*, 18. évf. (1975) 2–3. sz. 231–243.; Ferencz László – Kellner György: Válasz egy keserű könyvre. A magyar antifasiszta mozgalom a háború Angliában. *Élet és Irodalom*, 21. évf. (1977) 42. sz. 6.; Markovits Györgyi: Magyar írók Angliában, angol könyvek Magyarországon a hitleri uralom delelőjén. In: Németh Mária (szerk.): *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1974–1975*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1978. 551–586.; Varga F. János: Az Angliai Magyar Tanács története (1944–1945). *Századok*, 117. évf. (1983) 1. sz. 152–175.; H. Haraszti Éva: A Foreign Office és a magyar emigránsok, 1944–1945. *Világtörténet*, 17. évf. (1995) 2. sz. 63–93.

⁵⁴⁶ Hajdu Tibor: Polányi Károly a londoni magyar antifasiszta mozgalomban. *Múltunk*, 50. évf. (2005) 1. sz. 250.

⁵⁴⁷ ABS, f. MNB, sign. MNB-68. čast č. 1. 185–187., 190.; NA, f. KSČ-ÚV (1945–1989) – KOM I, sv. 36, a. j. 903. 1–2.; Kalous: Vzestup a pád Teodora Baláže, 12.

pár hónapra a pozsonyi egyetem könyvtárának igazgatói székébe,⁵⁴⁸ ahonnan a november 12-i letartóztatása távolította el.⁵⁴⁹

A Vojtěch Jančíkkal közös tárgyalásukon a prágai Legfelsőbb Bíróság hazaárulás bűntettében találta őt és vádlott-társát bűnösnek, amiért mindkettőjüket 12 év börtönre, továbbá vagyonelkobzásra és polgári jogaik gyakorlásának 10 éves felfüggesztésére ítélte.⁵⁵⁰

A két elítélt közül Moškovič az, aki köré a dolgozat számára releváns „bűnöket” épített fel az StB. Politikai tevékenysége során kapcsolatban állt a már elítélt, sőt, letartóztatása után néhány héttel később ki is végzett Slánskýval, Šlinggel, Frejkával és Clementisszel, az állambiztonságot tekintve pedig szorosabb kapcsolatban állt az 1951 áprilisában már letartóztatott Valášekkel. Clementist még a londoni emigránsévek során ismerte meg jobban, ahogy a főperbe szintén bekerülő Šlinget és Frejkát is.⁵⁵¹ Leggyanúsabbnak, illetve egy koholt koncepció felállításához hasznosnak bizonyultak továbbá a nyugati emigráció során szerzett és fenntartott kapcsolatai. Bár Lengyelországban maga is látta egy alkalommal Hermann Fieldet,⁵⁵² igazán károsnak a londoni tevékenységét ítélte az StB, amelyről olyan, a Field-ügyhöz és Rajk-perhez is kapcsolódó személyek vallottak, mint Lajos Géza, Zsigmondi Endre és Zsigmondi Éva,⁵⁵³ Sala Sándor, Dr. Simon Mózes és egy bizonyos Szüsz Miklós, aki nem más, mint Szücs Ernő testvére volt.

Ezek a nevek nem voltak ismeretlenek az StB számára. Az előző alfejezetekben már elhangzott, hogy a Field-ügy során végzett budapesti látogatásaik alkalmával maguk is számos olyan dokumentumot vittek magukkal Prágába, amelyekben a fenti őrizeteseik tettek vallomást gyanús cseh személyekről. Field ABS-ben őrzött levéltári anyagai között a budapesti vallomásokból készített magyar nyelvű kivonatok külön dossziében találhatóak.⁵⁵⁴ Sőt, Moškovič neve egy 1950. január 4-én készült magyar nyelvű jelentésben (és csehre fordított változatában) is feltűnik, igaz, éppen olyan kontextusban, hogy „Moskovits Kálmán” nevét Field még csak soha nem is hallotta, ahogy felesége, Herta sem.⁵⁵⁵ Ebből egyfelől jól látható, hogy bár már nagyon ritkán, de még 1950-ben is érintkezett egymással a Field-ügyben a két politikai rendőrség. Másfelől a Field-házaspár vallomása Moškovičről nem véletlen: Field a második világháború alatt elsősorban Svájcban és Franciaországban

⁵⁴⁸ Kalous: Vzestup a pád Teodora Baláže, 12.

⁵⁴⁹ ABS, f. MNB, sign. MNB-68. část č. 1. 12–13.

⁵⁵⁰ ABS, f. MNB, sign. MNB-68. část č. 2. 64–79.

⁵⁵¹ ABS, f. MNB, sign. MNB-10. část č. 99. 88–90.; sign. MNB-68. část č. 1. 133–136., 179–180., 189., 195.

⁵⁵² ABS, f. MNB, sign. MNB-68. část č. 1. 176.

⁵⁵³ Zsigmondi Endréné a forrásokban gyakran leánykori nevével, Salgó Évaként szerepel.

⁵⁵⁴ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 10.

⁵⁵⁵ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 9. 76., 79.

tevékenykedett, így a későbbi „svájci csoport” (Szőnyi Tibor és társai) tagjait ismerte.⁵⁵⁶ A külön dossziében őrzött, magyar nyelvű vallomásokat még Šváb vitte magával Budapestről. Erre utal egy 1949. szeptember 22-én Kopřivának, Gottwaldnak és Slánskýnak címzett üzenete, amelyben jelzi, hogy a szeptember 21-i budapesti útja során szerzett nyáron és szeptemberben keletkezett protokollokat Zsigmondiékkal, Lajossal, Salával, Simonnal és Káldor Gyulával csatolmányokban küldi nekik tovább.⁵⁵⁷ Az ezekből készült cseh nyelvre lefordított kivonatok találhatók meg Moškovič szintén az ABS-ben őrzött nyomozati anyagaiban.⁵⁵⁸ Amennyiben azonban visszatekintünk a Field-ügyben keletkezett és Moškovič személyére a „londoni csoport” tagjai által terhelő adatokat tartalmazó anyagokra, amelyeket Szücs Ernő adott át Teodor Baláznak 1949-ben, felmerül a kérdés, hogy ugyanazokról az anyagokról van-e szó, amiket Šváb is megkapott a fentebb jelzett időpontban. Lehetséges, hogy a magyar politikai rendőrség két úton is igyekezett nyomást gyakorolni az StB-re. Egyfelől természetesen Šváb és Milén, illetve a T-bizottság rendelkezésére álltak Budapesten, másfelől esetleg Szücs révén a csehszlovák politikai rendőrség a szlovák szárnyát is az ellenség leleplezésére sürgették azzal, hogy a magyar őrizeteseik szlovák vonatkozású (Moškovičra vonatkozó) vallomásait Baláznak is átadták. Mivel pedig Šváb maga is rendelkezett a dokumentumokkal, sőt, a Baláznak adott verziók fordításait is megkapta, nyugodtan utasíthatta a szlovák kollégáit a náluk lévő eredeti anyagok megsemmisítésére, nehogy azok alapján a pozsonyi StB tagjai esetleg önjáró üzemmódba kapcsolva – amire Milén is sokszor utalt – akár a prágai főparancsnokságot megkerülve kezdjenek valamilyen leleplező akcióba. Tekintettel azonban arra, hogy Valášek a Szücs által Baláznak adott, illetve további anyagok megsemmisítéséről vallott, mindezt teljes bizonyossággal már nem lehet tisztázni. Sala és Zsigmondi 1949. november 14-i, Lajos 16-i és Zsigmondi Éva 22-i magyar nyelvű kihallgatási jegyzőkönyvei találhatók meg Pavlik ABS-ben őrzött nyomozati anyagai között is.⁵⁵⁹ Ebben az esetben az iratokkal kapcsolatban nincs utalás arra vonatkozóan, hogy mikor és kinek a révén jutottak az StB birtokába. Feltehetően a Rajk-per tárgyalását követően fokozatosan ritkuló kapcsolattartás egyik alkalmával, pontos dátum hiányában azonban ezt ismét nem lehet tisztázni.

⁵⁵⁶ Zinner: „*A nagy politikai affér*” a Rajk–Brankov-ügy. 1. köt., 254–255.; ÁBTL, 2.1. I/107-a (V-142755/1), 131.

⁵⁵⁷ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 7. 327., 330–331.; sign. MNB-39. část č. 9. 236.

⁵⁵⁸ ABS, f. MNB, sign. MNB-68. část č. 1. 48–55.

⁵⁵⁹ ABS, f. MNB, sign. MNB-37. část č. 5. 4–32.

Problémát okoz továbbá, hogy a „londoni csoport” Moškovičra tett terhelő vallomásainak egy másik része 1951. május 29-i datálású.⁵⁶⁰ A dokumentumokból nem derül ki, hogy a másolatok és kivonatok pontosan mikor és milyen körülmények kerültek az StB birtokába. Sem Moškovič, sem Field anyagaiban nem található említés arra vonatkozóan, hogy a szlovák politikus ügyének felgöngyölítése céljából 1951-ben a magyar és csehszlovák szervek ismét kapcsolatba léptek volna egymással. Lehetséges, hogy ezek korábbi kihallgatások anyagai, de az is lehet, hogy egy forrásokból ismertlen úton a keletkezésükkel szinte egyidőben jutott hozzájuk.

A történész segítségére a magyar levéltári anyagok sincsenek, ugyanis a „londoni csoport” tagjainak dossziéi rendre a későbbi felülvizsgálati hullámok során már koncepciósnak ítélt anyagok kiemeléséről és megsemmisítéséről szóló jegyzőkönyvekkel kezdődnek.⁵⁶¹ Szerencsére azonban ezeknek a bezúzott, 1949-es koncepciók iratoknak egy része, vagy legalábbis az azokból készült magyar nyelvű kivonatok találhatók meg a már említett, ABS-ben őrzött Field- és Pavlik-dossziékban. Ez felhívja a figyelmet arra is, hogy az összefonódó ügyek mellett akár az önálló eljárások esetében is érdemes a környező országok levéltáraiban kutatást végezni.

Amint az a forráselemzésből kitűnik a legvalószínűbb, hogy az StB tisztviselői 1951-ben már nem keresték fel az ÁVH-t a saját ügyük feltárásához, hanem a jól „bevált” klasszikushoz, a Field-ügyhöz és az annak során szerzett dokumentumokhoz nyúltak vissza, és 1951-ben valóban csupán másolatok és kivonatok készültek a korábban megszerzett anyagokból.

A T-bizottság figyelme a Field-ügyben szerteágazó volt és egyaránt fordult Field, a Pavlik házaspár, majd 1949 nyarán már a Budapesten megnevezett csehszlovák állampolgárok felé is. Pontos dátummal lehetetlen volna megjelölni, hogy mikor fedezte fel az StB a „londoni csoportban” rejlő lehetőséget Moškovič leleplezéséhez, 1949 koraőszén azonban már javában foglalkoztak velük. Erre utal a szeptember 20-án kelt jelentés a csoport tagjainak Budapesten zajló kihallgatásáról, ami bár aláírás nélkül maradt fenn, az előzőek alapján egyértelműen Šváb összefoglalója. Jelentése szerint a csoport ügyének felgöngyölítése nem pusztán az StB számára volt fontos: mint említette, szeptember második felében már a BM ÁVH is fokozott érdeklődéssel közelített az ügyhöz. Szücs külön felkereste a T-bizottság éppen Budapesten tartózkodó tagjait, hogy tolmácsolja Rákosi kérését, hogy a csehszlovákok készítsenek egy összefoglaló jelentést az ügyben addig

⁵⁶⁰ ABS, f. MNB, sign. MNB-68. část č. 1. 34–42., 45–47.

⁵⁶¹ Ld. például ÁBTL, 2.1. I/59 (V-143401); 2.1. I/62-a (V-142752/1); 2.1. I/63-a (V-142739/1)

végzett nyomozásuk eredményeiről. Rákosi újabb kérdésbe rejtett követelését az StB kollégái azonban (újfent) nem teljesítették arra hivatkozva, hogy az üzenetet előbb továbbítják a CSKP Budapestre érkező képviselőinek. Hogy végül elkészült-e az összefoglaló vagy maga Šváb jelentése lenne az, amit magyar nyelven a BM ÁVH és Rákosi is megkapott később, irathiany miatt nem derül ki.⁵⁶²

Az azonban világos, hogy a politikai és állambiztonsági vezetés mindkét országban felismerte a potenciált a második világháborút nyugati emigrációban átvészelő kommunista funkcionáriusokban. A csoport tagjainak 1949-es kihallgatása még egyértelmű és világos mederben zajlott. A fő kérdések az emigrációs tevékenységükre és kapcsolataikra, majd a Magyarországra történő hazatérésüknek körülményeire, illetve arra vonatkoztak, hogy 1945 után kikkel és milyen kapcsolatot tartottak fenn. A kihallgatások során elhangzott vallomásokat azonban már egészen eltérő módon torzította el a BM ÁVH és az StB. Míg Field és Pavlíkék esetében azonos koncepciókkal dolgozott a két szervezet, Horváth ügyében pedig csupán az StB oldaláról történt koholt vádak kidolgozása, a „londoni csoport” esetében a mindkét felet érintő ügyet ki-ki a saját koncepció „pergyára” céljainak megfelelően, egészen eltérően dolgozta fel. A közös pontból való kiindulás után a két szervezet útja az ügy felgöngyölítésében ráadásul nemcsak látványosan, de gyorsan szét is vált.

A „londoni csoport” tagjai közül kiemelten fontos szerep jutott Lajos Gézának, Sala Sándornak, Dr. Simon Mózesnek és a Zsigmondi-házaspárnak, Endrének és Évának. Zsigmondi Éván kívül, aki budapesti születésű volt és sosem lakott Csehszlovákia területén, mindannyian csehszlovákiai magyarok voltak. Rajta és Dr. Simon Mózesen kívül ráadásul az 1920–1930-as évektől kezdve mindannyian tagjai voltak a CSKP-nak, sőt, abban emigrálásuk pillanatáig különböző funkciókat töltöttek be. A gyanú első árnyékát az vetette rájuk, hogy 1939-ben Lengyelországba távoztak, ahonnan az angliai emigrációt többek között Noel testvére, Hermann Field tette a kommunisták számára lehetővé. Ezt fokozta, hogy már a lengyelországi tartózkodásuk alatt ellenőrizhetetlen kapcsolati hálót tartottak fenn. A gyanú azonban kétségtelenül a nyugati emigráció tényében kulminálódott. 1949-től kezdődően, amikor a második világháborút a Szovjetunióban átvészelő „elvtársak” is könnyedén koncepciók eljárások szereplői lehettek, a csoport tagjainak londoni tartózkodása egyértelművé tette „ellenséges” voltukat. Közös vonás volt köztük továbbá, hogy Simon és Zsigmondiné kivételével mindannyian ismerték Moškovičot, hiszen az 1920–1930-as évek

⁵⁶² ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 8. 97–101.

óta voltak párttársak, Zsigmondi és Sala pedig szerkesztőként is ismerte.⁵⁶³ A fenti személyek mindegyikére igaz, hogy a Field-ügyben, 1949 nyarán vette őket őrizetbe a BM ÁVH. Ugyanakkor a „londoni csoport” pusztán fogalomként, az emigrációs éveikre visszatekintő jelzőként létezett, hiszen tagjait bár egyaránt hűtlenség vádjával, de nem egy eljárásban vizsgálták és ítélték el.⁵⁶⁴

A „londoni csoport” itt említett tagjai mellett az angliai emigráció egyik fontos szereplője volt Szücs Ernő öccse, Miklós is, így Moškovič ügyének tárgyalásakor személye megkerülhetetlen. Róla azonban még kevesebb információ maradt fenn halála után, mint bátyjáról. Ernőhöz hasonlóan már 1938 előtt csatlakozott az illegális kommunista mozgalomhoz, sőt, a csehszlovák kommunistákkal is kapcsolatba lépett, hiszen 1928 és 1934 között Brnóban élt. 1934 és 1938-as londoni emigrációja között Bécsben tartózkodott. Testvérehez hasonlóan ő is kapcsolatban állt a szovjet állambiztonsággal, amit 1943-tól informált rendszeresen. Ilyen kapcsolatait Rákosinak is említette 1946-ban, később pedig kihallgatásán is vallomást tett róluk. Az erre vonatkozó csekély információ miatt azonban Miklós szovjet összeköttetéseinek cáfolata vagy megerősítése az orosz levéltárak kutathatóságának függvénye. A háború után nem tért azonnal haza Magyarországra, hanem Londonban maradt, ahol 1947-től a magyar Külügyminisztérium megbízásából az ottani Sajtó- és Tájékoztató Irodát vezette. 1949 januárjában, bátyja hívására költözött vissza, de alig pár hónap múlva, 1949. július 6-án letartóztatták. Bár 9-én már ismét szabadlábon volt, 12-én újra őrizetbe vették és mint angol kémeket tartották fogva a Szücs-ügy 1950-es megindulásáig, ami a testvérek már ismertetett brutális halálával zárult.⁵⁶⁵

Miklós neve többször felmerül Moškovič ügyének irataiban, ami nem véletlen, hiszen a magyar emigránsok jól ismerték őt. Sala már 1949-ben arról vallott, hogy az ifjabb Szücs is a megalakuló Magyar Bizottság tagja volt, majd később az Angliai Magyar Tanácsban képviselte az LMK-t, Lajos állítása szerint pedig 1945-ben az LMK vezetője

⁵⁶³ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 8. 97–99.; sign. MNB-68. část č. 1. 34., 38–39., 45.; ÁBTL, 2.1. I/59 (V-143401) 24.

⁵⁶⁴ ÁBTL, 2.1. I/59 (V-143401) 43., 54.; 2.1. I/62 (V-142752) 3.; 2.1. I/63 (V-142739) 4.; Zsigmondi Endrénét 1949. május 30-án, férjét július 2-án, Salát és Lajost július 5-én, Simont június 17-én vette őrizetbe a BM ÁVH. Lajost, Salát, Simont és Zsigmondit 1951. augusztus 15-én ítélte el a Budapesti Megyei Bíróság. Lajosra 8, Salára 5, Simonra 4, Zsigmondira szintén 4 év börtönbüntetést szabtak ki, amiket a Legfelsőbb Bíróság 1952 februárjában mindannyiuknál felemelt 8-tól 12 évig terjedő büntetésekre. Zsigmondinét a Budapesti Megyei Bíróság az 1951. augusztus 6-i tárgyaláson szintén 4 év börtönbüntetésre ítélte, amit a Legfelsőbb Bíróság 1952 februárjában 8 évre emelt. Ld. még: Zinner: „A nagy politikai affér” a Rajk–Brankov-ügy. 2. köt. 376–377.

⁵⁶⁵ ÁBTL, 2.1. I/98 (V-142821), 11., 98., 106., 112., 119–121., 123.; Huszár: *A pokol malmai*, 148.; Zinner: „A nagy politikai affér” a Rajk–Brankov-ügy. 2. köt., 345–346.; Emlékiratok a halottak házából. Ignó Pál börtönaplója, III. *Jöjjetek*. 10. évf. (1957) 3. sz. 2.

lett.⁵⁶⁶ A „londoni csoport” és Miklós közt a kapcsolat 1945-öt követően sem szakadt meg. Hazalátogatásaikor felkeresték egymást, így Zsigmondi, felesége és Lajos is beszámoltak arról, hogy találkoztak vele. A találkozókat természetesen megfelelő alkalmat biztosítottak a BM ÁVH-nak a köztük, illetve az angol hírszerzéssel fennálló kémkapcsolatok bizonyítására. A „londoni csoport” tagjai azonban a találkozóról szóló vallomásaikat az 1954-es felülvizsgálatkor is fenntartották – természetesen ekkor már kémjellegük nélkül. Sőt, 1954-ben Sala és Lajos is állította, hogy Miklóst maga Moškovič mutatta be nekik 1940-ben.⁵⁶⁷

Moškovič a vallomásaiban csupán egyetlen alkalommal említi Miklóst. 1952. november 11-i protokolljában terjedelmesen beszámol a londoni csehszlovák emigrációval fenntartott kapcsolatairól. A magyar emigránsok közül itt említi többek közt Lajost, Kellner Györgyöt⁵⁶⁸ és egy bizonyos „Süs Mikuláš” nevű személyt, aki egyértelműen az ifjabb Szücsként azonosítható.⁵⁶⁹ Miklós ugyanakkor nem tűnik fel másutt a vallomásaiban, amiből nyilvánvaló, hogy nem álltak szorosabb kapcsolatban. Bár egy szervezeten belül dolgoztak, saját és a „londoni csoport” tagjainak vallomásaiból is az körvonalazódik, hogy Moškovič elsősorban Richter Mihállyal, Lajossal és Salával állt közelebbi viszonyban. Feltételezhető, hogy Miklóssal a szervezeten belüli munkakapcsolatot ápolta csupán. Erre lehet következtetni abból is, hogy Miklós neve a Barnabita-bizottság iratai közt található 1955-ös felülvizsgálati anyagokban sem szerepel. Moškovič ekkor magyar ismeretségei közül csak Lajost, Káldort, Richtert, Salát, Radó Zoltánt, Zsigmondit, Károlyit, Ignótus Pált és Zdeněk Tomant említette.⁵⁷⁰ Az 1962-es felülvizsgálati anyagokban sem tűnik fel Miklós, ellentétben Lajossal, Salával és Zsigmondiékkal, akiknek a dokumentumok felidéztek a 1949-es vallomásaikat.⁵⁷¹ Moškovič nem említi őt az 1963. június 10-i rehabilitációjának nyilvános tárgyalásán sem, ahol magyar ismeretségeiként ismét csak Lajost, Ignótust, Zsigmondiékat és Salát sorolta fel.⁵⁷² A viszonyuk munkára való korlátozódását megerősíti Lajos 1954-es vallomása, amelyben Miklós szoros londoni kapcsolatai közt nem említette Moškovičot.⁵⁷³ Cáfolja ugyanakkor Zsigmondi, aki felhozta a szlovák politikus nevét mint az ifjabb Szücssel szorosan együtt dolgozó emigránst, és hozzá hasonlóan „szoros

⁵⁶⁶ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 10. 13.; ÁBTL, 2.1. I/59 (V-143401), 36.

⁵⁶⁷ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 10. 18., 26.; ÁBTL, 2.1. I/59 (V-143401), 36.; 2.1. I/63 (V-142739), 13.; 2.1. I/98 (V-142821), 11–12. 18–19., 23–24., 27., 30.; Huszár: *A pokol malmái*, 148–149.

⁵⁶⁸ Eisler Géza és Julius Kellner neveken.

⁵⁶⁹ ABS, f. MNB, sign. MNB-68. část č. 1. 182. Miklós csak a második világháború után változtatta meg családnevét bátyjához hasonlóan Szücsről Szücsre.

⁵⁷⁰ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM III, sv. 2, a. j. 35. 41–44.

⁵⁷¹ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM I, sv. 36, a. j. 903. 7–8.

⁵⁷² ABS, f. MNB, sign. MNB-68. část č. 2. 108.

⁵⁷³ ÁBTL, 2.1. I/98 (V-142821), 24.

együttműködésről” vallott Káldor és Ignótus is.⁵⁷⁴ Miklós saját nyomozati anyagaiban nem szerepel Moškovič neve.⁵⁷⁵ Ez jelentheti azt, hogy sosem vallott róla, de azt is, hogy ugyan említette őt vallomásaiban, azok a jegyzőkönyvek azonban nem maradtak fenn. A források jelenlegi tanúsága szerint, csupán Zsigmondi, Káldor és Ignótus állította, hogy Miklós és Moškovič szorosan együtt dolgoztak. Mivel azonban ezeket a kijelentéseket más, és főleg nem a két kérdéses személy anyagai nem erősítik meg, a dokumentumokban szereplő kitételek pedig inkább hivatali együttműködésre utalnak, feltételezhető, hogy az LMK-n és a Magyar Bizottságon belül pusztán munkakapcsolat és nem személyes viszony állt fenn a két férfi közt.

Azt, hogy Moškovič az emigrációja alatt nemcsak olyan személyekkel állt kapcsolatban, mint a későbbi főperbe is bekerülő Clementis és Šling, hanem a Rajk-ügyben leleplezett személyekkel is, más letartóztatottak protokolljaiban szereplő vallomások rendre igazolták a kihallgatók számára.⁵⁷⁶ Noha ezeket vallomásokat ők is kényszer hatására tették, a tény, hogy Moškovič az LMK berkein belül valóban kapcsolatban állt a csehszlovákiai magyar kommunistákkal, egy volt a kevés igaz állításuk közül. A Moškovič személyéről is valló „londoni csoporttal” az StB és a BM ÁVH egyaránt sikeres „nyomozásra” számíthatott: a magyar politikai rendőrség a nyugati orientációjú ellenségeit, a csehszlovákok pedig egyik fontos pártfunkcionárius „sötét múltját” leplezhették le. A BM ÁVH ráadásul a csoport vallomásainak átadásával növelhette az StB-re gyakorolt nyomást, hogy mielőbb leplezzék le a maguk „csehszlovák Rajkját”.

A magyar és csehszlovák nyomozás eltérő útjai előtt érdemes annak közös elemeit kiemelni. A Rajk-perben leleplezett „londoni csoport” tagjai és a csehszlovák letartóztatottak közül Ervin Polák és Vilém Nový az emigrációs évekre visszatekintve elsősorban Moškovič személyéről és az LMK-ban végzett tevékenységéről vallottak – negatív előjellel, de eltérő jelzőkkel. Abban megegyeztek a vallomások, hogy Moškovič vezető szerepe a pártszervezetben és az LMK-ban helytelen, sőt, ellenséges volt, hiszen munkáját a Trust Fundnak rendelte alá, ami a korabeli koncepció szerint a brit hírszerzőszolgálat, az Intelligence Service (IS) egyik fedőszervezete volt. A vallomások abban is egyeztek, hogy az opportunistának bélyegzett Moškovič nem látta el a rábízott feladatokat megfelelő körültekintéssel. Hiányzott belőle az odaadás és a szorgalom, hiszen gyakran bokros teendőire hivatkozva utasította vissza, hogy a klubban ideológiai

⁵⁷⁴ ÁBTL, 2.1. I/98 (V-142821), 27., 29., 46.

⁵⁷⁵ ÁBTL, 2.1. I/98 (V-142821), 114–118., 120–121.

⁵⁷⁶ ABS, f. MNB, sign. MNB-2. část č. 4. 36.; sign. MNB-68. část č. 1. 88., 107., 113–115., 134., 142., 167.

előadásokat tartson. Amikor pedig mégis időt szakított rá, ezt következtetlenségül hajtotta végre és fontos kérdéseket, így a „browderizmus”⁵⁷⁷ problémáját sem tárgyalta. Az ideológiai oktatás hanyagolásával Moškovič nem figyelmeztette a voltaképpen rábízott emigránsokat arra a fontos veszélyre, hogy soraikba befurakodhatnak nemcsak az IS emberei, hanem más kapitalista és imperialista ellenségek is. Mindez súlyos következményekkel járt, hiszen az ideológiai nevelés mellőzésével megtörtént az ellenség beszivárgása az emigránsok közé. Ezek a hibák a túlzottan „diplomatikus” jelleméből adódtak, hiszen, mint a jegyzőkönyvek állítják, kritikát és saját véleményt szinte sosem fogalmazott meg, helyette mindig megvárta a párt utasítását vagy hivatalos álláspontját, amit azután ő maga is képviselt. Ennek ellenére ugyanakkor a vallomások arról is beszámolnak, hogy Moškovič vezetése diktatórikus volt, az alárendeltjei és beosztottjai rettegtek tőle. Az egyes letartóztatottak különösen elítélően nyilatkoztak a Richterrel fenntartott kapcsolatáról, akit az LMK elnökének, Radónak a helyettesévé nevezett ki. Szoros baráti és munkakapcsolatuk miatt Moškovič nagymértékben befolyásolta Richtert – természetesen negatív irányba. Így az általa elkövetett „hibák” Richter munkájában is megjelentek: ahogy például a Magyar Bizottságban és az LMK-ban Moškovič politikai vezetése alatt nem érvényesült a demokratikus centralizmus, úgy ez az ő hatására Richter LMK-ban végzett tevékenységében is észlelhető volt. A „trockizmus” hibás vonalát pedig, a „londoni csoport” jegyzőkönyvei szerint, közös megegyezéssel vitték be a csoport életébe. Ezeket tetézte, hogy Moškovič Richternek nem csupán az IS ügynöki voltát, hanem „botrányos” magánéleti kilengéseit is elnézte, sőt, azokat fedezte. Zsigmondi szerint még akkor is barátja védelmére kelt, mikor Richter a feleségével, Zsigmondi Évával akart viszonyt kezdeni.⁵⁷⁸

Mindkét politikai rendőrség által készített tanúvallomásokban feltűnik Zdeněk Toman⁵⁷⁹ neve – szintén negatív fényben. Toman a Z részleg egyik osztályvezetőjeként az StB korai történetében töltött be fontos pozíciót, 1948-ban azonban letartóztatták, felesége

⁵⁷⁷ Az Egyesült Államok Kommunista Pártjának (Communist Party of the United States of America, CPUSA) 1930 és 1945 közötti vezetője, Earl Browder által a marxizmus-leninizmus ideológiájának az USA-beli viszonyokra való átültetése. A CPUSA ideológiai vezérfonalaként a „browderizmus” elutasította az osztályharc elméletét és a burzsoáziával való együttműködést és a többi politikai ideológiával való összefogás fontosságát hirdette a korabeli közös ellenség, a fasizmus ellen. Ideológiájába beemelte az olyan hagyományos „amerikai” elemeket, mint a patriotizmus és az amerikanizmus tipikus komponensei (szabadság, emberi jogok, függetlenség, republikanizmus). A hagyományos marxista-leninista ideológiától eltávolodó eszméit sokan revizionistának bélyegezték, kritikával illették és elítélték.

⁵⁷⁸ ABS, f. MNB, sign. MNB-37. část č. 5. 6–31; sign. MNB-39. část č. 10. 4–5., 24., 30., 36; sign. MNB-68. část č. 1. 35–36., 39–40., 43., 46., 48., 50., 106., 140., 145.

⁵⁷⁹ A „cseh Schindlerként” is ismert Toman neve a magyar nyelvű forrásokban „Toman”, „Thoman” esetleg „Tjoman” Zoltánként szerepel, hiszen Goldberger Zoltán néven született. Családneve megváltoztatásának időpontja nem ismert, a Zoltán cseh változatát azonban már a Z osztály munkatársaként kezdte el használni. Szökését követően ismét a keresztnéve magyar változatát vette fel. Mozgalmas életéről 2018-ban *Toman* címmel készített játékfilmet Ondrej Trojan rendező.

öngyilkossága és fia árvaházba kerülése után az őrizetből megszökött és nyugatra menekült.⁵⁸⁰ Az állambiztonságba befurakodó áruló alakja lett belőle, a jegyzőkönyvekben pedig mint IS ügynök, pártellenség és nacionalista angol kém tűnik fel. Moškovič és Toman az emigráció éve alatt ismerték meg egymást és tartottak fenn kapcsolatot, amit később az StB a szlovák politikai ellenséges tevékenységének igazolására használt fel.⁵⁸¹

A koncepcióban mindkét fél, így a „londoni csoport” tagjai és Nový is vádolták Moškovičot azzal, hogy a káros „browderizmus” bizonyos elemeit átvette és a (háború utáni) magyar viszonyokra alkalmazta: Zsigmondiné szerint egy tananyagban például azt állította, hogy a nemzeti egység kiküszöbölheti az osztályharcot, a népi demokrácia pedig állandó entitás, nem a szocializmushoz vezető út egyik szükségszerű állomása. A „londoni csoport” tagjai szerint továbbá a párt vezető szerepét lebecsülte, sőt, azt vallotta, hogy a háború után a nemzeti fronttal szemben már nem lesz rá szükség és egyszerűen feloldódik.⁵⁸² A nacionalista álláspontra helyezkedését a tanúk kihallgatási jegyzőkönyveiben elhangzott és a korábban szerzett protokollokban megismert ismeretségeivel kívánták alátámasztani. Az, hogy kapcsolatot tartott fenn a másik két magyar emigráncsoporttal és tagjaikkal, például Révai Andrással, Ignótus Pállal, Iványi-Grünwald Bélával, Buday Györggyel, akikről „köztudott” volt, hogy az IS ügynökeiként dolgoztak, a koncepció szerint elegendő bizonyíték volt ahhoz, hogy azzal vádolják, hogy a „horthysta”, „brit imperializmusnak alávetett” és „nagy magyar revizionista” elképzeléseket fontolgató csoportokkal kialakított kapcsolatai révén minden londoni magyar emigráns nacionalista alapokon zajló összefogását tervezte, amit egy egységes nemzeti front álcája mögé rejtett. Ezzel a reakciót aktívan támogatva szembefordult a CSKP-nak a cseheket és szlovákokat felszabadító harcával. Céljai megvalósításáért ráadásul – a koncepció szerint – támogatta a „Beneš-klikket”, gyakran találkozott Hubert Ripkával, az emigráns kormány külügyi államtitkárával és az angol kormány tagjaival is volt állítólag kapcsolata. Mindezt tetézte, hogy Moškovič elfogadta a három magyar csoport egységére tett javaslatot, amelynek eredményeként 1944-ben létrejött a Károlyi vezette Angliai Magyar Tanács. Az ellenségesnek bélyegzett egységfront megalakítását azok a vallomások támasztják alá, amelyek szerint a Szovjetunió és a nyugati szövetségesek között egyáltalán nem tett különbséget, hiszen úgy gondolta, hogy a háborús erőfeszítésekért a Szovjetunió is

⁵⁸⁰ <https://www.politickeprocesy.cz/cs/osoba/toman-zdenek-3iC9Wn> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 18.)

⁵⁸¹ ABS, f. MNB, sign. MNB-39. část č. 10. 30.; sign. MNB-68. část č. 1. 46., 59., 107.

⁵⁸² ABS, f. MNB, sign. MNB-37. část č. 5. 10., 16., 19., 30–31.; sign. MNB-39. část č. 10. 36.

együttműködött az USA-val.⁵⁸³ Ezt a BM ÁVH-nak sikerült igazolnia a Károlyi-féle csoportba tartozó Ignótus „vallomásával”, aki megerősítette az emigráncsoportok egységéről folyó diskurzust, kapcsolatát Moškovičcsal és Moškovič együttműködését a Szabad Magyarok Egyesületével.⁵⁸⁴ Emigránsévei alatt elkövetett bűneinek már így is terjedelmes listáját bővíti, hogy az 1949-es jegyzőkönyvek szerint az ő utasítására lépett be a szintén kémszervezetnek bélyegzett United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA) szervezetébe Sala és Káldor, ahol, vallomásaik szerint, hamar világossá vált számukra, hogy az amerikaiak és angolok a szervezetet (természetesen) szovjetellenes céljaikra használják fel. Sala vallomása szerint Moškovič azonban nemcsak az UNRRA-hoz való csatlakozásra adott utasítást, hanem az Angliában szervezett „reakciós” csehszlovák hadseregbe való belépés mellett is intenzív propagandát fejtett ki, és olyan atmoszférát teremtett, hogy az utasításnak ellenálló személyeket „gyávának” bélyegezték. Sala 1949-es vallomása szerint azonban Moškovič mindebben az angol kormánykörök kezdeményezését képviselte,⁵⁸⁵ ezt pedig megerősíti Zsigmondi Éva vallomása is. Állítása szerint brit javaslatra vetette fel Moškovič 1943-ban, hogy a csoport bocsásson az angol katonai hatóságok rendelkezésére olyan magyar emigránsokat, akik ejtőernyős ügynökként térnének vissza Magyarországra. Mint Zsigmondiné megjegyezte, mindenki számára világos volt, hogy határozottan nem katonai, hanem szovjetellenes kémtevékenységről lett volna szó.⁵⁸⁶

Moškovič emigrációban elkövetett bűneit még hosszasan lehetne részletezni, „ellenséges tevékenységének” lényege azonban a fenti kimerítő felsorolásban benne van. Első ránézésre talán ennyi is elegendőnek bizonyulna a hazaárulás vádjához, az StB azonban a londoni tevékenységénél is fontosabbnak tartotta a hazatérése után végzett káderpolitikáját. A magyar politikai rendőrség ebbe már nem látott bele, különösen 1949-ben, így az erről szóló anyagok már csak az StB 1951 utáni kihallgatási jegyzőkönyveiben szerepelnek. A dolgozat szempontjából e szál kevésbé releváns, így csupán arra hívom fel a figyelmet, hogy a koncepció szerint a szlovákiai káderpolitikában ugyanazokat a módszereket alkalmazta, mint Slánský: ellenséges elemeket juttatott felelős pozíciókba. Mindez természetesen „nem volt véletlen”, hiszen ő maga is így került 1945-öt követően jelentős funkciókba, ráadásul éppen Slánský és Švermová révén. A koncepció szerint

⁵⁸³ ABS, f. MNB, MNB-10. část č. 99. 89.; sign. MNB-37. část č. 5. 6–7., 9–10., 16–19., 28.; sign. MNB-39. část č. 10. 5., 13; sign. MNB-68. část č. 1. 40–42., 47., 54., 117., 141–144.

⁵⁸⁴ ABS, f. MNB, sign. MNB-68. část č. 1. 37.

⁵⁸⁵ ABS, f. MNB, sign. MNB-37. část č. 5. 8.; sign. MNB-68. část č. 1 55.

⁵⁸⁶ ABS, f. MNB, sign. MNB-37. část č. 5. 29–30.

munkája során gyakran torzította el a feletteseknek szánt jelentéseket úgy, hogy azokból a negatívumokat kihúzta, hogy pozitív képet alkothasson.⁵⁸⁷

A két politikai rendőrség korai nyomozati munkáját tekintve tehát a kiindulási pont, vagyis Moškovič londoni tevékenysége még megegyezett, az 1945 utáni „ellenséges tevékenységét”, érthető módon, pedig már csak az StB vette számításba. Az ügy felgöngyölítése a közös pontok ellenére azonban elágazott: londoni éveit ugyanis eltérő módon értékelte a BM ÁVH és az StB. 1949-ben a „londoni csoport” vallomásait még a „trockizmus” égisze alatt költötte a magyar szerv. Az ekkor folytatott budapesti kihallgatásokon keletkezett protokollok szerint Zsigmondi és felesége, valamint Simon tartotta őt, de elsősorban az általa összeállított ideológiai tananyagot az abból hiányzó marxista-leninista eszmék miatt „trockistának”. Különösen élesen és többször hangzik el ez a vád Zsigmondi Éva jegyzőkönyveiben.⁵⁸⁸

Ezzel szemben az StB Moškovič „burzsoá nacionalista”, sőt olykor „zsidó burzsoá nacionalista” tevékenységét szőtte bele a kihallgatási jegyzőkönyvekbe. Londoni tevékenységéről Clementis például úgy „vallott”, hogy Moškovič kozmopolita révén összekötő volt a csehszlovák nacionalisták és a Rajk-perben leleplezett „burzsoá nacionalista” csoportok között, amelynek tagjai, elsősorban Zsigmondi és Lajos, a háború végén Magyarországra tértek vissza és ott működtek a pártban.⁵⁸⁹ A szintén a Slánský-perben elítélt Evžen Löbl vallomása szerint az egész magyar csoportban a „burzsoá nacionalista” vonal dominált, és kihangsúlyozta, hogy a tagok is „burzsoá nacionalista”, kispolgári zsidó elemek voltak.⁵⁹⁰ Clementishez hasonlóan vádolta őt Šling, aki már a londoni emigrációban tudta róla, hogy más, cseh és szlovák származású, de szintén „burzsoá nacionalista” személyekkel tartott ott fent kapcsolatot, így például Polákkal, Frejkával és Josef Goldmannal,⁵⁹¹ akik közül Frejkát a Slánský-per főtárgyalásán halálra, míg Polákot és Goldmant az 1954-es mellékperekben börtönbüntetésre ítélték. Ilyen kapcsolati hálóját „tetézte”, hogy hazatérése után a „szlovák burzsoá nacionalistákkal” is kapcsolatban állt. Munkájukból és munkahelyükből adódóan elkerülhetetlen volt, hogy ne találkozzon Husákkal, Novomeskývel és Okálival.⁵⁹² A „zsidó burzsoá nacionalizmus” vádja ugyanakkor erőteljesebben jelent meg a hibásnak ítélt káderpolitikájában, hiszen a

⁵⁸⁷ ABS, f. MNB, sign. MNB-1. část č. 16. 52., 65.; sign. MNB-68, část č. 1. 69–70., 92–102., 109–112., 127–128., 134–136., 150–162.

⁵⁸⁸ ABS, f. MNB, sign. MNB-37. část č. 5. 30–31.; sign. MNB-39. část č. 10. 5., 24., 30., 36.; MNB-68. část č. 1. 43.

⁵⁸⁹ ABS, f. MNB, sign. MNB-2. část č. 4. 36.

⁵⁹⁰ ABS, f. MNB, sign. MNB-68. část č. 1. 166.

⁵⁹¹ ABS, f. MNB, sign. MNB-10. část č. 99. 88–89.

⁵⁹² ABS, f. MNB, sign. MNB-68. část č. 1. 69.

koncepció alapján az általa pozícióba juttatott személyek maguk is elsősorban ilyen elemek voltak.⁵⁹³ Az StB irataiban a Moškovičra vonatkozó „trockizmus” vádja Baláž és Valášek vele kapcsolatban tett vallomásaiban és kizárólag a BM ÁVH iratanyagaival egy kontextusban jelenik meg. Ettől eltekintve a két szlovák állambiztonsági tiszt is az StB „(zsidó) burzsoá nacionalista” koncepciójának megfelelően vallott arról, hogy Moškovič a „cionista” ellenséget támogatta.⁵⁹⁴

A Szücsről kapott, Moškovičra terhelő adatokat tartalmazó anyagokat átvevő, azokat átolvasó és lefordító Baláž, illetve a dokumentumokat szintén olvasó Valášek alig vallanak azok tartalmáról. Noha egyfelől az emberi emlékezet megkaphat, az StB-sek esetében pedig ők maguk is belezavarodhattak a számtalan koncepcióba, amit kreáltak és amiket végül köréjük kreáltak, a hiány mégis feltűnő. 1952. november 13-án készült protokolljában Baláž világosan beszámolt arról, hogy 1949-ben „a magyar állambiztonságtól” a Zsigmondi-házaspár jegyzőkönyvének kivonatát, illetve további 3–4 személy vallomását kapta meg. Arról azonban már nem vallott, pontosan mik voltak a vádak Moškovič emigránstevékenységével kapcsolatban. Baláž beszámolója mindössze arra szorítkoztak, hogy Moškovič Londonban baráti kapcsolatban volt „a trockista” Richterrel, részt vett a „magyar trockista frakció” találkozóján, ezt az irányvonalat védte, ezért a vallomások őt is „trockistaként” jellemezték. Kihallgatóinak figyelme pedig inkább Moškovič káderpolitikájára irányult, legalábbis erre enged következtetni, hogy Baláž is az általa végrehajtott ellenséges személyek kinevezéséről számolt be bővebben.⁵⁹⁵

Ezúttal ráadásul Valášek protokolljai sem segítenek: a Moškovičra vonatkozó vallomásai teljesen mellőzik a Szücsről kapott anyagokban olvasott részleteket. A Baláž-Szücs viszonyt felvázoló alfejezetben tárgyalta alig említett több információt a többi protokolljában. Mindössze annyiról számolt be, hogy 1949-ben Balážtól olyan anyagokat kapott, amik a BM ÁVH jegyzőkönyveinek kivonatai voltak, amiket a magyar politikai rendőrség Fielddel és más Magyarországon letartóztatott trockistákkal készített. A vallomás megtételekor, 1952-ben, úgy emlékezett vissza, hogy az anyagok szerint Field arról vallott, hogy Moškovič Londonban kapcsolatban állt vele, ott „trockistákkal” találkozott, és ezt a többi, Magyarországon letartóztatott „trockista” vallomása is megerősítette. Ezek mellett Valášek is az ellenséges káderpolitika részleteiről vallott bővebben. Világos, hogy az iratok tartalmát tévesen (vagy inkább: a koncepciónak megfelelően) idézte fel: Moškovič sem a

⁵⁹³ A bőségesen rendelkezésre álló protokollok közül például ld. ABS, f. MNB, sign. MNB-68. část č. 1. 69–70., 109–110.

⁵⁹⁴ ABS, f. MNB, sign. MNB-68. část č. 1. 92–95.; sign. MNB-69. část č. 3. 160–172.

⁵⁹⁵ ABS, f. MNB, sign. MNB-68. část č. 1. 89–100.

Svájcban tevékenykedő Noel, sem a Lengyelországban aktív Hermann Fielddel nem állhatott kapcsolatban Londonban – főleg, hogy előbbi nem is ismerte őt. Helyesen emlékezett azonban arra a háború utáni epizódra, miszerint néhányan a „londoni csoportból” felkeresték Moškovičot, hogy segítsen a Magyarországra költözésükben.⁵⁹⁶ A valós eseményt Geminder alakjával torzító, a már említett alfejezetben bemutatott vallomás esetében azonban nem Valášek rossz emlékezetével, hanem a Szücsről származó konstruált történettel áll szemben a történész. Az ugyanis valóban megtörtént, hogy a háborút után, Magyarországra való távozásuk előtt felkeresték az egykori londoni magyar csoport tagja Moškovičot. Őket azonban nem Geminder küldte azzal a szándékkal Magyarországra, hogy ott a kommunista párt soraiba jutva kémfeladatokat hajtsanak végre. A látogatás tényét és valódi tartalmát egyaránt megerősítik Moškovič és Lajos vallomásai. Előbbi arról számol be, hogy a háborút követően a Zsigmondival, Salával, Káldorral, Lajossal és Ferencz Lászlóval tett rövid találkozók alkalmával londoni élményeikről beszélgettek, illetve néhányuknak igazolást állított ki CSKP tagságukról és pártfunkcióikról, ami az MKP-ba való felvételükhöz volt szükséges. Emlékei szerint bár találkozósaikkor megvitatták a politikai helyzetet is, a protokoll nem pontosítja, ez mit takart és a kihallgatótiszt sem forszírozta a részletezését.⁵⁹⁷ Mindezt alátámasztja Lajosnak a perújrafelvétele során készült vallomása, amely szerint 1945-ben Moškovič részéről nem hangzott el egyéb, mint hogy becsületes munkára szólította őket fel Magyarországon.⁵⁹⁸ A magyar pártba való befurakodás és Geminder szerepe egyik esetben sem merült fel.

A két politikai rendőrség nyomozása nem csak a saját pártpolitikájuk aktuális ellenségképe mentén vált szét, hanem koncepciójában is. Bár a magyar szerv az 1950-es évek második felében bezúzatta a koncepciók anyagait, az 1954-es perújrafelvétel kihallgatási jegyzőkönyveiből kiderül, hogy a korábban konstruált történet egyik szála szerint Moškovič – mint maga is ügynök – a háború után Magyarországra visszatérő Salát arra szólította fel, hogy szerezzen kémjelentéseket és azokat magyarországi felső kapcsolatának, Lajosnak továbbítsa. Lajos feladata az így megszerzett jelentések Londonba küldése lett volna. A feltételes mód indokolt, hiszen Sala sosem kapott kémutasítást Moškovičtól. A felülvizsgálat során tisztázhatta, hogy az 1949-es jegyzőkönyvet kényszer hatására írta alá. Ekkor a Moškovičsal folytatott utolsó beszélgetéséről szóló saját kezű vallomásából a BM ÁVH készített egy konstruált, már a kémutasítást tartalmazó epizódot

⁵⁹⁶ ABS, f. MNB, sign. MNB-69. část č. 3. 159–160.

⁵⁹⁷ ABS, f. MNB, sign. MNB-68. část č. 1. 274–275.

⁵⁹⁸ ÁBTL, 2.1. I/59 (V-143401), 37.

felvázoló jegyzőkönyvet. Ezt megerősíti Lajos felülvizsgálati vallomása, aki Sala kémkedésre való felszólításáról egyáltalán nem is tudott, arról Sala vallomásából szerzett csak tudomást. Állítása szerint ilyesmiről letartóztatásuk előtt sosem beszélt neki Sala, pedig jóban voltak. Az erről szóló kihallgatási jegyzőkönyvet ő is fizikai kínzás hatására írta alá, ugyanis 1949 októberében a hírhedt Princz-csoport bántalmazta súlyosan a kihallgatás során. A tárgyaláson már tagadta a vádat. 1954-ben, amikor lehetősége volt tisztázni a koholt vádakat, rámutatott, hogy Sala olyan adatokat közölt csupán vele, amiket hivatalból is tudnia kellett, vagy amelyek általánosan is ismertek voltak.⁵⁹⁹ Geminder alakja itt sem tűnik fel. A vizsgált dokumentumok alapján tehát Geminder Szücs által „elejtett” szerepét végül sem a BM ÁVH, sem az StB nem dolgozta ki a „londoni csoport” vagy Moškovič kémtevékenységéhez.

Lajos Géza az 1954. július 28-án kelt perújrafelvételi vallomási jegyzőkönyvében kérte ügyében „*Moskovits Kálmánt kihallgatni, hogy adott-e nekem kémfeladatokat*”.⁶⁰⁰ Bár kérése indokolt volt és a „londoni csoport” más tagjainak tisztázásához is hasznos lett volna, a magyar állambiztonság nem teljesítette. A CSKP és az StB ugyanis egy egészen másik vonalon dolgozta ki Moškovič ügyét, mint a budapesti kollégáik. Az StB az ügyet Moškovič LMK-ban végzett „burzsoá nacionalista” vezetése, de elsősorban az ellenségesnek nyilvánított káderpolitikája köré építette fel, amivel a Slánský-féle központhoz kötötte a munkáját, amit az ítélet is tükrözött.⁶⁰¹ Sem a „nyomozati”, sem a tárgyalási szakaszban, de a felülvizsgálati iratokban sem merült fel, hogy magyarországi kémkedésre utasította volna Salát és Lajost. Ez tehát a BM ÁVH teljesen önállóan kidolgozott konstrukciója volt.

A magyarországi perújrafelvétel egyúttal alkalmat jelentett Salának és Lajosnak is, hogy a Moškovič személyére tett vallomásaikat is új megvilágításba helyezték. Mindketten állították, hogy Moškovič „trockista” elhajlásairól csak a kényszer hatására vallottak. A valóságban politikailag jól képzett, nagy tudású, a marxista-leninista ideológiát jól ismerő, 1945 után magas pártfunkciókat betöltő személynek ismerték meg. Lajos érvelése Moškovič ártatlanságára vonatkozóan ugyanakkor meglehetősen furcsa. Állítása szerint ugyanis a szlovák politikus már csak azért sem adhatott kémutasítást Salának, mert a „CSKP vezetője”, „régimozgalmi ember” volt.⁶⁰² Az ok-okozati összefüggést már nem fejtette ki, és ezt az érvelést is valószínűleg csak azért fogadták el a felülvizsgálat során, mert minden

⁵⁹⁹ ÁBTL, 2.1. I/59 (V-143401), 24–25., 27., 37., 39., 43., 48., 50.; 2.1. I/64 (V-142732/3), 353–355., 389–393.

⁶⁰⁰ ÁBTL, 2.1. I/59 (V-143401), 47.

⁶⁰¹ ABS, f. MNB, sign. MNB-68. čast č. 2. 63–79.

⁶⁰² ÁBTL, 2.1. I/59 (V-143401), 24., 37., 43.; 2.1. I/64 (V-142732/3), 353–355., 394.

más bizonyíték egyértelművé tette, hogy koholt vádakról volt szó az ügyben. A „londoni csoport” kulcsszereplői közül a perújrafelvétel során a Zsigmondi házaspár csak a Trust Fundról, illetve saját, magyarországi koncepciójukról vallott, a fennmaradt felülvizsgálatai anyagaikban nem tértek ki Moškovič személyére, habár 1949-ben éppen az ő vallomásaik tartalmazták a legsúlyosabb vádakát.⁶⁰³ Szintén a BM ÁVH kihallgatásai során alkalmazott kényszer hatására vallhatta Sala és Zsigmondi 1949-ben, hogy Moškovič angliai tevékenységét azért nem fedték fel 1945-öt követően, hogy ő maguk se lepleződjenek le⁶⁰⁴ – hiszen, mint a magyar felülvizsgálati iratok is rámutattak, nem volt mit leleplezni.

Az StB és a BM ÁVH itt felvázolt Moškovičcsal kapcsolatos eltérő „nyomozati” munkájának, illetve annak, hogy Lajos 1954-es kérése süket fülekre talált egyfelől időbeli okai vannak: bár a felgöngyölítés egy időben indult és egy töről eredt, Moškovič „leleplezése” nem volt sürgető az StB számára. A csehszlovák politikai rendőrségnek először a saját Rajkját kellett megtalálnia, és ez sokkal égetőbb kérdés volt, mint Moškovičnak más politikusokhoz képest egy koncepció eljárásához kevesebb potenciált tartogató vád alá helyezése. Ezt támasztja alá, hogy, mint már szó volt róla, bár neve korán felmerült a Szücs által Baláznak adott anyagokban, Valášek szerint ekkor még Slánský és Šváb is azt a parancsot adta, hogy Moškovičcsal egyelőre nem kell semmit kezdeni.⁶⁰⁵ Sőt, maga Lihacsov jelentette ki egy ízben Baláznak, hogy a Moškovičra vonatkozó magyaroktól kapott anyag „gyenge”, annál erősebbet követelt,⁶⁰⁶ ilyen anyagot azonban végül nem szerzett a magyar belügytől az StB – koholtak helyette mást. Moškovič így végül csak a főper díszleteként, a mellékperekben került ismét elő.

Továbbá míg Lajos kérésének eleget téve 1954-ben Magyarországon felülvizsgálati ügyben kellett volna kihallgatni Moškovičot, Csehszlovákiában éppen ellenséggént ítélték el. Mivel azonban a két ország felülvizsgálati törekvései 1962–1963-ig nem kerültek szinkronba, Lajos kérését az egy évvel később felállított Barák-bizottság sem realizálta. Ezt erősíti meg a bizottság munkájának egy sokatmondó epizódja. A felülvizsgálat során Bacílek 1955. január 11-én levelet küldött Novotnýnak, amelyben tájékoztatta a CSKP első

⁶⁰³ A BM ÁVH konstruált vádja szerint a házaspár a Külügyminisztérium belső viszonyairól, Zsigmondiné továbbá az USC-ről tájékoztatta Cseresnyés Sándort és Révai Tamást, valamint Zsigmondiné Field egyik fontos kapcsolatával, Kojcsa Ilonával együtt küldött az USC-nek Magyarországról negatív képet festő jelentéseket. A magyarországi állapotokról Zsigmondiné a Londonból hazalátogató Szücs Miklóst is tájékoztatta. A perújrafelvétel során mindkettejük esetében megállapították, hogy ezek a kémkedésként értékelt bűncselekmények nem történtek meg. Ld. ÁBTL, 2.1. I/62 (V-142752), 3., 9–10., 14. 2.1. I/63 (V-142739), 4., 13–14.

⁶⁰⁴ ABS, f. MNB, sign. MNB-37. čast č. 5. 8., 20–21.

⁶⁰⁵ ABS, f. MNB, sign. MNB-69. čast č. 3. 116–118.; NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM III, sv. 1, a. j. 2. 5–6.

⁶⁰⁶ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM III, sv. 1, a. j. 2. 13.

titkárát az egy évvel korábban elítélt Moškovič vádiratának hiányosságairól. Ennek megfelelően arról is beszámolt, hogy míg a vádirat felhasználja Lajos, Káldor, Sala és Zsigmondi személyét mint „árulókat”, időközben őket már szabad lábra helyezték Magyarországon. A budapesti perújrafelvétel eredményével hozott fordulat azonban nem hozta zavarba a csehszlovák felülvizsgálati bizottságot: mint Bacílek jelezte Novotnýnak, Lajosék nevét és így az egész londoni magyarok csoportjával koholt affért egyszerűen majd kihagyják (!) a felülvizsgálatot lezáró ítéletből. Az első titkár válasza nem került be a dokumentumok közé, beleegyezését mutatja azonban, hogy a Barák-bizottság felülvizsgálata után készült ítéletben és határozatban valóban már csupán Moškovič 1945 utáni bűnei olvashatók, a londoni emigrációs éveikhez költött koncepció nem.⁶⁰⁷ Míg tehát az 1954-es koncepció eljárás kritikus pillanataiban, Moškovič ügyének végakkordjai előtt az StB a per és a magyar felülvizsgálat összeegyeztethetlensége miatt nem adta volna át Moškovičot kihallgatásra, addig az 1955-ös csehszlovák felülvizsgálati hullám alatt a Barák-bizottság a „londoni csoport” budapesti perújrafelvételének eredményei miatt egyszerűen elhallgatta Moškovič és a csoport tagjai közti kapcsolatot, mintha az soha nem is létezett volna. Lajos kérését tehát sem 1954-ben, sem 1955-ben nem lehetett teljesíteni.

Másfelől a két politikai rendőrség ügyben végzett eltérő munkájának okai a kapcsolatok hiányában is keresendők. Moškovič személyének és a „londoni csoport” ügyének összefonódásait Szücs tárta az StB elé, amikor átadta az erről (is) szóló dokumentumokat Baláznak. Jól tudta, mi áll az iratokban, azok tartalmáról többször is beszélt Balázssal. 1954-ben azonban már nem élt, és felettese, Péter is jobban el volt foglalva a börtönben azzal, hogy átgondolja, „*mi az igazság?*”. A magyar szerv rendelkezésére tehát nem állt olyan személy 1954-ben, aki annyira jól ismerte Moškovič és a „londoni csoport” tagjainak kapcsolatát, hogy felkereshesse az StB tagjait Moškovič kihallgatásáért. Ráadásul ekkorra már a csehszlovák fél is leszámolt a két ügy összefonódását jól ismerő személyekkel: akiket a főperben nem végeztek ki, azok már maguk is őrizetben voltak, vagy büntetésüket töltötték. Ismét az látható tehát, hogy Szücs halála után nem érintkezett a két politikai rendőrség a mindkét felet érintő koncepció perek ügyében, még akkor sem, ha a magyar oldal esetében ezt már a „londoni csoport” perújrafelvétele indokolta volna. Valamivel korábban pedig a Szücs-ügy révén is felkereshette volna az ÁVH az StB-t, hogy kérje Moškovič kihallgatását Ernő testvére, Miklós ügyében. Kétségtelen, hogy Miklós (és Ernő) kémtevékenységének koncepcióját a

⁶⁰⁷ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM III, sv. 2, a. j. 35. 71–72. Vö. az 1954-es vádirat és ítélet szövegét az 1955-ös ítéletével: ABS, f. MNB, sign. MNB-68. část č. 2. 28–36., 63–79., 83–88., 120–128.

határokon átívelő szállal egészen jelentős módon ki tudta volt színezeni az ÁVH, de az StB is kamatoztathatta volna a Szücs-testvérek ügyét Moškovič eljárásában, így pedig mindkét fél fontos propagandaüzenetet közvetíthetett volna.

Annak tehát, hogy a magyar belügy és az StB számára is jelentős propagandalehetőségekben bővelkedő közös koncepció mégsem született meg, három oka van: (1) Moškovič ügye sokáig felsőbb utasításra nem került az StB kezébe, csupán a főper előestéjén, mikor már Slánský nemcsak hogy „kikerült a képből”, de sorsa is végleg megpecsételődött; (2) az első magyar felülvizsgálati hullámra éppen akkor került sor, amikor Moškovičot elítélték; (3) a Szücs-testvérpár halála, amellyel egyaránt kikerült a képből az ügyek felgöngyölítésében addig összekötő szerepet játszó személy (Ernő), illetve a Moškovič és a „londoni csoport” közti koncepció szálait potenciálisan tovább erősítő szereplő (Miklós). Emellett pedig figyelembe kell venni az állambiztonsági szervekre jellemző elhallgatás jelenségét: míg a magyar politikai rendőrség a Szücs-ügyet igyekezett elfelejteni és elfeledtetni, az StB figyelme a magyar perújrafelvételi eredmények felett „siklott át”. A két politikai rendőrség ilyen „esetspecifikus amnéziája” csak tetézte a fentebb ismertetett okokat, amiért Moškovič koncepciós politikai eljárásában nem került sor együttműködésre.

Moškovič és vádlott-társa ügye szinte elveszni látszik a jobb feldolgozottsággal rendelkező mellékperek között. Husák és társai, Švermová és társai, az Államellenes csoport az Állambiztonságban pereit mellett Moškovič és Jančík ügye két szürke csinovnyik perének tűnhet, holott semmivel sem jelentéktelenebb vagy kevésbé tragikus, mint az imént felsorolt eljárások. Éppen kettejük ügye világít rá arra, hogyan estek áldozatul a főper következményeinek azok a pártfunkcionáriusok is, akik köré nem lehetett grandiózus vádakat koholni.

Mint a későbbi felülvizsgálatok is rámutattak, eljárásuk koncepciózus természetű volt, ahol a letartóztatás pillanatától az ítélet végrehajtásáig – sőt, mint látható, az első felülvizsgálati hullámban is – törvénytelen, a jogszolgáltatásnak ellentmondó módszereket alkalmaztak mind a nyomozás, mind a tárgyalás során. A tárgyaláson Moškovič következetesen tagadta az ellene felhozott tanúvallomások konstruált tartalmát, ez azonban nem jelentett sem az eljárás menetében, sem az ítélet súlyosságában különösebb változást. A tárgyalást követő évben a Barák-bizottság által végzett felülvizsgálat során Moškovič ügyét ismét megvizsgálták, amelynek eredményeképpen 1955. július 22-én büntetését 4-évre csökkentették, majd a köztársasági elnöki amnesztia révén szabadlábra helyezték. Bár Moškovič azon kevés szerencsés elítélt közé tartozott, akiknek már az első felülvizsgálati

hullám is szabadságot hozott, teljes rehabilitációjára az ő esetében is a Kolder- és Barnabita-bizottságok munkájának eredményéig, 1963-ig kellett várni. A két bizottság felülvizsgálatán alapuló ítélet ekkor pedig már arra is rámutatott, hogy az egykori „londoni csoport” tanúvallomásait semmisnek kell tekinteni, hiszen tagjait már évekkel korábban rehabilitálták Magyarországon.⁶⁰⁸

5.4.3. A kapcsolatban résztvevő állambiztonsági tisztviselők koncepciók ügyei

Jacques Mallet de Panhoz köthető a XVIII. századvégi francia politika fordulataira utaló „*mint Szaturnusz, a forradalom felfalja gyermekeit*” megállapítás. Kijelentése a keletkezési helyétől, idejétől és kontextusától függetlenül a több mint egy évszázaddal későbbi diktatúrák természetére is élesen rávilágít: a hiszterizált éberség atmoszférájában idővel az „ellenség” üldözői maguk is annak szerepébe kerülnek. Ennek iskolapéldái a korszak sztálinista kirakatperei, majd a főpereket követő mellékperek. A mellékperek egyik külön csoportját képezik az állambiztonsági tisztek politikai eljárásai.

Az ilyen ügyekben szembeötlő különbség fedezhető fel a felülvizsgálati hullámok előtt és után szervezett eljárások között. A párton belüli koncepciók perek felülvizsgálatát megelőző ügyek az állambiztonság „leleplezett” emberei esetében nem különböztek azoktól az eljárásoktól, amelyeket ők maguk konstruáltak korábban. A – már általuk egyébként jól ismert – aktuális ellenségképnek megfelelően alakították az ő ügyüket is, a vádak tehát a politikai céloknak alárendelt koncepciózus vádak voltak. A korábban általuk alkalmazott törvénytelen módszerekről ezekben az ügyekben bár bizonyos esetekben említést tettek, arról sosem számoltak be részletesen. Erről az eljárás konstruált természete miatt nem is lehetett szó, hiszen azzal az ellenük zajló per koncepciózus volta is lelepleződött volna. Az eljárások szerint ellenséges tevékenységük lényege nem ebben a valódi tettükben, hanem a koholt bűnökben rejlett, így a csupán említés szintjén megjelenő törvénytelen munkamódszereket általában a „gestapói” jelzővel látták el.⁶⁰⁹ Ez már önmagában feltételezett egy kontinuitást a vádlott és az 1945-öt megelőző rezsim között, amivel a koncepció ráerősített a vádlottnak a törvénytisztelő, „szocialista embertípussal” össze nem egyeztethető bűnös jellemére, de előfordult, hogy valóban a Gestapoval hozták őket összefüggésbe.⁶¹⁰

⁶⁰⁸ ABS, f. MNB, sign. MNB-68. část č. 2. 37–61., 83–93., 107–117.; NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM I, sv. 36, a. j. 903. 1–29.

⁶⁰⁹ Ld. például ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 5. 81–93., 102–103.; sign. ZV-113-MV část č. 2. 313.; část č. 6. 67.

⁶¹⁰ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 5. 157.

A felülvizsgálatok megindulását követően letartóztatott állambiztonsági tisztviselők eljárásai ezzel szemben inkább fókuszáltak a munkájuk során elkövetett törvényteleniségekre. Természetesen ezek a perek is tartalmaztak koncepciós elemeket, azonban a felülvizsgálatoknak az előző éra felelőseit kereső (és a még pozícióban lévő felelősöket védő) természete az „ellenséget” már egészen másképp látta és definiálta. Ekkor azt már nem az éberségi hisztéria által mesterségesen létrehozott vádak határozták meg, hanem a „szocialista törvényességgel” szembemenő állambiztonsági munkamódszerek alkalmazása.

A dolgozat időkeretét adó szűken értelmezett „sztálinista diktatúra” éveiben a két politikai rendőrség viszonyát tevékenyen alakító személyek szinte mindegyike a felülvizsgálatokat megelőző eljárásokban vált „ellenségekké”. Kivételt képezhetne talán az állítás alól Péter alakja, ugyanakkor tekintve, hogy letartóztatása és ügyének korai, cionista vonalának kidolgozása még a magyarországi felülvizsgálatok előtt történt meg, illetve, hogy a kapcsolattartásban csupán marginális szerepet töltött be, ügye inkább speciális, önmagában kezelendő. Ehhez hasonló kivételt képez a szintén főparancsnoki pozíciót betöltő Veselý esete, aki bár – Péterrel ellentétben – aktív kapcsolatépítő tevékenységet folytatott, nem esett áldozatául az állambiztonság önfelszámoló pereinek, ugyanis első, 1950-ben elkövetett öngyilkossági kísérlete után eltávolították a pozíciójából, míg a második alkalommal, 1964-ben már sikerült önkezeléssel véget vetnie az életének.⁶¹¹ A két főparancsnok speciális esetét leszámítva azonban a dolgozatban szereplő állambiztonságiak mindegyike maga is koncepciós per áldozata lett. Mivel a Szücs-ügy tárgyalása már korábban megtörtént, így Péter és Veselý mellett az ő ügyére sem térek ki.

Külön alfejezetben szintén nem, röviden azonban érdemes összefoglalni a kapcsolat formálisabb fenntartásában résztvevő Šváb esetét. Míg Magyarországon a Szücs-ügy megindulását a Rákosihoz kötődő belső tényezők és a főtitkár Szüccsel szembeni ellenszenv (vagy inkább: félelme) indította el, Csehszlovákiában az állambiztonsági tisztek koncepciós eljárásai szorosan összekapcsolódtak a „csehszlovák Rajkot” leleplező hajsza egyik állomásával, a Šling–Švermová-üggyel. A brnoi kerületi párttitkár és a főtitkár helyettes letartóztatása után az „éber” pártfunkcionáriusok, köztük a később szintén letartóztatott és elítélt Jarmila Taussigová figyelme is az ügyben tevékenyen résztvevő állambiztonságiak felé fordult, akiknek a „CSKP-t kontrolláló” tevékenységében káros, sőt, ellenséges vonásokat véltek felfedezni. Különösen sokatmondónak tartották Švermová

⁶¹¹ Milán Bárta: Nástin struktury organizací KSČ v bezpečnostním aparátu v letech 1945–1968. *Securitas Imperii*. č. 30 (2017), 76.

testvérének, Karel Švábnak Šling kihallgatásában való részvételét, amivel meg is történt a Šling–Švermová-ügy szálainak összefonása az StB magasrangú tisztjeire vetülő gyanúval. Šváb 1951. február 16-i letartóztatásával nyilvánvalóvá vált, hogy az „ellenség” nemcsak pártba, hanem az állambiztonságba is befurakodott. Az StB-n belül így meginduló leleplező hajszának végül azok estek áldozatul, akik korábban maguk konstruálták a párton belüli ügyeket.⁶¹²

Az ifjúkora óta kommunista Šváb már 1948 előtt a CSKP KB nyilvántartási osztályán dolgozva igyekezett előmozdítani a párt hatalomátvételét, azt követően pedig a „biztonsági ötös”⁶¹³ titkára lett, amely az SNB szervezetén kívüli pártszervként működött, de az állambiztonság tulajdonképpeni legfontosabb irányító szerve volt. Šváb karrierje a Horáková-perben való aktív részvétele után meredeken ívelt felfelé, ezzel együtt pedig az általa konstruált perek száma is. Ezt törte meg 1951-es letartóztatása.⁶¹⁴

Bár a Field-ügyben Šváb hamar „kisajátította” a magyar állambiztonsággal való érintkezést, ez elsősorban formális viszonyt jelentett. Továbbra is számos StB tiszt állt rendelkezésére, akik az ügy csehszlovák szálai felgöngyölítésének gyakorlati feladatait elvégezték – igaz, ő maga is folytatott kihallgatásokat Budapesten. Šváb a már Prágába került anyagok feldolgozásában és „kiértékelésében”, vagyis a bennük rejlő potenciális koncepciók feltérképezésében játszott vezető szerepet. Viszonya Szücshez és Péterhez ezért inkább tekinthető formálisnak, különösen az ügyben szintén érintkező Milén és Baláz magyar kollégákkal való kapcsolattartását tekintve. A Field-ügyben végzett kooperációt követően a hivatalos kapcsolatát nem szakította meg Péterrel és helyettesével, hanem azt továbbra is a formális mederben tartva váltottak tömör, hivatalos keretek között mozgó üzeneteket, például a két állambiztonsági szervezet operatív technika fejlesztésében való együttműködése során. Sőt, a már kiépített kapcsolat lehetőséget teremtett arra is, hogy a kisebb koncepciók és egyéb ügyek anyagainak átadás-átvételéről is egyeztessenek.⁶¹⁵ A dokumentumokból pedig úgy tűnik, hogy 1950. márciusában újra Budapestre utazott, mikor Szücs Rákosi (ismét) sürgető kérését tolmácsolva meghívta a Standard-üggyel és Radó Zoltán ügyével kapcsolatban. A Szücs által küldött anyagok azonban magyar nyelvűek

⁶¹² Tomek: *Príslušník StB Miroslav Pich-Tůma*, 92., 207–210.

⁶¹³ A „bezpečnostní pětka” (B5) a kerületi nemzeti bizottságok alatt működő bizottság volt a „politikailag fontos dolgok” felügyeletére. Volt azonban egy másik jelentése is a fogalomnak: a KB fő állambiztonsági ügyekről döntő állambiztonsági bizottságára utal, amelynek tagjai 1945 és 1948 között Slánský, Šváb, Veselý, Nosek és Josef Pavel (belügyminiszter-helyettes), majd 1948 után Slánský, Šváb, Veselý, Kopřiva és Čepička voltak.

⁶¹⁴ Tomek: *Príslušník StB Miroslav Pich-Tůma*, 89–92.

⁶¹⁵ Az egyeztetések és később keletkezett egyéb táviratokat ld. ABS, f. MNB, sign. MNB-11. část č. 7. 236–237.; část č. 9. 15.; část č. 11. 240–241.; část č. 12. 157–161.; část č. 16. 78–80., 115–117.; část č. 20. 96., 113–117.; část č. 22. 6–7., 103–106.; část č. 25. 140.; část č. 26. 200–212.; část č. 27. 12–14.; část č. 85. 189–190.

voltak, és maga Šváb sem értette igazán az erről írott jelentésében, hogy miért van az ÁVH-nak szüksége rá. Hogy végül megvalósult-e az út és sikerült tisztázni egy közös megbeszélésen a kérdéseket, iratok hiányában sajnos nem tudni.⁶¹⁶

Ez a hivatali keretek révén való távolságtartás azonban csak kisebb szerepet játszik abban, hogy a magyar szálak miért nem jelennek meg konkrétan a nyomozati anyagaiban. Šváb ugyanis éppen annak az eljárásnak lett az egyik fontos szereplője, amiben bár szerepet kaptak a Rajk-per és Field koncepciózus vallomásai, az ezek mentén elinduló kooperáció részletei az „összeesküvő központ” bűneinek árnyékában maradtak.⁶¹⁷ Nyomozati anyagában csak Valášektól található releváns vallomás, amelyben a Field-ügyben szerzett dokumentumok sorsáról számolt be – ahogy azt a saját eljárásában is megtette.⁶¹⁸

A hazaárulással vádolt Šváb és tíz vádlott-társa felett a prágai Állami Bíróság 1952. november 27-én mondta ki a halálos ítéletet. Az ítéletet december 3-án végrehajtották,⁶¹⁹ teljes rehabilitációja pedig 1963-ban történt meg.⁶²⁰

Šváb esetében is látszik, hogy a két politikai rendőrség kapcsolatában résztvevő állambiztonsági tisztviselők pereire való kitekintés (de nem részletes elemzés) egyszerre adja a személyek sorsának lezárását, illetve a lehetőséget annak vizsgálatára, hogy maguknak a kapcsolattartóknak a koncepciók eljárásaiban milyen módon jelenik meg a viszony – ha megjelenik.

5.4.3.1. Szlovák, cionista, burzsoá, nacionalista ellenség: Oskar Valášek és társainak pere a bennük rejlő magyar szálakkal

A két politikai rendőrség közötti kapcsolatban a kutatások alapján Baláz személye a legjelentősebb. Bár nem vett részt a Field- és a Pavlik-ügy budapesti kihallgatásain, azok hátterében rendszeres és személyes kapcsolatot tartott fenn Szüccsel, így végig tájékozott volt a két eljárás és a formálódó Rajk-per részleteit illetően. Az ő személye révén a BM ÁVH nemcsak az StB cseh, hanem annak az árnyékában meghúzódó szlovák szárnyával is fontos viszonyt tartott fenn. Arra, hogy a háború után gyorsan felívelő állambiztonsági

⁶¹⁶ ABS, f. MNB, sign. MNB-11. čast č. 7. 236–237.; čast č. 16. 129–131.

⁶¹⁷ A vádirat és ítélet szövegét, illetve a nyilvános tárgyalás jegyzőkönyvét ld. ABS, f. MNB, sign. MNB-1. čast č. 7. 13–285. A Cseh Köztársaság Nemzeti Levéltára és a szintén cseh Totalitárius Rendszereket Kutató Intézet (Ústav pro studium totalitních režimů, ÚSTR) közös együttműködéseként jött létre a *Politické procesy* weboldal, ahol a tárgyalás teljes szövege szintén megtalálható (napokra lebontva). A honlap különösen hasznos funkciója, hogy a tárgyalás 1953-ban hivatalosan kiadott szövegét összeveti a valóban elhangzottakkal, sőt, a tárgyalás során felvett hanganyagok is meghallgathatók a felületen. Ld. <https://www.politickeprocesy.cz/cs/proces-se-slanskym/den-1-3IGbG0> (Utolsó letöltés: 2024.12. 06.)

⁶¹⁸ ABS, f. MNB, sign. MNB-11. čast č. 1. 95–96.; čast č. 50. 74–79.

⁶¹⁹ ABS, f. MNB, sign. MNB-7. čast č. 1. 102–129., 309–311.

⁶²⁰ <https://www.politickeprocesy.cz/cs/osoba/svab-karel-3WarRI> (Utolsó letöltés: 2024. 12. 17.)

karrierjét koncepciós eljárás törte derékba, a dolgozat egy korábbi pontján történt már utalás: a kapcsolattartásban szintén jelenlévő Valášekkel, Sedmíkkal és Viktorinnal együtt került a kihallgatósoba asztalának másik végére.

A Valášekről elnevezett állambiztonsági csoport 1953. december 7. és 9. között zajló eljárása mintaszerűen igazodott a felülvizsgálatokat megelőző perek politikai irányvonalához. Mire az StB szlovák szárnyának tíz tagját, Valášeket, Sedmíket, Viktorint, Balázt, Šimon Čermákot, Matej Bélt, Mikuláš Horskýt, Martin Kraust, Mikuláš Fodort és Juraj Glasert szabotázs és hazaárulás vádjával elítélték,⁶²¹ Sztálin és Gottwald már hét hónapja halott volt. Ahogy azonban a „szlovák burzsoá nacionalisták” és Moškovič ügye is mutatta, ez nem akadályozta meg a CSKP-t és az StB-t abban, hogy folytassa azokat az eljárásokat, amelyeket a Slánský-per mellékpereként terveztek bíróság elé vinni. Míg tehát szomszédos államokban lassan megindult egy bizonyos elmozdulás a sztálini kurzustól, a csehszlovák dogmatikus vezetők továbbra is a leleplezni vélt párton belüli ellenség felelősségre vonásával foglalatoskodtak.⁶²²

A szabotázs és hazaárulás vádja mögött egyfelől továbbra is a Slánský-per anticionista irányvonala húzódott meg, így a tíz fő köré koholt vádak mindegyikében a „cionista ellenség” képe derengett fel. Nem véletlenül, hiszen a csoport vélt tevékenységét szoros szálakkal fűzték az alig több mint egy évvel korábban elítélt „államellenes központhoz”. Eszerint a volt főtitkár által vezetett szervezkedés erős védőbástyái az StB-n belüli csoportok voltak mind a cseh és szlovák területeken, amelyeknek tagjai képesek voltak leplezni a központ tevékenységét. A vádirat szerint Valášeket maga Slánský ültette az SzlKP KB állambiztonsági referensi pozíciójába 1949-ben,⁶²³ aki ezzel „tagadhatatlanul” – akárcsak Moškovič – az „ő embere lett”. A vádiratban a csoport cionista tevékenységét támasztotta alá többek közt a kapcsolatfelvételnél már tárgyalta 1948–1949-es magyar–csehszlovák határsértések ügye. Arra ugyanakkor érdemes felhívni a figyelmet, hogy az StB-s részvétel nem kizárólag a magyar alijázók esteében volt megfigyelhető. Az állambiztonság a szlovákiai zsidóság emigrációjában a már meglévő szlovák zsidó intézményekkel is szorosan együttműködött, amelyek a koncepcióban természetesen már „cionista” szervezetekként tűntek fel.⁶²⁴ Az ítélet nem hagyta figyelmen kívül továbbá az

⁶²¹ A tárgyalás és az ítélet anyagait ld. ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 6. 11., 59–98.

⁶²² Erről bővebben ld. Kinčok: *Buržoázný nacionalista*, 33–38.

⁶²³ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 2. 297.

⁶²⁴ Bumová: *Sionisti a buržoázní nacionalisty v Štbe*, 73–76.

egyes vádlottak, így például Fodor és Kraus zsidó származását sem, amivel a „cionizmus” vádpontját tudták még jobban nyomatékosítani.⁶²⁵

A „cionizmus” mellett vádakkal összefüggésbe hozták a „szlovák burzsoá nacionalizmust” is. Mivel ez szlovák területen a korszakban „népszerű” hívószava volt a CSKP „államellenes ellenségeit” leplező hadjáratának, ezért több ottani eljárásba, így az StB tisztek koncepció perébe is beleszótták.⁶²⁶

A „cionizmust”, valamint a „burzsoá nacionalizmust” végül az ítéletben úgy fűzték össze, hogy a csoport az „összeesküvő központtal” működött együtt a „nyugati imperializmus”, a „szlovák burzsoá nacionalizmus” (!), „trockizmus” és „zsidó-cionista burzsoá nacionalizmus” (!) képviselőinek támogatásával.⁶²⁷ A koncepció szerint az elhajlás ilyen két formája már korábban adott volt a csoport tagjai között: míg a „cionista” StB tiszteknek Bél, a „szlovák burzsoá nacionalistáknak” Baláz volt a feje. Kettőjüket végül Valášek egyesítette egyetlen államellenes csoportban.⁶²⁸ Ez a Bél–Baláz ellentét tükörképe az ítélet által felvázolt ellenségkép ideológiai dualitásának. Eszerint a „burzsoá nacionalizmusnak” két típusa volt jelen a korszakban: a Slánský által képviselt „zsidó burzsoá nacionalizmus” és a Clementis nevével fémjelzett „szlovák burzsoá nacionalizmus”.⁶²⁹ Eltérő jegyeik mellett, azonban mindkét változat megfért egymás mellett, különösen a csoport koncepció szerinti végső célját, a „népi demokratikus” Csehszlovákiának a szétzúzását tekintve.⁶³⁰

Az ellenségképeket vizsgálva feltűnő, hogy a szlovák állambiztonságiak perében a „titóizmust” nem szorítja háttérbe a „cionizmus” vádja. Míg a főperben az előbbi vádpont marginálisan volt csupán jelen, a szlovák StB-sek ügyében legalább olyan markánsan szerepelt a bűnlajstromban, mint a „cionizmus”.⁶³¹ Ennek oka, hogy a koncepció a vádlottakat több szálon is Jugoszláviához kötötte, így például Baláz titkosnak minősített információkat adott át a pozsonyi jugoszláv konzulátus munkatársainak, akiket egy korábbi, 1950-ben zajló perben már elítéltek mint „titóista” kémeket.⁶³²

⁶²⁵ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 6. 85–86.

⁶²⁶ Az ilyen eljárásokról bővebben ld. Štefanica: *Kampaň proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu*, 166–199.

⁶²⁷ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 6. 59.

⁶²⁸ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 6. 75–76.; Bumová: *Sionisti a buržoazní nacionalisty v Štbe*, 73.

⁶²⁹ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 6. 59–60.; Štefanica: *Kampaň proti slovenskému buržoaznímu nacionalismu*, 132.

⁶³⁰ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 2. 321–323.

⁶³¹ Ld. az ítéletet: ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 6. 59–98.

⁶³² ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 2. 67., 317.; část č. 6. 74.; Bumová: *Sionisti a buržoazní nacionalisty v Štbe*, 78.; Šefík Kevič és vádlott-társainak koncepció eljárásról bővebben szlovák nyelven ld. Vladimír Palko: Rudolf Lančarič – obet’ Stalinovej honby na Tita. *Pamät’ národa*, roč. 4 (2008), č. 2, 71–80, cseh

Mivel a dolgozat a kapcsolatfelvétel és -tartás tárgyalása során jelentős mértékben támaszkodott az eljárásban keletkezett anyagok, elsősorban kihallgatási jegyzőkönyvek tartalmára, világos, hogy az ügy rendkívül jelentős a két politikai rendőrség közti viszony vizsgálatakor. Ugyanakkor ezek a források önmagukban, különösen keletkezésük körülményét tekintve, még nem tekinthetők teljesen megbízhatónak. Más dokumentumokkal összevetve azonban a kutatás során sikerült hitelességüket igazolni vagy éppen cáfolni, esetleg rávilágítani a bennük rejlő bizonytalanságokra. Baláz és Valášek jegyzőkönyvei különösen fontos dokumentumok a magyar féllel való kapcsolattartásra vonatkozóan. A Szüccsel felvett és fenntartott kapcsolat elemeit minimális eltérésekkel, de azonosan írták le, amit később a Barnabita-bizottság felülvizsgálati munkájakor is megerősítettek. Egyaránt megjelenik a kihallgatási és a felülvizsgálati anyagokban például Šváb 1949-es utasítása, hogy a Moškovičra vonatkozó terhelő anyagokkal egyelőre nem kell foglalkozni, Valášek pedig Szücs és Baláz kapcsolatát is említette.⁶³³ Sajnos az általuk leírt találkozókat Szücs oldaláról az irathiany miatt nem lehet alátámasztani, a Baláz és Szücs közti munka- és baráti kapcsolatra azonban számos más forrás referál. Baláz és Valášek közel azonos beszámolóinak megbízhatóságára utal továbbá, hogy a konkrét eljárás két legfontosabb iratában, a vádiratban és az ítéletben nem szerepelnek a magyar politikai rendőrséghez fűződő szálak.

Ez a tény egyfelől igazolja, hogy a kihallgatásaik során felvázolt kapcsolat az ÁVH képviselőivel nem koncepciózus jellegű. A nyomozati anyagban elhangzottak a magyar politikai rendőrség tagjaival való kapcsolatokról nem a saját ellenséges tevékenységüket hivatottak alátámasztani, hanem más vádak kontextusát teremtették meg. Így például a Baláz, Valášek és Szücs közötti budapesti találkozók nem elsősorban Szücs személye, hanem a magyar ezredestől kapott anyagok miatt voltak fontosak. Ez bizonyította ugyanis, hogy a Field- és Rajk-ügyben tájékozottak voltak, a kapott anyagokat a szintén ellenségként elítélt Švábbhoz is eljuttatták, aki ráadásul azt a parancsot adta nekik, hogy az iratok szerint gyanús Moškovičot ne leplezzék le. Végül ez bizonyította azt is, hogy Valášek fontos anyagokat égetett el (feltehetően ráadásul Šváb parancsára). Továbbá a szlovák StB tiszteknek az ilyen kapcsolattartása a „szlovák burzsoá nacionalizmus” ellenségképének megfelelő „szeparatista” tevékenységekre is rámutatott, hiszen a prágai főparancsnokságot

nyelven ld. Milán Bárta: Akce Jugoslavie. Státní bezpečnost v boji proti „agentům titoismu“ v letech 1948–1955. *Paměť a dějiny*, roč. 5 (2011), č. 1, 65–74.

⁶³³ ABS, f. MNB, sign. MNB-69., část č. 3. 116–118.; NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM III, sv. 1, a. j. 2. 5–6.; sv. 3, a. j. 68. 28., 32.

megkerülve érintkeztek a magyar kollégáikkal, vagyis maguk útját járták a prágai feletteseik jóváhagyása nélkül.⁶³⁴

Másfelől a kihallgatások során gyakran elhangzott kérdésre, hogy kit ismertek a magyar politikai rendőrségtől, a válasz jellemzően Szücs volt. Ennek ellenére Valášek és társainak büntetőügyébe nem vonták be a Szücs-ügyet mint egy lehetséges ellenséges „angol kémme” való kapcsolattartás szálát. Holott az bizonyára ebben az esetben is jelentős propagandaértékkel bírt volna az eljárásban, már pusztán azért is, mert akárcsak Valášek és társai, Szücs is az állambiztonságon belül megbúvó ellenségként lett „leleplezve”. Nem használta ki az StB a magyar ezredes és Baláz bizalmas, baráti kapcsolatában rejlő koncepciók lehetőségét sem. A levéltári dokumentumok alapján ugyanis a Szücs-ügy híre nem ért el Csehszlovákiába, és minden valószínűség szerint az ÁVH-nak ez is volt a szándéka. Ha Szücs letartóztatásának híre valamilyen formában (akár szóbeli közlés útján) mégis eljutott az StB-hez vagy akár egykori kollégáihoz, az ügy felgöngyölítése és végakordjai már biztosan nem. 1953-ban pedig a magyar állambiztonság már az első felülvizsgálati hullám égisze alatt, az StB és a CSKP viszont továbbra is a sztálinista koncepciók alapján dolgozott, ezzel összeegyeztethetlenné téve a két ügy összefonását.

A vádiratban és ítéletben felbukkanó kevés magyar szál egyike, hogy Sedmík mint szlovák sovínista szándékosan szította a gyűlöletet a csehek és magyar közt, elsősorban a magyar nyelvű iskolák ellehetetlenítésével, amin a szintén „burzsoá nacionalista” Novomeskývel dolgozott együtt.⁶³⁵ A zsidók emigrációjában való segédkezését illetően az ítélet említette a magyarországi menekült zsidók esetét is, de már a magyar politikai rendőrségre való utalás nélkül.⁶³⁶ Végül a vádirat tett említést arról, hogy Valášek elégette Field anyagait, hogy ne leplezhessék le Moškovičot és Bašt’ovanskýt.⁶³⁷ Mindez jól illusztrálja, hogy a nyomozati anyagokban szereplő magyar politikai rendőrséggel fenntartott kapcsolat csupán a bírósági anyagokban megjelenő bűnök háttérét adja – és csak a történész számára válnak valóban jelentős információvá.

Valášek és társainak eljárásakor a két politikai rendőrség meg nem valósuló együttműködésnek okai tehát a (1) Szücs-ügy természete, (3) a két ország 1953-at követő eltérő nyomozati és felülvizsgálati munkája, illetve (2) Szücs személyének az egyéb bűnök kontextualizálásához való kizárólagos felhasználása. Ez magyarázza a tényt, hogy bár a magyar szálak feltűnnek a nyomozati iratokban, a vádiratban és az ítéletben csak marginális

⁶³⁴ Erről a „szeparatista” tevékenységről az ítéletben ld. pl. ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 6. 69–70.

⁶³⁵ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 6. 70.

⁶³⁶ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 6. 68–69.

⁶³⁷ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 2. 313–315.

szerepet kapnak. Ez különösen meglepő, hiszen a Szüccsel való találkozások felelevenítése mellett még egy kirívó és propagandalehetőségekben bővelkedő epizód szerepel az ügyben. Eszerint Baláz mint „titóista kém” 1947-ben Jugoszláviába utazott pontosan akkor, amikor Rajk és Ranković is találkoztak a jugoszláv határon. Az már nem világos, hogy a két belügyminiszter bevonta-e „összeesküvő” találkozásukba a szlovák tisztet, az StB 1952–1953-ban pedig már nem járt utána, mivel az esetet egyetlen tanú, Jan Vlkovič vetette fel,⁶³⁸ így ez elsősorban Baláz „titóista” bűneit megerősítő mellékinformáció lett.

A tíz szlovák állambiztonsági tisztviselő közül a dolgozat számára releváns Baláz 25, Valášeket és Viktorint 23, Sedmíket pedig 21 évre ítélték főbüntetésként, amit mellékbüntetésként állampolgárságuk elvesztésével, Viktorin és Sedmík esetében pedig vagyonelkobzással egészítették ki. Mivel Baláz a hadsereg tartalékos tisztje volt, annak kötelékéből is kizárták.⁶³⁹

Bár már 1954 őszén részletesen beszámoltak az eljárás törvényteleniségéről,⁶⁴⁰ végül csupán a felülvizsgálat második etapja hozta meg számukra a szabadságot: Sedmíket és Viktorint 1959. június 12-én, Valášeket és Baláz 1960. május 10-én, helyezték szabadlábra. Teljes rehabilitációjukra csak a per után tíz évvel, 1963 őszén került sor, amikor a korábbi ítéleteket meghozó Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma felmentette mind a tíz elítéltet. Sorsuk ezt követően nehezen nyomon követhető. Annyi biztos, hogy egyikük sem tért vissza a belügyhöz.⁶⁴¹ Négyük közül Baláz mellett csak Sedmíkről tudható, hogy szabadulása után mivel foglalkozott: ő Bučina energetikai üzemben töltött be hivatalnoki funkciót.⁶⁴² Haláluk időpontja csak Baláz esetében ismert.⁶⁴³

5.4.3.2 Államellenes csoport az Állambiztonságban: Osvald Závodský és társainak pere

Néhány nappal Valášek és társainak tárgyalása után, 1953. december 21-én a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma az állambiztonság cseh szárnyában megbúvó „ellenség”

⁶³⁸ ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 2. 67.

⁶³⁹ Bělt 25, Čermákot és Glasert 18, Horský 16, Fodort 12, Kraust 7 év börtönbüntetésre ítélték. ABS, f. ZV, sign. ZV-113-MV část č. 6. 91–97.; Bumová: *Sionisti a buržoázní nacionalisty v Štbe*, 83–84.; Štefanica: *Kampaň proti slovenskému buržoáznímu nacionalismu*, 132–134.

⁶⁴⁰ Archiv Ústavu pamäti národa, f. A 8, škatule číslo 2, inventárne číslo 111. 3–10., 13–28.

⁶⁴¹ Ellentétben több vádlott-társukkal, így Čermákkal, Krausszal és Fodorral, akik beszerzett személyekként továbbra is együtt dolgoztak az StB-vel. Ld. Bumová: *Sionisti a buržoázní nacionalisty v Štbe*, 100–118.

⁶⁴² Bumová: *Sionisti a buržoázní nacionalisty v Štbe*, 91–95.; Štefanica: *Kampaň proti slovenskému buržoáznímu nacionalismu*, 134.

⁶⁴³ A csoportból továbbá Čermák (2008) és Viktorin (1986) halálának éve ismert, ugyanakkor az adatokat közlő Štefanica, valamint Medvecký, Sivoš és Jašek ennek a forrását nem közlik, ahogy Sedmík hivatalnoki állásánál sem teszik.

tárgyalását is megkezdte. Osvald Závodský és hat vádlott-társa, Milén, Oskar Valeš, Vladimír Šmolka, Bedřich Pokorný,⁶⁴⁴ Miroslav Pich-Tůma és Karel Černý a december 23-án kihirdetett ítéleteiket szinte a karácsonyfa alá kapták a Kollégiumtól.

A vádirat ebben az esetben is, akárcsak Valášek és társainak ügyében, Slánský vallomásával nyitott, miszerint az „összeesküvő központ” az állambiztonságban kiépített erős pozíciója révén tudta elfedni ellenséges tevékenységét, ebben pedig elsősorban Šváb játszott jelentős szerepet. A szöveg szinte szóról-szóra ugyanaz volt, mint a pozsonyiaknál, és megegyeztek a vádak is: Závodský és társai fejére szintén hazaárulás és szabotázs büntetést olvasták, Pich-Tůmával szemben továbbá a gyilkosságot is felhozták.⁶⁴⁵ A két eljárást vizsgálva így világosan látszik, hogy a politikai vezetés és az StB a Slánský-per mellékpereiben az állambiztonság szlovák és cseh szárnyának „ellenséges” csoportjait csupán területileg kezelte külön. A két ügy összefonódását az „összeesküvő központhoz” való kapcsolatuk mellett azzal is meg teremtték, hogy a prágaiak ügyében tanúskodók között ott volt az ekkor már elítélt Valášek és Viktorin is.⁶⁴⁶

A vádiratban az „ellenséges tevékenység” kategóriájába tartozó minősítések közül szinte ismét minden, a felülvizsgálatok előtti perekben használt változat előfordult. Így például Slánský a csoport „trockista” és demoralizált interbrigadistáira támaszkodott, míg a többi tag a „burzsoázia hűséges kiszolgálója” és „cionista funkcionárius volt”.⁶⁴⁷ Azonban az ügyészség által összeállított bűnlajstrom és az ítélet sem tartalmazott olyan összetettebb ideológiai ellenségképet, mint Valášek és társainak esetében a párhuzamosan futó, majd a csoportban összefonódó „szlovák burzsoá nacionalizmus” és „zsidó burzsoá nacionalizmus”. Závodskýék ügyében a hangsúly az „összeesküvő központtal” kiépített kapcsolatokra helyeződött. Így azonban úgy tűnik, mintha az olyan „eredendő” bűneik mellett, mint hogy például nagybirtokos családból származtak,⁶⁴⁸ a többi „ellenséges megnyilvánulást” csupán a központ tagjaival való együttműködés során fejtették ki.

A hét vádlott közül a magyar politikai rendőrséggel csak Milén állt szorosabb kapcsolatban. Amíg Šváb a cseh „biztonsági ötös” egyik oszlopos tagjaként magához nem

⁶⁴⁴ Pokorný ügyéről bővebben cseh nyelven ld. Dvořáková: Bedřich Pokorný – Vzestup a pád, 233–267.

⁶⁴⁵ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 5. 9–10., 18–19.; Pich-Tůma StB-ben betöltött karrierjéről és az annak során elkövetett gyilkosságokról bővebben cseh nyelven ld. Prokop Tomek: *Příslušník StB Miroslav Pich-Tůma. Příběh opravdového komunisty*. Cheb: Svět Kříděl, 2022.; Radek Schovánek – Aneta Černá: *Zrůdy StB*. Praha: INFO.CZ. 2022. 82–96.

⁶⁴⁶ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 5. 63–65.

⁶⁴⁷ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 5. 10.

⁶⁴⁸ A korszak ideológiai elvárásainak megfelelően mind a vádirat, mind az ítélet kiemelte a vádlottak „problémás” származását apai vonalon. Závodský és Pokorný kisvállalkozói, Šmolka nagybirtokos, Valášek és Černý kereskedő, Milén értelmiségi családból származtak. Munkás apja csupán Pich-Tůmának volt. Ld. ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 5. 8–9., 69–70.

ragadta a kezdeményezést a Field-ügy nyomozati szakaszában, Milén volt az StB cseh szárnyából a magyar politikai rendőrséggel való kapcsolattartás egyik legfontosabb aktora. Igaz, a dokumentumok nem számolnak be olyan szoros, személyes kapcsolatokról, mint Baláz és Szücs esetében, szerepe mégis jelentős, hiszen a két szervezet közötti hivatalos kapcsolatfelvételt megelőző, Sedmík kíséretében tett budapesti látogatásai és a Field-ügyben végzett közös kooperációban való intenzív részvétele nagyban hozzájárultak a lassan kiépülő viszony megerősítéséhez.

Az 1911-ben, Privigyében született, tehát szlovák származású Imrich Müller volt középiskolai oktatót, aki mint már Ivo Milén szerzett „érdemeket” az ostravai ZOB-II vezetőjeként, majd a Horáková-perben és lett az StB cseh szárnyának egyik vezető tagja, 1951. január 28-án tartóztatták le.⁶⁴⁹ A vádirat és ítélet változatos jelzőkkel ruházta fel: egyszerre volt „cionista ellenség” és a „szlovák klerikál-fasiszták kiszolgálója”. Előbbit a Hasomer Hacair⁶⁵⁰ „cionista szervezetben” betöltött tagsága indokolta,⁶⁵¹ ahol még középiskolásként, 15 évesen volt a falusi gyermekmozgalom vezetője. A mozgalommal való kapcsolata 1930-ban szakadt meg, amikor állítása szerint a cionizmus elleni felszólalása miatt abból kizárták.⁶⁵² A „fasiszták kiszolgálója” jelző a második világháború alatti sorsa miatt került be a vádiratba, hiszen Milén, miután összetűzésbe került a Hlinka-gárdával, 1941 és 1944 között a nyitránovái koncentrációs-, majd 1943-as átszervezése után munkatáborban volt őrizetben, ahol egy ideig a táborparancsnok irodájába volt beosztva. Emellett az ottani Zsidó Tanács vezetőjeként vett tevékeny részt a tábor életében. E két tény egyaránt bőséges lehetőséget biztosított a valóság torzításához, ráadásul mindkét fél, így Milén, majd letartóztatása után az StB számára is. 1946-ban a Belügyminisztériumhoz való jelentkezésekor Milén a tábori életből az általa ott szervezett kommunista sejt tevékenységét emelte csak ki. 1951-et követően azonban a táborparancsnok „tanácsadójaként” és a zsidó deportálásokért felelős személyként hivatkoztak rá, a tárgyaláson pedig maga is beismerte

⁶⁴⁹ Tomek: *Príslušník StB Miroslav Pich-Tůma*, 218.

⁶⁵⁰ A szekuláris zsidó ifjúsági mozgalmat mint cserkesszövetséget alapították Ausztria-Magyarországon, 1913-ban. Politikailag a cionista szocialista ideológiát képviselte. A második világháború alatt aktív maradt és tagjai közül többen is részt vettek az ellenállásban. 1945-öt követően jelentős szerepet vállalt a Palesztinába tartó illegális zsidó emigrációban, de államszocializmus évei alatt a szervezetet betiltották és csak a rendszerváltoztatást követően alapították újra. A szervezet ma is aktív cionista mozgalomként működik. Ld. a mozgalom magyar nyelvű hivatalos honlapját: <https://somer.hu/bemutakozas/> (Utolsó letöltés: 2024. 11. 28.) Bővebben a szervezetről és a korai csehszlovákiai működéséről angol nyelven ld. Daniela Bartáková: *Comparative Study of the Tchelet Lavan and Hashomer Hatzair in Czechoslovakia (1918–1938)*. https://libsearch.ccu.edu/permalink/43CEU_INST/179qfjk/alma991003607064608861 (Utolsó letöltés: 2024. 11. 28.)

⁶⁵¹ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 5. 10., 73., 95. A koncepció szerint itt elkövetett bűneiről és kialakított kapcsolatairól, valamint további „illegális cionista szervezetekben” betöltött szerepéről többek közt ld. ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 47. 184–189.

⁶⁵² NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM I, sv. 31, a. j. 752. 3.

ilyen vétkei és egyedül a deportálásban való részvételt tagadta.⁶⁵³ Az 1955-ös önvallomásában az események időrendi egymásutánja tisztábban jelenik meg a táborban töltött időt illetően, azonban a transzportokkal kapcsolatos vádat továbbra is tagadta, míg az ellenálló tevékenységet ismét kiemelte.⁶⁵⁴ Többet a párttagságának felülvizsgálatát végző CSKP KB Pártellenőrző Bizottsága sem tudott kideríteni 1964-ben.⁶⁵⁵ A valóság ilyen két szélsőséges változata közül egyik sem teljesen megbízható, így Milén nyitrai táborban töltött évei ezen dokumentumok alapján nem tárhatóak fel objektíven. Ilyen bűnei mellett továbbá mind a vádirat, mind az ítélet hosszan részletezte, miként vett részt a központ tevékenységének és más, így például az amerikai hírszerzésnek dolgozó holland „kém”, Van Dam ügyének leplezésében.⁶⁵⁶

Akárcsak Valášek és társainál, a magyar szálak ebben az esetben is csupán marginálisan voltak jelen a tárgyalási iratokban, szemben a nyomozati és felülvizsgálati dokumentumokban tapasztalható gyakori előfordulásukkal. A tárgyalási iratok között Milén esetében sem merült fel a magyar politikai rendőrséggel fenntartott viszony, ahogy Szücs neve sem. Az egyetlen Magyarországhoz kapcsolható szál ezekben az iratokban a Field-ügy felidézése, de a két állambiztonsági szolgálatnak a vallomásokból és a Field-ügy nyomozati anyagaiból megismert kapcsolatának említése nélkül. Ezek a dokumentumok így csupán közvetve utaltak arra, hogy alig öt évvel korábban jelentős volt a két szervezet közötti kooperáció.

A Field-üggyel kapcsolatban a vádirat és az ítélet elsősorban Field és az „összeesküvő központ” közti együttműködést, így London, Vlasta Veselá és Field közös kémtevékenységét emelte ki. Erről Milén, a vádirat és ítélet szerint, bár vádlott-társaival együtt tudott, a Slánský-féle központtal együttműködve mégsem tartóztatták le őket, aminek következményeként Field sikeresen építhette ki a csehszlovák kémhálózatát.⁶⁵⁷ A budapesti látogatásokról itt még nincsen szó, ahogy a magyar kollégákkal való tárgyalásokról sem. Ez ugyanarra enged következtetni, mint az StB szlovák szárnyának alig néhány héttel korábban zajló eljárása esetében: csehszlovákiai „Field-féle kémhálózat” és annak az „összeesküvő központtal” való kapcsolatai leplezése során végrehajtott StB-s tevékenységeknek a nyomozati anyagokban említett budapesti kitérői csupán a vád kontextusát jelentették, de a végső koncepciónak nem voltak részei. Ez egyúttal a megbízhatóságukat is növeli, noha

⁶⁵³ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV čast č. 5. 28–29.; čast č. 46. 48–52., 94–96.

⁶⁵⁴ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM I, sv. 31, a. j. 752. 1–2.

⁶⁵⁵ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM I, sv. 31, a. j. 750–753. Materiál ÚKRK, č.j. 10787/1956. 3–4., 34–36.

⁶⁵⁶ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV čast č. 5. 10–13., 79.

⁶⁵⁷ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV čast č. 5. 12–13., 75–76., 95–96.

továbbra is nélkülözhetetlen a kapcsolat rekonstrukciójakor más dokumentumok, akár más ügyek vádlottjai által tett vallomásokkal való összevetésük. Az StB szlovák és cseh szárnya vádlottjainak a nyomozati szakaszban tett vallomásai egymás keresztvizsgálatára is alkalmasak, hiszen az ott szereplő magyar szálak mindkét esetben csupán a konstruált vádak hátterét teremtették meg, nem önmagukban álló bűncselekményként vagy koncepcióként jelentek meg.

Az ügyben december 23-án hirdetett ítélet jóval súlyosabb volt, mint a szlovák csoportnál esetében, mivel a dolgozat számára kisebb mértékben releváns Závodskýt halálra, Milént pedig 22 év börtönbüntetésre ítélték főbüntetésként. Mellékbüntetésként vagyonelkobzást és a „tisztességes polgári jogoktól való megfosztást” szabtak ki, ami Milén esetében 10 évre szólt, a magyar állambiztonsággal csupán kis mértékben kapcsolatot tartó Závodský esetében pedig kivégzéséig.⁶⁵⁸ Závodský ítéletét 1954. március 19-én hajtották végre.⁶⁵⁹

A cseh csoport egyes tagjait a felülvizsgálatoknak már az első hulláma érintette. Milén, Šmolka és Pokorný ügye felülvizsgálati eredményét 1956. november 8. és 10. között tárgyalta a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma Ivo Milén és társainak ügye néven. Ebben az eljárásban a magyar szálak jóval konkrétabban, bár továbbra is csupán a Field-ügy keretein belül jelentek meg. A tárgyalás jegyzőkönyvében Milén határozottan állította, hogy a magyar politikai rendőrséggel való viszony fenntartására őt nevezték ki összekötő-tisztté, hiszen beszélte a nyelvet. Ebben a funkciójában jutott Fieldről, kémhálózatáról és kapcsolatairól is információkhoz, amikről aztán minden esetben beszámolt feletteseinek, Veselynek, Závodskýnak és Švábnak, ahogy arról is, hogyan szerezte őket. A megszerzett anyagokból készült kivonatot Veselý Slánskýnak adta át, aki pedig Gottwaldnak adott róluk tájékoztatást. Állítása szerint minden irat magyar nyelvű volt, ezeket ő fordította le, az anyagokat pedig, bár nem ő dolgozta ki, „hiteltelennek” tartotta. Fordítói munkáját tekintve hangsúlyozta, hogy azok helyességét senki nem kérdőjelezte meg, sőt, ilyesmit nem is tehettek, hiszen az ügyben végzett munkáját, így budapesti útjait folyamatosan ellenőrizték. Budapesti tartózkodására hivatkozva tagadta, hogy részt vett volna Csehszlovákiában az első Field-ügyben végzett letartóztatásokban, és csak London letartóztatásának ötletét vállalta magára. Beszámolójában ugyanakkor többször is tévedett az időpontokat illetően. Azt állította, hogy a Field-ügy első információit 1949 februárjában szerezte, de ha a

⁶⁵⁸ Valešt 21, Šmolrát 18, Pokornýt és Černýt 16, Pich-Tůmát pedig 15 év börtönbüntetésre ítélték. ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 5. 108–112.

⁶⁵⁹ Tomek: *Příslušník StB Miroslav Pich-Tůma*, 222.

kihallgatások során szerzett információkra és nem csak a készülő koncepció Szücs által nekik szivárogtatott részleteire gondolt, amikor az Field letartóztatását követelte Prágába utazásakor, akkor erre valószínűleg 1949 nyarán került sor. Szintén tévedett, mikor az ügyben való részvételét 1949 nyarával bezárólag zárta le, hiszen még októberben is járt Budapesten Švábbal, hogy kihallgassa Szőnyit és Brankovot. Helyesen idézte fel azonban, hogy Csehszlovákiában a „belső ellenséget” leleplező hajsza első lépése a Pavlik-házaspár letartóztatása volt, ami ráadásul magyar kezdeményezésre történt, az ezzel kapcsolatos részletekre azonban nem tért ki.⁶⁶⁰ Milén tehát közel hét év távlatából sem nyilatkozott részletesebben az esetről, mint letartóztatásakor, és bár a magyar szálak megjelentek a tárgyalási anyagokban, azok egyfelől a kapcsolattartást illetően nem tartalmaztak a korábbiakhoz képest újabb információt, másfelől továbbra sem az ő koncepciózus bűncselekményének részét képezték, amit esetleg tisztázni kellett volna.

A felülvizsgálati anyagokban Valášeken kívül csak Milén említette név szerint Szücsöt és utalt az ügy során fenntartott viszonyukra. A felülvizsgálatot megelőző évben, 1955-ben életútjáról írt önvallomása⁶⁶¹ több ponton is tisztázta a köré font koncepció torzításait. Többek közt hosszabban beszámolt a Field-ügyről, amelynek aktív résztvevője volt. Bár a korai budapesti látogatásairól nem tett említést, az 1949-es jelentésekből már megismerteket támasztotta alá, mikor leírta Szücs első prágai útját és az ott előadott „bizonyítékot”, ami a BM ÁVH rendelkezésére állt Field ellen. Azt is említette, hogy Pavlikék és Field ügyében Papežszel együtt többször is járt Budapesten. Erre vonatkozó emlékei szerint kétszer Papežszel, egy alkalommal pedig Švábbal járt Magyarországon, akivel három napon keresztül hallgatták ki Fieldet, illetve ott volt a Rajk-pernél is. Újra hangsúlyozta a Field-ügyben elsőként letartóztatott csehszlovák személyekkel kapcsolatban, hogy őrizetbe vételükkor nem tartózkodott otthon, mivel éppen a második magyarországi útján volt.⁶⁶² Önéletírásában ennél többet nem említett az ügy kapcsán, azt is elsősorban átvezetőként használta London letartóztatásának felidézéséhez. A rövid magyarországi kitérő említése mégis jelentős, hiszen a két politikai rendőrség közti viszony egyik legfontosabb fenntartójának neve itt bukkan fel egyedül, alátámasztva a korabeli, 1949-es iratok tartalmát, illetve a nyomozati anyagban szereplő részleteket. Az azonban már a korábbi dokumentumokból is látszik, hogy Milén emlékei gyakran pontatlanok, így

⁶⁶⁰ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV čast č. 5. 114–115., 160–162.

⁶⁶¹ Az önéletírás önmagában is megérne egy elemzést, hiszen a gépelt változatot Milén több alkalommal is szerkesztette, legalábbis erre utalnak az egyrészt fekete tollal és másrészt grafitceruzával a szövegen végzett módosítások. Több helyütt betoldásokkal pontosított, részletezett, de gyakran áthúzott kényesnek számító részleteket is, így például a Pláčekkel való jó munkaviszonyáról tett kijelentését.

⁶⁶² NA, f. KSČ-UV (1945-1989) – KOM I, sv. 31, a. j. 752. 7–8.

budapesti látogatásainak számát némi fenntartással kell kezelni: lehetséges, hogy egy-két alkalomról elfeledkezett, vagy éppen többet is összevont az emlékeiben. 1964-ben, a pártból való kizárásának vizsgálatakor ismét három olyan alkalomról számolt be, amikor a Field-ügyben való nyomozás miatt utazott Magyarországra. Negyedik budapesti látogatásaként a Rajk-peren való részvételét tartotta számon. Itt említette, hogy a pert követően Šváb arra kérte, pontosítsa Brankov perben elhangzott vallomását. Bővebb kontextus nélkül ennyiből azonban nem derül ki, hogy (az amúgy sikertelenül végződő) feladat végrehajtása takarja-e az októberi látogatást Brankov és Szőnyi kihallgatásáért, vagy egy ilyen utazást nem igénylő feladatról volt szó.⁶⁶³ Elképzelhető, hogy tizenöt év távlatából a már rosszul rögzült budapesti nyomozásokat idézte fel ismét mint három szolgálati útját Magyarországra, és mivel a Rajk-peren csak megfigyelőként volt jelent, azzal mosta össze Brankovék nem sokkal későbbi kihallgatását.

A felülvizsgálati tárgyaláson tett vallomását alátámasztotta a tanúként megjelenő egykori felettese, Veselý is, aki ekkor már túl volt első öngyilkossági kísérletén és az StB-től távozva a CSKP Párttörténeti Intézetében dolgozott. A Milén által elhangzottakat árnyalta és pontosította azzal, hogy a Field-ügyben valóban specifikusan Milént nevezték ki a magyar politikai rendőrséggel való kapcsolattartásra. Tehát a nyomozati anyagokban (és itt is) elhangzó kitétel Miléntől arra vonatkozóan, hogy ő volt az StB és a magyar szerv közti összekötő, csak a Field-ügyre vonatkozott. Ez tisztázhatja némileg a kapcsolatfelvételt tárgyaló fejezetben is felvetett zavaros kérdést, hogy miért követelte magáénak ezt a szerepet Sedmík is: míg egyiküket a legkorábbi időben bízták meg a feladattal, Milén az 1949-es közös munka során került ebbe a pozícióba – függetlenül attól, hogy a korábbi kapcsolattartásban is aktív szerepet játszott. Veselý megerősítette Milén vallomását, hogy a Field-ügyben szerzett anyagokat neki adta át, vizsgálatukat azonban már a Šváb vezette csoport végezte el, amivel egyértelműen a T-bizottságra utalt. Ezzel egyúttal azt is alátámasztotta, hogy a vizsgálat menetét Milén közvetlenül nem befolyásolta, ezt pedig Heda Synková tanúvallomása is megerősítette. Veselý mindezek mellett olyan részletekre is kitért a felülvizsgálati tárgyaláson, amire Milén nem. Így beszámolt arról, hogy Pavlíkék vallomásaiban a velük és Fielddel kapcsolatban álló, nekik információkat szolgáltató magas rangú csehszlovák tisztviselők névsorát Milén vitte magával Prágába. A kb. 40 nevet tartalmazó listát Nosek, Slánský és Gottwald is megkapta, akik közül utóbbi nehezen hitte el, hogy árulók volnának, így csak azokkal szemben léphettek fel, akiknél ezt nem tiltotta az elnök. Veselý tanúvallomása eddig a pontig kifejezetten megbízható és alátámasztja a Milén

⁶⁶³ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM I, sv. 31, a. j. 750–753. Matriál ÚKRR, č.j. 10787/1956. 2–3

által elmondottakat, illetve ezáltal az 1949-es események koncepciózus voltát. Tanúskodásakor azt is helyesen idézte fel, hogy Rákosi maga is cselekvésre szólította fel az „ellenség leleplezésében” késlekedő Gottwaldot. A lista Gottwaldhoz való eljuttatását azonban a szakirodalom a Rákosi által küldött levélnek tulajdonítja és valóban nincs más forrás arra vonatkozóan, hogy Milén vitte volna el Prágába. Természetesen a magyar nyomásgyakorlást figyelembe véve elképzelhető, hogy Milén maga is vitt egy listát, arra azonban nem született reakció. A felülvizsgálat során hozott határozat megszövegezése alapján azonban sokkal valószínűbb, hogy itt nem a Rákosi-féle listáról van szó, hanem általában a budapesti kihallgatásokon az StB által szerzett névsorról. Veselý továbbá a lista alapján zajló letartóztatásokat illetően is bizonytalanságát fejezte ki: emlékei szerint 1949-ben ilyesmire nem került sor, holott még abban az évben több a Field- és Pavlik ügyben említett személyt is őrizetbe vett az StB.⁶⁶⁴

Magyarországhoz kapcsolódóan Milén beszámolt arról is, hogy tudomása volt arról, hogy 1947-ben akkori barátnőjét, ekkor pedig már feleségét, Jana Vážnát Magyarországgal szembeni kémkedéssel vádolták.⁶⁶⁵ Vážná valóban dolgozott egy rövid ideig Magyarországon Csehszlovákia budapesti követségén, sőt, emiatt Horváthtal is jó viszonyt ápolt. 1948-ban visszatért Magyarországról és a Külügyminisztériumban helyezték el. Őt azonban saját ügyében államtitkok kiadásával vádolták, a magyarországi kémkedés a nyomozati anyagaiban, a vádiratban és az eljárást lezáró határozatban nem merült fel.⁶⁶⁶

Bár nem a kapcsolattartáshoz tartozik, de tanúvallomásaiban Veselý nemcsak Milén Field-ügyben tett vallomásának részleteit támasztotta alá, hanem azt is, hogy az StB szlovák és cseh szárnya közti viszony korántsem nem volt problémamentes. Milén nyomozati anyagában szereplő panaszait a pozsonyiak Prága tudtán kívüli tevékenységéről Veselý ebben a tanúvallomásaiban azzal erősített meg, hogy már 1947-ben önálló hálózatot építettek ki a szlovák területeken, mivel a pozsonyi kollégákban nem bíztak.⁶⁶⁷

A felülvizsgálat során Milén súlyos fizikai és mentális nyomásra hivatkozva tagadta a korábbi eljárásban tett vallomásait, ahogy az akkor tett tanúvallomások egy részét is elutasította. Mint mondta, a kényszer mellett végül a Magyarországon tapasztaltak vették rá a torzított kihallgatási jegyzőkönyvek aláírására, amivel a BM ÁVH brutális, őrizetéseket sikerrel megtörő vallatási módszereire és a koncepció konstruálására utalhatott, amelyet

⁶⁶⁴ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 5. 126–127., 150–151., 161.

⁶⁶⁵ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 5. 117.

⁶⁶⁶ ABS, f. MNB, sign. MNB-91. část č. 1. 107–115., 121–122.

⁶⁶⁷ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV část č. 5. 128–129.

ugyanakkor az StB is átvett és alkalmazott – ahogy azt Milén a saját bőrén is megtapasztalhatta.⁶⁶⁸

A felülvizsgálat és tárgyaláson tett vallomások alapján a bíróság megállapította, hogy Milén nem fedte el Field-tevékenységét, az általa szerzett dokumentumok kiértékelésére és kidolgozására nem volt befolyása, ahogy az azok alapján zajló felgöngyölítésre és letartóztatásokra sem, mivel azt a T-bizottság tagjai végezték.⁶⁶⁹ Az ítélet nagyvonalú, hiszen ha Milén nem is volt hivatalosan a T-bizottság tagja, az annak elődjeként létező, a Pavlik-ügyben felállított nyomozati bizottságban aktívan részt vett 1949 nyarán.⁶⁷⁰ A már kivégzett Švábra pedig ekkor már kézenfekvő és kényelmes volt a felelősséget hárítani.

Milént már 1956. szeptember 18-án szabadon bocsátották,⁶⁷¹ a felülvizsgálati iratok ennek indoklásaként szolgáltak. A felülvizsgálati eljárás határozata, majd 1956. november 10-én hozott ítélete ugyanis felmentette az 1953-as per vádjai alól. Köztisztviselői kötelességszegésért hat hónap börtönbüntetésre ítélték, végül azonban a köztársasági elnök 1948-ban hozott amnesztiájára hivatkozva ezt is elengedték.⁶⁷²

Ügyét legközelebb a CSKP KB Pártellenőrző Bizottsága vitatta meg a pártból való kizárásának vizsgálatakor, 1964-ben. Bár ekkor Milén és a vizsgálati anyagok ismét említették a Field- és Pavlik-ügyben való szerepét, az 1955–1956-os anyagoknál már nem tartalmaztak jelentősen újabb részleteket. Korábbi vallomásaihoz képest új információk csak „csehszlovákiai magyarok” (amivel egyértelműen a „londoni csoport” tagjaira utalt) Čechel közösen végzett kihallgatása a harmadik budapesti útján és Rajk-peren való részvétele volt. Milén ekkor arról számolt be, hogy a Rajk-perben Brankovnak és Rajknak mutatott fényképét Fieldnek a BM ÁVH kérésére ő vitte Budapestre, amit azonban Rajk nem ismert fel.⁶⁷³ Field fotójának a magyar szerveknek való átadásáról korábban sosem beszélt, így ennek alátámasztása vagy cáfolata ezért nehézkes. Ezzel a részlettel egyúttal világossá válik a kapcsolatfelvételt tárgyaló fejezetben már bemutatott tévedése: míg a letartóztatásban arról vallott, hogy Rajk vallomását hallgatta meg, valójában egy másik tárgyalási napon vett részt, ahol Szőnyi mellett Rajkot is kérdezte a bíróság és a képek fel(nem)ismerése is ekkor történt.

⁶⁶⁸ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV čast č. 5. 126–137., 143–144., 150., 159–160.; NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM I, sv. 31, a. j. 752. 9–10.

⁶⁶⁹ ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV čast č. 5. 162.

⁶⁷⁰ Ld. például az ülések jegyzőkönyveit: ABS, f. MNB, sign. MNB-39. čast č. 8. 47–51., 54–56.

⁶⁷¹ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM I, sv. 31, a. j. 750–753. Materiál ÚKRK, č.j. 10787/1956. 1.

⁶⁷² ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV čast č. 5. 146–185.; NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM I, sv. 31, a. j. 750–753. Materiál ÚKRK, č.j. 10787/1956. 1.

⁶⁷³ NA, f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM I, sv. 31, a. j. 750–753. Materiál ÚKRK, č.j. 10787/1956. 2–3. Vö. ABS, f. ZV, sign. ZV-4-MV čast č. 47. 14.

A magyar kapcsolat tehát bár feltűnik Milén felülvizsgálati eljárásaiban, újabb adatokkal csak kismértékben szolgál a nyomozati anyagokban megismert információk kiegészítéshez. Ez – ahogy Valášek és társainak esetében is látható – megerősíti, hogy azok nem a koncepció által torzítottak, hiszen ezúttal is csupán kontextusteremtő szerepük volt a vádak megalkotásához vezető úton. Az új információk ugyanakkor sok esetben vetnek fel kérdéseket, bizonytalansági tényezőjük, elsősorban az emberi emlékezet torzító hatása miatt különösen nagy. Megismerésükkel mégis árnyalható a nyomozati szakasz protokolljainak tartalma, és amennyiben a jövőben új, releváns dokumentumok kerülnek elő, megerősítésük vagy cáfolatuk is tisztázhatja őket.

Valášek és társainak büntetőügyében elítélt kapcsolattartókhoz képest Milén az egyetlen, aki a felülvizsgálati iratokban részletesebben felidézi a Field-ügyet, illetve a kooperáció legfontosabb magyar személyét, Szücsöt is név szerint említi. Igaz arról már ő sem számol be, hogy Péter helyettesét korábban is ismerte. Annak a magyarázata, hogy bővebben nem értekezett róla, megegyezik a már Valášek és társainak büntetőügyében ismertetett tényezőkkel: (1) a Szücs-ügy természete, illetve (2) Szücs személyének és a kapcsolattartásnak az egyéb bűnök kontextualizálásához való kizárólagos felhasználása.

Milén a szabadlára helyezését követően nem sokkal, 1958-tól – miként a következő évtől Magyarországon Péter – könyvtárosként kapott munkát, a prágai Állami Orvosi Könyvtárban.⁶⁷⁴

⁶⁷⁴ Tomek: *Příslušník StB Miroslav Pich-Tůma*, 218.

6. Összegzés

Horváth, Moškovič, Valášek és Závodský, illetve vádlott-társaik ügyének tárgyalásával a dolgozat elérte a kitűzött időhatárt, 1954-et. Már a Moškovič ügyének kapcsán tárgyalt magyar és csehszlovák felülvizsgálatok eltérésénél is tapasztalható, hogy Sztálin 1953. március 5-i, majd Gottwald március 14-i halálát követő időszak fordulatai jelentős hatást gyakoroltak nemcsak a politikai perekre, hanem a belügybe visszatagolt politikai rendőrségekre is. Magyarország előbb, Csehszlovákia ismét kissé lemaradva déli szomszédjától, de 1954-et követően szintén felhagyott a „párton belüli ellenség” üldözésével. 1955-től pedig már mindkét országban a felülvizsgálatok vették át a leleplezések helyét, ha lefolyásuk és eredményeik nem is voltak sikeresek, sőt, egyes esetekben akár törvényesek sem. Mivel a dolgozat célja a két politikai rendőrség csehszlovák politikai perek mentén kialakuló és működő (vagy éppen nem működő) kapcsolatának vizsgálata, ezért a következő évek, évtizedek már nem képzik az elemzés tárgyát.

A dolgozat összegzésekor érdemes a bevezetésben megfogalmazott hipotézishez visszatérni: a hivatalos és nem hivatalos úton későn és lassan formálódó viszonyt a két állambiztonsági szolgálat között a „jugoszláv szkizmat” követő politikai perek lendítették fel, a kooperáció azonban Szücs Ernő halálával, ha nem is szakadt meg a két szervezet között, a politikai pereket tekintve holtpontra jutott.

Ezt az előfeltevést a vizsgálat megértéséhez nélkülözhetetlen előzmények tárgyalása a levéltári dokumentumok és szakirodalom alapos vizsgálatával igyekeztem bizonyítani. Ehhez a téma tárgyalását két részre, ha úgy tetszik, két korszakra, egy Szücs Ernő halálának előtti és utáni időszakra kellett bontanom. Ez a megközelítés a hipotézisem alátámasztása mellett további előnyöket is jelentett: a kapcsolattartás eddig kevésbé, vagy egyáltalán nem ismert aspektusait vizsgálhattam, amelyek jelentős novumok a két politikai rendőrség közös, de egyéni történeti megismerésében is. A már ismert és részben (elsősorban magyar oldalról) feldolgozott Field-ügy további részletei mellett a viszony olyan eddig egyáltalán nem vizsgált oldalát is feltárhattam, mint Szücs és az StB szlovák szárnya közötti kapcsolat a politikai perek éleződő időszakában.

Jogos a kérdés, hogy miért mindig Szücs, szemben a számtalan cseh és szlovák politikai rendőr vagy akár Farkas Mihály és Vladimir nevével, akik a viszony fenntartásában kisebb vagy nagyobb intenzitással részt vettek. A választ csak kisebb részben adja Péter

hiányos nyelvtudása, egészségügyi problémái és visszahúzódó természete. Pontosabb magyarázatot a két politikai rendőrség összehasonlító elemzése ad. Magyarországon az állambiztonság élén viszonylag hamar a komolyabb ellenzék nélkül operáló kommunista irányítás jelölte ki a fő pozíciókat, míg Csehszlovákiában a kommunistáknak elsősorban a ZOB-II-ből kellett a hatalmat megragadniuk – függetlenül Nosek belügyminiszteri pozíciójától. Kissé sematizálva: míg Péter, Tömpe és Villányi horizontális síkon és rövid ideig vívtak a politikai rendőrség vezetéséért csatát, addig a csehszlovák kommunista politikai rendőröknek vertikálisan, a ZOB-II-ből „felfelé” kellett a hatalmat megszerezniük egy szívósabb nem kommunista ellenzékkel szemben és ezt jóval hosszabb idő alatt tudták csak elérni. Magyarországon ráadásul a hatalomátvétel párhuzamosan zajlott a szervezet struktúraváltásaival, míg Csehszlovákiában attól független volt. Ennek következménye, hogy a magyar félnél hamar letisztultak a szerepek és szerepkörök, amin sok esetben a személycserék sem változtattak. Ezzel szemben Csehszlovákiában a területileg és szervezetiileg is szétaprózódó kommunista aktorok közt nem volt olyan egyértelmű a hierarchia. Emiatt az MNB megszervezéséig a pozícióját tekintve tényleges állambiztonsági parancsnok, Veselý helyett egy az állambiztonsághoz csak a pártapparátuson keresztül kötődő személy (Šváb) hozott döntéseket. Eközben ráadásul a szétaprózódásért leginkább felelős ZOB-II-ben tapasztalatot szerzett pozsonyi és prágai szektor-, részleg-, és osztályvezetők sok esetben jelentősebb feladatokat kaptak, mint szűken értelmezett pozícióik indokolták volna. A magyar szerv egyértelmű hierarchiája kézenfekvővé tette, hogy a kapcsolattartás hazai képviselője Szücs, Péter első számú helyettese legyen. Az StB esetében azonban nem a szervezet második embere látta el ezt a feladatot, hiszen a bonyolult szervezeti felépítésben már azt a személyt is nehéz lenne megnevezni, aki a ezt a pozíciót betöltötte. Mindezt tovább tetézte a cseh és szlovák területi megosztás, a kvázi két (pozsonyi és prágai) főparancsnokság jelenléte a saját alárendelt struktúráikkal, illetve a (nem csupán állambiztonsági szinten) egymásnak feszülő cseh és szlovák ellentét. Ennek hatása figyelhető meg abban, hogy Csehszlovákiában 1950-ig Szücshez képest „alacsonyabb” pozíciót betöltő személyek végezték el a kapcsolattartás oroszánrészét. Ezzel szemben a sem területileg, sem szervezetiileg nem megosztott, egyértelműen értelmezhető hierarchikus viszonyrendszerben működő magyar politikai rendőrség esetében elképzelhetetlen lett volna, hogy a kapcsolattartás felelősségét egy osztály-, vagy részlegvezető viselje. Ez magyarázza, hogy a vizsgált kapcsolatban Magyarországot egy személy, Szücs (Péter és Farkas Mihály, illetve Vladimir alakjával a háttérben),

Csehszlovákiát pedig elsősorban négy, Baláz, Milén, Sedmík, Šváb és Veselý (Viktorin és Valášek alakjával a háttérben) képviselte

Nem lehet azt állítani, hogy a nevezett személyek közti munkakapcsolat kizárólag a politikai perek miatt jött létre, azt azonban igen, hogy azok mentén mélyült el, majd az ilyen téren tapasztalt kooperáció intenzitása Szücs halálával meredeken visszaesett. Ugyanakkor azt sem lehet állítani, hogy a koncepciós perek összefonódó szálainak felgöngyölítésében végzett együttműködés kizárólag Szücs halála miatt került volna mélypontra. Az azonban tagadhatatlan, hogy agyonveretésével fontos kapcsolattartót veszített el mindkét fél, ami felerősítette a visszaeső kooperáció mögött álló egyéb tényezők jelentőségét is.

A Szücs halála előtti időszak fontos momentum volt a politikai perekben elmélyülő kapcsolat felvétele. Releváns dokumentumok hiányában egyelőre nem világos, melyik politikai rendőrség vetette fel az 1947-es találkozó ötletét, a későbbiekben azonban egyértelműen az StB volt a kezdeményező fél. A kutatások eredményei alapján az StB cseh és szlovák szárnyának tisztviselői többször és többen látogattak Magyarországra, mint a magyar kollégáik Prágába vagy Pozsonyba. Az, hogy magyar fél nem volt annyira motivált, mint északi szomszédja, értehető: a politikai perek megkezdéséhez szinte minden „szükséges” személy a budapesti börtönökben volt őrizetben. Kezdeményezőikészségüket így csak akkor villantották meg, mikor ez még éppen nem így volt, akkor azonban gyakran és a politikai nyomásgyakorlástól sem visszariadva jelentkeztek.

A kapcsolatfelvétel fennmaradt dokumentumaiból látszik, hogy az 1947–1948-as évek a másik fél óvatos feltérképezéséről szóltak, ahol a cél a kapcsolat hivatalos felvétele volt a jövőbeni közös munka érdekében. Azt azonban ekkor még egyik fél sem tudhatta, hogy alig egy év múlva, 1949-ben egy komoly együttműködésben tehetik próbára éppen kialakított viszonyukat, ami azt is megmutatta, hogy a kései kapcsolatfelvétel háttérében álló feszültséget nem sikerült az addig tartott kevés hivatalos és nem hivatalos látogatással feloldani. A Field-ügyben folytatott közös munka során egyértelmű, hogy a két állambiztonsági szolgálat között a viszony nem volt problémáktól mentes. Az StB vonakodó hozzáállása Field átadásakor nemcsak a magyar félben keltett ellenérzéseket, hanem a szovjet fél is rosszallással figyelte azt. Nem véletlen, hogy Gottwald és Veselý végső döntését a segítségnyújtásról Bjelkin beavatkozása előzte meg. A BM ÁVH értékes időt veszített Veselý több hónapon át tartó meggyőzésével, amit az ügy megszervezésére is fordíthattak volna. Később azonban a magyar szerv gördített akadályokat az StB munkája elé azzal, hogy a kihallgatási anyagokat nem a megegyezések szerinti ütemben juttatták el csehszlovák kollégáiknak. Amikor pedig a magyar fél odázta el az StB számára

kulcsfontosságú információkkal bíró Pavlikék hazaszállítását, a csehszlovák tisztek egészen hasonló helyzetbe kerültek, mint amilyenben nem sokkal korábban a BM ÁVH volt, amíg Field Magyarországra kerülésére várt. A két szervezet tehát alaposan próbára tette egymás türelmét, és bár nyílt konfrontációra nem került sor, a feszültség a politikai kapcsolatokra is erősen rányomta a bélyegét. A Rákosi, Péter és az ő „kérdéseiket” tolmácsoló Szücs nyomásgyakorlása szintén nem járult hozzá a kooperáció során felmerülő problémák kezeléséhez.

Ezt tompította Szücs és Baláz barátsága, igaz, a prágai fél ebből nemhogy kimaradt, de komolyan ellenezte az StB szlovák szárnyának „magánakcióit” a magyar szervvel. A levéltári források sajnos arra nem térnek ki, hogy a prágai parancsnokságon is olyan közismert lett volna Szücs és Baláz baráti kapcsolata, mint Pozsonyban. Az erre vonatkozó dokumentumok inkább a szlovák fél általában tapasztalható különutasságáról számolnak be, amiben Baláz, Sedmík és Valášek viszonya a magyar félhez csupán annak illusztrálását szolgálja. Ez a viszony azonban lehetővé tette, hogy a prágai vezetés által a Field-ügyből egyébként egy-két kivétellel szinte teljesen kihagyott szlovák StB is bekapcsolódhasson, ha nem is az ügyben végzett kihallgatásokba, de legalább az információáramlásba. Ez kulcsfontosságú volt, hiszen a „londoni csoport” Budapesten kikényszerített vallomásai elsősorban a Szlovákiában pozíciót betöltő Moškovičra vonatkoztak. Bár letartóztatására végül Prága utasítása miatt később került sor, a pozsonyi StB figyelme Szücsnek köszönhetően már 1949–1950-ben rá irányult. Szücs és az StB szlovák szárnya közt a Field- és Pavlik-ügyben való érintkezéskor nem jellemzőek azok a súrlódások, ami a kooperációt végző prágai és budapesti feleket jellemezte. Az információátadás gördülékenyebben zajlott, feszült türelmetlenségről nem számolnak be a dokumentumok. Ennek egyik oka a már említett bizalmas viszony Szücs és Baláz között. Magyarázza azonban az is, hogy Valášek és Baláz vállán jóval kisebb volt a nyomás a budapesti látogatásaik alkalmával. Ők ugyanis sem a T-bizottságnak, sem elődjének nem voltak tagjai, és bár politikai megbízásból keresték fel Szücsöt, hogy információt kapjanak a Field-ügyről, a csehszlovák szálak felgöngyölítésének feladata nem rájuk hárult, ellentétben Švábbal és Milénnel, akik nagy várakozásokkal tekintettek a közös munkára, amelynek zökkenői így különösen érzékenyen érintették őket.

Feltűnő, hogy Szücs barátsága szinte már-már kardinális pontja a vallomásoknak. Bár Baláz szerényebben számol be a magyar ezredeshez fűződő viszonyáról és azt elsősorban Valášek és Baláz későbbi cellatársa beszámolóiból ismerjük meg, Milén szinte ragaszkodik hozzá, hogy Szücs vele is jó viszonyban volt. Szücs kegyeiért tehát bár éppen

nem versengett az StB, személyének jelentőségét mindenféleképpen felismerte – joggal. Szücs Prágával és Pozsonnyal is kapcsolatot tartott, így mindkét oldalról nyomás alá tudta helyezni az StB-t, hogy a szovjet elvárásoknak megfelelően minél előbb kezdjék meg maguk is a párton belüli ellenségeik leleplezését. Ebben segítségére volt nyelvtudása és a Kartasov által Péterből hiányolt operatív készségek. Halála éppen ezért feltűnő fordulat a viszony politikai perek keretein belül való vizsgálatakor.

Annak a következményeit, hogy Szücs ilyen módon kiesett a kapcsolattartásból, a dolgozatban négy politikai perrel mutattam be. A négy politikai eljárás mint négy esettanulmány támasztja alá a hipotézist, rámutatva arra, hogy Szücs halálával a koncepciók eljárásokban való kooperáció a két szervezet között meredeken visszaesett. Míg a Field- és Pavlik-ügyben a kapcsolattartás világosan és kézenfekvően vizsgálható, Szücs halála után a csehszlovák koncepciók pereknek egy mélyebb elemzése is szükséges ahhoz, hogy képet kapjunk ennek a visszaesésnek az okairól.

A „szlovák burzsoá nacionalisták” ellen zajló eljárásban, Moškovič és Jančík perében, majd az állambiztonságon belül Valášek és Závodský csoportja ellen szervezett eljárásokban mind közös vonás, hogy megtalálhatók bennük a két országot összekötő szálak. Ebben a négy perben is megvoltak azok az elemek, amelyek mentén mindkét ország az aktuális politikai irányvonalnak megfelelő és kedvező közös koncepciók pert kreálhatott volna. Az első esetben szinte a Field- és Pavlik-ügyhöz hasonló közös felgöngyölítést hajthattak volna végre, leleplezve Clementis Horváthon keresztül fenntartott magyarországi kémhálózatát, felhasználva akár az akkor éppen ellenségnek bélyegzett Marosánt, Szakasitsot vagy a Jacobson-ügyet. A második esetben a közös töről induló „londoni csoport” ügyét fűzheték volna tovább Moškovičcsal egy nagy „angol kémhálózat” képévé, benne ezúttal Geminder és Szücs Miklós személyével. Az állambiztonságiak ellen zajló eljárásokban a már leleplezett Szücs-testvérekkel lehetett volna jelentős propagandaértékű közös munkát végezni. Horváth kémhálózatának koncepciójáról azonban az ügyre vonatkozó források alapján magyar fél nem is tudott a Slánský-perrel való tudósításokig, a „londoni csoport” ügyének kidolgozása a közös kiindulópont után a változó politikai igényeknek megfelelően szétvált, a Szücs-testvérek halálának körülményei pedig nem tették lehetővé, hogy az állambiztonságiak elleni eljárásokban felhasználják a körük tervezett koncepciót.

Összegezve: Szücs halála után az alábbi két fő ok miatt nem valósult meg kooperáció az egyébként Field- és Pavlik-ügyhöz hasonlóan közösen felgöngyölíthető ügyekben. Az első és legfontosabb a (1) Szücs-testvérek személye és ügyük lezárásnak módja: Szücs Ernő alakja a csehszlovák koncepciók perekben mint a magyar politikai

rendőrséggel való kapcsolattartó személy jelenik meg. A koholt koncepciókba már nem szőtték bele – mint akár egy esetleges „angol kém” –, így csak mint a vádlottak egyéb „ellenséges” tevékenységeinek vizsgálatához szükséges kontextus részeként jelent meg az eljárásokban. Ez a tény, valamint az, hogy a magyar anyagokban a „londoni csoporthoz” kötődő Miklós sem tűnt fel ilyen módon a csehszlovák koncepciókban, arra enged következtetni, hogy ha kialakuló ügyükről szóbeli közlés útján volt is valamilyen sejtése vagy tudomása az StB-nek, a lezárás mikéntjéről már nem. A Szücs-ügy ilyen természeténél fogva tehát egyikük alakját sem lehetett a későbbiekben felhasználni sem egyéni, sem közös munkában. Ernő halálával ráadásul az ÁVH elveszítette a legfontosabb kapcsolattartó személyét az StB-vel – az StB pedig az ÁVH-val. Bár az ifjabb Farkas átvehette volna ezt a szerepet, az ő viszonya a csehszlovák féllel az operatív technikára korlátozódott. Édesapja pedig, a források tanúsága szerint, nem szándékozott az alacsonyabb beosztású StB tisztekkel szorosabb viszonyt fenntartani, így neve főleg a Veselývel és Švábbal folytatott hivatalos iratokban tűnik fel. A Szücsöt követő Balog esetében jelenleg semmilyen dokumentum nem áll rendelkezésre, ami azt bizonyítaná, hogy elődjéhez hasonlóan tárgyalt volna az StB tisztségviselőivel akár a koncepciók eljárások, akár más ügyek tekintetében. Péter pedig nem változtatott korábbi magatartásán vagy szerepén a viszonyban való részvételét illetően. A politikai perekre vonatkozó információk áramlása már a Rajk-pert követően lassult a két fél között, Szücsék halála pedig fokozta ezt a jelenséget.

Szintén jelentős ok (2) Csehszlovákia „lemaradása” mind a perekben, mind azok felülvizsgálatában: Magyarországgal ellentétben Csehszlovákiában nem csak a „párton belüli ellenség leleplezése” húzódott el, hanem éppen emiatt a felülvizsgálatok is később kezdődtek. Az ilyen időbeli eltolódás miatt a két ország csak a Field- és Pavlik-ügy kezdeti szakaszában dolgozott szinkronban, utána azonban Magyarországon előbb vezényelték le a pereket és mellékpereket, majd előbb kezdték meg a perek felülvizsgálatát is: míg Magyarországon 1954-ben már javában zajlottak a perújrafelvételi tárgyalások, Csehszlovákiában még bőven a mellékperekben hoztak ítéleteket. Ez 1953 után szinte lehetetlenné tette a közös munkát. Mind a „szlovák burzsoá nacionalisták”, mind Moškovič ügyét a kooperációhoz túl későn kezdte el az StB kidolgozni: mire az együttműködésre sor kerülhetett volna, Szücs már halott volt és a magyarországi felülvizsgálatok is megkezdődtek.

Önmagában állva ez a két tényező természetesen még nem okozta a politikai perekben folytatott együttműködésben beállt stagnálást. Elemzésem során mégis ezt a két faktort találtam a legmeghatározóbbnak, amelyeket persze egyéb olyan körülmények is

kísértek, amelyek a kooperáció visszaesésében játszottak szerepet. Ilyen volt többek között, hogy a magyar politikai vezetés a Rajk-pert követően feltehetően kevésbé volt érdekelt az erre irányuló kooperáció fenntartásában: saját kirakatperüket levezényelték, ráadásul a sztálinista elvárásoknak megfelelően. A politikai rendőrség figyelme a „gazdasági ellenség” felé fordult. Az ÁVH tehát 1950-ben már nem az MDP, hanem például a Standard Villamossági Rt. sorai között felfedezni vélt ellenségre fókuszált, így annak felgöngyölítésében voltak érdekeltek – miközben Csehszlovákiában még javában a „csehszlovák Rajk” után folyt a hajsza. Ezt támasztja alá Szücs Standard-ügyben írott levele Švábhoz, valamint az iratai közt található feljegyzések Radó Zoltánra vonatkozóan. Szintén fontos körülmény, hogy nemcsak Szücs alakja került ki a képből, hanem a korábbi kooperációban résztvevő legtöbb StB tisztviselő is. A helyükbe lépő személyek legalább olyan tapasztalatlanok voltak a politikai perekben való együttműködést tekintve, mint a határ túloldalán dolgozó Szücs után pozícióba került kollégáik. Végül annak hatását is figyelembe kell venni, hogy 1953 után, az ún. „Hruscsovi fordulat” égisze alatt Magyarországon megindult és Nagy Imre nevével fémjelzett új szakasz, bár rövid ideig tartott, olyan változásokat okozott, amelyeket Rákosinak az 1956-os lemondatásáig tartó resztálinizációs kísérlete már nem tudott teljességgel visszafordítani. Csehszlovákiában, ezzel ellentétben, Gottwaldot a hasonlóan dogmatikus Antonín Novotný követte a párt élén, akit kevésbé rendítették meg a külpolitika széljárásának ilyen változásai és 1963-ig jelentősebb politikai fordulatról nem lehetett szó, amivel fokozta a két ország perekben és felülvizsgálatokban megfigyelhető időbeli eltérését.⁶⁷⁵

Elemzésemmel ugyanakkor nem szeretném azt a látszatot kelteni, hogy Szücs halála egy minden információáramlást megakasztó cezúra volt. A magyar kommunista politikai elit jól tájékozott volt a „csehszlovák Rajk” utáni hajsza legfontosabb állomásairól. Boldoczki János prágai követ és Betlen Oszkár újságíró egyaránt rendszeres, és pozíciójukhoz mérten részletes tájékoztatásokkal látták el Rákosi Mátyást. Különösen igaz ez a Šling–Švermová-ügyre, amelynek eskalációjáról több jelentésben számoltak be 1951 januárjától kezdődően. Boldoczki arról is tájékoztatta Rákosit, hogy 1951 tavaszán már két szálon futott az ellenség leleplezése Csehszlovákiában: a Clementis-féle francia szolgálatban álló szlovák csoportot és a Šling-féle angol szolgálatban álló „bandát” különböztette meg. Előbbinek tagjait pedig már ekkor hiánytalanul felsorolta, noha, mint láttuk, a végső koncepció csak később körvonalazódott. Rákosinak küldött beszámolóik

⁶⁷⁵ Kinčok: *Husák: Buržoázy nacionalista*, 33–38.; Novotný politikájáról bővebben ld. Kaplan – Kosatík: *Gottwaldovi muži*, 247–307.

alapján jól nyomon követhető a Šling–Švermová-ügy kiterjedése, fokozatos áthajlása a Slánský-ügybe, majd végül -perbe, amelyről szintén részletes tudósítást kapott a magyar főtítkár.⁶⁷⁶ Pozíciójukból adódóan nyilvánvalóan nem ismerték a koncepciók részleteit és az StB felgöngyölítő munkáját, így teljes mélységében nem tudták arról tájékoztatni Rákosit. Jelentéseikkel mégis egy olyan átfogó képet adtak a szomszédos országban zajló politikai perekről, amelyek Szücs hiányában is információkkal látták le a magyar politikai elitet.

A politikai rendőrségek forrásképző (és megsemmisítő) tevékenysége, a „lingua securitatis” jelensége és a dokumentumok feldolgozását lehetővé tévő – szakmai konszenzuson alapuló – módszertan hiánya a feldolgozást és a forráskritikát a keresztvizsgálatok és az összehasonlítás irányába terelte. A koncepciók önmagukban, majd más koncepciókkal, jelentésekkel, felülvizsgálati anyagokkal való összevetése a vallomásoknak ilyen módon szerzett hitelt vagy cáfolta azokat. Számolni kell azonban két olyan tényezővel, amelyek jelentősen befolyásolták az elemzés eredményét: (1) az emberi emlékezet és psziché, valamint (2) a jelenleg nem kutatható iratanyagok volta. Az első faktor természetesen minden történeti munkát befolyásol, itt azonban különösen fontos felhívni rá a figyelmet. Milén esetében egészen nyilvánvalóan jelenik meg ez a probléma: nem pusztán dátumokat téveszt el (ami rövid időintervallumban is teljesen természetes, nemhogy hosszú évek távlatában), de olyan fontos tényezőket „felejt el” hosszú évekig, mint Field fényképének a Rajk-perhez való szolgáltatása. Az idézőjel indokolt és már átvezet a psziché problémájához. Utólag az ember hajlamos megszépíteni bizonyos eseményeket, saját személyét fontosabbnak, vagy ha a helyzet úgy kívánja, éppen hogy jelentéktelenebbnek beállítani. Hatványozottan igaz ez azok esetében, akik részesei voltak a múltban elkövetett törvénytelenéseknek. Hogy ennek a pszichológiai folyamatnak mi áll a háttérében, az már jelentősen túlmutat a dolgozat, sőt, a történészszakma keretein is, mindenesetre – és rámutatva az interdiszciplinaritás fontosságára – megkerülhetetlen jelenség. A második tényező szintén komoly befolyással volt a dolgozat eredményeire. És itt most nem pusztán a már említett oroszországi levéltári anyagokról van szó, amelyek vizsgálata egyaránt az ország látogathatóságának és az állambiztonsági vonatkozású iratok kutathatóságának függvénye. Ez a tényező magába foglalja a különböző magyar, cseh és szlovák levéltári fondokban, dossziékban lappangó egyéb, a témában releváns iratokat is, amelyek vizsgálatát nem tette indokoltá elnevezésük vagy fondtörténetük. Az irattükröződés révén, vagy más, korábban bekövetkezett irattári, majd levéltári rendezés folyamán bizonyára vannak még olyan források, amelyek tovább árnyalhatnák a témát, vagy

⁶⁷⁶ MNL, MNL-OL-X 10872-50662, MF 50662 X 10455 (1948–1956), 102. ő. e.

akár választ adhatnának az itt forráshiány miatt meg nem válaszolt kérdésekre. Ez ugyanakkor olyan tényező is, ami a témában való további kutatásra sarkall, a két politikai rendőrség közti korai kapcsolatok még mélyebb feltárására motivál. Ennek egyik lehetséges új iránya a már említett magyarországi gazdasági jellegű koncepciók eljárások csehszlovák szálai. A hazai gazdaság „ellenségeit” leleplező magyar koncepciók eljárások mentén végzett kutatások az együttműködés egy új oldalára világíthatnak rá. Vagyis a két politikai rendőrség kooperációja a magyar koncepciók perek mentén is vizsgálható, sőt, vizsgálandó. Szintén ilyen új kutatási irány a perekre vonatkozó orosz iniciatíva feltérképezése. A kutatások során nem találkoztam kifejezett szovjet nyomásgyakorlással, noha valóban nehezen elképzelhető, hogy ne álltak volna ilyen elvárások a háttérben. A korai időszakban, így például 1947-ben, még egyik országban sem voltak jelen a szovjet tanácsadók, így az elvárások vagy egyenesen Moszkvából érkeztek, vagy más úton tolmácsolták azokat. Amennyiben a szovjet javaslatok nem szóbeli közlés útján jutottak el a két politikai rendőrséghez, úgy kérdéses, hogy hol és milyen formában kerültek levéltári őrizetbe a (fennmaradt) dokumentumok. Az állambiztonsági iratok, illetve Rákosi Csehszlovákiára és Gottwald Magyarországra vonatkozó anyagai közt ilyen dokumentumokkal eddig nem találkoztam. Feltehetően a legkorábbi időszakban, amely egyúttal a legfeszültebb is volt a két ország közt, a szovjetek elsősorban szóbeli nyomásgyakorlással éltek mindkét szervezet esetében és nem adtak írásbeli utasítást a kapcsolatfelvételre. Ezt támasztja alá, hogy a korai találkozókat illetően később sem számol be egyik résztvevő sem arról, hogy azok megszervezése szovjet írásbeli direktíva alapján kezdődött volna. És bár a vizsgált forrásokban sem a csehszlovák, sem a magyar fél nem tért ki a kapcsolatépítés szovjet elvárásaira, szovjet „feletteseiknek” bizonyára határozott véleményük volt erre vonatkozóan. A kelet-közép-európai állambiztonsági kapcsolatrendszerre vonatkozó elképzeléseiket egymással és a pártapparátus magasabb köreibe tartozókkal is megosztották.

A munkám elején megfogalmazott hipotézist a kutatás során feldolgozott dokumentumok elemzésével és az eredmények bemutatásával igazoltam. A dolgozatból világosan látszik a kései és fokozatos kapcsolatépítés, a Field-ügyben fellendülő kooperáció, majd az, hogy Szücs halálát követően a csehszlovák politikai pereket illetően a két politikai rendőrség együttműködése visszaesett – még akkor is, ha az ügyekben megjelenő magyar szálak lehetővé tették volna a további intenzív közös munkát. Dolgozatom legfontosabb novumai közé tartozik (1) a két állambiztonsági szervezet kapcsolatfelvételének eddig nem ismert részleteinek feltárása, (2) Szücs Ernő államvédelmi ezredes csehszlovák StB tisztekkel kialakított kapcsolatainak feltárása, amelyek szakmai és személyes oldalai

egyaránt árnyalják a Field-ügyben végzett közös munka már ismert lépéseit és Szücs eddig ismert karrierjét, (3) a magyar szálakat tartalmazó csehszlovák párton belüli koncepciók eljárások bemutatása, amelyekkel igazoltam a felállított hipotézist.

Röviden, egy mondatban összefoglalható végkövetkeztetést nehéz volna megfogalmazni. Politikai perekről, az állambiztonsági szervezet munkájáról lévén szó az ügyek szövevényes, egymást keresztező volta ezt nem teszi lehetővé. Egyes esetekben a nevek, dátumok és egymásra reflektáló koncepciók szerteágazó, kusza szálai az olvasó türelmét is próbára tehetik. Ezt bizonyára tetézi az StB ágas-bogas szervezeti felépítése, amiben már önmagában is nehéz eligazodni. A történeti kutatás szépsége ezeknek a szálaknak a kibogozása, majd kisimítása és bemutatása, hogy így kapjunk átfogóbb képet egy adott témáról. A dolgozat elején megfogalmazott hipotézis vizsgálata és alátámasztása mellett a cél így a ritkán tárgyalt csehszlovák és magyar állambiztonság politikai perek mentén kialakuló kapcsolattartásának feltérképezése volt. Ezáltal közelebb juthatunk azon szervezetek összefonódó történetéhez, amelyek fenntartották a két ország 20. századi történetének évtizedeit meghatározó repressziót és politikai terrort.

Felhasznált források és bibliográfia

Levéltári források

Archiv bezpečnostních složek (Prága)

fond Ministerstvo národní bezpečnosti (f. MNB)

signatura MNB-1. (sign. MNB-1.) část č. 1., 7., 16.

signatura MNB-2. (sign. MNB-2.) část č. 1., 4., 5.

signatura MNB-10. (sign. MNB-10.) část č. 99.

signatura MNB-11. (sign. MNB-11.) část č. 1., 7., 9., 11., 12., 16., 20., 22., 25., 26., 27., 50., 85..

signatura MNB-37. (sign. MNB-37.) část č. 5., 8.

signatura MNB-39. (sign. MNB-39.) část č. 1., 7., 8., 9., 10.

signatura MNB-64. (sign. MNB-64.) část č. 1., 3., 4., 6.

signatura MNB-68. (sign. MNB-68.) část č. 1., 2.

signatura MNB-69. (sign. MNB-69.) část č. 1., 2., 3., 4., 5.

signatura MNB-70. (sign. MNB-70.) část č. 1., 4.

signatura MNB-77. (sign. MNB-77.) část č. 1.

signatura MNB-91. (sign. MNB-91.) část č. 1.

fond Zvláštní vyšetřovací spisy (f. ZV)

signatura ZV-4-MV (sign. ZV-4-MV) část č. 5., 10., 46., 47., 48., 49., 51.

signatura ZV-113-MV (sign. ZV-113-MV) část č. 2., 3., 4., 6., 7., 9., 18., 30.

signatura ZV-117-MV (sign. ZV-117-MV) část č. 2.

signatura ZV-123-MV (sign. ZV-123-MV) část č. 2., 3., 6.

fond Velitelství Státní bezpečnosti Praha (f. 310)

signatura 310-20-4 (sign. 310-20-4.)

signatura 310-43-7 (sign. 310-43-7.)

signatura 310-43-12 (sign. 310-43-12.)

signatura 310-47-10 (sign. 310-47-10.)

Archív Ústavu paměti národa (Pozsony)

fond A 8 (f. A 8)

škafule číslo 2, inventárne číslo 111.

Állambiztonsági szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest)

2.1 A volt zárt irattár levéltári anyaga

I/59 (V-143401)
I/62 (V-142752)
I/62-a (V-142752/1)
I/63 (V-142739)
I/63-a (V-142739/1)
I/64 (V-142732/3)
I/98 (V-142821)
I/107-a (V-142755/1)
I/107-d (V-142755/4)
V/1 (V-150030/1)
VII/13/1 (V-101890/1)
VII/13-b (V-101890/3)
VII/13-h (V-101890/7)

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)

XIX fondfőcsoport, Az államigazgatás felsőbb szervei

MNL-OL-XIX-J-1 fond, Külügyminisztérium

MNL-OL-XIX-J-1-j állag, TÜK iratok

MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945-1964)-29. sorozat, Csehszlovákia, 3., 50., 54. d.

MNL-OL-XIX-J-1-k állag, Általános iratok

MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945-1964)-29. sorozat, Csehszlovákia, 5., 7. d.

MNL-OL-XIX-J-1-u állag, Miniszteri és miniszterhelyettesi iratok, 8. d.

X szekció, Másolatok gyűjteménye (MNL-OL-X)

MNL-OL-X 10872-50650, MF 50650 X 10453 (1948–1956) (Mf. tekercs), 69. ő. e.

MNL-OL-X 10872-50662, MF 50662 X 10455 (1948–1956) (Mf. tekercs), 102. ő. e.

MNL-OL-X 10872-50664, MF 50664 X 10455 (1948–1956) (Mf. tekercs), 202. ő. e.

A fenti mikrofilmtekercsekre vonatkozó jelzetek az alábbi papíralapú iratanyagot tartalmazzák:

M fondfőcsoport, Az 1945 utáni munkáspártok és szakszervezetek iratai

MNL-OL-M-KS 276 fond, Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Szervei

MNL-OL-M-KS 276-65 állag, Rákosi Mátyás titkári iratai

102. őrzési egység (102. ő. e.)

202. őrzési egység (202. ő. e.)

MNL-OL-M-KS 276-67 állag, Farkas Mihály titkári iratai

69. őrzési egység (69. ő. e.)

Národní archiv (Prága)

fond Politické byro ÚV KSČ, 1954-1962 (f. 1261/0/11)

svazek 370–371 (sv. 370–371), archivní jednotka 465. (a.j. 465.) b. 26.

fond Politický sekretariát ÚV KSČ, 1951–1954 (f. 1261/0/22)

svazek 77 (sv. 77), archivní jednotka 201. (a. j. 201.)

svazek 79 (sv. 79) archivní jednotka 205. (a. j. 205.)

fond Klement Gottwald (f. 1261/0/34)

svazek 96 (sv. 96), archivní jednotka 1126. (a.j. 1126.)

fond KSČ - Ústřední výbor (1945-1989) - komise pro revize politických procesů a rehabilitace - tzv. Barákova (KOM I) (f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM I)⁶⁷⁷

svazek 31 (sv. 31), archivní jednotka 752. (a. j. 752.)

svazek 31 (sv. 31) archivní jednotka 750–753. (a. j. 750–753.), Materiál ÚKRK, č.j. 10787/1956

svazek 36 (sv. 36), archivní jednotka 903. (a. j. 903.)

svazek 36 (sv. 36), archivní jednotka 906. (a. j. 906.)

fond KSČ - Ústřední výbor (1945-1989) - komise pro revize politických procesů a rehabilitace - tzv. Kolderova (KOM II) (f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM II)

svazek 23 (sv. 23), archivní jednotka 496. (a. j. 496.)

fond KSČ - Ústřední výbor (1945-1989) - komise pro revize politických procesů a rehabilitace - tzv. Barnabitská (KOM III) (f. KSČ-ÚV (1945-1989) – KOM III)

svazek 1 (sv. 1), archivní jednotka 2. (a. j. 2.)

svazek 2 (sv. 2), archivní jednotka 35. (a. j. 35.)

svazek 3 (sv. 3), archivní jednotka 68. (a. j. 68.)

Sajtóforrások

A kormány új tagjai. Rajk László. *Szabad Nép*, 1948. augusztus 6. 2.

Magyarország. *Slovenský týždenník*, 1948. augusztus 8. 2.

⁶⁷⁷ Az itt szereplő „komise” fondoknak egyelőre nem alakult ki egy általánosan bevett és elfogadott jelzetezési rendszere. Egyes történészek a dokumentumokon szereplő régi, mások a kísérőlapokon szereplő új jelzeteket használják. Dolgozatomban a Národní archiv munkatársának, Adam Zíteknek a javaslata alapján jártam el a fondokra történő hivatkozásoknál, akit ezúton is köszönet illet segítségéért.

Halálra ítélték Csornoky Viktort hűtlenség, a demokrácia megdöntésére irányuló bűncselekmény, közhivatali kötelességsértés és fizetési eszközökkel elkövetett büntett miatt. *Szabad Nép*, 1948. november 16. 5.

Ítélet Husák és társai ügyében. *Szabad Nép*, 1954. április 26. 4.

Emlékiratok a halottak házából. Ignótus Pál börtönnaplója, III. *Jöjjetek*, 10. évf. (1957) 3. sz. 2.

Zpráva o výsledcích revize politických procesů z období let 1949–1954. *Rudé právo*, 1963. augusztus 22. 2.

Közlemény az 1949–1954. évi politikai perek felülvizsgálásának eredményeiről. *Új Szó*, 1963. augusztus 22. 2.

Online források

Lakházi Ákos: *Tettes és áldozat – 65 éve temették újra Rajk Lászlót.* <https://www.xxszazadintezet.hu/tettes-es-aldozat-65-eve-temettek-ujra-rajk-laszlot/> (Utolsó letöltés: 2024. 07. 02.)

Kerecman, Peter: Ivan Horvath /1904–1960/. *Naša advokacia. História a zaujímavosti.* http://www.nasaadvokacia.sk/ivan_horvath.html (Utolsó letöltés: 2024. 09. 13.)

Szerző nélküli online források

<https://www2.cs.uky.edu/dri/herculaneum-papyrus-scrolls/> (Utolsó letöltés: 2024. 04. 29.)

<https://magazin.pametnaroda.cz/doba/perzekuce-komunisty/nejkrutejsi-byly-politicke-procesy-karelkaplan-pak-zacal-veci-videt-jinak> (Utolsó letöltés: 2025. 07. 02.)

<https://www.magyarfutball.hu/hu/merkozések/1950-04-30/magyarország-csehszlovakia> (Utolsó letöltés: 2024.03.15.)

https://mnl.gov.hu/mnl/szkk/allomanyvedelmi_tevekenyseg (Utolsó letöltés: 2024. 04. 30.)

<https://www.politickeprocesy.cz/cs/osoba/svab-karel-3WarRI> (Utolsó letöltés: 2024. 12. 17.)

<https://www.politickeprocesy.cz/cs/proces-se-slanskym/den-1-3IgbG0> (Utolsó letöltés: 2024.12. 06.)

<https://www.politickeprocesy.cz/cs/osoba/toman-zdenek-3iC9Wn> (Utolsó letöltés: 2025. augusztus 18.)

<http://www.praguecoldwar.cz/kolderuvod.htm> (Utolsó letöltés: 2025. 01. 15.)

<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1950-86/zneni-0> (Utolsó letöltés: 2024. 12. 19.)

Bibliográfia

Argejő Éva: A hatalomnak alávetett test. Állambiztonsági játék a testtel (1945–1956). *Korall*, 8. évf. (2007) 27. sz. 172–192.

Baer, Josette: „*Spirits that I’ve cited...?*” *Vladimír Clementis (1902–1952): The Political Biography of a Czechoslovak Communist*. Stuttgart: Ibidem Verlag, 2017.

Balogh László: *Románia története*. Budapest: Aula Kiadó, 2001.

Baráth Magdolna: Szovjet tanácsadó feljegyzése Magyarországról, 1950. *Betekintő*, 2. évf. (2008) 4. sz. 14–25.

Baráth Magdolna: „Minden vizsgáló megalkotja a maga összeesküvését” Szovjet tanácsadó feljegyzése a tábornokper vizsgálatáról, 1950. június. *Betekintő*, 4. évf. (2010) 1. sz. 3–7.

Baráth Magdolna: Az államvédelem az egységes Belügyminisztériumban. *Betekintő*, 4. évf. (2010) 3. sz. 1–14.

Baráth Magdolna: *A szovjet tényező: Szovjet tanácsadók Magyarországon*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2017.

Bartáková, Daniela: *Comparative Study of the Tchelet Lavan and Hashomer Hatzair in Czechoslovakia (1918–1938)*.

https://libsearch.ceu.edu/permalink/43CEU_INST/179qfpk/alma991003607064608861

(Utolsó letöltés: 2024. 11. 28.)

Bartošek, Karel: Közép- és Délkelet-Európa. In: Courtois, Stéphane et. al. (szerk.): *A kommunizmus fekete könyve. Büntény, terror, megtorlás*. Budapest: Nagyvilág Kiadó, 2000. 401–468.

Bartošek, Karel: *Vallanak az archívumok. Prága – Párizs (1948–1968)*. Budapest: Hamvas Intézet, 2003.

Baucsek Csaba: *A Rajk–Brankov-ügy csehszlovák kapcsolatai*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum – Hankiss Ágnes Intézet, 2024.

Bárta, Milán: Akce Jugoslavie. Státní bezpečnost v boji proti „agentům titoismu“ v letech 1948–1955. *Paměť a dějiny*, roč. 5 (2011), č. 1, 65–74.

Bárta, Milán: Nástin struktury organizací KSČ v bezpečnostním aparátu v letech 1945–1968. *Securitas Imperii*, č. 30 (2017), 70–95.

Bárta, Milán: A csehszlovák állambiztonság együttműködése a keleti blokk politikai rendőrségeivel 1945–1949. Történeti vázlat. *Betekintő*, 13. évf. (2019) 2. sz. 51–67.

Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2016.

Bencsik Péter: Csehszlovákia 1956-ban – a magyar forradalom kitöréséig. In: Bencsik Péter – Mitrovits Miklós (szerk.): „A Szovjetunióval örök időkre és soha máshogy!” *Az 1956-os magyar forradalom csehszlovák dokumentumai*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2018. 14–56.

Bencsik Péter: *Kelet és Nyugat között. Államhatárok, úti okmányok, határátlépés Magyarországon és Csehszlovákiában (1945–1989)*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2019.

Bencsik Péter – Mitrovits Miklós: A magyar–csehszlovák kapcsolatok, 1945–1992. In: Horváth Sándor – Kecskés D. Gusztáv – Mitrovits Miklós: *Magyarország külkapcsolatai (1945–1990)*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2021. 241–270.

Bessenyei Vanda (ford. és előtanulmány): Források a Slánský-per és mellékpereinek történetéhez. In: Ferwagner Péter Ákos (szerk.): *Documenta Historica 102.*, Szeged: SZTE BTK Történész Diákkör, 2019.

Bessenyei Vanda: Konceptiós perek Csehszlovákiában 1948 és 1954 között a Piller-jelentés alapján. In: Ferwagner Péter Ákos (szerk.): *Tehetségek a történettudomány szolgálatában V.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és társadalomtudományi Kar, 2019. 178–188.

Bessenyei Vanda: Párhuzamok és különbségek a Rajk- és a Slánský-per között. In: Dávid Benjámin – Kiss Gábor Ferenc – Lengyel Ádám (szerk.): „*Sapere aude*” *A Szegedi Történészhallgatók Egyesületének Első Konferenciája tanulmánykötete*. Szeged: Belvedere Meridionale, 2019. 19–28.

Bessenyei Vanda: Egy „amerikai kém” Csehszlovákiában – Noel Haviland Field csehszlovák kapcsolatai. In: Dávid Benjámin – Kiss Gábor Ferenc – Lengyel Ádám (szerk.): „*Sapere aude*” *A Szegedi Történészhallgatók Egyesületének Második Konferenciája tanulmánykötete*. Szeged: Belvedere Meridionale, 2021. 27–37.

Bessenyei Vanda: Csehszlovák–magyar állambiztonsági kapcsolatok 1948 és 1951 között. *Aetas*, 36. évf. (2021) 4. sz. 48–60.

Bessenyei Vanda: Felelősök keresése: A CSKP KB határozattervezete a politikai perek kiértékelésére. *ArchívNet*, 23. évf. (2023) 5. sz. <https://www.archivnet.hu/felelosok-keresese-a-cskp-kb-hatarozattervezete-a-politikai-perek-kiertekelesere> (Utolsó letöltés: 2025. 01. 15.)

Bessenyei Vanda: Contact Persons – Representatives of the Relationship Between the Czechoslovak and Hungarian State Security Services in the Early Years. In: Molnár Dániel – Molnár Dóra (szerk.): *XXVI. Tavaszi Szél Konferencia 2023 – Tanulmánykötet II.* Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ), 2023. 310–318.

Bessenyei Vanda: The case of the ‘Slovak bourgeois nationalists’ and its Hungarian ties. *Belvedere Meridionale*, 35. évf. (2023) 3 sz. 59–71.

Bessenyei Vanda: Csehszlovák-magyar állambiztonsági együttműködés Noel H. Field ügyében, 1948-1949. In: Bessenyei Vanda – Dávid Benjámin – Kiss Gábor Ferenc – Szabó-Gajmer Bernadett (szerk.): „*Sapere aude*” *A Szegedi Történezhallgatók Egyesületének Harmadik Konferenciája tanulmánykötete.* Szeged: Belvedere Meridionale, 2023. 29–40.

Bessenyei Vanda: Időtálló koncepciók. Csehszlovák állambiztonsági tisztek 1953-as pereit és azok magyar vonatkozásai. In: Müller Rolf (szerk.): *1953. Sztálin halott.* Budapest: Kronosz Kiadó. 2025, 55–77.

Bikki István: A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek, valamint a K-ellenőrzés alkalmazására vonatkozó szabályok 1945–1990 között. *Betekintő*, 4. évf. (2010) 1. sz. 1–16.

Blažek, Petr – Žáček, Pavel: Czechoslovakia. In: Krzysztof Persak – Łukasz Kamiński (eds.): *A handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe, 1944–1989.* Warsaw: Institute of National Remembrance, 2005. 87–161.

Bláhová, Ivana et al.: *Oběti komunistické spravedlnosti. Právní aspekty politických procesů 50. let 20. století.* Praha: Auditorium, 2013.

Blumenthal, Helaine: *Communism on Trial: The Slansky Affair and Anti-Semitism in Post-WWII Europe.* <https://escholarship.org/uc/item/4wr2g4kf#main> (Utolsó letöltés: 2022. 05.24.)

Blumenthal, Helaine: *Fourteen Convicted, Three Million Condemned: The Slansky Affair and the Reconstruction of Jewish Identities After the Holocaust*.

https://digitalassets.lib.berkeley.edu/etd/ucb/text/Blumenthal_berkeley_0028E_12239.pdf

(Utolsó letöltés: 2022. 05. 24.)

Borvendég Zsuzsanna: „Ez nem spicliskedés, hanem felderítés.” A levéllenőrzés módszertana és szervezeti felépítése 1945–1962 között. *Betekintő*, 5. évf. (2011) 2. sz. 1–16.

Bottoni, Stefano: *A várva várt Nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, 2015.

Bradley, J. F. Nejez: *Politics in Czechoslovakia, 1945–1990*. New York: Columbia University Press, 1991.

Bumová, Ivica Štelmahovič: *Sionisti a buržoázní nacionalisty v Štbe. Případ Oskar Valášek a spol. (1951–1963)*. Bratislava: Chronos, 2019.

Buresova, Jana: The Czech Refugee Trust Fund in Britain 1939–1950. In: Charmian Brinson – Marian Malet (eds.): *Exile in and from Czechoslovakia during the 1930s and 1940s. Yearbook of the Research Centre for German and Austrian Exile Studies. Volume 11*. Amsterdam–New York: Rodopi, 2009. 133–145.

Cajthaml, Petr: Vedení ministerstva vnitra (ministerstva národní bezpečnosti) 1948–1989. Jmenný přehled s fotografiem. *Paměť a dějiny*, roč. 1 (2007), č. 1, 91–97.

Christenson, Ronald: A Political Theory of Political Trials. *The Journal of Criminal Law and Criminology* (1973–), vol. 74 (1983), no. 2, 547–577.

Cotic, Meir: *The Prague trial: the first anti-Zionist show trial in the Communist bloc*. New York: Herzl Press: Cornwall Books, 1987.

Cseh Gergő Bendegúz: Közép-kelet-európai állambiztonsági panoráma. Titkosszolgálati iratok nyilvánossága az egykori szocialista országokban. *Betekintő*, 4. évf. (2010) 1. sz. 112–130.

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezetrálozása. *Betekintő*, 3. évf. (2009) 2. sz. 3–27.

Černák, Tomáš: *Husák: Mladé roky Gustáva Husáka (1913–1939)*. Bratislava: Marenčin PT, 2015.

Černák, Tomáš – Mocko, Martin: *Husák v odboji a SNP (1938–1945)*. Bratislava: Marenčin PT, 2017.

Černák, Tomáš – Syrný, Marek: *Husák: Vrcholy a pády (1945–1951)*. Bratislava: Marenčin PT, 2018.

Černák, Tomáš: *Všetku moc do rúk ľudu! Politický vývoj na Slovensku po februári 1948*. Bratislava: Ústav pamäi národa, 2021.

David, Jaroslav – Davidová Glogarová, Jana – Místecký, Michal: A Two-Man Show: Stylometric Analysis of Personal Names in Rudolf Slánský's Staged Trial Newspaper Reports. *Studies about Languages / Kalby studijos*, No. 38 (2021), 115–130.

Deletant, Dennis: A román állambiztonság szervezeti felépítése és működése, 1944–1989. (2. rész) *Betekintő*, 6. évf. (2012) 1. sz. 1–20.

Doskočil, Zdeněk: *V žaláři a vyhnanství. Ladislav Novomeský v éře stalinismu a poststalinismu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2020.

Dvořáková, Jiřina: Bedřich Pokorný – Vzestup a pád. *Sborník Archivu Ministerstva Vnitřní Odbor archivní a spisové služby MV ČR, Praha 2004, Internetová verze Sborníku AMV 2/2004*. (2004), 233–267. https://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik2-2004/bedrich_pokorny.pdf (Utolsó letöltés: 2025. 01. 16.)

Dvořáková, Jiřina: *Státní bezpečnost v letech 1945-1953. (Organizační vývoj zpravodajských a státně bezpečnostních složek)*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2007.

Dvořáková, Zora: *To byla Milada Horáková*. Praha: Klub Milády Horkové, 2009.

Erdei András: A magyarországi zsidóság migrációja (1945–1955). *Beszélő Online*. 9. évf. (2004) 4. sz. http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-magyarorszagi-zsidosag-migracioja-1945%E2%80%931955#2004-f04-10_from_22 (Utolsó letöltés: 2024. 08. 31.)

Farkas Gyöngyi: Ügynökjelentések, kihallgatási jegyzőkönyvek, kérvények. A társadalomtörténet-írás lehetséges forrásai. *Aetas*, 21. évf. (2006) 4. sz. 146–170.

Farkas Vladimír: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest: Interart Stúdió, 1990.

Ferencz László – Kellner György: Válasz egy keserű könyvre. A magyar antifasiszta mozgalom a háború Angliában. *Élet és Irodalom*, 21. évf. (1977) 42. sz. 6.

Friedman, Leon: Political Power and Legal Legitimacy: A Short History of Political Trials. *The Antioch Review*, vol. 30 (1970), no. 2, 156–170.

Gazdag Ferenc: Európa kettészakadása, 1947–1949. In: Feitl István – Izsák Lajos – Székely Gábor (szerk.): *Fordulat a világban és Magyarországon. 1947–1949*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2000. 25–38.

Gulyás László: Csehszlovák–magyar kapcsolatok az 1920-as években. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica*, 136. tom. (2014) 99–105.

Gyarmati György: Ha tied az ÁVO, tied a hatalom... A politikai rendőrség működése 1947–1948-ban. In: Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Budapest: Történeti Hivatal, 2000. 97–134.

Gyarmati György: *A politika rendőrsége Magyarországon a Rákosi-korszakban*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2002.

Gyarmati György – Pihurik Judit (szerk.): *Metszetek bolsevizmusról, sztálinizmusról*. Budapest–Pécs: Magyar Történelmi Társulat – Kronosz Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2018.

Gereben Ágnes: *Megtorlások a Szovjetunióban*. Budapest: Helikon, 2013.

Hajdu Tibor: Polányi Károly a londoni magyar antifasiszta mozgalomban. *Múltunk*, 50. évf. (2005) 1. sz. 246–254.

H. Haraszi Éva: A Foreign Office és a magyar emigránsok, 1944–1945. *Világtörténet*, 17. évf. (1995) 2. sz. 63–93.

Heimann, Mary: *Czechoslovakia. The State that Failed*. New Heaven–London: Yale University Press, 2009.

Herbstritt, Georg: The East German Stasi Files: What's special about them? In: Jašek, Peter (zost.): *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 16. novembra 2010*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011. 11–18.

Hevő Péter: A Slánský-per anticionista jellege és annak következményei. In: Majoros István (főszerk.): *Hindu istenek, számi tigrisek. Balogh András 70 éves*. Budapest: ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 2014. 229–240.

Helfant, Audrey: *The Slánský Trial Reconsidered*.

<https://ces.fas.harvard.edu/publications/000236-the-sl%C3%A1nsky-trial-reconsidered>

(Utolsó letöltés: 2022. 05. 24.)

Hódos György: *Kirakatperek. Sztálinista tisztogatások Kelet-Európában. 1948–1954.* Budapest: Eötvös Kiadó, 1990.

Hódos György: *Tettesek és áldozatok. Konceptiós perek Magyarországon és Közép-Kelet-Európában.* Budapest: Noran Kiadó, 2005.

Holdoš, Ladislav – Bartošek, Karel: *Svědék Husákova procesu vypovídá: S Ladislavem Holdošem hovořil Karel Bartošek.* Praha: Naše vojsko. 1991.

Horváth Sándor (szerk.): *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés.* Budapest: Libri, 2014.

Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza, 1957. november–1989. június. 2. kötet.* Budapest: Kossuth, 2003.

Huszár Tibor: *A pokol malmai. Szűcs Ernő ÁVH-s ezredes ügye és elágazásai, 1946–1955.* Budapest: Corvina Kiadó, 2009.

Chadima, Jan: *Rudolf Slánský.* Praha: Vyšehrad. 2022.

Iriye, Akira: *Global and Transnational History. The Past, Present and Future.* New York: Palgrave Macmillan, 2013.

Ivanov, Miroslav: *Milada Horáková: justiční vražda.* Praha: XYZ, 2018.

Juhász József: A titói Jugoszlávia első évtizede. In: A. Sajti Enikő – Juhász József – Molnár Tibor (szerk.): *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955).* Szeged–Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2013. 7–23.

Kamiński, Łukasz: *Lingua securitatis. Pamięć i Sprawiedliwość*, Tom. 3 (2003), Nr. 1, 209–216.

Kalmár Melinda: *Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjetrendszer, 1945–1990.* Budapest: Osiris Kiadó, 2014.

Kalous, Jan: *Štěpán Pláček. Život zpravodajského fanatika ve službách KSČ.* Praha: ÚSTR, 2010.

Kalous, Jan: Vzestup a pád Teodora Baláže. Velitel Státní bezpečnosti na Slovensku v soukolí politického procesu. *Paměť národa*, roč. 20 (2024), č. 2, 3–25.

Kaplan, Karel: *Report on the Murder of the General Secretary*. London: I. B. Tauris & Co Ltd, 1990.

Kaplan, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha: Maldá Fronta, 1992.

Kaplan, Karel: *Sovětské poradci v Československu 1949–1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993.

Kaplan, Karel: Komunisté v československé Bezpečnosti v boji o moc. *Soudobé dějiny*, roč. 1 (1994), č. 4–5, 517–522.

Kaplan, Karel – Paleček, Pavel: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2001.

Kaplan, Karel (red.): *StB o sobě: Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2002.

Kaplan, Karel – Kosatík, Pavel: *Gottwaldovi muži*. Praha: Paseka, 2004.

Kaplan, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. Brno: Barrister & Principal, 2005.

Kaplan, Karel: *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno: Barrister & Principal, 2009.

Kaplan, Karel: *Kronika komunistického Československa. Alexej Čepička – dobová dramata komunistické moci*. Brno: Barrister & Principal, 2011.

Kaplan, Karel: *Protistátní bezpečnost 1945–1948. Historie vzniku a působení StB jako mocenského nástroje KSČ*. Praha: Plus, 2015.

Kaplan, Karel: *Politický proces s Miladou Horákovou a spol.* Praha: EPOCH, 2019.

Kaplan, Karel: *Nebezpečná bezpečnost. Historie působení StB jako mocenského nástroje KSČ 1948–1956*. Praha: Kniha Zlín, 2021.

Kaplan, Karel: *Mám, co jsem si zasloužil. Zpráva o zavraždění Rudolfa Slánského a spol.* Praha: Kniha Zlín, 2022.

Katzunov, Valeri: Evaluation and Analysis of State Security Documents as a Source of Modern History. In: Jašek, Peter (zost.): *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 16. novembra 2010*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011. 84–87.

Kádár Éva: Péter Gábor személyiségének változásai a visszaemlékezések tükrében. *Betekintő*, 16. évf. (2022) 1. sz. 37–61.

Kádár Zsuzsa: Adalékok a Marosán György koncepciós peréhez. *Eszmélet*, 5. évf. (1993) 20. sz. https://epa.oszk.hu/01700/01739/00006/eszmelet_EPA01739_20.item983.htm (Utolsó letöltés 2024. 09. 11.)

Keller Márkus: A megértés lehetősége – az összehasonlítás hasznáról. *Aetas*, 20. évf. (2005) 4. sz. 102–111.

Kinčok, Branislav: Trestnoprávne vyrovnanie sa s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami. Proces s Gustávom Husákom a spol. *Pamäť národa*, roč. 8 (2012), č. 2, 35–51.

Kinčok, Branislav: Výkon trestu v prípade tzv. slovenských buržoázných nacionalistov – Gustáv Husák a spol. (1954–1960). *Pamäť národa*, roč. 11 (2015), č. 3, 3–26.

Kinčok, Branislav: Prvé pokusy o revíziu prípadu tzv. slovenských buržoázných nacionalistov (1954–1960). *Pamäť národa*, roč. 14 (2018), č. 4, 22–43.

Kinčok, Branislav a kol.: *Gustáv Husák a jeho doba*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2019.

Kinčok, Branislav: *Politické procesy na Slovensku v rokoch 1948–1954*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2019.

Kinčok, Branislav: Súdne rehabilitácie ako determinant politicko-spoločenského vývoja na Slovensku v prvej polovici roku 1963. *Pamäť národa*, roč. 17 (2022), č. 4, 20–52.

Kinčok, Branislav: *Husák: Buržoázny nacionalista (1951–1963)*. Bratislava: Marenčin PT, 2023.

Kis-Kapin Róbert: „Ugy éltem itt, mint a bugyborék a vizen...” Péter Gábor börtönben írt feljegyzései, 1954. május-augusztus. *Betekintő*, 1. évf. (2007) 2. sz. 9–35.

Kiszely Gábor: *ÁVH. Egy terrorszervezet története*. Budapest: Korona Kiadó, 2000.

Klenjánszky Sarolta: Kémeink a Grasmarton. Ferenczi Edmond ügynökpályafutásának második szakasza. A nyugati szociáldemokrácia megfigyelése 1953–1956. *Betekintő*, 8. évf. (2014) 4. sz. 1–15.

Korbel, Josef: *Twentieth-century Czechoslovakia: the meanings of its history*. New York: Columbia University Press, 1977.

Kornai János: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest: HVG Kiadói Rt, 1993.

Kosatík, Pavel – Mašek, Vojtěch: *Češi 1952: 1952: Jak Gottwald zavraždil Slánského*. Praha: Mladá fronta – Edici ČT, 2014.

Kovač, Dušan: *Szlovákia története*. Pozsony: Kalligram Kiadó, 2001.

Kovács Éva: A Csornoky-per és politikai összefüggései. In: *Történeti tanulmányok*, vol. 14. (2006)

https://epa.oszk.hu/03200/03254/00002/pdf/EPA03254_torteneti_tanulmanyok_2006_14_1_85-196.pdf (Utolsó letöltés: 2024. 07. 20.)

Kozák Gyula: Az identitás nélküli ember. In: Rainer M. János – Ständeisky Éva (szerk.): *Évkönyv XI. (2003)*. Budapest: 1956-os Intézet. 2003.

http://epa.niif.hu/02200/02288/00031/pdf/Evkonyv56_10_2003_095-110.pdf (Utolsó letöltést: 2024. 08. 29.)

Kónyáné-Kutrucz Katalin – Petrikné-Vámos Ida: *Ügynöksorsok – Ügynök? Sorsok? A hálózati lét sokfélesége és a megismerés korlátai*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017.

Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): *Dokumentumok a politikai rendőrség történetéből 2. Az Államvédelmi Osztály 1946–1948*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2015.

Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): *Dokumentumok a politikai rendőrség történetéből 3. A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága 1948–1949*. Budapest: ÁBTL – Kronosz Kiadó, 2021.

Kreisinger, Pavel: *Brigádní generál Josef Bartík. Zpravodajský důstojník a účastník prvního i druhého československého odboje*. Praha: ÚSTR, 2011.

Kudrna, Ladislav: Vojenské obranné zpravodajství (1945–1950) Vývoj, organizační struktury, personální obsazení. *Paměť a dějiny*, roč. 2 (2008), č. 1, 76–89.

Kvapilová, Iva: Přehled organizačního vývoje Sboru národní bezpečnosti v letech 1945–1950 se zaměřením na veřejně bezpečnostní (resp.pořádkovou a kriminální) složku. *Sborník Archivu Ministerstva Vnitra. Odbor archivní a spisové služby MV ČR, Praha 2003, Internetová verze Sborníku AMV 1/2003.* (2003)

https://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik1-2003/vyvoje_snb.pdf (Utolsó letöltés: 2025. 01. 16.)

Kvapilová, Iva: Organizační vývoj SNB v 50. letech se zaměřením na jeho veřejněbezpečnostní složku. *Sborník Archivu Ministerstva Vnitra. Odbor archivní a spisové služby MV ČR, Praha 2004, Internetová verze Sborníku AMV 2/2004.* (2004), 9–69. https://www.abscr.cz/data/pdf/sbornik/sbornik2-2004/organizacni_vyvojsnb.pdf (Utolsó letöltés: 2025. 07. 06.)

Ležák, Zdeněk – Jislová, Štěpánka: *Miláda Horáková*. Praha: Argo, 2020.

Lewis, Flora: *Red Pawn; The Story of Noel Field*. New York: Garden City – Doubleday & Company, INC., 1965.

Londák, Miroslav – Michálek, Slavomír: *Gustáv Husák: Moc politiky – Politik moci*. Bratislava: VEDA, 2013.

London, Artur: *The Confession*. New York: Morrow, 1970.

Lóži, Marián: Ne československý Rajk, ale Berija. Barákova komise, KSČ a první reinterpretace procesů s protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského (1955–1956). *Paměť a dějiny*, roč. 16 (2022), č. 3, 15–21.

Lukáš, Antonín et al.: *Alexej Čepička: Šedá eminence rudého režimu*. Praha: Brána 2009.

Lukes, Igor: The Rudolf Slánský Affair: New Evidence. *Slavic Review*, vol. 58 (1999), no. 1, 160–187.

Lukes, Igor: The Czechoslovak Special Services and Their American Adversary during the Cold War. *Journal of Cold War Studies*, vol. 9 (2007), no. 1, 3–28.

Lukes, Igor: *Rudolf Slánsky: his trials and trial*. Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2008.

Macháček, Michal: *Gustav Husák*. Praha: Vyšehrad, 2017.

Majtényi György – Mikó Zsuzsanna – Szabó Csaba (szerk.): *Kémek, korok, életek. Erica Glaser Wallach és Noel H. Field története*. Budapest: Libri Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár, 2017.

Markovits Györgyi: Magyar írók Angliában, angol könyvek Magyarországon a hitleri uralom delelőjén. In: Németh Mária (szerk.): *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1974–1975*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1978. 551–586.

Marton, Kati: *True Believer: Stalin's Last American Spy*. New York: Simon & Schuster, 2016.

Marton, Kati: *A kém. A Rajk-per titkos amerikai koronatanúja*. Budapest: Corvina Kiadó, 2016.

Medvecký, Matej: *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011.

Medvecký, Matej – Sivoš, Jerguš – Jašek, Peter: *Following the Footsteps of Iron Felix. The State Security in Slovakia. 1945–1989*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2012.
https://www.upn.sk/publikacie_web/publikacia-Following-the-footsteps-of-iron-Felix.pdf
(Utolsó letöltés: 2025. 07. 06.)

Mevius, Martin: Kommunizmus és nacionalizmus: mítosz és gyakorlat. *Regio*, 21. évf. (2010) 2. sz. 3–31.

Miklós Dániel: Szemelvények a Zsilinszky Antal-féle emigráns mozgalom történetéből – csehszlovák szemmel. *ArchivNET*, 19. évf. (2019) 3. sz.
<https://www.archivnet.hu/szemelvenyek-a-zsilinszky-antal-fele-emigrans-mozgalom-tortenetebol-csehszlovak-szemmel> (Utolsó letöltés: 2024. 10. 11.)

Mitrovits Miklós: A Rajk-per lengyel szemmel. József Światło jelentései a helyszínrő. *Betekintő*, 9. évf. (2015) 2. sz. 1–15.

Molnár János: *Szigorúan őrzött evangélium*. 1–4. köt. Kolozsvár: Kriterion, 2014.

Müller Rolf: *Politikai rendőrség a Rákosi-korszakban*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2012.

Müller Rolf: A magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete (1946. október–1948. szeptember). *Betekintő*, 7. évf. (2013) 3. sz. 1–27.
https://www.betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2013_3_muller2.pdf (Utolsó letöltés: 2024. 01. 08.)

Müller Rolf: *Az erőszak neve Péter Gábor. Az ÁVH vezetőjének élete*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2017.

Müller Rolf: A Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága – szervezettörténeti vázlat (1948. szeptember–1949. december). *Betekintő*, 13. évf. (2019) 4. sz. 5–33.

Novák Attila: *Átmenetben. A cionista mozgalom négy éve Magyarországon*. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2000.

Novák Attila: Az Engländer-ügy, avagy cionista underground a sztálinista Magyarországon – az állambiztonsági iratok tükrében (1949–1953). *Betekintő*, 12. évf. (2018) 3. sz. 30–45.

Novák Attila: *Ideológia és önazonosság. Az 1953-as budapesti cionista per*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottság, 2020. 20–36.

Okváth Imre: „Sziget egy reakciós tenger közepén.” Adalékok a Katpol történetéhez, 1945–1949. In: Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Budapest: Történeti Hivatal, 2000. 57–96.

Ötvös István: Többszörös koncepció, avagy létezett-e spanyol szál a Rajk-ügyben? *Betekintő*, 8. évf. (2014) 1. sz. 1–12.

Paizs Gábor (szerk.): *Rajk-per*. Budapest: Ötlet, 1989.

Palasik Mária: A politikai rendőrség háború utáni megszervezése. In: Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi-korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Budapest: Történeti Hivatal, 2000. 33–56.

Palasik Mária: A „Magyar Közösség”-ügy és tanulságai. In: Palasik Mária: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon, 1944–1949*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2000. 194–211.

Palko, Vladimír: Rudolf Lančarič – obet’ Stalinovej honby na Tita. *Pamät’ národa*, roč. 4 (2008), č. 2, 71–80.

Pánek, Jaroslav et al.: *A History of the Czech Lands*. Prague: Karolinum Press, 2009.

Paul, W. David: *Czechoslovakia, profile of a Socialist republic at the crossroads of Europe*. Boulder, Colorado: Westviwe Press, 1981.

Pelikán, Jiří (ed.): *The Czechoslovak Political Trials 1950–1954: The Supressed Report of the Dubcek Government’s Commission of Inquiry*. Stanford, California: Stanford University Press, 1971.

Pernes, Jiří (red.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „Případ Slánský”*. Praha: Prius – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005.

Pernes, Jiří: *Komunistky s fanatismem v srdci*. Praha: Brána, 2006.

- Pernes, Jiří: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury – CDK, 2008.
- Pernes, Jiří: *Zprávy z Prahy 1953*. Praha: Academia, 2016.
- Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája, 1944–1992*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006.
- Popély Árpád: *Fél évszázad kisebbségben. Fejezetek a szlovákiai magyarság 1945 utáni történetéből*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2014.
- Pucci, Molly: *Security Empire: The Secret Police in Communist Eastern Europe*. New Haven: Yale University Press, 2020.
- Pütkösti Árpád: *Rákosi a csúcson, 1948–1953*. Budapest: Európa Kiadó, 1996.
- Rákosi Mátyás: *A fordulat éve*. Budapest: Szikra Kiadó, 1948.
- Révész Béla: Az állambiztonsági szervek politológiai kutatásának kérdéséhez. *Acta Juridica et Politica*. 66. tom. (2004) 1–136.
- Sharp, Tony: *Stalin's American Spy: Noel Field, Allen Dulles and the East European Show-Trials*. London: Hurst, 2014.
- Shiels, Duncan: *A Rajk fivérek*. Budapest: Vince Kiadó, 2007.
- Schovánek, Radek – Černá, Aneta: *Zrůdy StB*. Praha: INFO.CZ. 2022.
- Slánská, Josefa: *Zpráva o mém muži*. Brno: Jota – Ústav pro studium totalitních režimů. 2018.
- Slušný, Jaromír: *Procesy*. Praha: XYZ, 2021.
- Soltész István: *Rajk-dosszié. Soltész István dokumentumválogatása*. Budapest: Láng Kiadó, 1989.
- Suda, Zdeněk: *Zealots and rebels: a history of the Communist Party of Czechoslovakia*. Stanford, California: Hoover Institution Press, 1980.
- Sivoš, Jerguš: Pokusy o pozmenovanie záznamov v registračných protokoloch KS ZNB S-ŠTB Bratislava. In: Jašek, Peter (zost.): *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 16. novembra 2010*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011. 117–133.

Sivoš, Jerguš: Teritoriálne útvary ŠtB na Slovensku v rokoch 1948–1953. *Securitas Imperii*. č. 21 (2012), 48–88.

Stark Tamás: *Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után 1939–1955*. Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 1995.

Štefanica, Ján: *Kampaň proti slovenskému buržoaznímu nacionalizmu*. Ostrava: KEY publishing s.r.o. 2017.

Svéd László: A magyar zsidóság és a hatalom. *Múltunk*, 38. évf. (1993) 2–3. sz. 248–298.

Švermová, Marie: *Vzpomínky*. Praha: Futura, 2008.

Szarka László: *A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségpolitikájában, 1918–1992*. Budapest: Kalligram Kiadó, 2016.

Szekér Nóra: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2017.

Székely Gábor: A Kominform, 1947–1949. In: Feitl István – Izsák Lajos – Székely Gábor (szerk.): *Fordulat a világban és Magyarországon. 1947–1949*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2000. 62–74.

Szücs Tímea: Zsidó kivándorlás Magyarországról Palesztinába 1945–1949. Sorsfordító döntések – identitásválasztások. In: Laki Ildikó – Olasz Lajos – Sánta Tamás – Szabó Péter (szerk.): *Tanulmányok a társadalomról III. A Szegedi Tudományegyetem JGYPK Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai Intézet valamint ETSZK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék tudományos diákköri munkái*. Szeged: Belvedere Meridionale, 2017. 78–90.

Tabajdi Gábor: *A III/III krónikája*. Budapest: Jaffa, 2015.

Tabajdi Gábor: *Tartótisztek. A BM III/III csoportfőnökség belső történetei*. Budapest: Jaffa, 2023.

Takács Tibor: Szövegek, tények, stratégiák. A történelem és forrásai. *BUKSZ Budapesti Könyvszemle*, 20. évf. (2008) 4. sz. 353–362.

Takács Tibor: Contemporary History and the Research of the State Security Documents in Hungary. In: Jašek, Peter (zost.): *Interpretácia dokumentov Štátnej bezpečnosti. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 16. novembra 2010*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011. 62–72.

Takács Tibor: *Besúgók a besúgásról. Ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakból.* Budapest: L'Harmattan, 2013.

Takács Tibor: *Ügynökök, informátorok, jelentések. Az állambiztonsági besúgóhálózat története.* Budapest: Jaffa, 2024.

Tomek, Prokop: *Příslušník StB Miroslav Pich-Tůma. Příběh opravdového komunisty.* Cheb: Svět Kříděl, 2022.

Tomka Béla: Az összehasonlító módszer a történetírásban – eredmények és kihasználatlan lehetőségek. In: Tomka Béla: *Korszakok és korszakhatárok. Jelenkortörténeti tanulmányok.* Budapest: Osiris Kiadó, 2023. 22–42.

Tóth Eszter: A politikai és gazdasági hírszerzés szervezettörténete, 1945–1990. *Betekintő*, 5. évf. (2011) 2. sz. 1–40.

Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig, 1945–1948. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről.* Budapest: Kalligram Kiadó, 2007.

Varga F. János: Károlyi Mihály és az antifasiszta emigráció egységfrontja (1941–1944). *Történeti Szemle*, 18. évf. (1975) 2–3. sz. 231–243.

Varga F. János: Az Angliai Magyar Tanács története (1944–1945). *Századok*, 117. évf. (1983) 1. sz. 152–175.

Zinner Tibor (bevezető tanulmány): *Rajk László és társai a népbíróság előtt. Az ún. „Kék Könyv” hasonmás kiadása.* Budapest: Magyar Eszperantó Szövetség, 1989.

Zinner Tibor: *„A nagy politikai affér” a Rajk–Brankov-ügy.* 1. és 2. köt. Budapest: Saxum Kiadó, 2013. és 2014.

Zinner Tibor: *Gyorstalpaló, elvtársaknak. A bírói és ügyészi akadémia, 1949–1954.* Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottságának Hivatala, 2024.

Žáček, Pavel: První garnitura sovětských poradců v Praze. Ovládnutí a řízení československého bezpečnostního aparátu, 1949–1953. *Securitas Imperii*, č. 31 (2017), 40–69.

Függelék⁶⁷⁸

Az alábbi függelékben a dolgozatban szereplő fontosabb személyek pozícióinak bemutatása olvasható azok kivételével, akiknek életútját valamely fejezetben ismertetem (Baláz, Field, Horváth, Moškovič és a Szücs-testvérek). A cirill betűvel írt nevek esetében a magyar fonetikus átírást használtam. A nemzetiségre vonatkozó információkat kizárólag a csehszlovák személyek esetében jelölöm.

A, Á

Alapi Gyula (1911–1982): magyar jogász. 1945 és 1948 között a Győri Népügyészség népügyésze, majd 1948-tól 1956-ig a Budapesti Államügyészség vezetője volt. 1956 novemberében a Szovjetunióba menekült, onnan 1958 márciusában tért vissza. Hazatérését követően a Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetében dolgozott, 1963-ban azonban kizárták a pártból, ami tudományos karrierjének is véget vetett. Ezt követően a Magyar Villamos Művek Tröszt jogtanácsosaként dolgozott.

B

Bacílek, Karol (1896–1974): cseh nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. Harcolt az első világháborúban, majd 1921-ben csatlakozott a CSKP-hoz és szlovák területeken töltött be pozíciókat. A második világháborút a Szovjetunióban vészelte át, 1943-ban tért vissza Szlovákiába, ahol a nemzeti felkelés alatt az SzlKP titkára lett. 1945-öt követően cseh származása ellenére továbbra is Szlovákiában folytatta politikai karrierjét: 1950 és 1951 között a Megbízottak Tanácsának elnöke, 1951 és 1963 között az SzlKP KB első titkára volt. 1952-ben vette át a nemzetbiztonsági miniszteri pozíciót, amit 1953-ig töltött be. 1963-ban minden magasabb funkciójából visszavonták.

Balog(h) Béla (sz. Fisch Béla) (?–?): magyar állambiztonsági tisztviselő. Már 1937-ben a KMP tagja volt, de a politikai rendőrség kötelékébe csupán 1949-ben került, ahol eleinte a vidéki osztályok és ipari elhárítás vonalán dolgozott. Ezt követően az I/4. Osztály, a

⁶⁷⁸ Munkám összeállításában elsősorban a bibliográfiában szereplő kötetekre (különös tekintettel Bumová, Tomek és Zinner munkáira), valamint a Kommunizmus Kutató Intézet honlapján, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága honlapján, Cseh Köztársaság Külügyminisztériumának honlapján, a Politické procesy honlapon, illetve a Totalita.cz honlapon található információkra és az ABS anyagaira támaszkodtam.
(<https://www.kommunizmuskutato.hu/eletrajzok>; <https://neb.hu/hu/tudastar>;
https://mzv.gov.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/struktura/utvary/specializovany_archiv_mzv/kdo_byl_kdo/index.html
; <https://www.politickeprocesy.cz/cs/kdo-je-kdo#>; https://www.totalita.cz/rejstrik/rejstr_jmennyy_1.php /Utolsó letöltés: 2025. 01. 09./)

Szabotázselhárítás vezetője volt 1950. szeptember 30-ig, ekkortól ugyanis a már letartóztatott Szücsöt követte az I. (Hálózati) Főosztály vezetői pozíciójában. Szintén Szücsöt követve, bár sorsában nem osztozva, lett Péter Gábor helyettese, és így az Államvédelmi Hatóság Kollégiumának tagja. A szervezettől 1951 tavaszán távozott. Ezt követően a Székesfehérvári Megmunkáló és Kovácsoló Vállalatnál lett vezető. A párt már 1956-ben megrovásban részesítette, de csupán 1962-ben zárta ki sorai közül.

Balogh István (1894–1976): magyar római katolikus pap, kisgazdapárti politikus. 1945 után az Ideiglenes Nemzeti kormány miniszterelnökségi államtitkára volt, majd 1947-ben az FKgP főtitkára. Főtitkári pozícióját 1947. július 20-án a Független Magyar Demokrata Párt megalakításakor hagyta ott. A rövidéletű párt 1949-ben csatlakozott a Magyar Függetlenségi Népfronthoz, Balogh pedig visszavonult a politikától és visszatért papi tevékenységéhez.

Balogh-Dénes Árpád (?–?): magyar író, ügyvéd, publicista. Íróként és ügyvédként egyaránt jelentős alakja volt a második világháború utáni szlovákiai magyar baloldali köröknek. Tevékeny résztvevője volt továbbá a népbíróági eljárásoknak. 1968-ban elhagyta az országot és Svájcba emigrált.

Barák, Rudolf (1915–1995): cseh nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. Bár már 1945-öt követően a CSKP funkcionáriusa volt, politikai karrierje később indult be. 1953 és 1961 között belügyminiszter, 1953 márciusa és szeptembere között, majd 1959 és 1960 között miniszterelnök-helyettes volt. A politikai perek rehabilitációs hullámainak kezdeti sikertelenségének felelősségét rá hárították: 1962 januárjában sikkasztás vádjával letartóztatták, minden politikai pozíciójától megfosztották, februárban a pártból is kizárták. Tárgyalásakor 15 év börtönbüntetésre ítélték, ahonnan 1968-ban szabadult, ám ügye elhúzódott, hiszen a „normalizáció” során csupán részlegesen rehabilitálták és a politikai életbe már nem térhetett vissza.

Bartík, Josef (1897–1968): cseh nemzetiségű csehszlovák tábornok, katonai hírszerző. Részt vett az első világháborúban, majd már az első Csehszlovák Köztársaság alatt hírszerzőként dolgozott. A második világháború alatt Angliába távozott, ahol az emigráns kormány Nemzetvédelmi Minisztériumában, majd a Belügyminisztériumában vezette a hírszerzési osztályt. 1945 és 1946 között a Belügyminisztérium politikai hírszerzési osztályát irányította dandártábornoki rangban. Kommunista provokáció miatt 1946-ban visszavonták a funkciójából. 1946 és 1948. március 7-i letartóztatása között a Nemzetvédelmi Minisztérium I. Főosztályának elnöke volt. 1948. szeptember 7-én öt év börtönbüntetésre ítélték. Négy év múlva szabadlábra helyezték, de szinte azonnal, 1952. augusztus 27-én a Slánský-perrel összefüggésben ismét letartóztatták. 1953 októberében az

ellene folyó eljárást leállították és szabadlábra helyezték. Sosem tért vissza korábbi karrierjéhez, beszállítóként dolgozott. 1965 novemberében, három évvel a halála előtt rehabilitálták.

Bašťovanský, Štefan (1910–1952): szlovák nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. Személyéről kevés adat érhető el. A budapesti születésű politikus 1945 és 1951 között volt az SzlKP főtitkára, 1951-ben pedig az SzlKP KB titkára. Még ebben az évben áthelyezték a Szlovák Pedagógiai Könyvkiadóhoz, ahol 1952-ben elkövetett öngyilkosságáig dolgozott.

Beneš, Edvard (1884–1948): cseh nemzetiségű csehszlovák politikus. Az első világháború alatt Párizsba emigrált, ahol 1916-ban részt vett a Csehszlovák Nemzeti Tanács, majd később Csehszlovákia megalapításában. 1918 és 1935 között Csehszlovákia külügyminisztere, 1921 és 1922 között miniszterelnöke, majd 1935 és 1938 között elnöke volt. A második világháború alatt az angliai emigráns kormányt vezette. 1945-ben visszatért és 1948-ig ismét az ország elnöki pozícióját töltötte be.

Berija, Lavrentyij Pavlovics (1899–1953): szovjet állambiztonsági tiszt. Bár politikai karrierje már az 1920-as években a belüghöz kapcsolta, a szovjet népbiztossághoz csupán 1938. július 20-án került mint a belügyi népbiztos első helyettese. Alig pár hónap múlva, december 7-én pedig már a belügyi népbiztosi funkciót tudhatta magáénak, ami annak szerkezet és névváltozását követően állambiztonsági népbiztosi, majd miniszteri pozícióra módosult. 1941-től a Népbiztosok Tanácsa elnökhelyettese, így az Állambiztonsági Népbiztosság irányítója volt. 1953. június 26-án letartóztatták, december 23-án halálra ítélték és kivégezték.

Beszcsasztnov, Alekszej Dmitrijevics (1913–1998): szovjet állambiztonsági tiszt. 1937-től dolgozott a szovjet állambiztonságnál. 1940 és 1948 között Krasznodar járásban töltött be jelentős funkciókat az NKVD-ben, majd átszervezéseivel az NKGB és az MGB szervezetében. 1951. november 5-én érkezett Csehszlovákiába, hogy az StB szovjet főtanácsadójaként részt vegyen a párton belüli koncepciós eljárások megkomponálásában. A pozíciót egy rövidebb megszakítással 1954. szeptember 3-ig töltötte be. Visszahívása után 1954 és 1957 között a KGB Első Főigazgatóságának 11. osztályát vezette. 1957-től 1962-ig Magyarországon töltötte be a KGB vezető tanácsadójának szerepét. 1962-ben visszatért Moszkvába, ahol 1986-os nyugdíjazásáig a KGB kötelékében töltött be felelős pozíciókat. 1974-ben az ő kezdeményezésére jött létre a mai napig működő „Alfa” elnevezésű terrorelhárító csoport.

Beuer, Gustav (1893–1947): német nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. Az első világháborút követően kapcsolódott be élénkebben a politikába, megjárta a spanyol polgárháborút is. Erősen baloldaliként részt vett a CSKP megalapításában. Politikai funkciói mellett az 1930-as években német nyelvű kommunista lapok szerkesztőjeként is tevékeny volt, illetve 1935 és 1938 között a Nemzetgyűlés képviselője volt. 1938 decemberében emigrált Angliába, ahol a megszállt területekről menekülő német nemzetiségű kommunisták emigrációba segítésével foglalkozott. 1945-öt követően Berlinbe tért vissza.

Betlen Oszkár (1909–1969): magyar újságíró, történész. Fiatalon csatlakozott a kommunista mozgalomhoz és már az 1930-as években az agitáció és propaganda irányítója lett, valamint az *Iffjú Munkás* c. lap szerkesztését vezette. 1931-ben letartóztatták, Pozsonyba toloncolták, ahol a szlovák kommunista mozgalomhoz csatlakozott. Előbb annak az ifjúsági szervezetének titkára lett, majd bekerült az SzlKP vezetőségébe. A második világháborúban deportálták, hazatérését követően, 1946 és 1951 között, a *Szabad Nép* szerkesztője és újságírója volt, 1951 és 1954 között pedig főszerkesztője lett. 1954 és 1956 között a *Tartós békéért, népi demokráciáért!* felelős szerkesztője volt. 1957-től 1969-ben bekövetkezett haláláig az MSZMP KB Párttörténeti Intézetében dolgozott tudományos munkatársként.

Bél, Matej (sz. Blumenfeld, Móric) (1914–?): szlovák nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. 1933 és 1937 között Palesztinában élt, ahol belépett az illegális kommunista párthba. 1938-ban visszatért Csehszlovákiába és csatlakozott a CSKP-hoz, majd a második világháború alatt aktívan részt vett az SzlKP illegális tevékenységében. 1945-ben az elsők között lépett be az állambiztonság kötelékébe, ahol 1948-ig a Belügyi Megbízotti Hivatal állambiztonsági részlegének vizsgálati csoportjában dolgozott. 1948-ban rövid ideig a Belügyi Megbízotti Hivatal sajtóosztályán tevékenykedett, majd 1949-ben visszatért a Bizottság VII. részlegére, egy év múlva, 1950-ben azonban felmentését kérte, amit 1950. június 30-án adtak meg. 1951. április 13-án letartóztatták, 1953. december 30-án huszonöt év börtönbüntetésre ítélték. 1960. április 13-án helyezték szabadlábra, 1963. október 23-án pedig teljesen rehabilitálták. 1963-ban a Szlovák Tudományos Akadémián dolgozott, 1964-ben egészségi állapota miatt rokkantnyugdíjazták.

Bjelkin, Mihail Iljics (1901–1980): szovjet állambiztonsági tiszt. 1918-tól dolgozott a belügyben. A második világháború után rangját illetően eltérőek az adatok: egyes helyeken altábornagyként, másutt vezérőrnagyként hivatkoznak rá. 1947 és 1950 között a Központi Hadseregcsoporthoz tartozó Elhárítási Főosztályát vezette. Bár 1945 óta foglalkozott magyar ügyekkel, Magyarországra csak 1949 júliusában érkezett, hogy instruálja a Rajk-üggyel foglalkozó politikai rendőröket. 1951-ben koholt vádakkal letartóztatták. Bár perre nem került sor és

1953-ban szabadlábra helyezték, az ekkor már MVD-ként működő állambiztonságtól elbocsájtották, 1954-től pedig rangjától is megfosztották.

Bojarszkij, Vladimir Ananyevics (1913–2007): szovjet állambiztonsági tiszt. 1937-ben csatlakozott a szovjet állambiztonság kötelékéhez. 1943 és 1945 között a SZMERS-ben szolgált az Észak-Kaukázusban, illetve az 5. hadseregnél. 1948 és 1951 között az MGB Sztálingrád járási tisztviselője volt. 1951. november 2-án érkezett Csehszlovákiába mint az StB szovjet főtanácsadója. A pozíciót egy rövidebb megszakítással 1954. szeptember 3-ig töltötte be. Hazarendelését követően 1981-es nyugdíjazásáig a KGB kötelékében teljesített szolgálatot különböző felelős pozíciókban.

Boldoczki János (1912–1988): magyar kommunista politikus, diplomata. Az SZDP-ből a második világháború alatt lépett át az MKP-ba, majd a két párt fúzióját követően, 1948 és 1950 között az MDP Káderosztályán dolgozott, ahol idővel alosztályvezető lett. 1950 és 1953 között töltötte be a prágai követi posztot, majd 1953 és 1956 között külügyminiszter lett. 1956 és 1960 között a moszkvai követséget vezette, illetve 1957-ben ulánbátori követ is volt. 1960-at követően diplomáciai és politikai karrierje véget ért és vállalatigazgatóként dolgozott.

Bognár József (1917–1996): magyar kisgazdapárti politikus, közgazdász. 1943-ban csatlakozott az FKgP-hez, amelynek 1948-tól alelnöke lett. 1946 és 1947 között tájékoztatási, 1949–1953 és 1964–1956 között belkereskedelmi, 1953–1954 között bel- és külkereskedelmi, 1956-ban külkereskedelmi miniszter volt. 1956 októberének utolsó napjaiban miniszterelnök-helyettesként tevékenykedett. 1947 és 1949 között Budapest főpolgármestere volt.

Brankov, Lazar (1912–2011): jugoszláv kommunista politikus. 1945. március 10-én érkezett Magyarországra a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jugoszláv jóvátételi albizottságának tagjaként. 1946 és 1947 között a jugoszláv Katonai Misszió titkára volt. Az 1947-ben felállított jugoszláv követség első titkára volt, amely pozíciót 1948. október 25-ig töltötte be. Magyarországi emigrációját követően a magyarországi jugoszláv politikai emigránsok egyik vezető személyisége lett. 1949. június 21-én letartóztatták, a Rajk-perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Egyéni kegyellemmel szabadult 1956-ban, de rehabilitációja csak 1997-ben történt meg.

Browder, Earl (1891–1973): amerikai kommunista politikus. 1934 és 1945 között volt a CPUSA elnöke, 1930 és 1945 között pedig főtitkára. Az 1946-ban újjáalakított pártból azonban kizárták, így élete hátralévő részében kommunista röpiratok és könyvek írásával foglalkozott.

Buday György (1907–1990): magyar grafikus, író. Már fiatal kora óta művészeti pályán mozgott: grafikusként és íróként egyaránt tevékenykedett. Ilyen munkái során már az 1920-as években eljutott Angliába, ahová végül 1938-ban költözött. A második világháború alatt a Károlyi-féle emigráncsoporthoz tartozott, az ott végzett tevékenysége miatt a Bárdossy-kormány megfosztotta magyar állampolgárságától. Emigránsévei alatt a BBC magyar adásainak volt munkatársa. 1947-ben tért vissza Magyarországra, ahol megbízták a Londoni Magyar Intézet megszervezésével és vezetésével. 1949-ben visszatért Angliába, amivel elkerülte az ellene kémkedés vádjával készülő koncepciós pert. Az Intézet vezetéséről lemondott, majd még ebben az évben másodszor is megfosztották a magyar állampolgárságától. Élete hátralévő részét a közélettől visszavonultan, kizárólag művészeti pályájának szentelve élte.

C, Č, Cs

Clementis, Vladimír (1902–1952): szlovák nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. 1924-ben csatlakozott a CSKP-hoz, miközben Szlovákiában a baloldali értelmiség egyik kiemelkedő alakja volt. 1931 és 1939 között ügyvédként dolgozott Pozsonyban, majd 1939 és 1940 között a franciaországi csehszlovák ellenállás aktív tagja volt. Internálták, majd Angliába szállították, ahol 1945-ig dolgozott a BBC csehszlovák adásain. 1939-ben kizárták a CSKP-ból, ahová 1945-ben vették vissza. 1945 és 1948 között a Külügyminisztérium államtitkára, 1948-tól 1950-ig külügyminiszter volt. 1951. január 21-én letartóztatták, a Slánský-perben 1952. november 27-én halálra ítélték, december 3-án kivégezték, 1963-ban teljesen rehabilitálták.

Čech, Josef (1912–?): cseh nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. Fiatalon csatlakozott kommunista mozgalomhoz, tagja volt a csehszlovák Komszomolnak, a második világháború alatt pedig részt vett a kommunista ellenállásban. 1945-ben csatlakozott a CSKP-hoz és szinte azonnal a ZOB alkalmazottja lett. Később a BAa II. szektor 3. osztályának parancsnoka, az MNB 1. szektorának vezetője, majd a Belügyminisztérium VIII. Igazgatóságának vezetője lett. 1968-ban elbocsátották a Belügyminisztériumtól, 1977-től a hírszerzés épületének éjjeliőreként dolgozott. Sosem vonták felelősségre.

Čepička, Alexej (1910–1990): cseh nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus, Klement Gottwald veje. Ostravában volt ügyvédbojtár, majd 1929-ben csatlakozott a CSKP-hoz. A második világháború alatt börtönben, illetve koncentrációs táborban tartották fogva. 1947 és 1948 között belkereskedelmi miniszter, 1948 és 1950 között igazságügyminiszter, illetve ezzel egyidőben, 1949 és 1950 között az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke volt.

1950-től 1956-ig a nemzetvédelmi miniszteri pozícióban tevékenykedett, valamint 1953 és 1956 között miniszterelnök-helyettes volt. 1956-ban minden felelős pozíciójából visszavonták és bár 1956 és 1959 között még a politikai paletta szereplője volt, 1963-ban kizárták a pártból.

Čermák, Šimon (sz. Porges, Ladislav) (1924–2008): szlovák nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. Már fiatalon látogatta a kommunista ifjúsági mozgalom sejtjeit. 1939-ben csatlakozott az SzlKP-hoz, így a második világháború alatt illegalitásban volt, illetve zsidó származása miatt 1942 és 1944 között munkatáborba zárták. Aktívan részt vett a nemzeti felkelésben, ahol különböző partizánegységekben harcolt. 1945-ben csatlakozott a Belügyi Megbízotti Hivatal állományához, ahol a VI. részleg 5. osztálya 1. szekciójának lett a referense, 1946-tól 1947-ig a részleg 1. osztálya 1. szekciójának a csoportját vezette, majd 1948 első hónapjaiban Bedřich Pokorný mellett dolgozott. 1948-tól 1949-ig a III. részleg OZ osztályán a nyugati hírszerzéssel szembeni állomány referense, végül 1950-től 1951. április 13-i letartóztatásáig⁶⁷⁹ a Pozsonyi kerületi Állambiztonsági Parancsnokság parancsnokhelyettese volt. 1953. december 9-én tizennyolc év börtönbüntetésre ítélték, 1958. október 24-én szabadlábra helyezték, 1963-ban teljesen rehabilitálták. 1958-tól ügynökként működött együtt az állambiztonsággal. 1964-ben feleségével együtt Izraelbe emigrált.

Černý, Karel (sz. Schwarz, Karel) (1912–2002): szlovák nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. Fiatalon ismerkedett meg a kommunista mozgalommal, 1937–1938-ban a *Světových rozhledů* magyar nyelvű kiadásain dolgozott, majd 1938 és 1939 között a TASZSZ hírügynökség munkatársa lett. 1933-ben csatlakozott a CSKP-hoz. A második világháború alatt Franciaországban és Angliában harcolt a francia hadseregben, majd a csehszlovák hadseregben. 1945 és 1947 között az állambiztonság szervezeti referense, 1947-től 1948-ig a hírszerzés szervezeti referense volt. 1949-től a BAd szektor parancsnokaként tevékenykedett, majd 1950-től az MNB 8. szektorát vezette. 1951. január 28-án letartóztatták, 1953. december 23-án tizenhat év börtönbüntetésre ítélték, 1956. február 1-én felmentették a vádak alól és szabadlábra helyezték. 1963 és 1967 között a Tudományos Műszaki és Gazdasági Információs Központ munkatársa, majd 1967 és 1977 között a Nemzetközi Politika- és Gazdaságtudományi Intézet vezető dolgozója volt.

Černý, František (1888–1970): cseh nemzetiségű csehszlovák diplomata. Részt vett az első világháborúban, majd 1918 és 1920 között a prágai francia követségen dolgozott

⁶⁷⁹ Bumová 12-re, Medvecký, Sivoš és Jašek 30-ra teszik az időpontot, a Politické porcesy weboldalon pedig 13-a szerepel.

titkárként. Ezt követően a Külügyminisztériumban folytatta diplomáciai karrierjét. 1920 és 1926 között Csehszlovákia belgrádi követségén volt követségi titkár, majd a Prezídiumban tevékenykedett, 1928 és 1929 között pedig Szófiában volt követségi tanácsos. 1929-től 1931-ig a Nemzetközi Bíróságok Képviselői Hivatalában dolgozott. 1931-től 1936-ig Budapesten volt csehszlovák követségi tanácsos, 1936-tól 1938-ig pedig ismét Franciaországban töltötte be ezt a pozíciót. A második világháborúban Franciaországba, majd Angliába emigrált, ahol az emigráns kormány Külügyminisztériumában tevékenykedett. 1947-ben ismét Budapestre érkezett, ezúttal már mint Csehszlovákia budapesti követe. 1948-ban emigrált és az Egyesült Államokban élt, majd Franciaországban telepedett le.

Cseresnyés Sándor (1909–1971): magyar újságíró. A „spanyolos” múlttal is rendelkező újságíró 1947-től állt a magyar Belügyminisztérium Központi Sajtóosztályának élén. 1949. május 24-én tartóztatták le, egy évvel később hat év kényszermunkára ítélték. 1955. szeptember 22-én a perújrafelvételének köszönhetően került szabadlábra, teljesen azonban csupán 1963-ban rehabilitálták.

Csornoky Viktor (sz. Bun Viktor) (1919–1948): magyar ügyvéd, diplomata, kiszagdapárti politikus. Csornoky Tildy Zoltán vejeként kezdett politizálni: 1942-től lett az FKgP tagja és töltött be abban különböző pozíciókat. Politikai karrierje 1945-öt követően gyorsan ívelt felfelé, áprilistól novemberig az ideiglenes nemzetgyűlés tagja, majd novembertől 1947-ig országgyűlési képviselő volt. Emellett 1945 és 1946 között a washingtoni követség titkáráként dolgozott. Hazarendelését követően rövid ideig ügyvédként tevékenykedett és az FKgP PB-nek lett a titkára, miközben szerkesztői tevékenységet is vállalt. 1947 és 1948. július 30-i letartóztatása közt kairói nagykövetségként dolgozott. 1948. november 15-én koncepció eljárásban halálra ítélték, december 7-én kivégezték. Teljes rehabilitációja csupán 1992-ben történt meg.

D, Ď

Danko, Jan (?–?): csehszlovák diplomata. Személyéről kevés adat áll rendelkezésre. Korábban helyettes bírói hivatalnok, 1948-ban a budapesti csehszlovák követség sajtóattaséja, 1951-ben pedig már jogi titkára volt.

Décsi Gyula (sz. Damweber Gyula) (1919–1990): magyar állambiztonsági tiszt, kommunista politikus. 1940-től 1944-ig a Pénzügyi Központ tisztviselőjeként dolgozott, 1943-ban belépett az FKgP-be, ahol kapcsolódott az illegális kommunista mozgalomhoz, majd 1944-ben csatlakozott az MKP-hoz. 1945 áprilisában kezdett a politikai rendőrségnél

dolgozni, ahol az Államvédelmi Osztály megszervezésével született III. alosztályon, az egyházüggyel foglalkozva töltött be vezető pozíciót 1947-ig, amikor a VIII. alosztály élén a nyomozásokért lett felelős. A szovjet tanácsadókkal éleződő konfliktusai miatt 1950-ben távozott a szervezettől. 1950 és 1951 között igazságügyi államtitkár, 1951 és 1952 között igazságügyminiszter-helyettes, majd 1952-től 1953. február 2-i letartóztatásáig igazságügyminiszter volt. 1953. december 24-én kilenc év börtönbüntetésre ítélték. 1957. június 15-én perújrafelvételének köszönhetően szabadult, nyugdíjazásáig az Akadémiai Kiadó szótárszerkesztőségét vezette. Bár neve az 1962-es felülvizsgálatokkor elhangzott mint a törvénysértésekben résztvevő személy, sosem vonták felelősségre.

Dejean, Maurice (1899–1982): francia diplomata. 1930-tól 1939-ig a németországi francia nagykövetség sajtóosztályát vezette, majd a második világháború alatt a Szabad Franciaország tagja volt. 1945 és 1949 között Csehszlovákia francia nagyköveteként szolgált. Ezt követően diplomáciai karrierje Japánba és Indokínába vitte, ahol több küldetést is végrehajtott. 1955 és 1964 között a Szovjetunió francia nagykövete volt.

Delalande, Jean (?–?): francia diplomata. Személyéről kevés adat áll rendelkezésre. Annyi bizonyos, hogy 1950 és 1956 között volt Magyarországon francia követ.

Donáth Ferenc (1913–1986): magyar kommunista politikus. 1945 és 1948 között a Földművelésügyi Minisztérium politikai államtitkára, majd 1948-tól 1951. február 15-i letartóztatásáig az MKP, majd az MDP KV Főtitkársági Irodájának vezetője. Ugyanezen év december 18-án tizenöt év börtönbüntetésre ítélték. 1954. július 22-én a vádak alól felmentették és szabadlábra helyezték. 1956-ig a Földművelésügyi Minisztérium szakpropaganda-igazgatóságán töltött be vezető pozíciót. A forradalom- és szabadságharc alatt aktívan szerepet vállalt Nagy Imre mellett, a szovjet megszálláskor vele együtt menekült a jugoszláv nagykövetségre, ahonnan Romániába szállították. A Nagy Imre és társai ellen indított perben, 1958. június 15-én tizenkét év börtönbüntetésre ítélték, ahonnan 1960-ban, kegyelemmel szabadult. Bár 1989-ben a vádak alól felmentették, teljes rehabilitációja csupán 2016-ban zárult le.

Doubek, Bohumil (1919–1975): cseh nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. Bár orvosnak tanult, hivatalnoki munkát végzett, majd 1945-ben csatlakozott a CSKP-hoz. 1945 és 1949 között a CSKP KB titkárságán dolgozott mint könyvelő, majd a Felülvizsgálati Osztály munkatársa, végül pedig mint kádertitkár. 1949-ben Karel Šváb választotta ki a „belső ellenséget leleplező” hajszához, így került a Belügyminisztérium, majd az MNB kihallgatásokkal és vizsgálatokkal foglalkozó szektorába. 1950 és 1953 között az StB VI.A részlegét vezette, vagyis a legfontosabbnak ítélt ügyekkel foglalkozott a szovjet

tanácsadókkal szoros együttműködésben. Sztálin halálát követően a karrierje megtört, amit vélhetően az alkoholizmusából adódó hanyagsága okozott. 1953-ban áthelyezték a Börtönigazgatóságra mint helyettes vezető és az I. egység vezetője, egy év múlva azonban innen is elbocsátották. Az StB-ben alkalmazott törvénytelen nyomozati és kihallgatási módszerek miatt 1955. június 23-án letartóztatták és 1957. május 17-én kilenc év börtönre ítélték, ám alig néhány héttel az ítélethirdetés után már szabadlábra helyezték. Haláláig a ČEDOK felügyeleti osztályán dolgozott.

Dulles, Allan Welsh (1893–1969): amerikai ügyvéd. 1927-től dolgozott a Külkapcsolatok Tanácsának (Council on Foreign Relations) különböző vezető pozícióiban, miközben a Nemzetek Szövetségében is aktív tevékenységet folytatott. 1942 és 1945 között a CIA elődjének, az OSS-nek volt az igazgatója, majd 1951-től 1961-ig szolgált a CIA-nál. 1951 és 1953 között negyedik igazgatóhelyettesi, 1953 és 1961 között pedig ötödik igazgatói pozícióban dolgozott a szervezetenél. Távozását, majd John F. Kennedy gyilkosságát követően a merénylet felgöngyölítésén dolgozó Warren Bizottság aktív tagja volt.

Đuriš, Július (1904–1986): szlovák nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. 1927-ben csatlakozott a CSKP-hoz, amelynek 1934 és 1938 között Szlovákiában volt a területi titkára. A második világháború alatt az illegális SzlKP vezetés tagja volt, amiért 1941 és 1945 között bebörtönözték. 1945 és 1951 között mezőgazdasági miniszter, 1951 és 1953 között a Megbízottak Tanácsának elnöke, 1953 és 1963 között pénzügyminiszter volt. 1963-ban minden pozíciójából visszavonták, az 1968–1969-es szerepe miatt 1970-ben a pártból is kizárták.

F

Fábry Zoltán (1897–1970): magyar író, publicista és kritikus. Már a második világháború előtt CSKP jelöltjeként volt bíró szülőhelyén, Stószon. Az 1930-as években többek között a *Magyar Nap* munkatársaként dolgozott. 1945-öt követően a csehszlovákiai magyarság irodalmi tekintélyeként jelent meg számos esszéje, tanulmánya, memoranduma.

Farkas Mihály (sz. Löwy Herman) (1904–1965): magyar kommunista politikus. 1921-ben csatlakozott CSKP-hoz, majd ötévi börtön után az 1930-as években részt vett a spanyol polgárháborúban. A csehszlovák pártból 1940-ben lépett át a KMP-be, ahol a második világháborút követően karrierje meredeken ívelt felfelé: tagja volt a KV-nek és a PB-nek is. 1945 és 1951 között főtitkárhelyettes, 1948 és 1953 között honvédelmi miniszter volt. 1957. március 23-án a diktatúrában vállalt szerepe miatt hat év börtönbüntetésre ítélték. A börtönből 1960. április 5-én egyéni kegyelemmel szabadult.

Farkas Vladimir (sz. Lówy Vladimir) (1925–2002): magyar állambiztonsági tiszt. 1946-tól dolgozott az ÁVO, majd az ÁVH Operatív Technikai Alosztályán, amelynek vezetője is lett. 1951-től a VIII. (Hírszerző) Főosztály vezetője volt. 1956-ban letartóztatták, 1957. április 13-án tizenkét év börtönbüntetésre ítélték, de 1960. április 1-én egyéni kegyelemmel szabadult.

Feigl, Rudolf (1901–?): cseh nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. 1920 és 1930 között Palesztinában élt, 1930 és 1933 között pedig Berlinben, ahol a német kommunista párt tagja lett, majd 1933-ban visszatért Csehszlovákiába és csatlakozott a CSKP-hoz. A második világháború alatt Franciaországba emigrált, ahol bekapcsolódott az ott működő csehszlovák kommunista mozgalomba, majd ellenállásba, 1942-ben pedig Svájcba távozott, ahol kapcsolatba került az USC-vel és Noel Fielddel. 1945-öt követően hazatért és a CSKP KB Nemzetgazdasági Bizottságának külkereskedelmi osztályán dolgozott, valamint külkereskedelmi tanácsadóként is tevékenykedett. 1949. június 24-én letartóztatták, 1950 június 29-én Pavlik Géza és társainak büntetőügyében tizenhárom év börtönbüntetésre ítélték. 1955-ben büntetését tíz évre csökkentették és feltételesen szabadlábra helyezték.

Fenyő György (1904–1978): magyar festőművész és restaurátor. 1944 és 1955 között restaurátorként dolgozott a Szépművészeti Múzeumban. 1956-ban Angliába emigrált.

Ferencz László (?–?): magyar újságíró, szerkesztő, diplomata, kommunista politikus. A második világháború alatt a Londoni Magyarok Klubja egyik aktív tagja volt, majd 1945 és 1947 között a magyar Tájékoztatásügyi Minisztériumban, illetve rövid ideig a MKP KV központi sajtóosztályán dolgozott. 1947 és 1948 között a *Délmagyarország* felelős szerkesztője, 1948 és 1949 között a külügyi tárca politikai osztályának volt a munkatársa. 1949 tavaszától október 4-i hazarendeléséig és letartóztatásáig a moszkvai magyar nagykövetség másodtanácsnokaként tevékenykedett. 1951. február 16-án nyolc év börtönbüntetésre ítélték, 1954. szeptember 2-i perújrafelvétele a vádak alól felmentette, szabadlábra helyezték.

Field, Hermann Haviland (1910–2001): amerikai építészmérnök, Noel Field testvére. 1939-ben a Czech Refugee Trust Fund krakkói, majd angliai adminisztrátora volt. 1940-ben visszatért az Egyesült Államokba, ahol építészettel foglalkozott, majd 1947-től a Clevelandi Egyetem oktatójaként is tevékenykedett. 1949. augusztus 22-én Varsóban letartóztatták, eljárást nem indítottak ellene, 1954. október 25-én szabadult. Ezt követően visszatért az Egyesült Államokba, ahol folytatta építészeti és oktatói munkáját, ekkor már a Tufts Egyetemen.

Field, Herta (sz. Vieser, Herta Katharina) (1904–1980): német nemzetiségű politikai aktivista, Noel Field felesége. Letartóztatott férjét kereste, amikor 1949. augusztusában (egyek források szerint 22-én, mások szerint 28-án) az StB őrizetbe vette és átadta a BM ÁVH-nak. Férjével együtt 1954-ben helyezték szabadlábra, de nem tért vissza az Egyesült Államokba. Noellel együtt Magyarországon maradt.

Fischl, Otto (1902–1952): cseh nemzetiségű ügyvéd, csehszlovák kommunista politikus. 1928-ban csatlakozott a CSKP-hoz. 1945-ben tagja lett a CSKP KB-nak, 1948 és 1949 között pénzügyminiszter-helyettes, 1949 és 1951 között Csehszlovákia kelet-berlini nagykövete volt. 1951-ben lánya nyugatra szökött, ezért funkciójából visszahívták és 1951. június 29-i letartóztatásáig ügyvédként dolgozott. A Slánský-perben, 1952. november 27-én halálra ítélték, december 3-án kivégezték. 1963-ban jogilag rehabilitálták.

Fodor, Mikuláš (1928–?): szlovák nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. Apja 1919-ben emigrált Magyarországról. A második világháború és a szlovák nemzeti felkelés alatt aktívan részt vett a partizánakciókban. 1945-öt követően, mielőtt tanulmányait folytatta és befejezte volna, a szovjeteknek segített mint tolmács. 1946-ban csatlakozott az SzlKP-hoz. Bár szülei magyar nemzetiségűnek vallották magukat, 1948-ban mégis felvették a Belügyi Megbízotti Hivatal VII, majd III. részlegére. 1950-ben rövid ideig a Pozsonyi kerületi StB védelmi hírszerzési osztályát vezette, 1950 és 1951 között pedig a nyomozati osztály helyettes vezetője, majd vezetője lett. 1952. március 28-án letartóztatták, 1953. december 9-én tizenkét év börtönbüntetésre ítélték. 1958. október 3-án szabadlábra helyezték, 1963. október 23-án pedig teljesen rehabilitálták. 1958-tól a Csehszlovák Dunahajózás vállalatnál helyezkedett el. Még a börtönben, 1955-től kezdve együttműködött az StB-vel, amelynek 1987-ig maradt ügynöke.

Frank, Josef (1909–1952): cseh nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. 1930-ban csatlakozott a CSKP-hoz. A második világháború alatt, 1939-es letartóztatása miatt különböző koncentrációs táborokban volt fogva tartva. 1946-tól 1952. május 23-i letartóztatásáig volt a CSKP KB tagja, amelynek Elnökségébe, Titkárságába és Szervezeti Titkárságába is bekerült. A Slánský-perben, 1952. november 27-én halálra ítélték, december 3-án kivégezték, 1963-ban rehabilitálták.

Frejka, Ludvík (sz. Freund, Ludwig) (1904–1952): cseh és német nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus, publicista. 1923-ban csatlakozott a CSKP-hoz. 1938-ban Angliába emigrált, ahol aktív tagja volt a politikai életnek. 1945-től a CSKP KB Nemzetgazdasági Bizottságának titkáráként dolgozott. 1948-tól 1952. január 31-i letartóztatásáig a Köztársasági Elnöki Hivatal Nemzetgazdasági Osztályát vezette, valamint

a Központi Tervbizottság titkára volt. A Slánský-perben, 1952. november 27-én halálra ítélték, december 3-án kivégezték. 1963-ban rehabilitálták.

G, Gy

Gauquié, Henri (?-?): francia diplomata. Személyéről kevés adat érhető el. Annyi bizonyos, hogy 1946 és 1950 között töltötte be Franciaország budapesti követének pozícióját. Egyes történészek szerint szovjet informátorként tevékenykedett. Nem azonos Henri Désiré Gauquié francia szobrasszal.

Gaynor, Jacobson Israel (1912–1999): amerikai hivatalnok. Már fiatalon zsidó segélyszervezetekkel dolgozott együtt, majd 1944-ben csatlakozott az American Joint Distribution Committee-hez mint annak olasz, görög és csehszlovák igazgatója. 1947-től 1949. december 15-i letartóztatásáig a szervezet magyarországi igazgatója volt. Két hét őrizet után a BM ÁVH szabadlábra helyezte, ő pedig Bécsbe távozott. 1953 és 1982 között a Hebrew Immigrant Aid Society tevékeny vezetője volt.

Geminder, Bedřich (1901–1952): cseh nemzetiségű újságíró, csehszlovák kommunista politikus. 1921-ben csatlakozott a CSKP-hoz és a csehszlovák Komszomolnak is aktív tagja volt. A második világháború alatt a Szovjetunióban tartózkodott, ahol tagja lett az SZK(b)P-nek és abban fontos funkciókat töltött be. 1946-ban visszatért Csehszlovákiába, ahol 1946-tól 1951-ig dolgozott a CSKP KB Titkársága Nemzetközi Osztályának vezetőjeként, majd 1951 szeptemberétől novemberi 24-i letartóztatásáig a Csehszlovák Rádió külföldi műsorszolgáltatását vezette. A Slánský-perben, 1952. november 27-én halálra ítélték, december 3-án kivégezték. 1962. november 27-én politikailag és jogilag is rehabilitálták.

Gerő Ernő (1898–1980): magyar kommunista politikus. A második világháború előtt az illegális kommunista mozgalom aktív tagja, de részt vett a spanyol polgárháborúban is. 1945 és 1949 között közlekedésügyi miniszter, 1948 és 1949 között pénzügyminiszter, majd 1949-től 1952-ig a Népgazdasági Tanács elnöke volt. 1952 és 1954 között miniszterelnök-helyettesi, 1953-tól 1954-ig belügyminiszteri pozíciót töltött be. 1954 és 1956 között a MDP KV Gazdaságpolitikai Bizottságát elnökölte. 1956. július 18-tól október 25-ig Rákosi utódjaként állt a KV első titkári pozíciójában. 1956. október 29-én a Szovjetunióba menekült, ahonnan 1960-ban tért vissza Magyarországra. A pártból 1962-ben zárták ki.

Glaser-Wallach, Erica (1923–1993): német politikai aktivista, tanár. A spanyol polgárháború alatt lett Noel és Herta Field nevelt lánya. 1945-ben Németországban kezdett az OSS-nél dolgozni, német állampolgárságot szerzett, a kommunista párt tagja és tisztviselője lett, miközben egy kommunista lapnál is dolgozott, majd Párizsban telepedett

le. 1950-ben a már őrizetben lévő nevelőszülei keresésére indult, amikor 1950 augusztusában Kelet-Németországban letartóztatták. Kémkedés vádjával a Szovjetunióban 1952. december 24-én halálra ítélték, majd büntetését 1953 nyarán tizenöt év lágerfogságra mérsékeltek. 1955-ös szabadulásáig a vorkutai munkatáborban végzett kényszermunkát. Az ekkor már Egyesült Államokban élő családjához csak 1958-ban térhetett haza, mikor az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság is elismerte ártatlanságát.

Glaser, Juraj (1920–?): szlovák nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. Zsidó származása meghatározta tanulmányi lehetőségeit, 1941 és 1943 között pedig munkaszolgálatos volt, majd munkatáborba helyezték át. Részt vett a szlovák nemzeti felkelésben, az SZKP-hoz 1944-ben csatlakozott, 1945 tavaszán pedig az elsők között lépett be az állambiztonságba, ahol 1948-ban már a BA részleg tagja volt, majd a Pozsonyi kerületi StB vizsgálati osztályát vezette. 1951. április 13-án tartóztatták le, 1953. december 9-én tizennyolc év börtönbüntetésre ítélték. 1958. november 5-én helyezték szabadlára és teljesen rehabilitálták. 1959-től reklám- és címfestőként dolgozott.

Glatz Oszkár (1872–1958): naturalista és nagybányai posztimpresszionista stílusban alkotó magyar festő. 1912 és 1938 között a Képzőművészeti Főiskola oktatója volt.

Gešo, Ladislav (1920–1993): szlovák nemzetiségű jogász, csehszlovák politikus. Harcolt a második világháborúban, majd 1943 és 1948 között öntőmunkásként dolgozott. 1949-ben elvégezte az Igazságügyminisztérium egyéves jogi iskoláját és 1951-ig a besztecebányai kerületi ügyészségen dolgozott, amelynek 1951-ben már vezetője is volt. 1953 és 1954 között a prágai Főügyészségen tevékenykedett, ahol a szlovák főügyész helyettese mellett dolgozott. 1954 és 1959 között Szlovákia főügyésze, majd 1959 és 1960 között igazságügyi biztos volt, 1960 és 1963 között az SZNT Igazságügyi Bizottságát elnökölte. Jogi pályáját a felülvizsgálatok eredményeként 1963-ban hagyta ott.

Goldmann, Josef (1912–1984): cseh nemzetiségű közgazdász, csehszlovák kommunista politikus. 1937-ben csatlakozott a CSKP-hoz, 1938-ban Angliába emigrált, ahol korábban, 1931 és 1934 között tanult közgazdaságtant. 1942–1943-ban, majd 1945-ben az Oxfordi Egyetem Statisztikai Intézetében dolgozott. 1945-ben visszatért Csehszlovákiába, ahol 1949-ig a CSKP KB tervezési referense volt. 1947 és 1949 között a Szocialista Akadémia Gazdaság- és Társadalomkutató Intézetét vezette, 1947 és 1948 között a CSKP KB Nemzetgazdasági Bizottságának volt tagja, 1949-től 1952. április 19-i letartóztatásáig az Állami Tervhivatal elnökhelyettese volt, 1948-tól pedig a Közgazdaságtudományi Egyetemen oktatott. 1954. augusztus 7-én húsz év börtönbüntetésre ítélték. 1960 májusában szabadlára helyezték, 1963-ban rehabilitálták.

Gottwald, Klement (1896–1953): cseh nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. harcolt az első világháborúban, ahol 1918-ban átlát a Vörös Hadsereghez. 1921-ben részt vett a CSKP megalapításában, amelynek 1929-től 1931-ig volt a főtitkára. A második világháborút szovjet emigrációban töltötte, majd 1945-ben visszatért Csehszlovákiába. 1931 és 1953 között a CSKP elnöke, 1948 és 1953 között köztársasági elnök, 1946 és 1948 között pedig miniszterelnök volt.

Györe József (1902–1985): magyar kommunista politikus. 1946 és 1949 között az MKP, majd MDP Vezetőség Szervezési Osztályának instruktora, 1949 és 1952 között megyei párttitkár volt Szabolcs, majd Szabolcs-Szatmár megyében. 1952 és 1953 között belügyminiszteri pozíciót töltött be, majd 1953-tól 1955-ig belügyminiszter-helyettes volt. 1954-ben részt vett a Revíziós Bizottság munkájában, majd 1956-ban a Tolna megyei párttitkári funkcióban dolgozott. A forradalmat követően az MSZMP Központi Revíziós Bizottságában is dolgozott, majd még abban az évben a Fővárosi, majd a Legfelsőbb Bíróság népbírájaként tevékenykedett. 1958 és 1963 között országgyűlési képviselő volt.

H

Hajdú, Vavro (1913–1977): szlovák nemzetiségű jogász, csehszlovák kommunista politikus. Vladimír Clementis ügyvédirodájában volt ügyvédbojtár, majd 1939-ben követte őt Franciaországba, ahol belépett a csehszlovák hadseregbe. 1940-ben Angliába távozott, ahol 1942 és 1945 között ismét a csehszlovák hadsereg tagja volt, illetve az emigráns Külügyminisztériumban dolgozott. 1945-ben csatlakozott a CSKP-hoz. 1946 és 1947 között a csehszlovák békedelegáció titkára volt a párizsi békekonferencián. 1946-tól dolgozott a Külügyminisztériumban, ahol kezdetben annak M osztályát vezette (amely a béke kérdéseivel foglalkozott), majd 1949 és 1951. április 2-i letartóztatása között külügyminiszter-helyettes volt. Ezzel egyidőben nemzetközi jogot tanított a Károly Egyetem Jogi Karán. A Slánský-perben, 1952. november 27-én életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1956 májusában szabadult és ugyanekkor rehabilitálták teljesen. 1975-ig a Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Karán dolgozott nemzetközi jogi szakértőként.

Hašpl, Karel (1904–1964): cseh nemzetiségű unitárius lelkész és teológus, a cseh unitárius közösség második legjelentősebb alakja. 1926 és 1930 között Kaliforniában tanult (Pacific Unitarian School for the Ministry). Hazatérését követően 1931 és 1940 között a Csehszlovák Unitáriusok Vallási Közösségében tevékenykedett, ahol 1941-ben vezetői pozícióba került. 1945-ben aktívan részt vett az USC segélyező munkájában, ahol

megismerkedett Noel Fielddel. 1948-at követően súlyos betegséggel küzdött és napjait teológiai munkáinak szentelte.

Házi Árpád (1908–1970): magyar kommunista politikus. 1945 és 1949 között Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye alispánja, 1949-től 1951-ig az Állami Ellenőrzési Központ elnöke, majd 1951 és 1952 között belügyminiszter volt. 1952-től 1953-ig a Minisztertanács elnökhelyetteseként dolgozott, majd 1955-ig visszatért az Állami Ellenőrzési Központ elnöki pozíciójába, 1955 és 1956 között pedig állami ellenőrzési miniszter volt. A forradalmat követően kisebb politikai funkciókat töltött be, majd visszavonult a politikától.

Holdoš, Ladislav (1911–1988): szlovák nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus, diplomata. Aktívan részt vett a spanyol polgárháborúban, majd a második világháború után 1946 és 1948 között az Alkotmányozó Nemzetgyűlés, 1945 és 1948 között pedig az SZNT tagja volt. 1948-tól 1951-ig volt a Nemzetgyűlés tagja, míg 1950 és 1951 között egyházügyi megbízott volt (a szlovák Egyházügyi Hivatal elnöke). A dolgozatban tárgyalta „szlovák burzsoá nacionalisták” ügyét és 1963-as teljes rehabilitációját követően rövid ideig a Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézetében dolgozott, majd 1969-ben kubai nagykövetté nevezték ki, amely posztot 1970-ig töltötte be.

Hora, Jaroslav (?–?): cseh nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus és állambiztonsági tiszt. A pártapparátusban betöltött karrierjéről kevés adat érhető el. 1950-ben a CSKP Pártellenőrző Bizottságának volt a tagja, majd 1951 februárjától decemberig ő állt az Állambiztonság Parancsnoksága élén, amivel gyakorlatilag az StB parancsnokaként tevékenykedett.

Horský, Mikuláš (sz. Stern, Samuel Mikuláš) (1915–?): szlovák nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. 1936-ban csatlakozott az SzlKP-hoz. A háború alatt aktívan részt vett az illegális mozgalomban, amiért többször is bebörtönözték, majd munka- és koncentrációs táborba is zárták. Részt vett a nemzeti felkelésben, majd csatlakozott az állambiztonsághoz. 1948 és 1950 között a Belügyi Megbízotti Hivatal útlevélosztályát vezette, majd 1950-től 1951. július 25-i letartóztatásáig a BAa csoport operatív osztályát irányította. 1953. december 9-én tizenhat év börtönbüntetésre ítélték, 1958. október 25-én szabadlábra helyezték, 1963. október 23-án rehabilitálták. Szabadulását követően a Vízgazdálkodási Igazgatóságon helyezkedett el.

Horváth Ottó (sz. Hönigsberg Ottó) (1910–1949): magyar katonatiszt és rendőralezredes. 1949. július 5-én tartóztatták le. A Rajk-per mellékpereként szervezett Pálffy-per vádlottjaként október 10-én halálra ítélték, 24-én kivégezték. 1956. szeptember 27-én a vádak alól felmentették, de teljesen csupán 1964-ben rehabilitálták.

Hoxha, Enver (1908–1985): albán kommunista politikus. 1941 és 1985 között az Albán Kommunista Párt, majd az Albán Munkapárt fő- majd első titkára, 1944 és 1954 között miniszterelnök, 1946 és 1953 között külügyminiszter volt. 1944 és 1953 között az albán nemzetvédelmi miniszteri posztot is betöltötte.

Hruscsov, Nyikita Szergejevics (1894–1971): szovjet kommunista politikus. Fiatalon csatlakozott a munkásmozgalomhoz, a kommunista pártba 1918-ban lépett be. A polgárháború és a második világháború alatt egyaránt politikai komisszárként tevékenykedett. A háborút követően, 1947 és 1949 között az Ukrán Kommunista Párt első titkára lett, majd Moszkvába került, ahol a területi pártvezetés feladatait ellátva hamar a Sztálin körüli szűk pártelit tagja lett. A Sztálin halálát követő hatalmi harcokból ő került ki győztesen és lett az SZKP első titkára 1953 és 1964 között. 1958 és 1964 között továbbá a Minisztertanács elnöki pozícióját is betöltötte. Nevéhez köthető többek közt a XX. kongresszus „titkos beszéde” és a kubai rakétaválság. Politikája az 1960-as évek elejére elégedetlenséget váltott ki párttársai körében. A belső konfliktus eredményeként 1964 októberében egészségi állapotára és korára való tekintettel lemondott pozíciójáról.

Hříbek, Josef (?–?): csehszlovák állambiztonsági tiszt. Személyéről kevés adat áll rendelkezésre. 1945-től dolgozott az állambiztonságban, ahol idővel a BA részleg pártvezetésének volt az elnöke, majd Jindřich Veselý titkára lett. 1951. október 1-én áthelyezték az Oktatásügyi Minisztériumhoz.

Husák, Gustav (1913–1991): szlovák nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. 1933-ban csatlakozott a CSKP-hoz. A második világháború alatt többször bebörtönözték, majd aktívan részt vett a nemzeti felkelésben. 1945-ben belügyi megbízott, majd 1945 és 1946 között közlekedés- és közmunkaügyi megbízott volt. 1946-tól egészen 1950 májusáig a Megbízottak Tanácsának volt az elnöke, ami gyakorlatilag a szlovák kormányapparátus legbefolyásosabb személyévé tette. A dolgozatban tárgyalt „szlovák burzsoá nacionalisták” ügyét és 1963-as teljes rehabilitációját követően 1968-ban a csehszlovák kormány alelnöke, 1968 és 1969 között az SzlKP első titkára lett. 1969-től 1987-ig a CSKP főtitkára lett és ezzel párhuzamosan 1975 és 1989 között Csehszlovákia elnöki funkcióját is betöltötte. Nevéhez köthető az 1968-as „prágai tavaszt” követő ún. normalizáció időszaka, ami a valóságban a politikai visszarendeződést jelentette.

I

Ignotus Pál (1901–1978): magyar újságíró, író és szerkesztő. Az édesapja, Ignotus (Veigelsberg) Hugó által alapított *Nyugat* munkatársa. 1938-ban emigrált Angliába, ahol a

Károlyi-féle csoporthoz csatlakozott, és a BBC magyar rádióadásain is dolgozott. 1945-től 1949. szeptember 5-i letartóztatásáig a londoni magyar követség sajtóattaséja volt. 1950. december 1-én tizenöt év börtönre ítélték. 1956. március 29-én szabadlábra helyezték, június 15-én rehabilitálták. November 4-ét követően ismét Angliába távozott.

Ilosvai-Varga István (1895–1978): elsősorban tájképfestéssel foglalkozó magyar festő, érdemes és kiváló művész.

Ivanov, Mihail Szaveljevics (1903–1962): szovjet állambiztonsági tiszt. Állambiztonsági pályafutását 1924-ben kezdte meg, 1944 és 1947 között a Türkmen Szovjet Szocialista Köztársaság Állambiztonsági Népbiztossága, majd Minisztériuma 2. osztályát vezette. 1948 és 1950 között a Türkmen SzSzK állambiztonsági miniszterhelyettese, majd 1950 őszén minisztere volt. 1951 és 1953 között a magyar politikai rendőrség, majd a Belügyminisztérium főtanácsadója. Főtanácsadói pozícióját követően szűk egy éven belül nyugdíjba vonult.

Iványi-Grünwald Béla (1902–1965): magyar történész-levéltáros. 1939-ben távozott Londonba egy ösztöndíj keretén belül, ahol a háború alatt a Károlyi-féle csoporthoz csatlakozott és a BBC adásain is dolgozott. Londoni tevékenységéért 1942-ben Magyarországon megfosztották állampolgárságától. 1945-öt követően nem tért haza, kutatásait Londonban folytatta, ahol a magyar emigráció egyik fontos alakja maradt.

J

Jančík, Vojtěch (sz. Jung, Vojtěch) (1908–?): szlovák nemzetiségű jogász, csehszlovák kommunista funkcionárius. 1931-ben csatlakozott a CSKP-hoz, majd a Pozsony területi pártvezetés tagja lett. 1937 és 1938 között a CSKP Képviselői Klubjának volt a titkára. A második világháború kitörésekor Angliába emigrált, ahol pártmunkát végzett, majd belépett a csehszlovák hadseregbe. 1945-ben visszatért Csehszlovákiába, ahol 1945 és 1949 között a CSKP KB titkárságán dolgozott különböző funkciókban. 1949-től 1952. január 8-i letartóztatásáig az SzlKP KB káderosztályán dolgozott. 1954. május 28-án tizenkét év börtönbüntetésre ítélték, 1959 márciusában feltételesen szabadlábra helyezték, 1963-ban rehabilitálták. Szabadulása után raktárosként dolgozott.

Janda, František (?–?): csehszlovák állambiztonsági tiszt. Személyéről kevés adat áll rendelkezésre. Annyi bizonyos, hogy 1946-tól ő vezette a Belügyminisztérium Z részlegét, majd 1947-ben az SNB főparancsnokává nevezték ki, amely pozícióból 1948-ban távozott.

Jugov, Anton Tanev (sz. Gosev, Anton) (1904–1991): bolgár kommunista politikus. 1944 és 1949 között bolgár belügyminiszter volt, 1949 és 1950 között belügyminiszter-helyettes.

1950-ben önkritikára kényszerült és elveszítette magas politikai pozícióját. Politikai karrierje 1956-ben ívelt ismét fel, de csupán rövid időre: 1956 és 1962 között miniszterelnök volt. A belső pártharcokban azonban alulmaradt Todor Zsivkovval szemben és kizárták a KB-ból. 1980-tól fokozatosan rehabilitálták, a pártba csak 1990-ben vették vissza.

Justus Pál: magyar író, költő és műfordító. 1945-öt követően az SZDP Agitációs- és propaganda Osztályának vezetője lett. 1949. június 18-án letartóztatták, majd a Rajk-perben, szeptember 24-én életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. 1955. november 29-én részlegesen rehabilitálták és szabadlábra helyezték. Teljesen egy év múlva, 1956. szeptember 27-én rehabilitálták.

K

Kartasov, Szergej Nyikolajevics (1914–1974): szovjet állambiztonsági tiszt. Állambiztonsági karrierjét 1936-ban kezdte, a katonai hírszerzés részlegén. 1946 és 1948 között az Állambiztonsági Minisztérium 3. Főigazgatósága 4. Osztályát vezette. 1949-ben (egyes kutatások szerint augusztusban, mások szerint szeptemberben) érkezett ezredesi rangban Magyarországra, ahol 1950-ig volt a politikai rendőrség szovjet főtanácsadója. A Szovjetunióba visszatérve folytatta állambiztonsági karrierjét, előbb az Állambiztonsági Minisztérium 2. Főigazgatóságán, majd a KGB-nél.

Kádár János (sz. Csermanek János) (1912–1989): magyar kommunista politikus. Az illegális kommunista mozgalomban való aktív részvételét, majd a második világháborút követően 1945 és 1946 között az MKP KV titkára, majd 1946 és 1951 között főtitkár-helyettes, 1948 és 1950 között belügyminiszter volt. 1951. április 20-án letartóztatták, december 18-án életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. 1954. július 22-én rehabilitálták és szabadlábra helyezték. Kisebb pártfunkciók betöltését követően 1956 és 1988 között az MSZMP első-, majd főtitkára, 1956 és 1958, majd 1961 és 1965 között a Minisztertanács elnöke lett.

Káldor Gyula (sz. Krámer Gyula) (?–?): magyar hivatalnok. Személyéről kevés adat áll rendelkezésre. A Londoni Magyarok Klubja aktív tagja volt, majd 1945-öt követően Magyarországra tért vissza, ahol az Állami Ellenőrzési Központ főelőadójaként dolgozott 1949. július 21-i letartóztatásáig. 1951. augusztus 15-én tíz év börtönbüntetésre ítélték. Perújrafelvétele során, 1954 szeptember 2-án a vádak alól felmentették és szabadlábra helyezték.

gróf Károlyi Mihály (1875–1955): magyar liberális, majd demokrata politikus. Politikai karrierjét fiatalon kezdte, harcolt az első világháborúban. 1916-ban megalapította a Függetlenségi és 48-as Pártot, 1918. október 23-án megalakította a Magyar Nemzeti Tanács elnevezésű ellenkormányát. 1918 és 1919 között miniszterelnök volt, 1919-ben az ország első köztársasági elnöke lett. A Tanácsköztársaság alatt, 1919. július 4-én emigrált. A második világháború alatt a londoni magyar emigránsok egyik fontos politikai vezetője lett. 1946-ban tért vissza Magyarországra, majd a párizsi magyar követség, később a brüsszeli és luxemburgi követségek vezetője lett. Tisztségeiről 1949. június 2-án mondott le és már nem tért vissza Magyarországra, emigrációban hunyt el.

Kisfaludi Strobl Zsigmond (1884–1975): kétszeres Kossuth-díjas magyar szobrászművész.

Knebl, Václav (?–?): személyéről kevés adat érhető el. Az ABS-ben felelhető dokumentumok szerint (és amennyiben nem névrokonságról van szó) a rendőrség bünygyi munkatársa volt, akit a Gestapóval való kapcsolatai miatt tartóztattak le.

Kohnová, Alice (sz. Alice Glasnerová) (1905–1986): szlovák nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. Bár már 1931-től a CSKP-ban tevékenykedett, hivatalosan csupán 1938-ban csatlakozott a párthoz. Részt vett a spanyol polgárháborúban, majd a második világháború alatt az Egyesült Államokba emigrált, ahol a csehszlovák emigránsoknak segített. 1946-ban visszatért Csehszlovákiába, ahol 1948-ig a CSKP KB Főtitkárságának irodájában dolgozott, majd rövid ideig Viliam Široký mellett töltött be nemzetgazdasági pozíciót. 1948-tól 1949. július 7-i letartóztatásáig az államosított szállodák káderosztályának vezetőjeként dolgozott. Kilenc hónap múlva szabadon bocsájtották, majd 1951. június 18-án ismét őrizetbe vették. 1954. június 25-én kilenc évi börtönbüntetésre ítélték, 1955. június 10-én az ítéletet hatályon kívül helyezték és szabadlábra helyezték. Szabadulását követően egy vállalat jogi osztályán helyezkedett el, majd magántanárként oktatott angol nyelvet.

Kohoutek, Vladimír (1912–?): cseh nemzetiségű állambiztonsági tiszt. Az állambiztonságig vezető útról keveset tudunk, de az ott betöltött szerepe is csupán 1950-től követhető nyomon. Annyi bizonyos, hogy már a háború előtt is ezen a területen dolgozott. 1950-ben az Állambiztonsági Főparancsnokság VI. részleg 5. (felügyeleti) osztályát vezette, 1951-ben pedig a VI.A részleg 2. osztályát. 1957. május 17-én hét év börtönbüntetésre ítélték a kihallgatások során alkalmazott törvénytelen módszerekért, de már decemberben szabadon bocsátották.

Kolder, Drahomír (1925–1972): cseh nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. Már 1946-tól a CSKP ostravai szervezetének pártfunkcionáriusa volt, 1954 és 1958 között pedig ostravai kerületi párttitkár lett. A perek felülvizsgálata során betöltött aktív és tevékeny

szerepét követően a „prágai tavasz” során már a reformellenesek táborát erősítette. 1969-től 1971-ig a CSKP KB Csehszvági Pártmunkát Irányító Iroda tagja, valamint szintén 1969-től 1972-ig a Népi Ellenőrző Bizottság elnöke volt.

Kopecký, Václav (1897–1961): cseh nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. 1921-ben csatlakozott a CSKP-hoz, 1928-tól a párt lapját, a *Rudé právo*t szerkesztette, a második világháborút Moszkvában vészelte át. 1945 és 1953 között tájékoztatási miniszter, 1953 és 1954 között kulturális miniszter és miniszterelnök-helyettes volt. 1961-ben bekövetkezett haláláig keményvonalas sztálinista, a CSKP fő ideológusának tekinthető.

Kopřiva, Ladislav (1897–1971): cseh nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. Részt vett az első világháborúban, majd 1921-ben csatlakozott a CSKP-hoz. 1939-ben sikertelenül emigrált, aminek következtében a háború végéig koncentrációs táborban tartották fogva. 1945-től volt a CSKP KB tagja, amelynek Elnökségébe és Titkárságába is bekerült. 1950-től 1952-ig a Nemzetbiztonsági Minisztériumot vezette, politikai karrierjét a Kolder-bizottság jelentése törte derékba: 1963-ban kizárták a pártból.

Korondi Béla (sz. Dergán György) (1914–1949): magyar mérnök, katonatiszt. 1939-től 1944-es letartóztatásáig csendőrtisztként szolgált. A Gestapo őrizetéből megszökve az ellenállás tagja lett, majd 1945-öt követően részt vett a honvédség újrászervezésében mint őrnagy. Rövid ideig a Katpol hírszerző részlegén, majd a határőrségnél dolgozott. 1946-ban a Belügyminisztériumba került, ahol a karhatalmi osztály vezetője, 1947-ben pedig a kiképzési osztály vezetője lett, ekkor már ezredesi rangban. 1949. június 6-án letartóztatták, a Rajk-per mellékpereként szervezett Pálffy-per vádlottjaként október 10-én halálra ítélték, 24-én kivégezték. 1955. november 30-án rehabilitálták.

Košťál, Karel (1921–?): csehszlovák állambiztonsági tiszt. Személyéről kevés adat érhető el. 1950-ben a VI. részleg 1. osztályát vezette, amelye a különösen fontos politikai letartóztatottak nyomozásával foglalkozott. 1951-ben már Doubek helyettese volt a VI.A részleg élén. 1953 és 1956 között belügyminiszter-helyettes volt.

Krajňák, Otto (1911–?): szlovák nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. Személyéről kevés adat érhető el, annyi bizonyos, hogy aktívan részt vett a második világháború alatti illegális mozgalomban, majd az SZKP funkcionáriusaként tevékenykedett, többek közt a KB káderosztályán.

Kraus, Martin (1920–?): szlovák nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. A második világháború során a Gestapo letartóztatta és németországi koncentrációs táborba deportálta. Hazatérését követően 1945-ben csatlakozott az SZKP-hoz, majd 1948-ig különböző munkákat végzett. 1948-ban letartóztatták és néhány hét kényszerszolgálatára

ítélték, ahol együttműködött az állambiztonsággal, így Rudolf Viktorin és Viktor Sedmík kérésére csatlakozott a Belügyi Megbízotti Hivatal pozsonyi állambiztonsági részlegéhez mint gazdasági szakértő. Egyes források szerint 1949 és 1950 között a magyar „titkosszolgálat” dolgozott együtt, amiről azonban a kutatás során vizsgált anyagok nem számoltak be. 1950-ben a Belügyi Megbízotti Hivatal pozsonyi részlegének gazdasági hírszerzésénél dolgozott, majd az StB Pozsonyi kerületi parancsnokságára került, ahonnan 1951-ben távozott. 1951. április 11-i letartóztatásáig a Montostav építkezési vállalatnál dolgozott. 1953. december 9-én hét év börtönbüntetésre ítélték. 1958-ban helyezték szabadlábra, 1963. október 23-án teljesen rehabilitálták. 1973-ban a Kovoplast termelési szövetkezetben vállalt munkát, 1978-ban viszonteladóként egy pozsonyi vállalatnál dolgozott. 1975-től ügynökként működött együtt az StB-vel.

Kršák, Gejza (k. Weiss, Gejza) (1913–?): szlovák nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. Személyéről kevés adat érhető el. Részt vett a spanyol polgárháborúban, a második világháborúban pedig Franciaországban csatlakozott a csehszlovák hadsereghez, majd 1941-ben visszatért Szlovákiába, ahol aktívan részt vett az illegális mozgalomban, amiért letartóztatták és deportálták. 1945-ben csatlakozott a Belügyi Megbízotti Hivatal VI. részlegéhez. Itt a BK részleg káderosztályát vezette. 1950-től az SNB határ mentén szolgálatot teljesítő pozsonyi (6596. számú) alakulat vezetőjének nevezték ki. 1951. február 4-én letartóztatták, 1953. december 18-án öt év börtönbüntetésre ítélték.

Kosztov, Trajcsó (1897–1949): bolgár kommunista politikus. A BKP egyik alapítótagja, 1944 és 1946 között a párt főtitkára volt. 1946 és 1949-ig a Minisztertanács alelnöke és a Minisztertanács Gazdasági Tanácsának elnöke posztját töltötte be. 1949. június 10-én letartóztatták, december 13-án halálra ítélték, 14-én kivégezték. A BKP az 1956. április 2–6-i ülésen részben rehabilitálta, de teljes rehabilitációja és a vádak alóli felmentése csupán 1989-ben történt meg.

L

Lajos Géza (sz. Eisler Géza) (1902–?): magyar hivatalnok. 1929-ben csatlakozott a CSKP-hoz, majd a második világháború kitörésekor Angliába emigrált és a Londoni Magyarok Klubja aktív tagja lett. 1945-öt követően Magyarországra tért vissza és az MKP-ba igazolt át. 1946 és 1948 között a Dunavölgyi Bank személyzeti osztályvezetője volt, majd 1948 és 1949 között a Kereskedelmi Minisztériumban töltötte be ugyanezt a posztot. 1949 tavaszától 1949. július 5-i letartóztatásáig a MASPED vezérigazgató helyettese volt. 1951. augusztus

15-én nyolc év börtönbüntetésre ítélték, amit 1952. február 12-én tizenkét év börtönbüntetésre emeltek. 1954. szeptember 2-án a perújrafelvételének köszönhetően a vádak alól felmentették és szabadlábra helyezték.

Lettrich, Josef (1905–1969): szlovák nemzetiségű agrárpárti csehszlovák politikus. Az 1930-as években bírói hivatalnok, majd ügyvédbojtár volt, az Agrárpárthoz csatlakozott. A második világháború alatt aktívan részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945 és 1948 között az SZNT elnöke és a Demokrata Párt elnöke volt. 1948-ban az Egyesült Államokba emigrált, ahol haláláig aktív politikai tevékenységet folytatott.

Lihacsov, Mihail Tyimofejevics (1913–1954): szovjet állambiztonsági tiszt. 1937-ben csatlakozott a szovjet állambiztonsághoz, majd a háború alatt a SZMERS 6. Osztályának helyettes vezetője lett, a szervezet feloszlását követően pedig az MGB nyomozói osztályának lett helyettes vezetője. 1949. szeptember 23-án érkezett Prágába, ahol az StB tanácsadójaként tevékenykedett az év végéig, amikor visszarendelték Moszkvába. 1951. július 13-án a „zsidó orvosok” ügyéhez kapcsolódóan letartóztatták, 1954 decemberében már az orvosok ügyétől függetlenül halálra ítélték és december 19-én kivégezték. Sosem rehabilitálták.

London, Artur (1915–1986): cseh nemzetiségű publicista, író, újságíró csehszlovák kommunista politikus. Tagja volt a csehszlovák Komszomolnak, 1929-ben pedig csatlakozott a CSKP-hoz. Aktívan részt vett a spanyol polgárháborúban, ahol tagja lett a Spanyol Kommunista Pártnak. A polgárháború végén Franciaországba helyezték át, ahol a második világháború alatt részt vett a kommunista ellenállásban, amiért letartóztatták és a mauthauseni és a ravenbrücki koncentrációs táborba deportálták. 1947 és 1948 között súlyos betegsége miatt Svájcban tartózkodott, ahol megismerkedett Noel Fielddel. 1948-ban tért vissza Csehszlovákiába. 1948-tól a CSKP KB Káderosztályának volt helyettes vezetője, 1949-től egészen 1951. január 29-i letartóztatásáig töltötte be a külügyminiszter-helyettesi posztot. A Slánský-perben, 1952. november 27-én életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1956-ban a vádak alól felmentették és szabadlábra helyezték. 1963-ban Franciaországba emigrált.

Löbl, Evžen (Eugen) (1907–1987): szlovák nemzetiségű közgazdász, újságíró, csehszlovák kommunista politikus. Már fiatalon a DAV folyóirat körüli baloldali értelmiség csoportjába tartozott, 1931-ben pedig belépett a CSKP-ba, de járt a Szovjetunióban is, 1937-től 1939-es emigrációjáig pedig a Szovjetunió Baráti Szövetsége Csehszlovákiában szervezet titkára volt. A második világháború alatt Angliában tartózkodott, ahol a Czech Refugee Trust Fund, szervezetnek dolgozott, majd 1941-től a Csehszlovák–brit Baráti Szövetség titkára lett.

1943-tól Jan Masaryk mellett tevékenykedett tanácsadóként és az emigráns Gazdaságügyi Minisztériumban dolgozott. 1945-ben visszatért Csehszlovákiába, ahol 1949-ig a külkereskedelmi miniszter-helyettes pozícióját töltötte be. 1949. november 24-én letartóztatták, a Slánský-perben, 1952. november 27-én életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, 1960-ban bocsátották szabadon, 1963. április 1-én teljesen rehabilitálták. Szabadulását követően rövid ideig raktárosként dolgozott Pozsonyban, majd a Csehszlovák Állami Bank pozsonyi székhelyét vezette. 1969-ben az Egyesült Államokba emigrált, ahol aktívan részt vett a Szlovák Világkongresszusban, valamint egyetemi előadásokat tartott.

M

Manac'h, Étienne (1910–1992): francia diplomata. 1938 és 1942 között filozófiát és francia irodalmat tanított Isztambulban, majd a második világháborút alatt a Szabad Francia Erőknél kezdett dolgozni. 1945 és 1951 között volt diplomata Csehszlovákiában: előbb prágai követségi titkár, majd pozsonyi főkonzul volt. Kémkedés vádjával 1951-ben kiutasították az országból. 1958 és 1959 között a francia Külügyminisztériumban dolgozott, majd fontos diplomáciai szerepet töltött be a vietnámi háborúban. 1969 és 1975 között a Kínai Népköztársaság francia nagykövete volt.

Makarov, Nyikolaj Ivanovics (1905–1976): szovjet állambiztonsági tiszt. 1939-ben csatlakozott a szovjet állambiztonsághoz, majd a második világháború alatt Leningrádban töltött be vezető pozíciókat az NKVD-nél, átszervezése után pedig az NKGB-nél. 1946-tól 1949-ig az MGB 2. főigazgatósága „2-E” részlegének helyettes vezetője, majd 1949 és 1951 között vezetője. 1949. szeptember 23-án érkezett Prágába, ahol az StB tanácsadójaként tevékenykedett. 1951-től 1954-es felmentéséig az MGB és az MVD kelet-németországi megbízottjaként töltött be funkciókat.

Margolius, Rudolf (1913–1952): cseh nemzetiségű ügyvéd, csehszlovák kommunista politikus. Zsidó származása miatt 1939-től nem dolgozhatott tovább ügyvédként, majd 1941-ben koncentrációs táborba deportálták. 1945-ben tért vissza Csehszlovákiába, ahol a Nemzetbiztonság Prágai Főparancsnokságán a koncentrációs táborokba hurcoltak után kutatott. 1945-ben csatlakozott a CSKP-hoz, majd 1948-ig a Központi Iparszövetségnél dolgozott. 1948-ban a Külkereskedelmi Minisztériumba került át, ahol 1949 és 1951. január 10-i letartóztatása között miniszterhelyettesként dolgozott. A Slánský-perben, 1952. november 27-én halálra ítélték, december 3-án kivégezték. 1963-ban rehabilitálták.

Marosán György (1908–1992): magyar szociáldemokrata, majd kommunista politikus. 1945 és 1948 között az SZDP tagja, vezetőtitkár és főtítkárhelyettes volt. A párt MKP-val

való fúzióját követően az MDP főtítkárhelyettese lett. 1949-től 1950. július 7-i letartóztatásáig könnyűipari miniszter volt. 1950. december 11-én életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték, 1956. március 29-én szabad lábra helyezték, június 15-én felmentették a vádak alól. November 4-ig miniszterelnök-helyettes, majd 1957-től 1960-ig államminiszter. 1965-ben kizárták az MSZMP-ből, ahová 1972-ben térhetett vissza.

Masaryk, Jan (1886–1948): cseh nemzetiségű diplomata, pártunkívüli csehszlovák politikus. 1906 és 1913 között az Egyesült Államokban élt. 1918-tól 1939-ig diplomataként dolgozott a Külügyminisztériumban, ahol többek közt 1920-tól Csehszlovákia washingtoni követe volt, 1921-től 1922-ig továbbá londoni követként tevékenykedett. 1939-ben Angliába emigrált, ahol az emigráns kormány külügyminisztere, illetve miniszterelnök-helyettese lett. Előbbi pozíciót Csehszlovákiába való visszatérését követően is betöltötte 1945-től 1948-ig. 1948-ban rejtélyes körülmények közt hunyt el, amelyek mai napig nem tisztázottak.

Milén, Ivo (sz. Müller, Imrich) (1911–?): szlovák nemzetiségű középiskolai tanár, csehszlovák állambiztonsági tiszt. Bár Szlovákiában, Privigyében született, 1914 és 1919 között Budapesten élt. Az 1930 évek második felében gimnáziumi oktatóként dolgozott. 1941 és 1944 között koncentrációs táborba internálták, majd részt vett a nemzeti felkelésben. 1945 nyarán csatlakozott a ZOB-II-hoz, ahol annak ostravai állományaiban volt előbb adminisztratív komisszár, majd az elnökség vezetője. 1947 és 1949 között a III/Aa részlegben Štěpán Pláček helyettese lett, 1949 és 1951. január 28-i letartóztatása között pedig Osvald Závodský helyettese volt előbb a BAa csoport élén, majd az Államvédelmi Főparancsnokságon. 1954. december 23-án huszonkét év börtönbüntetésre ítélték, 1956. szeptember 28-án szabadlára helyezték, november 10-én a vádak alól felmentették. 1958-tól könyvtárosként, a prágai Állami Orvosi Könyvtárban dolgozott

Minc, Henrich (helyenként: Henryk) (?–?): lengyel diplomata. Személyéről kevés adat érhető el. Annyi bizonyos, hogy 1949 és 1950 között a budapesti lengyel követség ügyvivője, 1950-től 1954-ig követe volt.

Mindszenty József (sz. Pehm József) (1892–1975): magyar hercegprímás, esztergomi érsek. 1944-től 1945-ig veszprémi püspök, majd 1945-től haláláig, 1975-ig esztergomi érsek. 1948. december 26-án letartóztatták, 1949. július 9-én életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. 1956. október 30-án a fogságból kiszabadították, és bár a Nagy Imre kormány rehabilitációs okiratot állított ki számára, 1957 tavaszán bejelentették, hogy az 1949-es bírósági ítélet még hatályban van. 1956. november 4-től 1971-ig az Egyesült

Államok budapesti követségén tartózkodott, majd Bécsbe távozott. Teljes rehabilitációja mindössze 2012-ben zárult le.

Mišeje, František (1921–?): szlovák nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. Személyéről kevés adat érhető el. 1940-ben csatlakozott a CSKP-hoz, a második világháború alatt pedig aktívan részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945 és 1950 között dolgozott a Belügyi Megbízotti Hivatalon, ahol 1949-ben a BAb részleg parancsnoka volt. 1950-ben rövid időre letartóztatták (nem a politikai eljárásokkal kapcsolatban), de még abban az évben elengedték a vizsgálati fogságból. Ezt követően a Csehszlovák Állami Banknál töltött be vezető pozíciókat.

Michelot, Maurice(?–?): francia diplomata. Személyéről kevés adat érhető el. Annyi bizonyos, hogy Étienne Manac'h helyettese volt a pozsonyi konzulátuson 1951. április 26-ig.

Molnár Erik (1897–1966): magyar történész, jogász, filozófus, kommunista politikus. Történeti karrierje mellett 1947 és 1948 között, majd 1952 és 1953 között külügyminiszter, 1953 és 1954 között pedig a Legfelsőbb Bíróság elnöke volt. A Magyar Történelmi Társulat elnöki pozícióját 1958-tól haláláig, 1966-ig töltötte be.

Moučka, Milan (1922–2009): cseh nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. Bár már korábban is kommunista szimpatizáns volt (amiért a második világháború alatt le is tartóztatták), csak 1945-ben csatlakozott a CSKP-hoz és még abban az évben kezdett el dolgozni az OZO-nál. 1946-tól 1948-ig a brnoi ZOB elnökhelyetteseként tevékenykedett. 1948 és 1949 között a BA részleg „Instruktáž” osztályát irányította. 1949-ben a Milada Horáková elleni koholt per felgöngyölítésekor választották be a vizsgálati csoportba. 1950-től az Állambiztonsági Főparancsnokság VI. részlegének parancsnokhelyettese, 1951-ben a VI.B részleg parancsnoka volt. Részt vett a legfontosabb koncepciós eljárások megszervezésében. 1956-ban távozott az állambiztonságtól, ezt követően az Ipari Automatizáció Üzemeinek nemzetközi osztályán helyezkedett el. Sosem vonták felelősségre.

Muenter, Hilbert F (1905–1971): 1927-től 1931-ig járt az Egyesült Államok Katonai Akadémiájára, majd a végzést követően a Légierőkhöz került és itt szolgált a második világháborúban is. 1948 és 1950 között Budapesten volt légügyi attasé, majd visszatért az Egyesült Államokba, ahol 1961-es nyugdíjazásáig magasrangú katonai funkciókat töltött be.

N

Nagy Imre (1896–1958): magyar kommunista politikus. 1944 és 1945 között földművelésügyi miniszter, 1945 és 1946 között belügyminiszter, majd 1947 és 1949 között az Országgyűlés elnöke volt. 1950 és 1952 között élelmezésügyi, majd rövid ideig begyűjtési miniszterként töltött be pozíciót. A Minisztertanácsnak kétszer, 1953 és 1955 között, majd 1956 októbere és novembere között volt az elnöke. 1956-os szerepéért 1957. április 14-én letartóztatták, 1958. június 15-én halálra ítélték, 16-án kivégezték, 1989-ben rehabilitálták.

Nemes Dezső (1908–1985): magyar Kossuth-díjas történész, újságíró, szerkesztő, kommunista politikus. A második világháborút a Szovjetunióban vészelte át, majd 1945-ben hazatérve Magyarországra 1948-ig a Szakszervezetek Országos Tanácsának titkára volt. 1950-től 1953-ig a Népművelési Minisztérium főosztályvezetője, 1953 és 1956 között a Szikra Könyvkiadó Vállalat vezérigazgatója volt. Korábban szerkesztette a *Tartós békéért, népi demokráciáért!* c. folyóiratot, 1957 és 1961 között pedig a *Népszabadság* szerkesztőbizottságát vezette. 1961 és 1965 között az MSZMP KB titkára lett, majd egy évig, 1965-től 1966-ig a KB Párttörténeti Intézetének főigazgatója volt. 1967-től a Politikai Főiskola igazgatója, 1975 és 1977 között annak rektora is lett. 1977-ben visszatért a *Népszabadsághoz* mint főszerkesztő, majd 1980-ban a Párttörténeti Intézethez, amelynek 1983-ig volt igazgatója.

Németh Dezső (1913–1949): magyar katonatiszt. 1946-ban került a Katpol határügyi alosztály vezetőjének pozíciójába, 1947-ben pedig már a határőrség vezérkari főnöke volt. 1948-ban a Honvédelmi Minisztérium állományába került és 1949. augusztus 5-i letartóztatásáig a moszkvai magyar nagykövetség katonai attaséja volt. A Rajk-per mellékpereként szervezett Pálffy-per vádlottjaként október 10-én halálra ítélték, 24-én kivégezték. 1955. november 30-án a vádak alól felmentették és rehabilitálták.

Nosek, Václav (1892–1955): cseh nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. 1929-ben csatlakozott a CSKP-hoz, ahol az 1930-as években funkcionáriusként dolgozott. A második világháború alatt Angliába emigrált, ahol a Nemzeti Tanács tagja, 1942-től pedig elnökhelyettese lett. 1945-ben visszatért Csehszlovákiába és 1953-ig belügyminiszterként tevékenykedett. 1953-tól 1955-ben bekövetkezett haláláig munkaerőügyi miniszter volt.

Novomeský, Ladislav (1904–1976): szlovák nemzetiségű költő, csehszlovák kommunista politikus. 1925-ben csatlakozott a CSKP-hoz. A második világháború alatt részt vett az illegális mozgalomban és a nemzeti felkelés szervezésében. 1946 és 1948 között az Alkotmányozó Nemzetgyűlés, majd 1948 és 1951 között a Nemzetgyűlés képviselője volt.

Az SZNT-ben töltött rövid időt követően (1945–1946) 1948-ban tájékoztatási, majd 1948 és 1950 között oktatásügyi megbízott volt. A dolgozatban tárgyalta „szlovák burzsoá nacionalisták” ügyét és 1963-as teljes rehabilitációját követően 1968-tól 1971-ig ismét az SZNT tagja lett.

Novotný, Antonín (1904–1975): cseh származású csehszlovák kommunista politikus. 1921-ben csatlakozott a CSKP-hoz, ahol különböző pártfunkciókat töltött be 1938-ig, amikor illegalitásba vonult. 1941-ben letartóztatták és 1945-ig a mauthauseni koncentrációs táborban tartották fogva. 1945 és 1951 között a Prágai Kerületi Pártbizottság titkára volt. 1951-ben bekerült a CSKP KB elnökségébe, Gottwald halálát követően pedig 1953-tól 1968-ig a párt első titkára lett. Ezzel párhuzamosan 1957–1968 között az elnöki pozíciót is betöltötte. A „prágai tavasz” a dogmatikus politikai karrierjének végét jelentette: minden pozíciójából visszavonták, tagságát felfüggesztették, amit csak 1971-ben kapott vissza, de a politikai életbe ekkor már tért vissza.

Nový, Vilém (1904–1987): cseh nemzetiségű újságíró, szerkesztő, csehszlovák kommunista politikus. 1921-ben csatlakozott a CSKP-hoz. 1933 és 1938 között az ostravai *Dělnického deníku* szerkesztője volt. 1939-ben Angliába emigrált, ahol a *Nového Československa* főszerkesztőjeként tevékenykedett. 1945 és 1946 között a CSKP ostravai párttitkára volt, 1946 és 1949 között pedig a *Rudé právo* főszerkesztőjeként dolgozott. 1949. november 26-án letartóztatták, 1953. december 14-én hét év börtönbüntetésre ítélték. Letartóztatása alatt végig együttműködött az StB-vel. 1954-ben szabad lábra helyezték, 1963-ban teljesen rehabilitálták. Politikai karrierje ekkortól folytatódott: ismét az CSKP KB tagja lett, illetve tagja volt a Nemzetgyűlésnek is.

O

Okáli, Daniel (1903–1987): szlovák nemzetiségű irodalomkritikus, költő, publicista, jogász, csehszlovák kommunista politikus. 1935-ben csatlakozott a CSKP-hoz, a második világháborút követően pedig a politikai életnek is aktív szereplője lett. 1945 és 1946 között az SZNT Belügyi Tanácsának elnöke volt. A csehszlovák–magyar lakosságcsereben rendkívül fontos szerepet játszott: 1946 és 1948 között ő volt a lakosságcsere kormányzati képviselője és a Letelepelési Bizottság elnöke. 1948 és 1950 között az SZKP KB tagja volt, 1948-tól 1951. február 3-ig letartóztatásáig az SZNT tagja. 1948 és 1951 között belügyi biztosként töltött be fontos pozíciót. A dolgozatban tárgyalta „szlovák burzsoá nacionalisták” ügyét és 1963-as teljes rehabilitációját követően a Szlovák Tudományos Akadémián dolgozott.

Ognyenovics, Milán (1916–1980): magyar kommunista politikus. Magántisztviselőként dolgozott, majd 1945-ben csatlakozott az MKP-hoz és Pécsen töltött be különböző pártfunkciókat. 1948-tól 1949. július 5-i letartóztatásáig a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének országos titkára, majd főtitkára lett. A Rajk-perben, szeptember 24-én kilenc évi börtönbüntetésre ítélték. 1956. január 6-án szabadlábra helyezték, július 24-én pedig rehabilitálták. A forradalom és szabadságharc után visszatért a politikai életbe és az MSZMP Baranya megyei pártszervezeteiben töltött be funkciókat. 1957 és 1973 között ismét az MDDSZ főtitkára, 1958-tól a sellyei körzet országgyűlési képviselője volt.

P

Papež, Oldřich (?–?): csehszlovák állambiztonsági tiszt. Személyéről kevés adat érhető el. Annyi bizonyos, hogy már 1949-ben a CSKP KB funkcionáriusa volt, 1951-ben pedig a KB állambiztonsági osztályát vezette.

Pavlik Géza, Gejza Pavlík, (k. Politzer Géza) (1894–1964): magyar és szlovák nemzetiségű jogász, hivatalnok. Családnevét csupán 1946-ban változtatta Pavlikra. Részt vett az első világháborúban, amelynek során orosz hadifogságba esett. Ekkor csatlakozott a bolsevikokhoz, majd 1919-ben Magyarországra utazott, ahol részt vett a Tanácsköztársaság eseményeinek alakításában. A Tanácsköztársaság bukása után visszatért Szlovákiába, ahol egészen 1939-ig az SzlKP-ban töltött be ügyvédi állást. A második világháború kitörését követően még 1939 májusában feleségével együtt emigrált. 1942-ig Franciaországban, Marseille-ben tartózkodtak, majd Svájcban telepedtek le illegálisan, ahol megismerkedtek Noel Fielddel. Hazatérve Csehszlovákiába, 1945-től 1946-ig az USC-nél, azt követően pedig ismét a CSKP szlovák szárnyánál mint a Parlamenti Klub titkára, majd 1948-tól a ČEDOK utazási iroda vezetőjeként dolgozott. 1949. május 28-án letartóztatták feleségével együtt és átadták a BM ÁVH-nak. Budapestről július 30-án szállították vissza. 1950. június 29-én tizenöt év börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban rehabilitálták.

Pavlik Sarolta, Charlotta Pavlíková (sz. Heller Sarolta) (1896–?): személyéről kevés adat érhető el. Magyar származású, csehszlovák állampolgár volt, aki osztozott férje megpróbáltatásain.

Pálffy György (sz. Oesterreicher György) (1909–1949): magyar katonatiszt. Hivatásos katonatisztként szolgált 1939-es leszereléséig, majd az Egyesült Izzónál helyezkedett el. A háború alatt került kapcsolatba a kommunista mozgalommal, így 1945-öt követően már ilyen pártállásban folytatta katonai karrierjét. Részt vett a Határőr Parancsnokság

megszervezésében és vezetésében, továbbá 1945-től a Katpol élére került. 1948-tól 1949. július 5-i letartóztatásáig honvédelmi miniszter-helyettes volt. A Rajk-per mellékpereként szervezett Pálffy-per fővádoltjaként október 10-én halálra ítélték, 24-én kivégezték. 1955. november 30-án a vádak alól felmentették, 1963. szeptember 27-én rehabilitálták.

Péter Gábor (sz. Eisenberger Benjámín) (1906–1993): magyar állambiztonsági tiszt. Korán kapcsolódott az illegális kommunista mozgalomhoz, az 1930-as években Moszkvában is járt. A második világháború alatt szintén az illegális kommunista mozgalom aktív tagja volt. 1945-től letartóztatásáig, 1953. január 3-ig volt a magyar politikai rendőrség alakváltozatainak főparancsnoka. 1953. december 24-én életfogytig tartó, 1957. június 15-i perújrafelvételi tárgyalásán tizennégy év börtönbüntetésre ítélték, de egészségügyi okokra hivatkozva két év múlva, 1959. január 10-én egyéni kegyelemmel szabadult. Nyugdíjazásáig a Magyar Ruhaiipari Tervezővállalat műszaki könyvtárában dolgozott.

Pich-Tůma, Miroslav (1919–1995): cseh nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. 1939-ben csatlakozott a CSKP-hoz. A második világháború alatt 1940-től 1944-ig a Szovjetunióban tartózkodott, majd az ellenállásban résztvevő partizánegység tagjaként tért vissza Csehszlovákiába. 1945-ben a Csehszlovák Partizánok Egyesületének legszűkebb munkabizottságában tevékenykedett, illetve 1945 és 1946 között a CSKP KB-ban dolgozott, majd még abban az évben csatlakozott az állambiztonsághoz a ZOB-II prágai állományában, ahol a Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt megfigyelését végezte. 1948-ban továbbra is a politikai hírszerzésnél dolgozott: a BAa csoport II. szektorának 3. osztályát vezette. 1949-ben már a BAc állományában dolgozott, az MNB megszervezését követően 1951. január 27-i letartóztatásáig pedig a 6. szektor parancsnokhelyettese volt. 1954. december 23-án tizenöt év börtönbüntetésre ítélték, 1957. október 27-én szabadlábra helyezték. Ezt követően bányásként dolgozott, 1968-ban ismét letartóztatták, de 1969-ben már szabadon bocsátották. 1970-től kisegítő munkásként dolgozott a Hradec Králové-i Kerületi SNB Gazdasági Osztályának raktárában. 1991-ben rehabilitálták, ami komoly felháborodást váltott ki az országban. 1995-ben öngyilkosságot követett el.

Piros László (1917–2006): magyar állambiztonsági tiszt és kommunista politikus. 1945-től 1948-ig a Szakszervezeti Tanács főtitkárhelyettese, 1948-tól 1950-ig pedig a Szakszervezetek Országos Tanácsának főtitkárhelyettese volt. Állambiztonsági karrierjét 1950-ben kezdte, amikor az ÁVH IV. Főosztályának parancsnoka lett, így az ő vezetése alá tartozott a Határőrség és a Belső Karhatalom. Szűcs letartóztatásával átvette az ÁVH vezetőjének első helyettesi posztját is, amelyet 1953-ig töltött be. 1953-ban néhány hónapig az ÁVH megbízott vezetője volt, majd 1953 és 1954 között a belügyminiszter első

helyettese, 1954 és 1956 között pedig belügyminiszter. 1956 őszén a Szovjetunióba menekült, ahonnan 1958-ban tért vissza Magyarországra. 1958-tól a Szegedi Szalámigyár főmérnökeként, 1969-től 1977-es nyugdíjazásáig pedig vezérigazgatójaként dolgozott. A politikai életből azonban nem tűnt el teljesen: az MSZMP Szegedi Városi Tanácsának volt tevékeny tagja.

Pivo, Iginia (?-?): a források szerint olasz kommunista, ugyanakkor semmilyen más adat nem áll róla rendelkezésre, így feltehetően ez fedőnév volt.

Pláček, Štěpán (1909–1992): cseh nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. Már fiatalon aktívan részt vett a kommunista mozgalomban, a CSKP-hoz 1928-ban csatlakozott. Az 1930-as években egyaránt megfordult ügyvédi irodákban, illetve a *Rudé právo* szerkesztőségében, miközben végig tevékeny volt a CSKP prágai vezetésében. A második világháború alatt az immár illegális kommunista mozgalom résztvevője volt, amiért be is börtönözték. 1945-ben csatlakozott az állambiztonsághoz, ahol 1945 és 1948 között a ZOB-II politikai hírszerzéssel foglalkozó II. részlegét vezette. Különösen szoros kapcsolatokat épített ki a szovjet, jugoszláv és bolgár hírszerzéssel. 1948-ban Karel Švábbal és Jindřich Veselývel való belső konfliktusai miatt a funkciójából visszavonták, 1949-ben rövid ideig az Igazságügyminisztérium Oktatási Osztályát vezette. 1949. november 22-én letartóztatták, 1954. január 20-án tizenöt év börtönbüntetésre ítélték, 1957. április 16-án szabadlábra helyezték, az 1960-as években rehabilitálták. 1958 és 1964 között az Állami Műszaki Könyvtár szakkönyvtárosaként, 1964-től 1970-es nyugdíjazásáig a Külügyminisztérium Nemzetközi Politika- és Gazdaságtudományi Intézetében dolgozott.

Pokorný, Bedřich (1904–1968): cseh nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. 1924-ben csatlakozott a csehszlovák hadsereghez, ahol az 1930-as években katonai hírszerzői szolgálatot teljesített. 1939-től 1945-ig a Protektorátusban maradt és a Pénzügyminisztériumban dolgozott, majd illegalitásba vonult. 1945-ben csatlakozott a CSKP-hoz, valamint a Belügyminisztérium politikai hírszerzésénél kezdett dolgozni, majd Josef Bartík (kényszerű) távozásával rövid ideig, 1946-ig annak vezetője volt. Az átszervezést követően 1948 és 1949 között Jindřich Veselý helyetteseként tevékenykedett a BA részlegen, 1949-től pedig a BA-c és a BA-p részlegekért volt felelős. 1950-ben a az MNB 6. szektorának lett parancsnokhelyettese, amely posztot 1951. január 28-i letartóztatásáig töltötte be. 1954. december 23-án tizenhat év börtönbüntetésre ítélték, 1956. november 10-én szabadlábra helyezték, 1957-ben rehabilitálták. 1968-ban öngyilkosságot követett el.

Prchal, Antonín (1923–1996): cseh nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. Állambiztonsági karrierjéről részleteiben eltérő információk állnak rendelkezésre. 1945-ben

csatlakozott a CSKP-hoz, majd ZOB-II jihlavai állományában kezdett dolgozni. 1948 és 1949 között a BA részleg „Instruktáz” osztályán, majd a BAa IV. szektoránál dolgozott. 1949-től 1950-ig az Állambiztonsági Főparancsnokság V. részlegét vezette. 1951-ben a Főparancsnokság parancsnokhelyettese, majd 1952-ig parancsnoka volt. 1952 és 1956 között nemzetbiztonsági-, majd belügyminiszter-helyettes. 1956-ban a pozíciójából visszavonták és befejezte állambiztonsági szolgálatát. 1963-ban hat év börtönbüntetésre ítélték az általa elkövetett törvénytelenések miatt, de már 1964-ben szabadlábra helyezték. Élete hátralévő részében Ivan Gariš álnéven írt népszerű forgatókönyveket, krimiket és kémtörténeteket.

Princz Gyula (1905–1969): magyar állambiztonsági tiszt. A második világháború alatt csatlakozott a kommunista fegyveres ellenálláshoz, majd 1945-öt követően azonnal megindult az állambiztonsági karrierje a PRO-n. 1948-ban már őrnagyi rangban volt tagja a politikai rendőrségnek, az ÁVH-nál pedig a VI/2. Börtönügyi osztály vezetőjeként tevékenykedett 1951-ig. Ebben a pozíciójában többek között részt vett a recski munkatábor felállításában. 1952-től 1953. január 8-i letartóztatásáig a Belügyminisztérium börtönügyi osztályának volt büntetés-végrehajtási beosztottja. 1954. december 24-én nyolc évi börtönbüntetésre ítélték. 1957. június 15-i perújrafelvételi tárgyalása az előző ítéletet helybenhagyta. Szabadulását követően nem tért vissza a belügybe, a Budapesti Vendéglátó-ipari Vállalatnál helyezkedett el csaposként.

R

Radocsay Dénes (1918–1974): magyar művészettörténész. 1941-től dolgozott a Szépművészeti Múzeumban, ahol előbb a Modern Képtár munkatársa volt, majd 1952-től a Régi Magyar Gyűjteményt vezette. 1970 és 1974 között az Iparművészeti Múzeum igazgatójaként tevékenykedett.

Radó Zoltán (1908–1950): magyar mérnök, gazdasági vezető. 1936-ban csatlakozott a CSKP-hoz, a világháború alatt pedig Londonba emigrált. 1945-öt követően nem Csehszlovákiába, hanem Magyarországra tért vissza, ahol 1948-tól az Ipari, majd a Nehézipari Minisztérium főosztályvezetője volt. 1949. november 9-én tartóztatták le a Standard-ügyben, 1950 májusában halálra ítélték, az ítéletet még abban a hónapban végrehajtották. Teljes rehabilitációjára 1989-ben került sor.

Rajk László (1909–1949): magyar kommunista politikus. A spanyol polgárháborút 1937 és 1939 között megjárta Rajk 1946 és 1948 között belügyminiszter, 1948-tól 1949. május 30-i letartóztatásáig külügyminiszter volt. Az ő és vádlott-társainak perét 1949. szeptember 16.

és 24. között tartották, a kirótt halálos ítéletet pedig október 15-én hajtották végre. A Legfelsőbb Bíróság 1955. november 23–25-én tartott tárgyalásán rehabilitálta, de büntetőügyét csak 1963. június 29-én zárták le. 1956. október 6-i újratemetése a forradalom és szabadságharc egyik legfontosabb előzménye lett.

Ranković, Aleksandar (1909–1983): jugoszláv kommunista politikus. 1928-ban csatlakozott a JKP-hoz. A második világháború alatt is kommunista funkcionáriusként tevékenykedett: többek között létrehozta a jugoszláv állambiztoság elődjének tekintett OZNA szervezetet, amelyet 1944-től 1946-ig vezetett. 1946 és 1953 között belügyminiszter, 1949 és 1963 között miniszterelnök-helyettes volt, 1963–1966-ban pedig a rövidéletű alelnöki pozíciót birtokolta.

Rákosi Mátyás (sz. Rosenfeld Mátyás) (1892–1971): magyar kommunista politikus. Részt vett az első világháborúban, orosz hadifogságba esett. Aktív szereplője volt a Tanácsköztársaság eseményeinek, kereskedelmi majd szociális termelési népbiztos lett. A Tanácsköztársaság bukása után emigrált, előbb Ausztriába, majd a Szovjetunióba. Onnan illegális pártmunkára küldték Magyarországra, ahol azonban többször letartóztatták, így 1940-ig börtönben volt. 1945 és 1948 között az MKP, majd 1948 és 1953 között az MDP fő-, majd első titkára, 1952 és 1953 között pedig a Minisztertanács elnöke volt. 1956. júliusában leváltották titkári pozíciójából és kizárták a PB-ből. Július 22-én egészségi állapotára hivatkozva a Szovjetunióba távozott, ahol haláláig élt. A pártból 1962 augusztusában zárták ki.

Reicin, Bedřich (1911–1952): cseh nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. 1929-ben csatlakozott a CSKP-hoz, ahol később a KB Agitációs és Propaganda Osztályán dolgozott. A második világháború alatt a Szovjetunióba emigrált, ahol többek közt a moszkvai rádió csehszlovák adásain dolgozott, illetve az NKVD ügynökeként tevékenykedett. 1945-ben visszatért és az OBZ élén állt, majd 1948 és 1951. február 8-i letartóztatása között nemzetvédelmi miniszterhelyettes volt. A Slánský-perben, 1952. november 27-én halálra ítélték, december 3-án kivégezték. 1963-ban rehabilitálták.

Révai András (1903–1973): politikai és művészeti író. 1935-ben költözött Londonba, ahol a háború alatt 1938 és 1941 között a Pester Lloyd tudósítója volt. Ezt követően 1941-ben megalapította az Angliai Szabad Magyarok Egyesületét, amit 1943-tól elnökölt. Részt vett a BBC magyar adásaiban. Tevékenységéért megfosztották magyar állampolgárságától, amit csupán 1946-ban kapott vissza. 1949-ben a politikai élettől visszavonult és művészeti tevékenységére fókuszált.

Richter Mihály (?–1945): háború előtti tevékenységéről nagyon kevés adat áll rendelkezésre, de az angliai emigránséveiről is csak a „londoni csoport” beszámolóiból tudunk. Ezek szerint 1944-ben került az angol vidékről Londonba, ahol átvette a csehszlovák pártcsoport vezetését, noha már korábban aktív volt a Londoni Magyarok Klubjában. 1945-ben hunyt el.

Ripka, Hubert (1895–1958): cseh nemzetiségű újságíró, történész és nemzeti szocialista párti csehszlovák politikus. Az 1920-as és 1930-as években levéltárosként és újságíróként tevékenykedett. A második világháború alatt Franciaországba, majd Angliába emigrált, ahol az emigráns kormány Külügyminisztériumának volt az államtitkára, részt vett a BBC adásaiban és folytatta publikációs tevékenységét. Hazatérését követően 1945 és 1948 között a Nemzeti Szocialista Párt elnökségi tagja és külkereskedelmi miniszter volt. 1948-ban Franciaországba, majd az Egyesült Államokba emigrált, 1955-ben Angliában telepedett le. Emigrációjában a politikai tevékenysége mellett történészi szakmájára fókuszált.

Rónai Sándor (1892–1965): magyar kommunista politikus. Fiatalon csatlakozott a szociáldemokrata mozgalomhoz, 1910-ben a pártba is belépett. Aktív politikai munkája következtében munkaszolgálatra kötelezték és a letartóztatást sem kerülte el. 1945-öt követően szorgalmazta a pártfűzítőt, így 1948-tól már az MDP tagja volt. 1945-ben közellátásügyi, 1945–1949 között pedig kereskedelem- és szövetkezetügyi, 1949–1950 között külkereskedelmi miniszter volt. 1950-től 1952-ig az Elnöki Tanács elnöke, 1952-től 1962-ig pedig az Országgyűlés elnöki pozícióját töltötte be. 1960-tól haláláig a Magyar–Szovjet Baráti Társaságot elnökölte.

S, Š, Sz

Sala Sándor (sz. Weisz Salamon) (1910–?): magyar kommunista politikus. 1929-ben csatlakozott a CSKP-hoz. 1939-ben Angliába emigrált, ahol a Londoni Magyarok Klubjának aktív tagja lett. 1941-ben bevonult a csehszlovák hadseregbe, ahonnan 1943-ban szerelték le, majd egy évvel később a párt utasítására belépett az UNRRA-ba. 1945-ben Magyarországra tért vissza és belépett az MKP-be. 1945 és 1949 között a Dunavölgyi Bank alkalmazottja, a párt sajtóosztályának helyettese, majd vezetője és a Filmhivatal elnöke volt. 1949. július 5-én letartóztatták. 1951. augusztus 15-én öt év börtönbüntetésre ítélték, amit 1952. február 12-én nyolc év börtönbüntetésre emeltek. 1954. szeptember 2-án a perújrafelvételének köszönhetően a vádak alól felmentették és szabadlábra helyezték. 1956 és 1973 között a Lapkiadó Vállalatot vezette.

Saraskina, Valentyina Alekszejevna (?-?): szovjet rádiómérnök. Szücs Ernő feleségéről kevés adat érhető el. Annyi bizonyos, hogy 1941 és 1946 között a moszkvai rádiónál dolgozott rádiómérnökként. 1946-tól Magyarországon élt férjével. Szücs halála után két gyermekével visszatért a Szovjetunióba.

Selinkó Géza (?-?): magyar műgyűjtő. Személyéről kevés adat érhető el, annyi bizonyos csupán, hogy műkereskedőként tevékenykedett.

Simone, André (sz. Katz, Otto) (1895–1952): német nemzetiségű csehszlovák újságíró, író. Részt vett az első világháborúban, majd 1924-ben Németországba költözött, ahol újságírói tevékenységet folytatott és belépett a kommunista pártba. 1933-tól aktívan részt vett az antifasiszta mozgalomban Franciaországban és Angliában egyaránt. A második világháború alatt az Egyesült Államokba, majd Mexikóba távozott, ahonnan 1946-ban tért vissza Prágába. Csatlakozott a CSKP-hoz, majd a pártsajtó vezető újságírója lett. 1952. június 9-én letartóztatták, a Slánský-perben, 1952. november 27-én halálra ítélték, december 3-án kivégezték. 1963-ban rehabilitálták.

Slánský, Rudolf (1901–1952): cseh nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. 1921-ben a CSKP alapítótagja volt, majd az 1920-as években annak apparátusában dolgozott funkcionáriusként. 1930 és 1935 között a párt szervezeti osztályát vezette, illetve Gottwald távollétében többedmagával irányította a CSKP működését, így természetesen a KB és PB tagja is volt. 1935 és 1939 között a Nemzetgyűlés tagjaként tevékenykedett, majd a második világháború alatt Moszkvába emigrált. Itt szintén a pártvezetés tagja volt, később pedig részt vett a szlovák nemzeti felkelésben. 1945-től 1951. szeptember 6-ig töltötte be a CSKP főtitkári pozícióját, 1951. november 23-i letartóztatásáig pedig miniszterelnök-helyettes volt. A róla elnevezett perben, 1952. november 27-én halálra ítélték, december 3-án kivégezték. 1963-ban teljesen, 1968-ban párttagsága szempontjából is rehabilitálták.

Slávik, Milán (?-?): csehszlovák diplomata. Személyéről rendkívül kevés adat érhető el. Annyi bizonyos, hogy 1948-ban Csehszlovákia budapesti követségén dolgozott, majd nyugatra emigrált.

Sedmík, Viktor (1916–?): szlovák nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. A kötelezően elvégzett katonai szolgálata után a hadsereg kötelékében maradt, sőt, a Szlovák Állam megalapítását követően is ott teljesített szolgálatot. 1944-ben részt vett a nemzeti felkelésben, majd átállt a Vörös Hadsereghez. 1945-ben az elsők között csatlakozott az állambiztonsághoz, ahol a politikai hírszerzés részlegét vezette. 1948 és 1949 között a III. részleg parancsnokhelyettese lett, 1949-től 1950-ig a BA részleget vezette. 1950-ben „saját kérésére” áthelyezték a Közlekedési Bizottságba, ahol 1952. január 7-i letartóztatásáig volt

állambiztonsági referens. 1953. december 9-én huszonegy év börtönbüntetésre ítélték, 1959. június 12-én szabadlábra helyezték. 1963. október 23-án teljesen rehabilitálták. Szabadulását követően a Bučina vállalatnál helyezkedett el.

Siracký, Andrej (1900–1988): szlovák nemzetiségű szociológus, politológus és filozófus, csehszlovák kommunista politikus. 1924-ben a *DAV* folyóirat alapítótagja, az 1930-as években gimnáziumi tanár volt. A második világháborúban Budapesten börtönbüntetésre ítélték. 1945-ben visszatért Csehszlovákiába, ahol tudományos munkát folytatott: 1953 és 1955 között a Comenius Egyetem rektora, 1955 és 1961 között a Szlovák Tudományos Akadémia elnöke volt. 1960-tól 1964-ig az SZNT elnökségi, 1971 és 1976 között az SzlKP KB tagja volt.

Smíšek, Karel (1893–?): csehszlovák állambiztonsági tiszt. Személyéről kevés adat áll rendelkezésre. Annyi bizonyos, hogy 1933 és 1944 között az NKVD egykori munkatársa volt, majd partizánként vett részt a szlovák nemzeti felkelésben. Fontos szerepe volt csehszlovák állambiztonsági szervezet létrehozásában. 1948-tól vezette a BA-t szektort, az átszervezést követően pedig a szintén az operatív technikáért felelős MNB 5. szektorának élén állt a minisztérium megszűnéséig. Az állambiztonság belügybe való visszasorolását követően az Operatív Technika Osztályának élén 1953-tól 1962-ig töltött be vezető pozíciót.

Simon Mózes (1890–1957): magyar ügyvéd, politikai aktivista. Aktívan részt vett a Tanácsköztársaságban, így annak bukása után letartóztatták. A fogságból Bécsbe szökött és csak a KMP utasítására tért vissza. 1939-ben Angliába emigrált, ahonnan 1942-ben az Egyesült Államokba távozott, ahol az Amerikai Magyar Demokratikus Tanács főtitkára volt. Belépett a CPUSA-ba és a párt magyar kiadványának, a *Magyar Jövőnek* a szerkesztésében is részt vett. 1947-ben tért vissza, de a hazai kommunista pártnak csak 1948-ban lehetett ismét tagja. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank vezető jogtanácsosaként dolgozott. 1949. június 17-én letartóztatták. 1951. augusztus 15-én négy év börtönbüntetésre ítélték. Bár már 1953. július 2-án szabadlábra helyezték, csak halála előtt egy évvel, 1956. július 19-én rehabilitálták.

Šindelář, Jiří (1912–?): cseh nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. Személyéről kevés adat áll rendelkezésre. Annyi bizonyos, hogy orvosnak tanult és bár tanulmányait nem fejezte be, az 1930-as években a Sorbonne hallgatója is volt. A második világháború alatt hivatalnokként dolgozott. A Belügyminisztériumnak 1945-től lett a munkatársa, majd 1947-ben kezdett dolgozni az SNB-nél, ahol 1949 és 1950 között Oskar Valeš helyettese volt a BAb csoportban. 1951-ben elbocsátották a szolgálattól, majd letartóztatták. 1954-ben szabadlábra helyezték, 1964-ben rehabilitálták.

Široký, Viliam (1902–1971): szlovák nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. 1921-ben csatlakozott a CSKP-hoz, ahol az 1920-as és 1930-as években funkcionáriusként tevékenykedett. 1939 és 1940 között Franciaországban, 1940 és 1941 között Moszkvában tartózkodott és vett részt a pártvezetésben. 1941-ben visszatért Szlovákiába, ahol az SzlKP illegális munkáját vezette, azonban letartóztatták és 1945-ig börtönben volt. 1945-ben választották meg az SzlKP elnökévé, amely tisztséget 1953-ig töltötte be. 1945 és 1953 között miniszterelnök-helyettes, 1950 és 1953 között külügyminiszter, 1953-tól 1963-ig pedig miniszterelnök volt. 1963-ban minden pozíciójából visszahívták, 1968-ban kizárták a pártból, ahová csak halálának évében, 1971-ben került vissza.

Šling, Otto (1912–1952): cseh nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. Tagja volt a csehszlovák Komszomolnak, 1930-tól pedig a CSKP-nak. 1936 és 1939 között részt vett a spanyol polgárháborúban. A második világháború alatt Angliába emigrált, ahol a baloldali ifjúsági mozgalom, a Mladé Československo titkáráként dolgozott. 1945-ben visszatért Csehszlovákiába és Dél-Morvaország kerületi párttitkára lett, amely pozícióban letartóztatásáig, 1950. október 6-ig maradt. A Slánský-perben, 1952. november 27-én halálra ítélték, december 3-án kivégezték, 1963-ban pedig teljesen rehabilitálták.

Šmolka, Vladimír (sz. Kurt, Schmolka) (1907–?): cseh nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. Személyéről kevés adat érhető el. Már a második világháború előtt csatlakozott a CSKP-hoz. A háború alatt Václav Novák és társai büntetőügyében elítélték és börtönbe került. 1945-ben csatlakozott az állambiztonsághoz, ahol 1947-ig a ZOB-II-ben teljesített szolgálatot. 1948 és 1950 között a BAa csoport I. szektorát, majd az átszervezés után az Államvédelmi Főparancsnokság I. részlegét vezette. 1951. január 27-én letartóztatták, 1954. december 23-án tizennyolc év börtönbüntetésre ítélték. 1956. október 10-én a vádak alól felmentették és szabadlábra helyezték. Szabadulását követően a Cseh Képzőművészeti Alapítványnál dolgozott.

Šváb, Karel (1904–1952): cseh nemzetiségű csehszlovák kommunista politikus. 1921-ben alapítótagként csatlakozott a CSKP-hoz. 1922 és 1931 között a *Rudé právo* adminisztrációjában dolgozott, 1931 és 1935 között pedig a Proletár Testnevelő Szövetség funkcionáriusa volt. 1935-től a Szolidaritás elnevezésű, Németországból érkező menekülteket és a spanyol polgárháború önkénteseit segítő szervezet szervezeti titkára lett. 1939-ben letartóztatták és a háború végéig a sachsenhauseni koncentrációs táborban volt fogva tartva. Hazatérését követően, 1945-től a CSKP KB-nek volt a tagja, ahol előbb annak Káderosztályán dolgozott, majd a Nyilvántartási Osztályát vezette. 1948-tól lett a „biztonsági ötös” tagja, amelynek révén gyakorlatilag az StB legfontosabb vezetőjévé vált.

1950-ben nemzetbiztonsági miniszter-helyettesnek nevezték ki, amely pozíciót 1951. február 16-i letartóztatásáig betöltötte. A Slánský-perben, 1952. november 27-én halálra ítélték, december 3-án kivégezték. 1963-ban rehabilitálták.

Szakasits Árpád (1888–1965): magyar újságíró, kommunista politikus. A második világháború alatt részt vett a Magyar Front létrehozásában. 1938 és 1948 között az SZDP főtitkára volt, 1939-től 1948-ig a *Népszava* főszerkesztőjeként is tevékenykedett. 1945 és 1948 között miniszterelnök-helyettes államminiszter, valamint a Magyar Újságírók Országos Szövetségének elnöke, 1948-ban iparügyi miniszter, 1948 és 1949 között köztársasági elnök volt. 1949 és 1950 között az Elnöki Tanács elnöke, 1948-ban az MDP első elnöke lett. Utóbbi funkcióját 1950-ig töltötte be. 1950. április 24-én letartóztatták, december 1-én életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. 1956. március 29-én szabadlábra helyezték, június 15-én a vádak alól felmentették. 1958 és 1963 között visszatért a MÚOSZ elnöki pozíciójába, illetve 1959 és 1963 között a Magyarok Világszövetségének elnöke, 1960 és 1965 között pedig a Magyar–Szovjet Baráti Társaság Elnökségének tagja lett.

Szalai András (sz. Lendler Ervin) (1917–1949): magyar kommunista politikus. Az illegális kommunista mozgalom aktív tagja, majd a háborút követően az MKP funkcionáriusa volt. 1947-től 1949. május 16-i letartóztatásáig az MKP, majd az MDP KV Káderosztályának helyettes vezetője volt. A Rajk-perben, szeptember 24-én halálra ítélték, október 15-én kivégezték. 1955. november 25-én a vádak alól felmentették, de teljes rehabilitációját csak 1963. július 11-én zárták le.

Szónyi Tibor (sz. Hoffmann Tibor) (1903–1949): magyar ideg orvos, kommunista politikus. Fiatalon csatlakozott az illegális kommunista mozgalomhoz, majd 1932-ben Bécsbe, 1939-ben Csehszlovákiába, végül Svájcba emigrált. Svájcban orvosi munkája mellett megszervezte a Magyar Függetlenségi Front ottani csoportját. 1945-ben tért vissza Magyarországra, ahol az MKP KV Szervezési Osztályának lett instruktora, majd helyettes vezetője. 1947 és 1949 között az MDP KV Káderosztályának vezetője volt. 1949. május 16-án letartóztatták, a Rajk-perben, szeptember 24-én halálra ítélték, október 15-én kivégezték. 1955. november 25-én a vádak alól felmentették, de teljes rehabilitációját csak 1963. július 11-én zárták le.

Sztálin, Joszif Visszarionovics (k. Dzsugasvili, Joszif Visszarionovics) (1879–1953): szovjet kommunista politikus. Fiatalon csatlakozott az illegális kommunista mozgalomhoz, amiért többször is letartóztatták és száműzték. 1912-ben már a Bolsevik Párt KB tagja volt, majd 1922-ben a KB főtitkára lett. Ezt pozíciót a párt név és szervezeti változásai közepette 1953-as haláláig töltötte be. A Lenin halálát követő hatalmi harcból győztesen került ki, ami

haláláig meghatározta a Szovjetunió történetét. 1941 és 1946 között a Szovjet Népbiztosok Tanácsának elnöke, 1946 és 1953 között a Minisztertanács elnöke volt.

T

Tildy Zoltán (1889–1961): református lelkész, magyar kisgazdapárti politikus. Politikai pályája az első világháborúban indult. 1929-ben részt vett az FKgP megszervezésében, amelynek előbb ügyvezető alelnöke, majd 1945-től elnöke lett. 1945 és 1946 között miniszterelnök, 1948 között köztársasági elnök volt. 1948-as lemondása után házi őrizetbe került, ahonnan 1956. május 1-én szabadult. A forradalom és szabadságharc alatt október 26. és november 4. között államminiszter volt, amiért 1957. május 23-án letartóztatták. 1958. június 15-én hat év börtönbüntetésre ítélték, amit 1959-ben felfüggesztettek. A vádak alól 1989-ben mentették fel, de teljes rehabilitációja csupán 2016-ban zárult le.

Tiso, Josef (1887–1947): szlovák római katolikus pap, államfő. Az első világháborúban tábori lelkészként szolgált, majd csatlakozott a Szlovák Néppárthoz. 1927 és 1929 között egészségügyi miniszter volt, 1930-ban a Néppárt alelnöke, 1938-ban pedig elnöke lett. 1939-től a Szlovák Köztársaság miniszterelnöke, köztársasági elnöke és a hadsereg főparancsnoka volt. 1945-ben Németországba menekült, ahol azonban elfogták. 1947-ben háborús bűnösnek végezték ki Csehszlovákiában.

Tito, Josip Broz (1892–1980): jugoszláv kommunista politikus. Harcolt az első világháborúban, a két világháború között pedig csatlakozott a JKP-hoz. A második világháború alatt a jugoszláv partizánok vezetőjeként „önfelszabadító” harcot folytatott. 1939-től 1980-ban bekövetkezett haláláig a JKP, majd a JKSZ KB elnöke volt. A sikeres harcok után, 1945-ben Jugoszlávia miniszterelnöke lett, amely pozíciót 1953-ig töltötte be a Védelmi Hivatal első titkári pozíciójával párhuzamosan. 1953-tól 1980-ig köztársasági elnök, 1961 és 1964 között az El nem kötelezett államok főtitkára volt.

Toman, Zdeněk, Toman Zoltán (sz. Goldberger Zoltán) (1909–1997): szlovák és magyar nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. Joghallgatóként csatlakozott a CSKP-hoz, majd a csehszlovák Komszomol propaganda osztályán tevékenykedett, valamint jogászként dolgozott. A második világháború alatt Angliába emigrált. 1945-ben a hazatelepítési bizottság elnöke, majd a Belügyminisztérium VII. részlegének vezetőhelyettese lett. Felettese, Josef Bartík (kényszerű) távozását követően a külföldi hírszerzés állományát vezette. 1947-től fegyverrel látta el a formálódó Izraelt, valamint Németország amerikai megszállási övezetében illegálisan kereskedett valutával és különböző luxuscikkkel. Ugyanebben az időintervallumban több százezer zsidó személynek segített elhagyni Kelet-

Közép-Európát. 1948. április 27-én letartóztatták, május 22-én azonban megszökött az őrizetből és külföldre menekült, így 1949-ben a távollétében ítélték halálra. Szökése után Németországban, Franciaországban, majd Angliában élt, végül Venezuelában telepedett le.

Tömpe András (1913–1971): magyar állambiztonsági tiszt. Részt vett a spanyol polgárháborúban, majd a második világháború alatt bekapcsolódott az illegális kommunista mozgalom munkájába. Miután behívták katonának, átállt a szovjet csapatokhoz és Magyarországra mint a Nógrádi-partizánegység politikai biztosa tért vissza. 1945-től 1946-ig a PRO Vidéki Főkapitányságát vezette, illetve a hazatelepítési kormánybiztos helyettese volt. 1947 és 1959 között a szovjet hírszerzésnek dolgozott Dél-Amerikában, majd hazatérve 1959 és 1961 között a Belügyminisztérium II/3. Osztályát vezette, 1961 és 1962 között pedig a Politikai Nyomozó Főosztály főosztályvezető helyettese volt. 1962-ben az MSZMP KB Adminisztratív Osztályát vezette. 1963 és 1967 között a Corvina Idegennyelvű Könyvkiadó igazgatója, 1967-től 1968-ig berlini nagykövet volt. 1968-ban a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének elnöke lett, 1970-ben azonban az ellene indított alaptalan pártfegyelmi eljárás miatt öngyilkosságot követett el.

U

Ursíny, Ján (1896–1972): szlovák nemzetiségű csehszlovák agrárpárti politikus. Az 1920-as évektől vett részt a politikai életben, ekkor még kifejezetten az agrármozgalom támogatójaként. 1928 és 1930 között a Kisgazda Takarékpénztárak Szövetsége elnökhelyettese, majd 1930 és 1939 között elnöke volt. A második világháború alatt aktívan részt vett az antifasiszta mozgalomban és a szlovák nemzeti felkelés egyik legfőbb kezdeményezője volt. 1945-ben mezőgazdasági és földreformügyi megbízott volt, 1945 és 1947 között miniszterelnök-helyettes. 1948 áprilisában letartóztatták és hét év börtönbüntetésre ítélték. 1953-ban szabadlábra helyezték, de csupán 1964-ben rehabilitálták. Szabadulását követően gazdálkodó, majd állattenyésztő lett.

V

Vas Zoltán (sz. Weinberger) (1903–1983): magyar kommunista politikus. Fiatalon csatlakozott a KMP-hez, illegális tevékenysége miatt azonban Csehszlovákiába kényszerült emigrálni, hazatérésekor letartóztatták. 1922-ben Moszkvába került, egyetemi tanulmányait ott végezte el. Hazatérését követően ismét letartóztatták, majd 1940-es szabadulását követően újra Moszkvába távozott. 1944-ben térte véglegesen vissza Magyarországra, ahol mint a párt KV tagja aktív politikai tevékenységet folytatott. 1949 és 1953 között az

Országos Tervhivatal elnöke volt, 1955 és 1956 között pedig külkereskedelmi miniszterhelyettes. Mindezek mellett további pozíciókat is betöltött a párt- és államapparátusban egyaránt. Nagy Imre kormányában közellátási miniszteri posztot töltött be, majd november 4-ét követően ő is a jugoszláv követségre menekült, ahonnan Romániába internálták. Onnan 1958-ban tért haza és kegyelmet kapott, de az MSZMP-nek már nem lehetett tagja.

Valášek, Oskar (sz. Weiss, Oskar) (1921–?): szlovák nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. A második világháború alatt kapcsolódott be az antifasiszta mozgalomba, 1943-ban pedig csatlakozott az SzlKP-hoz. Az ott végzett tevékenységeért letartóztatták és a háború végéig börtönben volt. 1945-ben kezdett az SzlKP KB-ban dolgozni, ahol 1948-ig a Káderosztályon tevékenykedett. Már ekkor tagja lett a szlovák „biztonsági ötösnek”, 1949 és 1951. április 13-i letartóztatásáig pedig a KB állambiztonsági referenseként dolgozott. 1953. december 9-én huszonhárom év börtönbüntetésre ítélték, 1960. május 10-én szabadlábra helyezték, 1963. szeptember 23-án teljesen rehabilitálták.

Valeš, Oskar (k. Wetzler, Oskar) (1912–?): cseh nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. 1933-tól volt a csehszlovák Komszomol tagja, 1936-ban pedig csatlakozott a CSKP-hoz. 1936 és 1939 között részt vett a spanyol polgárháborúban. A polgárháború végén Franciaországba került, majd Angliába emigrált, ahol tagja lett a csehszlovák hadseregnek. 1945-ben visszatért Csehszlovákiába, ahol 1948-ig az Ústí nad Labem kerületi párttitkári pozícióban tevékenykedett. 1948-tól dolgozott az állambiztonságban, ahol 1950-ig a BAb csoport parancsnoka, majd 1950 és 1951 január 26-i letartóztatása közt az MNB 2. szektorának parancsnoka volt. 1953. december 23-án huszonegy év börtönbüntetésre ítélték, 1956. február 1-én a vádak alól felmentették és szabadlábra helyezték, 1964. január 4-én rehabilitálták. Szabadulása után az Oktatási és Kulturális Minisztérium hivatalnokaként dolgozott.

Veselý, Jindřich (1906–1964): cseh nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. Már az 1930-as években részt vett a kommunista mozgalomban és csatlakozott a CSKP-hoz. 1930-ban a Szovjetunióba küldték mint a Vörös Segély csehszlovák delegáltját, hazatérve 1930 és 1936 között pedig már magát a szervezetet vezette. A második világháború alatt letartóztatták és a háború végéig Buchenwaldban tartották fogva. 1945-ben visszatért Csehszlovákiába, ahol Václav Nosek belügyminiszter helyettese lett, amely pozíciót 1948-ig töltötte be. 1948-tól 1950-ig a BA csoport élén az állambiztonság főparancsnoka volt. 1950-ben sikertelenül próbált önkézével véget vetni életének, ezt követően pozíciójából visszavonták. 1951 és 1962 között a CSKP KB Párttörténeti Intézetében, 1962-ben a

Külügyminisztérium kelet-európai osztályán dolgozott, majd néhány hétig Bulgáriában tevékenykedett követként. Ezt követően visszatért a Párttörténeti Intézetbe, ahol 1964-es öngyilkosságáig dolgozott.

Viktorin, Rudolf (1898–1986):⁶⁸⁰ cseh és szlovák nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. Részt vett az első világháborúban, 1927-től (másutt: 1938-tól) 1944-ig pedig tüzelőanyag-kereskedése volt. 1926-tól a szociáldemokrata párt tagja volt, 1944-ben pedig az SzlKP-hoz csatlakozott. A második világháború alatt az illegális Nemzetgyűlés észak-nyugat szlovákiai elnöke lett és megszervezte a régió hírszerzését. Részt vett az illegális mozgalomban és a nemzeti felkelésben egyaránt. 1945-ben csatlakozott a Belügyi Megbízotti Hivatalhoz, ahol 1947-ig a főparancsnok helyettese volt. 1947-től a III. részleget vezette, amivel az állambiztonság szlovákiai főparancsnokának tekinthető. A pozíciót 1949-ig töltötte be, amikor a Belügyi Megbízotti Hivatal Koordinációs részlegének lett elnöke, ahol 1952. január 10-i letartóztatásáig dolgozott. 1953. december 9-én huszonhárom év börtönbüntetésre ítélték, 1959. június 12-én szabadlábra helyezték, 1963. október 23-án teljesen rehabilitálták.

Viktory, Július (1907–1985): szlovák nemzetiségű jogász, csehszlovák kommunista politikus. Jogi tanulmányainak befejeztével különböző területi bíróságokon, majd 1938 és 1945 között Pozsonyban ügyészként dolgozott. A második világháború alatt aktívan részt vett az illegális kommunista mozgalomban, majd a nemzeti felkelésben is. 1945-ben csatlakozott a CSKP-hoz. 1945 és 1946 között belügyi megbízott, 1946 és 1948 között az SzlKP kerületi titkára, 1948 és 1952 között pedig igazságügyi megbízott volt. 1952 és 1956 között a Szlovák Testnevelési és Sporthivatal elnökeként tevékenykedett, majd 1956-tól a Külügyminisztérium munkatársa lett. 1957 és 1960 között Csehszlovákia magyarországi követeként dolgozott, 1960-ban pedig a Csehszlovák Legfelsőbb Bíróság helyettes vezetője lett. 1969-es nyugdíjazásáig a Csehszlovák-Szovjet Barátsági Szövetség titkára volt.

Villányi András (1913–1950): magyar rendőrezredes, hivatalnok. 1934 és 1942 között ügyvédként dolgozott, a második világháborúban megszökött a munkaszolgálatból. 1945 és 1948 között a GRO vezetője, 1949-ben a Pénzügyminisztérium főosztályvezetője volt. 1949. szeptember 20-án letartóztatták, 1950. március 20-án Szebenyi Endre és társai büntetőeljárásában halálra ítélték és május 26-án kivégezték. 1955. október 13-án rehabilitálták.

Veselá, Vlasta (1911–1950): cseh nemzetiségű orvos. Már tanulmányai végzése alatt belépett a Kommunista Hallgatói Frakcióba. Orvosként dolgozott, majd 1936-tól 1939-ig

⁶⁸⁰ Születési évét Bumová és Štefanica 1898-ra, Medvecký, Sivoš és Jašek 1896-ra teszik.

részt vett a spanyol polgárháborúban, ahol szintén szakmájában tevékenykedett. A polgárháború végén Franciaországba került, majd bekapcsolódott az antifasiszta mozgalomba és ellenállásba, valamint itt ismerte meg férjét, Rudolf Feigl. Később Svájcba távozott, ahol megismerte Noel Fieldet. 1945-ben visszatért Csehszlovákiába, ahol a Vörös Kereszt Központi Bizottságának lett a tagja, valamint üzemorvosként tevékenykedett az Ifjúsági Frontnál és a Csehszlovák Ifjúsági Szövetségnél. 1949. június 24-én letartóztatták. A börtönben súlyos fizikai és mentális nyomás alá helyezték, éhségstrájkba kezdett, amelynek következtében 1950 nyarán elhunyt.

X

Xoxe, Koçi (1917–1949): albán kommunista politikus. Az 1930-as évek második felében csatlakozott az albán kommunista mozgalomhoz, a második világháború alatt pedig az albán és jugoszláv partizánok közötti kapcsolattartóként tevékenykedett. 1946 és 1948 között miniszterelnök-helyettes és belügyminiszter volt. 1948 novemberében (másutt: decemberben) letartóztatták és a blokk első „párton belüli ellenséget leleplező” eljárásában 1949. június 10-én halálra ítélték, 11-én kivégezték. Sosem rehabilitálták.

Z, Zs

Zápotocký, Antonín (1884–1957): cseh nemzetiségű csehszlovák szociáldemokrata, majd kommunista politikus. Részt vett az első világháborúban, majd csatlakozott a CSKP-hoz. 1922 és 1925 között a párt főtitkára volt. 1932-től a kommunista Vörös Szakszervezetek elnöke lett. A második világháborúban letartóztatták és a háború végéig börtönben, majd koncentrációs táborban volt. 1945-ben visszatért Csehszlovákiába és a CSKP KB funkcionáriusaként tevékenykedett. 1948 és 1953 között miniszterelnöki, 1953 és 1957-es halála között köztársasági elnöki pozíciót töltött be.

Závodský, Osvald (1910–1954): cseh nemzetiségű csehszlovák állambiztonsági tiszt. 1936-ban csatlakozott a csehszlovák Komszomolhoz, 1937-ben pedig a CSKP-hoz. 1937 és 1939 között részt vett a spanyol polgárháborúban, majd Franciaországba került, ahol aktívan részt vett az illegális mozgalomban. 1943-ban letartóztatták és előbb a saarsbrückeni, majd mauthauseni koncentrációs táborban tartották fogva. 1945-ben visszatért Csehszlovákiába. 1945-től 1948-ig a CSKP KB Titkárságának titkára volt, 1948-ban a Nyilvántartási Osztályon dolgozott. 1948-tól dolgozott az SNB-ben, ahol a BAa csoportot vezette 1950-ig. 1950 és 1951. január 27-i letartóztatása között az MNB Állambiztonság Főparancsnokságát

vezette. 1953. december 23-án halálra ítélték, 1954. március 19-én kivégezték, 1963-ban rehabilitálták.

Zöld Sándor (1913–1951): magyar kommunista politikus. Az 1930-as évek első felében csatlakozott az illegális kommunista mozgalomhoz. A második világháború alatt orvosként dolgozott. 1945 és 1946 között az MKP KV Közigazgatási, majd Közigazgatási és Közgazdasági Osztályát vezette, 1946 és 1948 között az MKP, majd az MDP KV Nagy-Szegedi Bizottságának volt a titkára, 1948 és 1950 között a Belügyminisztérium adminisztratív államtitkára, 1950 és 1951 között pedig belügyminiszter volt. 1951 áprilisában múltban elkövetett hibáinak pártban való felelevenítése hatására öngyilkosságot követett el, miután (feltételezhetően) családtagjait is meggyilkolta.

Zsigmondi Endre (sz. Nágel Endre) (1910–1999): magyar hivatalnok, kommunista politikus. 1932-ben csatlakozott a CSKP-hoz, majd 1939-ben Angliába emigrált, ahol aktív tagja volt a Londoni Magyarok Klubjának, illetve belépett a csehszlovák hadseregbe is. 1945-ben Magyarországra tért vissza, ahol a Szikra Lapkiadó propaganda osztályát vezette 1947-ig. 1947-től 1949. július 3-i letartóztatásáig a Lapkiadó igazgatója volt. 1951. augusztus 15-én négy év börtönbüntetésre ítélték, amit 1952. február 13-án nyolc év börtönbüntetésre emeltek. 1954. szeptember 2-án a perújrafelvételének köszönhetően a vádak alól felmentették és szabadlábra helyezték.

Zsigmondi Éva (sz. Salgó Éva) (1919–?): magyar kommunista politikus. Zsigmondi Endre felesége a második világháború alatt a Londoni Magyarok Klubjának ifjúsági megbízottja volt. 1945-ben Magyarországra tért haza, 1946 és 1947 között az USC titkárnője volt, majd a Külügyminisztérium tisztségviselője lett. 1949. május 30-án letartóztatták, 1951. augusztus 6-án négy év börtönbüntetésre ítélték, amit 1952. február 13-án nyolc évre emeltek. 1954. szeptember 2-án a perújrafelvételének köszönhetően a vádak alól felmentették és szabadlábra helyezték.

Zsilinszky Antal (?–1943): magyar diplomata. Személyéről kevés adat érhető el. Annyi bizonyos, hogy 1941. április 30-ig töltötte be a londoni magyar követség titkári pozícióját, amelyről önként mondott le. A háború alatt megalakította Londonban a Nagybritanniai Szabad Magyarok Egyesületét és aktívan részt vett az angliai magyar emigráció tevékenységében. 1943-ban magánéleti okokból öngyilkosságot követett el.

Zsöfinyecz Mihály (1906–1986): magyar kommunista politikus. 1934-ben az SZDP-be, 1945-ben az MKP-ba lépett be. 1945 és 1949 között a Hofherr-Schranz Gyár egyik legfontosabb vezető alakja, majd vezérigazgatója volt. 1949–1950 között nehézipari, 1950–1952 között kohó- és gépipari, 1952–1953 között középgepipari, majd 1953–1954 között

újfent kohó- és gépipari miniszterként tevékenykedett. 1954-től 1957-ig ismét vezérigazgatóként dolgozott, ezúttal a Rákosi Mátyás Vas-és Fémművek élén.